

ISSN: 1012-0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science

Cilt/Volume: 19

Sayı/Issue: 1

Ocak / January– 2009

ELAZIĞ

(Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hakemli Bir Dergidir)

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science
ISSN: 1012-0165

YAYIN İLKELERİ / *The principles of the publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two issues in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

Cilt/Volume: 19 Sayı/Issue: 1

ISSN: 1012-0165

EDİTÖR / Editor

Doç. Dr. Erdal AÇIKSES
Enstitü Müdürü

EDİTÖR YARDIMCISI

Associate Editors

Doç. Dr. Harun TUNÇEL
Yrd. Doç. Dr. Mukadder BOYDAK ÖZAN

YAZI İŞLERİ / Editorial Secretary

Hüseyin DONMUŞ
Sibel KÜÇÜKTAĞ
Ahmet KILIÇ

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80

Faks : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: http://web.firat.edu.tr/sosyalbil

Dizgi / Composition:

Doç. Dr. Harun TUNÇEL

Baskı / Print: Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : 0-424-237 00 00/3134

ELAZIĞ - 2009

YAYIN KURULU

Editorial Board

Doç. Dr. Erdal AÇIKSES
Doç. Dr. Harun TUNÇEL
Yrd. Doç. Dr. Mukadder BOYDAK ÖZAN

BU SAYININ BİLİMSEL

DANIŞMA KURULU

Advisory Board

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Selçuk)
Prof. Dr. Ali GÜLER (Abant İzzet Baysal)
Prof. Dr. Ali UÇAN (Gazi)
Prof. Dr. Ali Yıldırım (Fırat)
Prof. Dr. Fatma A. TANRIVERDİ (Gazi)
Prof. Dr. Hasan KAVRUK (İnönü)
Prof. Dr. Hikmet Y. CELKAN (Gaziantep)
Prof. Dr. İsmail GÖRKEM (Erciyes)
Prof. Dr. M. Ali ÜNAL (Trakya)
Prof. Dr. Mehmet GÜROL (Fırat)
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN (Osmangazi)
Prof. Dr. Mesut AYDIN (İnönü)
Prof. Dr. Mualla BİLGİN AKSU (Akdeniz)
Prof. Dr. M. Beşir AŞAN (Fırat)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat)
Prof. Dr. Ömer EROĞLU (Süleyman Demirel)
Prof. Dr. Pervin ÇAPAN (Muğla)
Prof. Dr. Vehbi ÇELİK (Fırat)
Prof. Dr. Veysel SÖNMEZ (Hacettepe)
Prof. Dr. Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU (Fırat)
Doç. Dr. Erdal AÇIKSES (Fırat)
Doç. Dr. Esra BURCU (Hacettepe)
Doç. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü)
Doç. Dr. Mehmet TIKIÇI (İnönü)
Doç. Dr. Muammer GÜL (Harran)
Doç. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ (Pamukkale)
Doç. Dr. Ö. Osman UMAR (Fırat)
Doç. Dr. Rahmi DOĞANAY (Fırat)
Doç. Dr. Selahattin TURAN (Osmangazi)
Doç. Dr. Tuğba YANPAR YELKEN (Mersin)

**Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, TÜBİTAK – ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından dizinlenmektedir.**

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

- Sevim BİRİCİ:** Kimsesizlik Duygusu ve Necatî Bey'in Bir Gazeli
Destitution Sense and One of Necatî Bey's Ode..... 1
- Hatice İÇEL:** Çıldırli Âşık Şenlik'in Şiirlerinde Halk Kültürü Unsurları
In Poem of Çıldırli Âşık Şenlik Folk Culture's Elements 11
- Mehmet ULUCAN:** Niyâzî-î Mısrî'nin Şiirlerinde Varlık Anlayışı
The Concept Of Existance in Niyazi-i Mısri's Poets..... 31

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

- Mustafa CİNOĞLU:** What Does The Pisa 2003 Mean For Turkey?
PISA 2003'ün Türkiye için Anlamı Nedir? 43
- Murat KAYRI:** Araştırmalarda Gruplar Arası Farkın Belirlenmesine Yönelik Çoklu Karşılaştırma (Post-Hoc) Teknikleri
The Multiple Comparison (Post-Hoc) Techniques to Determine the Difference Between Groups in Researches 51
- Recep KOÇAK:** Okul Yöneticilerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi
Analysis of Occupational Burnout Levels of School Administrators According to Various Variables 65
- Sena GÜRŞEN OTACIOĞLU:** Müzik Öğretmeni Adaylarının Duygusal Zekâ İle Akademik ve Çalgı Başarı Düzeyleri Arasındaki İlişki
Relations Between Levels of Music Teacher Candidates' Emotional Quotient With Academic and Instrument Success 85
- Mukadder BOYDAK ÖZAN, Kenan KAYA:** İlköğretim Kurumlarında Görev Yapan Öğretmen ve Yöneticilerin Kendilerini Yenileme ve Kariyer Basamaklarında Yükselme Sistemi İle İlgili Görüşleri
The Opinions of the Teachers and the Directors Working at Primary Schools About Renewing Themselves and the Promotion System in Career Steps..... 97
- Cemil YÜCEL, Gülden SAMANCI (KALAYCI):** Örgütsel Güven Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı
Organizational Trust and Organizational Citizenship Behaviour 113

İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences

- Kenan ÖREN, Mikail EROL:** Learning Curves, Usage of Learning Curves in Reducing Workforce Costs as a Tool and an Emprical Study
Öğrenme Eğrileri, İşgücü Maliyetlerini Azaltmada Öğrenim Eğrilerinin Bir Araç Olarak Kullanılması ve Bir Ampirik Çalışma..... 133

Sosyoloji - Psikoloji / Sociology - Psychology

- Mehtap YEŞİLORMAN:** How Do The Children Become Politicized? The Nature of Political Socialization in Turkey
Çocuklar Nasıl Siyasallaşır? Türkiye’de Siyasal Sosyalleşmenin Tabiatı 143

Tarih / History

- Erdal AÇIKSES, Osman Kubilay GÜL:** Osmanlı Toplumunda Aidiyetlik Duygusuna Bir Örnek: Ahmet Rüstem (Alfred Bilinski) Bey
An Example for State of Belonging Within the Ottoman Community: Mr. Ahmet Rüstem (Alfred Bilinski) 169
- Mehmet BEŞİRLİ:** Osmanlı’da Borsa: Dersaadet Tahvilât Borsası’ndan Eshâm ve Tahvilât Borsası’na Yeni Düzenleme Girişimleri
Stock Exchange in the Ottoman State: New Regulatory Attempts to the Stock Exchange of Debenture Bonds and Shares From The Stock Exchange of Debenture Bonds of Dersaadet 185
- Zafer ÇAKMAK:** Batı Anadolu’da Gerçekleştirilen Yunan Mezalimi Hakkında Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi Tarafından Hazırlanmış Askerî Bir Rapor
A Military Report Prepared By Captain Ismail Hakkı Efendi About the Grek Atrocities in the Western Anatolia 209
- Efe DURMUŞ:** Türkiye Selçukluları Devrinde Harezmlî Bir Türk Emiri: Hüsameddin Baycar
Husam al-din Bayjar: A Khwarizmian Turkish Emir in the Era of Turkish Seljukids 223
- Tahir KODAL:** Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilâyeti’nin Nüfus Özellikleri
The Population Characteristics of Çorum Province in the First General Census of the Turkish Republic 233
- Mehmet KARAGÖZ:** XVII. ve XVIII. Asırlarda (1650-1750) Kayseri: İktisat Tarihi’nde “Şehir İktisadiyatı Denemesi
Kayseri During XVII and XVIII. Centuries (1650-1750) At Economy History “on City economies Essay” 259

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 1-10, ELAZIĞ-2009

KİMSESİZLİK DUYGUSU VE NECATÎ BEY'İN BİR GAZELİ

Destitution Sense and One of Necati Bey's Ode

Sevim BİRİCİ*

Özet

Şairlerin duygu ve düşüncelerinin şiirlerinde dile getirildiği muhakkaktır. Osmanlı devletinin yükseliş döneminde yaşayıp, ismini gazelleriyle duyurmuş olan Necatî Bey, Divan şiirinin büyük şairlerindedir. Şiirlerinde deyim, atasözü, halk söyleyişlerini güzel Türkçesiyle kullanması yanında, duygu ve düşüncelerine de şiirinde yer vermiştir. Coşkulu ve âşıkane gazelleriyle kendisinden sonra yaşamış olan birçok Divan şairini etkilemiş, şiirlerine nazireler yazılmıştır. Necatî Beyin “kimsesizlik duygusu”nu dile getirmiş olduğu Divanı'nın gazellerinden birini şerh etmeye çalıştık. Şair kimsesizlik ve yalnızlık duygusunu beyitlerinde çok etkileyici bir şekilde ifade etmiştir. Gazelde sosyal hayatın bir parçası olan insan ve insanın duygularına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Necatî Bey, Kimsesizlik, Gazel Şerhi, Klasik Türk Şiiri

Abstract

It is obvious that the sense and thoughts of the poets are dealt with in their poetry. Necati Bey who has lived at the rising period of the Ottoman state and announced his name via his odes is on of the great poets of the Divan Poetry. He has given place to his feelings and thoughts in his poems in addition to his using proverbs and public phrases with his nice Turkish. He has affected many Divan poets living after him with his enthusiastic and loving odes, and many imitative poems have been written for his poems. We have tried to explain one of his odes in his Divan in which he has dealt with the destitution sense. The poet has expressed very effectively the sense of destitution and loneliness in his couplets. The human being the part of the social life and his feelings have taken place in his ode.

Key Words: Necatî Bey, Destitution, Ode Explanation, Classical Turkish Poetry

* Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Elazığ.
SBIRICI@firat.edu.tr

Kimsesizlik; bir kimsenin yalnız olma durumudur. Annesi, babası bir yakını ve koruyucusunun olmamasıdır, başkasının varlığından, yakınlığı ve himayesinden mahrum olmasıdır.

İnsanlar; gerek yakınları tarafından terk edilmiş veya kendilerinin yakınlarını terk etmiş olduklarından, gerekse yakınlarının istemeyerek ölüm sebebiyle yanlarında bulunamadıklarından dolayı etraflarındaki koca bir dünyanın varlığına rağmen bazen kimsesizliğe ve yalnızlığa mahkûm olurlar. “Yaşam başkasına aktarılamaz, herkes kendi hayatını yaşamakla yükümlüdür; kimse yaşama uğraşında başkasının yerini alamaz; çektiği diş ağrısıyla kendi canı yanmak zorundadır, o ağrının bir parçacığını bile başkasına aktaramaz; başka hiç kimse onun vereceği vekâletle onun yapacağı ya da olacağı şeyi seçemez ya da kararlaştıramaz.; hiç kimse duygularında ve sevgilerinde kendini onun yerine koyamaz, onun yerini alamaz.” (Gasset, 1995 s:59) “İnsan yaşamı, dar anlamıyla başkasına aktarılamaz olmasından ötürü özünde yalnızlık’tır, kökten yalnızlık.” (Gasset, 1995 s:60) Kimsesizliğe ve yalnızlığa mahkûm olanlar da, diğer insanlar gibi kendi yaşamını yalnız ve tek başına yaşamaya zorunludurlar. Kimsesiz ve yalnız olan veya kendini öyle hissedenler, dolayısıyla kimsesizlik ve yalnızlık duygularına da sahip olurlar.

Duygular çeşitli şekillerde ifade edilir. Şairler ise duygularını ifade ederken şairlik güçlerini, hayallerini, zengin mazmun ve mefhumlarla ahenkli ve edebî bir şekilde süsleyerek güzel ve etkileyici şekillerde dile getirirler.

15. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Necatî Bey, Türkçe’yi; açık, yapmacıksız kullanışı yanında, taze hayallere ve derin anlamlara, darb-ı mesellere ölçülü bir şekilde şiirlerinde yer vermiş olan şairlerimizdendir. Necatî Bey’in doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, şairin 1509 yılında vefat ettiği kayıtlarda geçmektedir.

“Kimsesiz bir çocuk olan Necatî’yi Edirneli bir hanım evlat edinerek büyütüp yetiştirmiş, Sailî adlı bir şâir de, onun bilgi ve sanat yolunda ilerlemesini sağlamıştır.”(Kabaklı, 1978, 2/304) Şair; annesiz, babasız yetim olarak yaşamıştır.

Necatî Bey’in Divânına baktığımız zaman şairin, bazı beyitlerinde doğal olarak; yaşamını etkilemiş olan parasızlık, yoksulluk, kölelik, gariplik, yalnızlık temalarına değindiği dikkatimizi çekmektedir. Özellikle dikkatimizi çeken, kimsesizlik ve yalnızlık duygusunu işlediği beyitlerinden birinde:

Gönül kâküllerinden oldı gam-gîn
Garîb âdem gibi ahşama karşı

G.438/3

diyerek; gurbette, kimsesiz ve yalnız olan bir insanın akşam sularında duyduğu yalnızlık ve gariplik duygusunu dile getirdiği gibi, aşağıdaki iki beyitte de yetimliğin kendi yaşamındaki ıstırabını ve üzerindeki etkisini ifade etmiştir:

Gözüm ağlar o sîm-endâma karşı
Yetim oğlan gibi bayrama karşı
G.438/1

Yetimler gibi şâhâ iki gözüm bebeği
Mahallen içre oturmuş turâb ile oynar
G.163/3

“Necatî'nin Hüseyin Çelebi adındaki oğlu ve diğer oğulları kendisinden önce ölmüşlerdir. Kızı o devrin “ulûm-i arabiyede” meşhur şahsiyetlerinden Abdül'aziz Çelebi (ölm:950=1543/44) ile evli idi Abdül'aziz Çelebi ve Edirneli Sehî Bey'in Necatî'nin en yakın dostu olduğu söylenir (İslam Ansiklopedisi,1964, 9/155). “Necatî'nin Ümmü Veled Zade Abdül'aziz Çelebi ile evlendirdiği kızı çok yaşamamış ve evladı olmamıştır.”(Necatî Beg Divânı,1992, 22)

Yaşamının son zamanlarında İstanbul Vefa semtinde bir ev satın alarak kendisine bağlanan bin akçe ile geçimini devam ettirip, 1509 yılında vefat eden Necatî Bey evinin önüne gömülmüştür. Fakat günümüzde mezarı kaybolduğundan yeri bilinmemektedir. Mezar taşı Unkapanı'ndaki Manifaturacılar Çarşısı'ndaki avlunun içinde küçük bir bahçededir (Yeni Rehber Ansiklopedisi,1994, 15/160).

Şairlerin duygu ve düşüncelerinin şiirlerinde dile getirildiği muhakkaktır. Necatî Bey de şiirlerinde diğer şâirler gibi duygu ve düşüncelerine yer vermiştir. Necatî Bey'in “kimsesizlik duygusu”nu dile getirmiş olduğu Divanı'nın 599.Gazelinde (Necatî Beg Divanı, 1992, 418) bu duygu ifadesini incelemek istedik.

Deme kim yârda yok cevr ü cefâdan gayrı
Ne dilersen bulunur mihr ü vefâdan gayrı
G.599/1

(Sevgilide cevr ve cefadan başka bir şey yok deme, şefkat ve vefadan başka ne istersen bulunur.)

Cevr kelimesi haksızlık, eziyet, sitemin karşılığıdır. Tasavvufi anlamı ise yukarı çıkmada, yükselmeye saliki seyirden alıkoymak olarak bilinmektedir. Cefânın eziyet etmek ve incitmek anlamları yanında tasavvufi anlamı, salikin kalbinin marifetten perişan olmasıdır.

Ayrı, başka anlamlarında olan gayr kelimesinin tasavvufi anlamı; kesrettir, vahdetten başka olan her şeydir. Vefâ ise Allahın inayeti ve bağlılıktır.

Aşığa cevri ve cefa etmesi, eziyetlerde bulunması sevgilinin özelliğidir. Bu sıkıntıları çekmek aşığın kaderidir, aşık aynı zamanda bu sıkıntılardan çok da şikayetçi değildir; zira sevgilinin onu hatırlaması onu mutlu etmektedir. Cevri ve cefâsı onu hatırlaması demektir. Aşığın bu eziyetlere cevri ve cefalara sabrı onun değerini artırır. Bu sıkıntıların sonucunda asla gerçekleşmeyecek olan vuslat vardır. Cevri ve cefâ sevgilinin sahip olduğu varlıktır, sermayesidir, harcadığı malı ve parasıdır. Şair sevgilide bunlardan başka bir şey yok deme diyor, Şefkat ve bağlılıktan başka ne istersen bulunur.

Beni ağlan beni kim üstüme gelmez öliceğ
Bir avuc toprağ atar bâd-ı sabâdan gayrı
G.599/2

(Bana ağlayın ki, ben öldükten sonra üstüme bir avuç toprak atacak saba rüzgârından başkası gelmez.)

Sabâ, doğu yönünden hafif ve latif esen ferahlatıcı seher rüzgardır. Aşığa sevgiliden haber getirir, sevgilinin saçlarının kokusunu taşır, o kokuyu dağıtır ve yayar. Gül bahçesini, bostanı v.s. gezerek gül ve çiçeklerin açılmalarına vesile olur. Tasavvufî anlamı ise Rûhânî âlemin doğusundan esen ve hayra vesile olan nefhalar, manevî esintilerdir. Nefsin vesvesesinden hasıl olan perişanlık yahut feyz ve tecelli.

Beyitte şair sabâ rüzgarını, mezarının üzerine gelen ziyaretçi olarak tasavvur edip, bir avuç toprak atan kimse olarak kişileştirmiştir.

Necatî Bey kimsesizliğinin acısını öyle derin yaşamış olmalı ki, öldükten sonra kendisinden sonra yaşayan evlatları, kimsesi olmadığı için mezarını ziyarete gidecek bir yakınının olmaması onu üzmüş ve bu beyitte çok derin bir şekilde bu kimsesizlik duygusunu dile getirmiştir.

İnsanın ölümünden sonra, kabrini ziyarete gelen yaşamakta olan akrabaları, dostları, kendisini sevenler ve özellikle de daha çok evlatlarıdır. Kabir ziyareti, ziyaret eden kişiye ölümü ve ahireti hatırlatması bakımından faydalıdır. “Kabirler insana ölümü ve ahireti hatırlatır. Bunun içindir ki, Efendimiz (s.a.v), daha önce, cahiliye devrinden yeni çıkan Müslümanların kabir ziyareti sebebiyle bir takım batıl inanç ve adetleri hatırlamalarını ve hataya düşmelerini önlemek için yasakladığı kabir ziyaretlerini “sizi kabirleri ziyaretten men etmiştim; artık şimdi onları ziyaret ediniz, çünkü bu size ahireti hatırlatır.” (Müslim, Sahih, Cenâiz,106; Ebu Davud, Sünen, Cenâiz, 81; Tirmizi, Sünen, Cenâiz, 60) hadisleriyle tavsiye ve emir buyurmuşlardır (Adam,2001,134). Hz. Muhammed’in kendisinin de zaman zaman Baki kabristanını ziyaret edip, kabirdekilere selam vererek dua ettiği bilinmektedir. (Müslim, Cenâiz,103; İbn Mâce,Cenâiz, 36; Nesâî, Cenâiz,103).“Eğer selamı onlara ulaşmasa ve duası fayda etmeseydi, bunu

yapması abesle iştigâl olurdu ki o, bundan münezzehtir.(Adam, 2001,128). Müslim'de Ebu Hureyre'den nakledilen bir diğer hadis de şöyledir: “Resulullah (s.a.v.) anasının kabrini ziyaret etti, kendisi ağladı, çevresindekileri de ağlattı. Sonra şöyle buyurdu: “Rabbimden anam için istiğfar etmeyi istedim, izin vermedi. Kabrini ziyarete izin istedim, verdi. Kabirleri ziyaret edin, zira bu size ölümü hatırlatır” (Nesâî, Sünen Cenâiz, 101) (Adam,2001,134).

“Ziyaret, zaman zaman bundan haberdar olan ölümlere ünsiyet bahşettiği gibi ziyaret vesilesiyle edilen dualar ve okunan ayetlerden istifade etmelerini de sağlar”(Karaman, 2003, 99)

“Ölümler kendilerini ziyaret edenlerden haberdar olurlar mı? Bedir savaşında harbin sonunda Kureys'den ölenler bir kuyuya dolduruldu. Allah resulü onlara hitap ederek ey filan ve falan oğlu falan! Allah ve resulünün size vadettiklerini gerçek buldunuz mu? Ben Allah'ın bana vadettiğini gerçek buldum, dedi. Hz.Ömer: Ey Allahın Resulü! Ruhsuz cesetlere nasıl hitap ediyorsunuz? Diye sorunca Peygamberimiz :“Benim söylediklerimi siz onlardan daha iyi duyamazsınız. Şu kadar var ki, onlar cevap veremezler”(Müslim, Cennet, 76,77) buyurdu.

“Peygamber efendimiz bir kabrin yanından geçerken yanındakilere “selam size ey müminler yurdunun sakinleri” diyerek selam vermelerini emir buyurmuşlardır. (Müslim, Cenâiz, 102; Ebu Davud, Cenâiz,79; Nesâî, Taharet, 109; İbn Mâce, Cenâiz, 36; Muvatta, Taharet, 28) Selam anlayana verileceğine göre ölümler kendilerini ziyaret edenleri tanıyorlar demektir. Müdakkik âlimlerden birisi olarak tanınan İbn Kayyım el-Cevziyye de ölümlerin özellikle Cuma ve Cumartesi günleri ziyaret edip dua edenlerden ve çocuklarının güzel davranışlarından duydukları sevinci nakleder.” (İbn Kayyım el-Cevziyye, Kitabu'r-Ruh, 1975, 10)(Adam,2001,134)

“Kişi kabrin başında kolayına gelen Kur'an ayetlerini okur. Kabirde Kur'an okunması sünnettir. Çünkü Kur'an okumanın sevabı orada olanlara ulaşır. Ölü de hazır olan gibidir. Onun hakkında da Allah'ın rahmeti umulur. Kur'an okumanın peşinden kabulünü umarak ölüye dua edilir. Çünkü dua ölüye fayda verir. Kıraatin peşinden yapılan dua kabul olmaya daha yakındır”(Züheyli, 1990, 3 / 91-92).

Kabri ziyaret eden kimsenin Yâsin suresini okuması müstehaptır. Çünkü Hz.Enes'ten rivayet edildiğine göre Resulallah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Her kim kabristana girer de Yâsin okur ve sevabını ölümlere bağışlarsa, o gün Allahuteala onların azabını hafifletir. Kendisinin de bu kabristandaki ölümler sayısınca sevabı olur. Yine Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur. “Ölümlerinize Yâsin suresini okuyun. (İbn Mâce, Sünen, Cenâiz, 24; Ebu Davud, Sünen, Cenâiz; 4) (Adam,2001,135)

“Hanefilerin bir kısmı bu hadis-i şerife binaen “Kişi amelinin sevabını bir başkasına bağışlayabilir, ameli; kıraat, namaz, oruç, sadaka veya hac hangi çeşitten olursa fark etmez.”(Canan, 1990,15 / 289) diye hükmetmişlerdir.

Necatî Bey kendisinden sonra yaşayan bir yakının olmamasını ve dolayısıyla mezarını saba rüzgarından başka kimsenin ziyaret etmeyeceğini düşünmekte, bağışlanabilecek duaların sevabından mahrum kalacağını dile getirmektedir. Ölen kişi için ağlanır, arkasından gözyaşı dökülür, dua edilir “Bana ağlayın bana” derken şair, kendisinin kimsesizliğinden dolayı acınacak durumda olduğunu ve kendisine ağlanması gerektiğini düşünmekte, arkasından ağlayacak kimsesi olmadığı için bunu başkalarından istemekte, kendisinin aynı zamanda yok olduğunu da ifade etmektedir.

Fuzuli aşağıdaki bu beyti de içine alan Necatî Bey’in gazeline nazire olarak, aynı redif ve kafiyeyle üç gazel yazmıştır:

Ne yanar kimse bana ateş-i dilden özge
Ne açar kimse kapum bâd-ı sabâdan gayrı
G.CCLXXIV/5

Fuzuli’nin bu beytinde de aynı duygunun işlendiği görülmektedir. Şair gönül ateşinden başka kimsenin kendisine acımadığını, kapısını saba rüzgârından başka kimsenin açmadığını dile getirmiştir. Fuzuli’nin bu beyti çok beğendiği için kendi gazeline çok güzel bir şekilde kullandığı muhakkaktır. Ancak Necatî Bey’in beytinde kimsesizlik duygusu daha çarpıcı bir şekilde dikkat çekmektedir.

Elif-i kâmetin ile kaşına râ diyeli
Gönlümü eğleyemez kimse bu râdan gayrı
G.599/3

(Elif gibi olan boyun ile kaşına râ diyeli, bu râdan başka kimse gönlümü eğlemez.)

Elif; Düz çizgiden ibarettir, noktası yoktur ve kendinden sonra gelen harfle birleşmez. Bu bakımdan kesrete bulaşmamış, kayıtsız ve hür olarak vasıflandırılır. Tek olduğu için vahdet sembolü olarak kullanılması meşhurdur. Sayı değeri birdir, servi de Elif gibidir.

Sevgilinin boyu Elif’e, kavisli kaşları râ’ya benzetilir. Râ aynı zamanda işaret sıfatı olan “bura” anlamındadır. “Elif ve râ ile rey, rây (niyet, fikir) kelimesi de telmih edilir.” (Çelebioğlu, 1998 s.608)

Elif Edebiyatımızda genellikle inceliği, düzgün ve uzun oluşu özellikleri ile sevgilinin boyuna veya kendisine teşbih edilir. Bu özelliklerden dolayı sevgili servi boyludur. Şair gönlünün sıkıntısını; boyu Elif, kaşı Râ gibi olan sevgiliden başka kimsenin ve sevgilinin bulunduğu yerden başka bir yerin gideremeyeceğini ifade

etmektedir.

Hat u hâlin eleme yetmedi mi gönlüme kim
Çeke hecr âteşini bunca belâdan gayrı
G.599/4

(Gönlüme hat ve halinin verdiği keder, acı yetmedi mi ki; bunca belâdan gayrı ayrılık ateşini çeksin)

Hat, edebiyatımızda ayva tüyü ve delikanlının yüzündeki sakaldır. Tasavvufi anlam olarak gayb âlemi, varlık mertebelerinin en yakını olan âlem-i ervâhın taayyünâtına işaret eder. Mücerred ruhlar âleminden ibaret olan kibriya âlemi olarak bilinir. Hal, güzelin yanaklarında bulunan ve güzelliğine güzellik katan siyah bendir. Tasavvufi anlamı ise hakiki vahdet noktasıdır, gizli olması itibariyle bu adı almıştır. Gayb âlemi, Hakkın mutlak gayb ve bilinemez hüviyeti, günah karanlığıdır. Ben bir noktadır, nokta ise Allah'ın simgesidir. Gayb, Görünmeyen, örtülü, gizli anlamındadır, Tasavvufi anlamı ise duyu organları ve akıl ile bilinmeyen varlıklar ve bunların buldukları âlem, manevi ve ruhani âlemdir. Hakkın kendisinden değil senden gizlediği şeyler olup Allah'tan başka hiçbir kimsenin bilmediği gizli ve görünmeyen şeylerdir. Hecr: Ayrılık acısı, üzüntü, inleme, özleyiş, ele geçirilemeyen bir şey için üzülmeye ve âşğın en büyük dert kaynağı hasrettir. Belâ: Gam, musibet, azap, imtihan.Evet, hayhay, peki anlamlarındadır. Tasavvufi anlamı ise Hakkın kulunu denemesi, kendisinde mevcut olan iyi hallere gerçekte sahip olup olmadığını ona fiilen göstermesi, bu maksatla onu sıkıntıya sokması ve azap çektirmesidir. Kulun Hakk'a yakınlığı, ondan gelen eza ve cefâlara samimi surette katlanması nisbetinde olur. Hak Teâlâ insanlardan çok evvel onların ruhlarını yaratmış ve sormuş: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?”(Elestü bi-Rabbiküm) onlar da: “Evet öyledir” demişler.(Araf,172) Böylece Allah'la kulları arasında bir sözleşme yapılmış, kullar Allah'a ahid ve söz vermişler. Buna Bezm-i elest, bezm-i ezel (Ezeldeki meclis ve ahid) denir. “Ne zamandan beri Müslümansın?” sorusunun cevabı şudur: “Kâlû belâ'dan beri.”

Şair sevgilinin güzelliğine güzellik katan hat ve hâlinin kedisinde çok sıkıntı ve üzüntüye sebep olduğu ifade ederken, bu sıkıntılar sanki azmış gibi bir de gönlünün ayrılık ateşi çektiğinden yakınmaktadır.

Ne garaz eyleye uşşâk visâlin var iken
Ne murâd eyleye bîmâr devâdan gayrı
G.599/5

(Ulaşma isteği var iken aşıklar ne istesinler, murâd etsinler. Hasta ilaçtan başka ne ister.)

Âşğın tek amacı sevgiliye ulaşmaktır. Aşık için vuslata ermek kolay olmadığı gibi

imkansızdır. Hatta âşık vuslata erince de sonunda tekrar ayrılık olacağı düşüncesiyle yine mutsuz ve sıkıntılı olur. Âşık vuslat için devamlı sevgilinin nazını çekmekte ve sevgilinin sıkıntılarına katlanmaktadır. Ona ulaşmak için yalvarıp, yakarmaktadır. Acı çeken bir hasta o an acısını dindirebilecek ilaçtan başka bir şey istemez, onun için en makbule geçen, değerli olan ve istenilen şey ilaçtır. Âşık da aşk hastasıdır ve onun ilacı sevgili ve sevgilinin vuslatıdır.

Dûd-ı âhım ne aceb göklere tutsa yüzünü
Âşıkın kimisi var Hudâdan gayrı
G.599/6

(Ahımın dumanı yüzünü göklere tutsa şaşılmaz, aşığın Allah'tan başka kimi var.)

Ah aşığın gönlündeki aşkın dert ve sıkıntısından dolayı, ağzından çıkardığı ve dumanının göklere yükseldiği acının ifadesidir. Ah ateşi ta göklere yükselir ve Allah'a ulaşır. “Şair ahımın dumanı yüzünü göklere tutsa şaşılmaz derken”, bunu gayet normal ve âşıklığın bir gereği olarak görmektedir. Âhın sebeplerinden en önemlisi sevgilidir, sevgiliye kavuşamamaktır. Allah kelimesinin ilk ve son harfi olan Âh Allah'ın kısa yazılmış şeklidir. Aşık “Ah” demekle Allah'a sığınır. Dua insanın en zor anlarında yaratıcısına sığınması, isteklerinin gerçekleşmesini ondan istemesidir. Şair aşığın da Allah'tan başka kimsesinin olmadığını isteklerini ondan talep etmesinin, sevgiliden şikâyetini yine ona iletmesinin kaçınılmaz olduğunu söylemektedir. Ayrıca beyitte “Ah”ın beddua anlamında da kullanıldığını görmekteyiz.

Yüzüne tutsa Necatî ne aceb haclet elin
Nesi var yüzü gelir dest-i du'âdan gayrı
G.599/7

Necatî utanma (şaşıрма) elini yüzüne tutsa, şaşılmaz (tuhaf olmaz), Dua elinden başka karşı gelecek neyi var (başka şeyi yok).

Yüz: Karşı, nezd, yan. Cihet, yön, taraf

Dua ibadettir ve kulun Allaha yaklaşma vesilesidir. Kul devamlı mustağni olan Allaha muhtaçtır, dua ederken kendi aciziyetini, rabbinin ise büyüklüğünü ve yüceliğini kabullenmiş olur, bu kabulünü itiraf eder. Dua ederken, eller açık bir şekilde göğüs hizasında, ellerin iç kısmı yukarıya doğru kaldırılır ve duadan sonra eller yüze sürülür. Cenabıhak Kur'an-ı Kerim'in 2. suresinin 186. ayetinde şöyle buyurmaktadır: “Kullarım, beni senden sorarlarsa (bilsinler ki) gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm.” (Kur'an-ı Kerim, s.27) Yine Kur'an-ı Kerim'in 40.suresinin 60.ayetinde “Bana dua edin, duanıza cevap vereyim, bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir.” (Kur'an-ı Kerim, s.473)Buyurmaktadır. Şair beyitte dua elinden ve, duasının Cenabıhak tarafından

kabul edilmesinden başka bir şeyinin, kimsesinin olmadığını ifade ediyor. Bu da şaşılacak bir şey değildir.

Sonuç

Necatî Bey; yaşamını etkilemiş olan parasızlık, yoksulluk, kölelik, gariplik, yalnızlık temalarını özellikle, kimsesizlik ve yalnızlık duygusunu beyitlerinde çok etkileyici bir şekilde ifade etmiştir. Şair kendisinden sonra yaşayan bir yakının olmamasını ve dolayısıyla mezarını saba rüzgârından başka kimsenin ziyaret etmeyeceğini düşünmekte, bağışlanabilecek duaların sevabından mahrum kalacağını da dile getirmektedir.

Necatî Bey'in gazelini incelediğimiz zaman; sosyal hayatı ve bu hayatın bir parçası olan, duygu ve düşünce yüklü insan ve insan yaşamını, insanla ilgili her şeyi, varlık ve yokluğun yani fakirlik ve zenginliğin, sahipliliğin, acizliğin, ayrılığın, umut ve beklentilerin, duanın insan üzerindeki etkilerini açık bir şekilde görmekte ve bunların insan psikolojisini nasıl etkilediğine şahit olmaktayız. Klasik Türk Şiirinin, itham edildiği gibi sadece belli bir zümrenin şiiri olmadığını ve belli bir zümreye hitap etmediğini Necatî Bey de şiirindeki taze hayallerle ve derin anlamlarla, meselleri ölçülü bir şekilde kullanımı, açık anlatımıyla bize göstermektedir.

Bibliyografya

- Adam, Hüdaverdi (2001), "Ölüm ve Hakkında Bazı Meseleler", Köprü No.76, Güz, İstanbul, s.118-140.
- Aşık Çelebi, (2406), Meşâirü'ş-şuarâ, Ün.Ktb.T.Y.
- Canan, İbrahim (1990), Kütüb-i Sitte Muhtasarı Terceme ve Şerhi c:15, Ankara, s: 239.
- Çavuşoğlu, Mehmed (1971), Necatî Bey Dîvânı'nın Tahlili, İstanbul.
- Çelebioğlu, Âmil (1998), Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul.
- Kur'an-ı Kerim Meâli (2006), Diyanet İşleri Başkanlığı, (Haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin) Ankara.
- Fuzuli Divanı (1961), (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul.
- Gasset, Ortega Y (1995), İnsan ve Herkes, (Çev. Neyire Gül Işık), İstanbul.
- İbn Kayyım el-Cevziyye (1975), er-Ruh, Beyrut.
- İbn Kayyım el-Cevziyye (1975) Kitâbu'r-Ruh, İstanbul.
- İslam Ansiklopedisi, (1964), "Necatî Bey" mad., c: 9, s:155, İstanbul.
- Lâtîfî (1314), Tezkire-i Lâtîfî, İstanbul.
- Kabaklı, Ahmet (1978), Türk Edebiyatı, c.2, İstanbul.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2009 19 (1)

Karaman, Hayrettin (1984), İslamın Işığında Günün Meseleleri İstanbul.

Necatî Beg Divanı (1992), (Haz.Ali Nihat Tarlan), Ankara.

Yeni Rehber Ansiklopedisi (1994), c:15s:160 İstanbul.

Zühayli, Vehbe (1990), İslam Fıkhı Ansiklopedisi (Terc. Heyet) 3/91-92, İstanbul.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 11-29, ELAZIĞ-2009

ÇILDIRLI ÂŞIK ŞENLİK'İN ŞİİRLERİNDE HALK KÜLTÜRÜ UNSURLARI

In Poem of Çıldırli Âşık Şenlik Folk Culture's Elements

Hatice İÇEL*

Özet

Âşık Şenlik, 19. yüzyıl âşık edebiyatının önemli temsilcilerindendir. 180 şiiri bulunan Şenlik, Latif Şah, Salman Bey ve Sevdakâr adlı halk hikâyelerinin de musannifidir. Âşıklar halkın içerisinden çıkmış, halk kültürüyle yoğurulmuş kişilerdir. Bu nedenle onların şiirlerinde halk kültürü unsurları yoğun olarak işlenir. Âşık Şenlik de şiirlerinde halk kültürü ürünlerine yer vermiş ve onları ince bir sanatkârlıkla işlemiştir. Bu makalede onun şiirlerinde yer alan halk kültürü unsurları (atasözleri, deyimler, dualar, beddualar, giyecekler, müzik aletleri, halk mutfağı, halk hekimliği, vb.) incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Halk kültürü, atasözü, deyim, dua, beddua, Çıldırli Âşık Şenlik

Abstract

Âşık Şenlik is one of the prominent representatives of 19. century minstrel literature. Şenlik, who has 180 poems, is also the collector of folk tales named Latif Şah, Salman Bey and Sevdakâr. Minstrels are people who have come out of the society and been kneaded with the culture of the society. Thus the elements of folk culture exist intensively in their's poems. Âşık Şenlik, has used the elements of folk culture in his poems as well and worked on them with a delicate artistic ability. In this article studied the elements of folk culture such as proverbs, phrases, blessings, imprecation, clothes, music instruments, folk kitchen, folk medical science etc. which are presensts in his poems are examined.

Key Words: Folk culture, proverb, phrase, blessing, imprecation, Çıldırli Âşık Şenlik

* Yrd. Doç. Dr. Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, hichel@nigde.edu.tr

Türk saz şiirinin gür seslerinden birisi olan Âşık Şenlik, 19. yüzyılda yaşamıştır. Asıl adı Hasan olan Şenlik, Ardahan ilinin Çıldır ilçesine bağlı Suhara (Yakınsu/Şenlikköy) köyünde dünyaya gelmiştir. Kaynaklar onun herhangi bir eğitim almadığı ve okur yazar olmadığı konusunda hemfikirdirler. Ancak onun iyi bir din eğitimi aldığı şiirlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Şenlik'in doğup büyüdüğü çevrenin özellikle halk edebiyatı bakımından zengin olan kültürü göz önüne alınırsa şiirlerindeki derinlik de bir anlam kazanır. Şenlik'in edebî kişiliğinin oluşmasında Azerbaycan âşıklarından Hasta Hasan'ın etkisi büyüktür. Şenlik'in yetiştiği dönem, Anadolu ve Azerbaycan sahalarında usta âşıkların yetiştiği dönemdir. Narmanlı Sümmanî, Posoflu Zülalî, Göyçeli Âşık Elesker bunlardan bazılarıdır (Artun 2001: 301).

Şenlik, badeli âşıklarımızdandır. Pir elinden bade içen Şenlik'e rüyasında sevgilisinin suretinin yanı sıra Hazreti Muhammed'in cemali de gösterilmiştir. Böylece Şenlik, hem halk şairi hem de Hak âşığı olmuştur (Alptekin-Coşkun 2006: 70; Aslan 1975: 14).

Şenlik, âşıklığının ilk devresinde saz çalmasını bilmemektedir. Âşık Nuri'den saz dersleri alarak şiirlerini saz eşliğinde terennüm etmeye başlayan âşık, hayatının sonlarına doğru dinin etkisi ve Nakşibendî tarikatına intisap etmesi dolayısıyla saz çalmayı bırakmıştır (Alptekin-Coşkun 2006: 70; Aslan 1975: 70).

Şenlik, sadece türkü söyleyip saz çalmamış, aynı zamanda hikâye de tasnif etmiştir. O, *Latif Şah, Salman Bey ve Sevdakâr* adlı halk hikâyelerinin musannifidir. Âşık şiirinin usta-çırak geleneğine bağlı olarak pek çok çırak da yetiştirmiştir. Böylelikle Şenlik Kolu olarak bilinen âşık kolunun kurucusu olmuştur. *Bala Kişi, Âşık Kurban, Âşık Hasanbalı, Âşık Mehmed, Âşık Asker, Âşık Kurban, Âşık Süleyman, Âşık Demirkaya, Âşık Emrah, Âşık Balıbey, Âşık Mevlüt, Calalı Âşık Hüseyin Ural, Pekreşenli Âşık İbrahim, Revanlı Bala Mehmed, Revanlı Âşık Ali, Bayram, Âşık Kasım ve Gülistan Çobanlar* onun yetiştirdiği usta âşıklardandır (Alptekin-Sakaoğlu 2006: 114; Aslan 1975: 20).

Şenlik, âşık edebiyatı geleneği çerçevesi içerisinde değerlendirildiğinde tam ve usta bir âşıktır. Âşık edebiyatı geleneğinin vazgeçilmezleri olan bade içme, hikâye tasnif etme, atışma ve hele hele âşıklar için çok kolay bir hadise olmayan muamma asma ve muamma indirme gibi hususiyetlerin tamamı onda mevcuttur.

Halk edebiyatı alanında araştırma yapanlar, genel olarak âşık şiirini ayrı bir dal olarak değerlendirmek eğilimindedirler. Bu ayrımı yapmaya neden olan ise âşık yaratmalarının ferdî olmasıdır. Âşıkların yaratmaları zamanla anonim halk şiiri (türkü, ağıt, vb.) ürünlerine dönüşebilmektedir. Bu nedenle âşık yapıtlarını halk edebiyatı içerisine almamız gerekmektedir. Ayrıca halk hikâyesi türünün oluşma, gelişme ve

aktarılmasında âşıkların önemli paylarının olması âşık edebiyatı ürünlerine halk bilimi içinde bir bölüm ayırmamızı gerektirir. Bunun yanı sıra âşıkların anonimleşmeyen, ferdi ürünleri Türk Edebiyatı'nın başka akımları içerisinde değerlendirilmelidir (Boratav 1995: 23). Ancak yine de âşık şiirini anonim şiirden tamamen ayıramayız. Çünkü anonim ürünler nasıl halkın malıysa âşık şiirini terennüm eden saz şairleri de içinden çıktıkları halka mal olmuş kişilerdir. Zaman zaman kendi duygularının yanında halkın duygularını da aktararak ona tercüman olmuşlar, zaman zaman da mensubu oldukları halkın dilini, dinini, edebî zevkini şiirlerine aksettirmişlerdir. Böylece âşık, halkını ve onun edebiyatını temsil etmek gibi bir görev üstlenmiştir.

Âşık Şenlik de bu görevi üstlenmiş olan saz şairlerindedir. Bu nedenle onun şiirlerinde halkın öz malı olan atasözleri, deyimler, dua ve bedduaların yanı sıra halk yaşantısına ait olan maddî kültür ürünleri de yerlerini almış ve bunlar, âşık tarafından ince bir sanatkârlıkla işlenmişlerdir.

Bu çalışmada Şenlik'in şiirlerinden tespit edilen halk kültürü unsurları incelenecektir. Şiirlerle ilgili alıntılar Ensar Aslan'ın *Çıldırılı Âşık Şenlik Hayatı, Şiirleri ve Hikâyeleri (İnceleme-Metin-Sözlük)* adlı eseri ve Ali Berat Alptekin ile M. Nizamettin Coşkun'un birlikte hazırladıkları *Çıldırılı Âşık Şenlik Divanı (Hayatı, Şiirleri, Atışmaları ve Hikâyeleri)* adlı kitaplardan yapılmıştır. Şiirler incelenirken her iki kaynaktan bazı söyleyiş farkları (ses, kelime, vb.) olduğu göze çarpmıştır. Bu durumda Şenlik hakkında yapılan en son yayın olduğu için ikinci eser esas alınmıştır; ancak Ensar Aslan'ın eserindeki ilgili kısımların numaraları da verilmiştir. Alıntılarda ikinci eser A-C harfleriyle gösterilmiş, ilk eserde ise herhangi bir kısaltma yapılmamıştır. Ayrıca şiirin numarası ve ilgili ifadenin geçtiği bent sayısı da gösterilmiştir.

Şenlik'in şiirlerinde geçen halk kültürü unsurlarını şu şekilde inceleyebiliriz:

A-Kalıplaşmış Sözler

1-Atasözleri

Atasözleri, bir toplumun değer yargılarını, hayata bakış açısını ve dünyayı algılayışını yansıtan kalıplaşmış sözlerdir. Ömer Asım Aksoy, atasözlerini şöyle tanımlamaktadır: "*Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler.*" (Aksoy 1988: 37).

Türkçe atasözleri bakımından oldukça zengin bir dildir. Türk atasözlerinin ilk örnekleri Orhun Abideleri'nde yer almaktadır. O günden bugüne atasözleri hem günlük konuşma dilinde hem de edebî eserlerde kullanılmaya gelmiştir. Şiirde atasözü kullanma ise

Kutadgu Bilig ve *Atabetü'l Hakayık* ile başlamıştır. Bu geleneği XV. yüzyılda Necatî ve Ahmet Paşa devam ettirmiştir. Bunlarla başlayan *Türki-i Basit Hareketi* ile şiirde atasözlerinin yanında deyimler de kullanılmış; *Aydınlı Visalî*, *Tatavralı Mahremî*, *Edirneli Nazmî*, *Zatî* ve *Safî* ise bu akımın XVI. yüzyıldaki temsilcileri olmuşlardır (Dilçin 2000: XXX).

Şiirde atasözü kullanmanın amacı, etkileyici bir söyleyiş tarzını yakalamaktır. Şair içinde bulunduğu ruh hâlini ve durumunu daha çarpıcı bir şekilde ifade edebilmek için atasözüne başvurur. Divan şiirinin dil yapısı göz önüne alınırsa bu tarz şiirde atasözü kullanmanın çok da kolay olmadığı görülür. Âşıklar ise kullandıkları dilden dolayı divan şairlerine nazaran atasözlerine şiirlerinde daha rahatlıkla yer vermişlerdir. Bu nedenle halk şiirinde hiçbir zorlama ve yapaylık olmaksızın atasözleri işlenmiştir. Şenlik de şiirlerinde atasözlerine yer veren ve onları büyük bir ustalıkla işleyen âşıklardandır. Şenlik'in şiirlerinde kullanılan atasözlerini şöyle sıralamak mümkündür:

Altının kıymetini sarraf bilir:

Sarraf olan bilir lal kıymetini (A-C 2006: 115/4).

Biri yer biri bakar kıyamet ondan kopar:

Biri yiyer biri bakar utanmaz (A-C 2006: 147/3; Aslan 1975: 97/3).

Gözden irak olan gönülden de irak olur:

Gözden irah oluf gönülden cüda (A-C 2006: 41/1; Aslan 1975: 47/1).

İnsanoğlu çiğ süt emmiş:

İnsanoğlu çiğ süt emmiştir (A-C 2006: 29/5).

2-Deyimler

“Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce”ye deyim denir (Aksoy 1988:52).

Deyimler atasözleri gibi bir toplumun ortak malıdır. Herhangi bir durumu çarpıcı bir şekilde anlatmak için kullanılan deyimlerde yer alan kelimeler değiştirilemez. Deyimin bünyesinde bulunan bir kelime çıkarılıp yerine başka bir kelime kullanılırsa deyim özelliğini kaybeder.

Deyimler sadece günlük konuşma dilinde değil, edebî eserlerde de yer alırlar. Bu türden eserlerde düşüncüyü daha etkili kılmak, söylenenleri daha çarpıcı bir şekilde ifade etmek amacıyla kullanılırlar. Deyimlerin edebî eserlerde hele de şiirde kullanılması büyük bir ustalık ister.

Deyimler halkın malı olduğu için halk kültürünün taşıyıcısı ve temsilcisi olan âşıkların koşma, destan, vb. diğer ürünlerinde de kullanılmıştır. Şenlik, şiirlerinde ve anlattığı halk hikâyelerinde çok çeşitli deyimler kullanmıştır. O bazen sevgilinin yaptığı

eziyetlerden bıkararak başını alıp gitmiş, bazen düşmanından yaka silkmiş, bazen sevdiğini bağrına basmış, bazen de vefasız bir sevgiliye bel bağlamıştır.

Şenlik'in şiirlerinde yer alan deyimleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Aklını başından al-:

Ahlımı başımdan ediftâr u mâr (A-C 2006: 81/1; Aslan 1975: 63/1).

Âlemi güldür-:

Bazı tutuf el *âlemi gülünç ettin* üsdüme (A-C 2006: 13/2; Aslan 1975: 19/2).

Allah'tan bul-:

Güneş diyer kötü *Mevla'dan bulsun* (A-C 2006: 99/19).

Aşka gel-:

Sefil Şenlik *aşka gelif* gam libasın biçdiri (A-C 2006: 9/3; Aslan 1975: 16/3).

At oynat-:

Kemend atsan ele gelmez her tarafa *uynadır at* (A-C 2006: 137/2; Aslan 1975: 128/2).

Ayağa düş-:

Pirlerin hürmeti *düşdü ayağa* (A-C 2006: 141/4).

Ayağını denk al-:

Sözlerin düşünüş *ayağın denk al* (A-C 2006: 108/19; Aslan 1975: 26/20).

Azap çek-:

Ahret *azabını* dünyada *çeker* (A-C 2006: 73/5).

Bağrına bas-:

Ganlı paltarımı *bağrına bassın* (A-C 2006: 112/9).

Bahtı kara:

Feleyh de hoş geçinmiyor men *bahdı garayınan* (A-C 2006: 18/3).

Baş al-:

Şuh duruf gıya bakışın az gala *başımı ala* (A-C 2006: 27/2).

Baş eğ-:

Ramazanda *baş eğmedi* kimseye (A-C 2006: 151/19; Aslan 1975: 27/21).

Baş koy-:

Baş yoguf bu yola ne ki var gelir (A-C 2006: 117/9; Aslan 1975: 33/9).

Başa çık-:

Başa çıhmaz yolsuz işin binası (A-C 2006: 108/21; Aslan 1975: 26/22).

Başına and iç-:

And içerdin sarı gızın *başına* (A-C 2006: 31/5; Aslan 1975: 88/4).

Başını alıp git-:

Baş alıban bu diyardan gideriz (A-C 2006: 154/5; Aslan 1975: 116/4).

Bel bağla-:

Sana *bel bağlıyan* çehmez zararı (A-C 2006: 51/1; Aslan 1975: 73/1).

Beli bükül-:

Terkedif silasın *beli büküldü* (A-C 2006: 121/12; Aslan 1975: 31/12).

Boynuna borç ol-:

Boynuna *borç ettin* lateyir sözü (A-C 2006: 150/11).

Boyun eğ-:

Boyun eğmediler yeddi kırala (A-C 2006: 107/2; Aslan 1975: 102/2).

Can ver-:

Akılısıza *can ver* hep inkâr eyler (A-C 2006: 84/4).

Candan geç-:

- Geçif baş u *cannan* ser-be-ser gelir (A-C 2006: 117/4).
Canından bez-:
“Kaf” gavgalı serim *canından bezer* (A-C 2006: 166/5).
Cefa çek-:
Ol Huda’nın emri budur *goy çekem* cevri ü *cefa* (A-C 2006: 10/3; Aslan 1975: 4/3).
Daldan dala kon-:
Bir şeyda bülbül misallî *gondurdun daldan dala* (A-C 2006: 13/3; Aslan 1975: 19/3).
Dar gün-:
Dar gününe mücrim olanlar düşdü (A-C 2006: 153/25).
Dara düş-:
Azabı görende *düşersen dara* (A-C 2006: 55/11; Aslan 1975: 109/11).
Defteri dürül-:
Gün gelir ki *defterlerin dürülür* (A-C 2006: 52/4).
Derde düş-:
Aşk ucundan *derde tüştüm* cümle cismim yaradı (A-C 2006: 8/1; Aslan 1975: 6/1).
Dert çek-:
Dert çeker girersen dosdun bağına (A-C 2006: 75/2).
Dile düş-:
Düşüpsen dile Zübeyde (A-C 2006: 123/6; Aslan 1975: 50/6).
Dile gel-:
Cismime saldın bir ataş vücudum *geler dile* (A-C 2006: 27/2).
Dile getir-:
Hulûsu kalb ile *getirse dile* (A-C 2006: 162/15; Aslan 1975: 42/15).
Dili lal ol-:
Dudu guşu olsa *lal olar dili* (A-C 2006: 84/3).
Dili tutul-:
Lut Kirman Venedik *tutuluf dili* (A-C 2006: 104/14).
Dillere destan ol-:
Bu âlemde *oldum dillere destan* (A-C 2006: 146/7).
Doğru yol-:
Doğru yoldan eğri yola düşmem Allah kerimdi (A-C 2006: 30/1).
Dünya başına dar ol-:
Geniş *dünya o başına dar olur* (A-C 2006: 155/10).
Ecel şerbetini iç-:
Ecel şerbetini içdi Nuş Revan (A-C 2006: 65/4).
El âlemi güldür-:
Bazı tutuf *el âlemi gülünç ettin* üsdüme (A-C 2006: 13/2).
El çek-:
Osman der dünyadan *çekdim elimi* (A-C 2006: 112/15; Aslan 1975: 106/15).
El pençe divan dur-:
El pençe hepisi *durur* selama (A-C 2006: 104/2; Aslan 1975: 99/2).
Ele geç-:
Tarikattan bir yol *geçti elime* (A-C 2006: 64/3).
Ele gel-:
Kemend atsan *ele gelmez* her tarafa uynadır at (A-C 2006: 137/2; Aslan 1975: 128/2).
Eli ol-:
Her bir meslekte *elin olmasa* (A-C 2006: 83/2).

Eli yet-:

Elim yetmez bir kenara ağlaram (A-C 2006: 59/3).

Elinden tut-:

Oturan dosları *elinnen tutmaz* (A-C 2006: 84/4).

Gam çek-:

Gam çekmez isder ki muhabbet bulan (A-C 2006: 143/12).

Gama bat-:

Dalanda fikire *batarsan gama* (A-C 2006: 155/6).

Gama dal-:

Fihri behre *gama dalıfı* Kars'ın (A-C 2006: 113/1).

Göz dik-:

Devleti yığmaya eğer *göz diksen* (A-C 2006: 56/2).

Gözü yolda kal-:

Gözüm yolda galdı can intizârda (A-C 2006: 34/1; Aslan 1975: 53/1).

Gözünden perde kalk-:

Kalkacahtır gözden perde (A-C 2006: 127/4).

Gözüne görünme-:

Görünmez gözüne devleti varı (A-C 2006: 120/13).

Hasret çek-:

Hesretimi çeker havada guşlar (A-C 2006: 120/5; Aslan 1975: 96/5).

Hasret kal-:

Beni insan üzüne *hesret galdı* (A-C 2006: 143/7; Aslan 1975: 111/7).

Hayır gör-:

Tamahkârlık ettin *hayır görmedin* (A-C 2006: 31/4).

Hesabı kes-:

O gece ikisinden de *hesabı keser* (A-C 2006: 73/3).

Hesap sor-:

Bir bir sennen *hesap sorar* defderi (A-C 2006: 120/12; Aslan 1975: 96/18).

İşi düş-:

İşiz hükümete düşmesin beyler (A-C 2006: 116/8).

Kahır çek-:

Şenlik de dünyada el *kahrı çeker* (A-C 2006: 62/3).

Kalem çal-:

Kalemimi böyle çalıfı Kars'ın (A-C 2006: 113/9; Aslan 1975: 36/9).

Kan ağla-:

Perişan bülbül *gan ağlar* âh u nâlemden benim (A-C 2006: 14/1; Aslan 1975: 3/1).

Kan kustur-:

Özünü bilmiyen kimse insana *gan gusduru* (A-C 2006: 19/3; Aslan 1975: 16/3).

Kanını iç-:

Kanın içsem doymuram (A-C 2006: 133/3).

Kapısı bağlan-:

Kimler garğanı ki *gapın bağlasın* (A-C 2006: 112/10; Aslan 1975: 106/10).

Kâr et-:

Kerem tek aşk odu *kâr etti* cana (A-C 2006: 34/3; Aslan 1975: 53/3).

Kelle vur-:

Çarpışır baş başa *kelle vurdular* (A-C 2006: 165/19; Aslan 1975: 115/19).

Korku sal-:

Ecel *korkusunu saldı* canına (A-C 2006: 153/12).

Kulak as-:

- Dikkatınan *gulah assan* ohunan selaya sen (A-C 2006: 20/4; Aslan 1975: 9/3).
- Kurban et-*:
Gurban etmiş idim devleti varı (A-C 2006: 37/3).
- Kurban ol-*:
Canım *gurban olsun* merdoğlu merde (A-C 2006: 143, 33).
- Laf at-*:
Laf atıf meclisde medhetmez özün (A-C 2006: 164/11; Aslan 1975: 28/8).
- Meydan ver-*:
Onunçün *vermezler* bize *meydanı* (A-C 2006: 50/3; Aslan 1975: 83/3).
- Murada er-*:
Münafıklar *muradına yetişdi* (A-C 2006: 119/1; Aslan 1975: 35/1).
- Naz çek-*:
Sefil Şenlik diyer kim *çeker nazın* (A-C 2006: 31/8).
- Önüne düş-*:
Ordan İstanbullu *düşdü önüne* (A-C 2006: 151/17; Aslan 1975: 27/19).
- Sefa sür-*:
Şenlik diyer bir zamannar çoh *sürdüm zevk ü sefa* (A-C 2006: 10/3; Aslan 1975: 4/3).
- Selam dur-*:
Selam dursun ulubaşlar ağlasın (A-C 2006: 67/3).
- Serden geç-*:
Cenab-ı Mevla'm aşgına *geçdim serden* iptida (A-C 2006: 1/3).
- Sopa çek-*:
Hocanın arvadı *çehdi* bir *sopa* (A-C 2006: 143/4; Aslan 1975: 111/4).
- Söz tut-*:
Yohsul ümran olsa *tutulmaz sözü* (A-C 2006: 141/8).
- Taş bağırlı-*:
Hayın zabitlerin *bağrı daş* oldu (A-C 2006: 119/14).
- Yaka silk-*:
Yaha *silhip* onnan ayırt oludu (A-C 2006: 150/10; Aslan 1975: 27/10).
- Yan bak-*:
Vahşi kimi ürküp bize *bahdı yan* (A-C 2006: 147/7).
- Yas tut-*:
Yeddi il on gündü *tutarıh yası* (A-C 2006: 143/3).
- Yol kes-*:
Emreylese *keser* cümle *yolları* (A-C 2006: 43/2).
- Yol ver-*:
De ki zalım dağlar *yol vermer* kağız (A-C 2006: 174/4).
- Yola düş-*:
Musa vedalaşdı *yollara düşdü* (A-C 2006: 154/7).
- Yola getir-*:
Şükür olsun seni *getirdim yola* (A-C 2006: 108/20; Aslan 1975: 26/21).
- Yola sal-*:
Bizi *yola saldı* açdı gözünü (A-C 2006: 147/7; Aslan 1975: 90/7).
- Yolu düş-*:
Yolunuz gurbete *düşmesin* beyler (A-C 2006: 116/10).
- Yolunu gözle-*:
Böyüh küçük sayar *gözler yolunu* (A-C 2006: 114/6; Aslan 1975: 103/6).
- Yüreği yan-*:

Üreğın çoh yaner otur ağılyah (A-C 2006: 31/7; Aslan 1975: 88/7).

Yüz çevir-:

Hakk'ın dergâhınnan çevirme üzün (A-C 2006: 164/9; Aslan 1975: 28/7).

Yüz sür-:

Üz süreydim ayağa (A-C 2006: 128/1).

Yüzü gül-:

Ehl-i İslamların üzü gülmedi (A-C 2006: 121/6; Aslan 1975: 31/6).

Yüzü kara:

Garadı üzümüz eğlerem rehi (A-C 2006: 158/10).

3-Dua ve Beddualar

Dünyada her şey zıddıyla vardır. İyi-kötü, çirkin-güzel, sabah-akşam, kış-yaz, vb. hayatımızda yer alan zıtlıklardan bazılarıdır. İnsanoğlunun yaratıldığı günden beri, bu zıtlıklar vardır ve var olmaya da devam edecektir. Dua ve beddua da zıtlıklar üzerine kurulmuş olan bu dünyada, insanların duygu ve düşüncelerine tercüman olan kalıplaşmış sözlerdendir.

“Dualar iyi dilekleri ihtiva eden kalıplaşmış sözlerdir. Duaların en belirgin vasfı, teslimiyeti, inanmışlığı ve bir ümidi ihtiva etmeleridir.” (Kaya 2001: 4).

“Beddualar ise çaresiz olan, acı çeken, kötülüğe maruz kalan bir insanın rahatlamak, teskin olmak gayesiyle söylediği, kötü düşünce ve dilekleri kapsayan, söze orijinallik veren, ifadeyi güçlendiren kalıplaşmış sözlerdir.” (Kaya 2001: 22).

Şiirler insanların duygularını sanatsal bir üslupla dile getirdikleri ürünlerdir. Âşıklar da sevindikleri veya üzüldükleri zaman dua ve bedduaları kullanarak bu duygularını terennüm ederler. Âşık şiirinde dua ve beddualar sık sık kullanılan kalıplaşmış sözlerdendir.

Şenlik de şiirlerinde dua ve bedduaları işlemiş, sevdiği insanlara dua ederken kızdığı kişilere ve olaylara beddua ederek tepkisini göstermiştir. Şenlik, “Bağışda Bizi (Yakarış Destanı)” adlı şiirinde Allah'a dua ederek tüm insanlığın günahlarını bağışlamasını dilemiştir. Aslında şiir, yağmur duasına çıkan halkın tören sonunda Şenlik'ten dua etmesini istemeleri üzerine söylenmiştir (Alptekin-Coşkun 2006: 348). Şiirin birinci dörtlüğünün tüm mısraları dua kelimeleriyle doluyken diğer dörtlüklerin son mısraları da dua niteliğinde sözlerden oluşmaktadır. Bu şiirde tespit edilen dualar şunlardır:

Kerem gül ya Allah eyle merhemet

Arş ile kürsüne bağışda bizi

Acizem ilahî eyle inayet

Münteha sidrine bağışda bizi (A-C 2006: 158/1).

Levh-i mahfuzuna bağışda bizi (A-C 2006: 158/2).

Beytu'l memuruna bağışda bizi (A-C 2006: 158/3).

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2009 19 (1)

Sırrına gudretine bağışda bizi (A-C 2006: 158/4).
Âdem Safiyy'ine bağışda bizi (A-C 2006: 158/5).
Nuh-ı nebiyyine bağışda bizi (A-C 2006: 158/6).
Halil İbrahim'e bağışda bizi (A-C 2006: 158/7).
Musa-yı Harun'a bağışda bizi (A-C 2006: 158/8).
Hazreti İsa'ya bağışda bizi (A-C 2006: 158/9).
Nur-ı Muhammet'e bağışda bizi (A-C 2006: 158/10).
Sahabü'l-Burhan'a bağışda bizi (A-C 2006: 158/11).
Resülü'r-rahmana bağışda bizi (A-C 2006: 158/12).
Nasürün rahmete bağışda bizi (A-C 2006: 158/13).
Delil-i Ahmet'e bağışda bizi (A-C 2006: 158/14).
Mutahhar Mahmut'a bağışda bizi (A-C 2006: 158/15).
Mücdube Hemid'e bağışda bizi (A-C 2006: 158/16).
Esrar-ı Mirac'a bağışda bizi (A-C 2006: 158/17).
Yüce nübüvve bağışda bizi (A-C 2006: 158/18).
Sure-i Kur'an'a bağışda bizi (A-C 2006: 158/19).
Gubbe-yi Mina'ya bağışda bizi (A-C 2006: 158/20).
Velayet şahuna bağışda bizi (A-C 2006: 158/21).
Sevdiğin gullara bağışda bizi (A-C 2006: 158/22).

Alptekin-Coşkun'da "Od Eyleme" adını taşıyan 4 numaralı şiirin birinci dördlüğü tamamen dualardan oluşmaktadır. Geriye kalan iki dördlüğü son mısralarında da dua edildiği görülmektedir. Burada yakarış yine Allah'adır:

Ey Rabbim bu dünyada namerdi şad eyleme
Merdi gözden cüda salıf gönülden yad eyleme
Möhübbetli müiminneri sahla öz penahında
Mahşer günü mücrim edif galbini od eyleme (A-C 2006: 4/1; Aslan 1975: 10/1).

Her gedenin gazabınnan zâr çekif dad eyleme (A-C 2006: 4/2; Aslan 1975: 10/2).

Dünyada saltanat verif gamdan azad eyleme (A-C 2006: 4/3; Aslan 1975: 10/3).

Aştan dolayı çok dert çeken Şenlik, düşmanının bile aşk ateşine yanmaması için Allah'a yalvarmaktadır:

Düşmanım çekmesin aşgın nârını (A-C 2006: 37/4).

176 numaralı şiirde ise yine Mevla'ya yakararak bazı isteklerde bulunmaktadır:

Çıthar şirin kannan ayırma meni (A-C 2006: 176/1; Aslan 1975: 72/1).
Bu aşk-ı suzândan ayırma meni (A-C 2006: 176/1; Aslan 1975: 72/1).
Eş yâran yoldaşdan ayırma meni (A-C 2006: 176/2; Aslan 1975: 72/2).
Orda Kur'an'dan ayırma meni (A-C 2006: 176/3; Aslan 1975: 72/3).
Ya Rabbi lisandan ayırma meni (A-C 2006: 176/4; Aslan 1975: 72/4).
Zerrece imandan ayırma meni (A-C 2006: 176/5; Aslan 1975: 72/5).

Borçalı'da tanıştığı Muhammet adlı kişiye ise şu şekilde dua eder:

Dilerem Allah'dan biri olsun beş (A-C 2006: 109/2; Aslan 1975: 38/2).

Şenlik'in şiirlerinde tespit edilen diğer dualar ise ona çeşitli zamanlarda yardımı dokunan beyler içindir:

Allah muradını yetirsin başa (A-C 2006: 68/3; Aslan 1975: 37/3).
Sevdiğinmen bir yasadıhda gocalsın (A-C 2006: 68/4; Aslan 1975: 37/4).
Onları da Mevla'm saklasın beyler (A-C 2006: 116/5).
Yolunuz gurbete düşmesin beyler (A-C 2006: 116/10).

İnsanlar için daima iyi dileklerde bulunan Âşık, sinirlendiği ve olaylar karşısında aciz kaldığı zaman beddua sığına.

Âşığın Alptekin-Coşkun'da 146, Aslan'da 104 numaralı şiiri ise tamamen beddua üzerine kurulmuştur. Kızının kendi izni olmadan bir gençle kaçıp evlenmesini bir türlü içine sindiremeyen Şenlik, yirmi üç dörtlükten oluşan bu şiirinde kızını Allah'a şikâyet ederek ona beddua eder.

Şenlik'in şiirlerinde yer alan diğer bedduaları ise şöyle sıralayabiliriz:

Allah yıhsın toprağını daşını (A-C 2006: 143/21; Aslan 1975: 111/20).
Lanet gelsin Alaşanın garına (A-C 2006: 44/5; Aslan 1975: 107/5).
Dilerem Mevla'dan sel alsın getsin (A-C 2006: 69/3).
Mesgeni cehennem yeri nâr olsun (A-C 2006: 71/3).
Taşı taş üstüne kalmasın beyler (A-C 2006: 116/1).

Kış günü Gagacın suyu gurusun
Gölün dalgası Ağcakala'ya vursun
Yolunuz Cala'ya uğrasın beyler (A-C 2006: 116/2).

Onları da hastalık yoklasın beyler (A-C 2006: 116/6).
Gerisini ecel peklesin beyler (A-C 2006: 116/7).

B-Âşık Şiiri

1-Bade İçme ve Mahlas Alma

Âşıklık geleneklerinden birisi de bade içmedir. Âşıklıkta çok önemli olan bu husus, âşık edebiyatı içerisinde bu türün yaratıcısı olan âşıkların sınıflandırılmasında bile bir ölçüt olarak kullanılmıştır (badeli âşık, badesiz âşık). Bade içen âşıklar bu özellikleriyle övünür, bade içmeyenleri küçümserler. Çünkü bade içenlere âşıklık, Allah tarafından bahşedilmiştir.

“Bade içme hadisesi şöyle gerçekleşir: Mezarlıkta, su yanında veya ıssız bir yerde uykuya dalan kahraman, rüyasında Hazreti Hızır'ı veya pirleri görür. Hazreti Hızır, kahramana üç defa bade uzatır (veyahut duruma göre yiyecekler verir). Bunlardan birincisi Allah; ikincisi üçler, yediler, kırklar; üçüncüsü de bir güzelin aşkınadır. Kahraman üçüncü badeyi içtikten sonra günlerce baygın yatar. Daha sonra bir saz sesiyle uyandırılır.” (Alptekin 2002: 32).

Umay Günay'a göre ise âşık olacak kişinin, rüyada bade içme hadisesinden önce de şairliğe karşı ilgisi vardır. Âşık, öncelikle maddî veya manevî bir sıkıntı içerisindeyken bir dilek tutarak ıssız bir yerde uyuyakalır. Uyku ile uyanıklık arasında pir elinden bade

içer. Pir ona mahlasını verdiği gibi âşıklık için gerekli bilgileri de öğretir. Bu olaydan sonra bir süre baygın yatan kahraman, ya kendiliğinden ya da ehl-i dil bir kişinin sazın tellerine vurmasıyla uyanır. Daha sonra âşık, ilk şiirini okuyarak başından geçen olayı anlatır (Günay 1993: 98).

Âşık edebiyatı geleneklerinden birisi de mahlas alma ve mahlas kullanmadır. Her âşğın mutlaka en az bir mahlası vardır ve bunu şiirinin son dördlüğünde kullanır. Şükrü Elçin, mahlas alma geleneğinin izlerini totemizme bağlı destanî ve tarihî devirlere kadar götürmekte ve bu konuda şunları söylemektedir:

“Efsane-destan devrinden gelen alplarda, erenlerde (evliyâ) ferdiyetin damgasiyle karşımıza çıkan mahlas alma, şâirlerin hayatında 1- Şeyh-Pîr tesiriyle 2- Üstadlar İmamlar tarafından 3-Kendine kendine olmak üzere üç şekilde görülmektedir.” (Elçin 1997: 44).

Şenlik, bade içmiş âşıklarımızdandır. Şiirlerinde yeri geldikçe bade içme hadisesine telmihte bulunur. “Çar Kitabım Açtılar” adlı şiiri, bade içme hadisesiyle ilgili ipuçları vermektedir. Âşık, bade içene kadar bazı hakikatlerin farkında olmadığını ve bade içtikten sonra kalp gözünün açıldığını şu sözlerle ifade etmektedir:

Yerin göğün arşın kürsün sırrına oldum ağâh (A-C 2006: 24/1).

Okuttular çar kitabı gafletten uyanmışam (A-C 2006: 24/2).

Altı bin altı yüz altmış altıya gümanmışam (A-C 2006: 24/2).

“Bu Gece” adlı şiirinde de bade içme hadisesi üzerinde duran âşık burada da badeyle ilgili bazı ipuçları vermektedir. Şiirin başlığı, 1. dördlüğü ve son dördlüğünde geçen bir mısradan hareketle âşğın gece rüyasında bade içtiği sonucunu çıkarabiliriz. 1. dördlüğün 1. mısraında, karşımıza bade içen baygın hâldeki âşğın uyandırılması sahnesi çıkmaktadır. Şenlik, başına toplanan kişilere şu şekilde seslenir:

Yiğilin ahbablar yaran yoldaşlar

Bir umulmaz derde düşdüm bu gece

Hikmet-i pir ile âb-ı zülâlden

Kevser bulağından içdim bu gece (A-C 2006: 33/1; Aslan 1975: 40/1).

Son dördlüğün son mısraında ise kendinden geçişini anlatır:

Tayaggur hâl oluf şaşdım bu gece (A-C 2006: 33/3; Aslan 1975: 40/3).

Bunlar dışında diğer şiirlerinde de bade içme hadisesine telmihte bulunmuştur. O, Hazreti pir elinden bade içmiş, böylece âşıklık yolunda ilk ve en önemli adımı atmıştır. Bunu şiirlerinde şöyle dile getirir:

Hazreti pirin elinnen nuş ediben ganmışam (A-C 2006: 24/2).

Hazreti gırhlar yedinden verdiler badeleri (A-C 2006: 17/2; Aslan 1975: 7/2).

Şenlik, şiirlerinde sekiz ayrı mahlas kullanmıştır. Bunlar içerisinde en çok Şenlik

mahlasını tercih etmiş, diğerlerine ise birkaç şiirinde yer vermiştir. Bazen ilçesi olan Çıldır'ı mahlasının başına getirmiş, bazen kulluk vasfını mahlasıyla birlikte kullanmıştır. Şenlik, çektiği aşk acısını vurgulamak için biçare, dertli, fakir ve sergerdan sıfatlarını da mahlasının önüne getirmiştir. Âşık Şenlik'in şiirlerinde kullandığı mahlaslar şunlardır:

- Biçare Şenlik*'in gelmir gararı (A-C 2006: 129/3; Aslan 1975: 124/3).
Çıldırılı Şenlik'in ahan selidi (A-C 2006: 151/29; Aslan 1975: 27/31).
Dertli Şenlik sırrın etme aşikâr (Aslan 1975: 120/4).
Fağır Şenlik sen kes her aşnalığı (A-C 2006: 49/3; Aslan 1975: 85/3).
Kul Şenlik vasf-ı hâl eyler söz muhtasar kırmızı (A-C 2006: 135/5; Aslan 1975: 15/5).
Şenliğ'em sığındım ismi azize (A-C 2006: 108/22; Aslan 1975: 26/23).
Sefil Şenlik Hak'dan buldu kemal (A-C 2006: 33/3; 40/3).
Sergerdan Şenlik'em gam hanasıyam (A-C 2006: 81/3; Aslan 1975: 63/3).

Bu mahlaslardan biçare (çaresiz), dertli, fağır, sergerdan (başı dönmüş, sarhoş) ve sefil Şenlik'in hayatındaki maddî ve manevî ıztırapları yansıtmaktadır. Şenlik hem maddî aşkı, hem de manevî aşkı tatmıştır. Kullandığı bu mahlaslar onun hem cismanî bir sevgili karşısındaki çaresizliğini, hem de Allah karşısındaki acizliğini ifade etmektedir.

Kul mahlası ise daha çok Alevî ve Bektaşî şairleri tarafından kullanılan ve tarikat edebiyatında intisap anlamına gelen bir kelimedir (Elçin 1997: 53). Şenlik, Alevî ve Bektaşî şairi değildir; ancak Nakşibendî tarikatına intisap etmiş bir âşıktır. Bu mahlas, Şenlik'in şiirlerinde Allah'a karşı olan kulluk vazifesi de göz önünde bulundurularak kullanılmış olabilir.

2-Muamma Asma ve İndirme

Âşık edebiyatının birtakım gelenekleri vardır. Bunlar içerisinde muamma asmak ve muamma indirmek âşığın şöhretini arttıran bir olaydır. Muamma asmak ve indirmek belli bir geleneğe bağlıdır. Muamma asmak isteyen âşık, şehirde âşıkların uğrak yeri olan bir kahvehaneye gider ve muammasını duvara asar. Cevabını ise kapalı bir zarf içerisinde kahveciye teslim eder. Bazı muammalar, çözülemeyerek günlerce duvarda kalır. Bu durumda muammayı asan âşık cevabı verir. Muammanın çözüleceği gün usta âşıkların çıraqları, kahvedekilerden bahşiş toplayarak bunları bahşiş tepsisinde biriktirirler. Muamma asan âşık, bir gazel okuduktan sonra muammasını çözen birinin olup olmadığını şiirle sorar. Muammayı çözmek isteyen âşık ise bir fasıldan sonra muammanın cevabını manzum olarak verir. Bu cevap, önceden kahveciye teslim edilen zarf içerisindeki cevapla karşılaştırılır. Eğer ikisi birbirine uyuyorsa muamma duvardan indirilir. Muamma tepsisine konan bahşişler ise ya muammayı çözen âşığın kendi ile çırağı arasında paylaşılır, ya da orada bulunan tüm âşıklar bunları paylaşırlar.

Şenlik'in Aslan'da 21, Alptekin-Coşkun'da 11 numaralı "Şahı Getiri"; Aslan'da 14, Alptekin-Coşkun'da 25 numaralı "Onda da Var"; Aslan'da 12, Alptekin-Coşkun'da 26 numaralı "Beş Bin Dört Yüz Yolu Var"; Aslan'da 24, Alptekin-Coşkun'da 36 numaralı "Cehenneme"; Aslan'da 77, Alptekin-Coşkun'da 43 numaralı "Diyardadı"; Aslan'da 52, Alptekin-Coşkun'da 53 numaralı "Kimiydi"; Aslan'da 76, Alptekin-Coşkun'da 157 numaralı "Kimiydi" ve Alptekin-Coşkun'da 39 numaralı "Biri Ne" adlı şiirler birer muammadır. Bu şiirlerden de görüleceği üzere o, muamma asma ve indirme geleneğini devam ettiren bir âşıktır.

3-Şiirlerinde Adı Geçen Tanınmış Şahsiyetler

a-Şairler

Âşık edebiyatında şairnameler âşıkların adının geçtiği, kısmen de bazı özelliklerinin verildiği eserlerdir. Bunlar divan edebiyatındaki şuara tezkirelerinin görevini yaparlar. Âşık Şenlik'in bir şairnamesi yoktur. Ancak o yeri geldikçe şiirlerinde şair ve mutasavvıfları bazı özellikleriyle anmıştır. Şiirlerinde halk âşığı olarak Yunus'un, mutasavvıf olarak ise Hallac-ı Mansur'un adı geçmektedir:

*Yunus'*a semeyhden ne zarar oldu (A-C 2006: 132/2; Aslan 1975: 125/2).
*Mansur'*u zâr eden dâra tafşırdım (A-C 2006: 146/16; Aslan 1975: 104/6).

b-Hikâye Kahramanları

Âşık geleneklerinden birisi de hikâye tasnif etmek ve hikâye anlatmaktır. Özellikle Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesi bu yönden oldukça zengindir. Şenlik de hikâyeler tasnif etmiş ve anlatmıştır. Bunların dışında onun bazı şiirlerinde tanınmış halk hikâyesi kahramanlarının yer aldığını görürüz. Yusuf, Kerem, Nergiz ve Salman şiirlerinde adı geçen hikâye kahramanlarıdır. Ayrıca simya ilminde eşsiz bir usta olan Ebalî Sinan da insanları aldatan oyunlarıyla onun şiirlerinde yerini almıştır.

Hanî Yusuf-ı Kenan o vech-i enver (A-C 2006: 164/2; Aslan 1975: 28/2).
Çoh gurmuşam *Ebu Sinan* oyunu (A-C 2006: 108/5; Aslan 1975: 26/5).
Kerem tek aşk odu kâr etti cana (A-C 2006: 34/3; Aslan 1975: 53/3).
*Nergiz'*i *Salman'*a yadigâr veren (A-C 2006: 78/5; Aslan 1975: 29/5).

c-Destan Kahramanları

Şenlik'in şiirlerinde İranlıların ünlü destan kahramanı olan Zaloğlu Rüstem, Köroğlu ve Battal Gazi yer almaktadır.

Diyesen ki *Ürüstem-i Zal* idi (A-C 2006: 151/25).
*Zaloğlu'*ndan artık gelir sedası (A-C 2006: 104/6; Aslan 1975: 99/6).
*Köroğlu'*nda çokdur bunun edası (A-C 2006: 104/6; Aslan 1975: 99/6).
*Battal'*dan bahadır *Rüstem'*in eşi (Aslan 1975: 101/6).

ç-Yardımcı İhtiyar

Destanlarda ve halk hikâyesi metinlerinde karşımıza çıkan Hazreti Hızır, darda kalanların yardımcısıdır. Geleneksel bayramlarımızdan Hıdırellez'de karada olan Hazreti Hızır ile denizde olan Hazreti İlyas'ın bir araya gelerek insanlara yardım ettiğine inanılır ve yurdumuzun çeşitli bölgelerinde bu günler bayram olarak kutlanır. Halk hikâyelerinde Hızır, çocuğu olmayan kişilere kutsal bir elma vermek suretiyle onların dileklerinin gerçekleşmesine vesile olur. Ayrıca hikâye kahramanı olan âşığa, rüyasında bade içirerek âşıklık vasfı verir ve sevgilisinin suretini gösterir. Bu dönemden sonra âşığın daima yanında olan Hızır, onu güç durumlardan kurtarır ve sevgilisine kavuşması için ona yardımcı olur. Âşıklık geleneğinde önemli bir yeri olan badeyi de âşıklara o içirir. Aşk badesini içen kişi Hak âşığı olur. Şenlik de Hızır elinden bade içen âşıklarımızdandır. O, zorda kaldığı zaman Hazreti Hızır'a başvurur:

Hazreti Hızır'a bu arzuhâlim (A-C 2006: 146/23).

Hazreti Hızır'ın darda kalanların yardımcısı olduğunu bilen âşık, bu hususiyeti bir şiirinde şöyle dile getirir:

Müşgölde galanın dadına yeten
Ol vede *Hazreti Hızır* kimiydi (A-C 2006: 157/1; Aslan 1975: 76/1).

C- Maddî Kültür Ürünleri

Kültür, bir milletin maddî ve manevî değerlerinin bütünüdür. Kültürün manevî olan yanını gelenekler, görenekler, âdetler, edebiyat ürünleri, vb. oluştururken maddî olan yanını ise o milletin hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan araç ve gereçler oluşturur.

Bu araç ve gereçler içerisinde kıyafetler, mutfak eşyaları, ziraatte kullanılan aletler, vb. yer alır. Bunlar, insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri ve geçimlerini sağlayabilmeleri için kullanılması zorunlu olan gereçlerdir. Maddî kültür ürünleri, insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için zamanla gelişirler ve modern çağa uyum sağlarlar.

İlkel insandan modern insana kadar bu araç ve gereçleri kullanmayan hiçbir insan yoktur. Yaşamın bir gereği olan bu eşyaları bir insan olarak Şenlik de kullanmış ve bir halk şairi olduğu için halk kültürünün maddî yanını oluşturan bu ürünlere şiirlerinde yer vermiştir.

Bu bölümde Şenlik'in şiirlerinde yer alan maddî kültür ürünleri giyecekler, kazıcı ve kesici aletler başlıkları altında incelenecektir.

1-Giyecekler

Şenlik'in şiirlerinde yer alan kıyafetler mintan (gömlek), kefen (ağ gömlek), vala (bir çeşit baş örtüsü) ve kemerdur. Köylü tarzı yaşamın vazgeçilmez bir giyeceği olan çarık da onun şiirlerinde yer almaktadır. Şenlik, bu giyecekleri şiirlerinde şu şekilde işlemiştir:

Mintanı al kemer gümüş (A-C 2006: 123/3; Aslan 1975: 50/3).

Mintanın bedeni dardı (A-C 2006: 123/5; Aslan 1975: 50/5).

Kemere gucdurmuş beli (A-C 2006: 123/4).

Ayağı çarıklı yahası kirlî (A-C 2006: 148/3; Aslan 1975: 90/3).

Örtüf al vala Zübeyde (A-C 2006: 123/10; Aslan 1975: 50/10).

Âşığın şiirlerinde düğüne has bir kıyafet olan gelinlik ile de karşılaşırız. Yalnız bu gelinlik, günümüzdeki gibi beyaz renkli değildir. Eski Türk yaşamı ve Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki gibi al (kırmızı) renkli bir gelinliktir.

Al yegif başdan ayağa

Canım yoluna sadağa

Endirmez bizim otağa

Kime mihmandı bu gelen (A-C 2006: 125/3; Aslan 1975: 51/3).

2-Müzik Aletleri

Türk halk şiirinin en önemli özelliklerinden birisi saz eşliğinde terennüm edilmesidir. Türk sazlarının babası kopuzdur. İslamiyet'ten önce yapılan şölen, yağ ve sığır gibi törenlerde şamanlar, şiirlerini kopuz eşliğinde dile getirmişlerdir. Günümüzde kopuza şekil bakımından en çok benzeyen müzik aleti sazdır. Ayrıca destanlar anlatılırken nasıl kopuz kullanılıyorsa, halk şairleri de halk hikâyesi anlatırken ve şiirlerini okurken saz kullanmışlardır.

Âşıklık geleneği içerisinde saz çalmanın önemli bir yeri vardır. Saz çalmasını bilmeyen âşıklar (kalem şuarası) saz şairleri kadar muteber değildirler. Şenlik de hikâyelerini saz eşliğinde anlatmakta, şiirlerini ise sazla okumaktadır. Ayrıca şiirlerinde en çok işlediği müzik aleti de sazdır.

Baban kazma atıp kırıftı sazın (A-C 2006: 31/8; Aslan 1975: 88/8).

Saz çalmayan tel gadrini ne biler (A-C 2006: 90/3).

Saz çalmak bu kadar önemli olunca elbette bir de bunun karşılığı vardır. Türk toplumunda sanata ve sanatçıya eskiden beri çok önem verilmiş, divan şairlerinin yanı sıra âşıklar da beyler ve paşalar tarafından korunup gözetilmiştir. Bu sanatseverler zaman zaman verdikleri bahşişlerle âşıkları mükafatlandırmışlardır. Şenlik, bu geleneğe bir şiirinde şöyle temas etmiştir:

Dervüş Bey çoh inam eyledi bize

Toplandı ağalar oldu dal kese
Elimde çaldığım sedefli saza
Sara sar düzdüler çifder manatı (A-C 2006: 143/27; Aslan 1975: 111/26).

Ç-Diğerleri

1-Halk Mutfağı

Beslenme ve beslenme kültürü, insanlığın doğuşu ile yaşittir. Her milletin kendine özgü bir beslenme kültürü vardır.

Atlı-göçebe Türk medeniyetinin geçim kaynağı hayvancılık olduğu için mutfak kültüründe et ve hayvan ürünlerinin önemli bir yeri vardır. At eti yiyip, kıymız içerek yaşamlarını devam ettiren Türklerin beslenme alışkanlıklarında asırlar geçtikçe bazı değişiklikler olmuştur. Ancak et ve hayvan ürünleri yine bu kültürde önemlerini korumuşlardır.

Türklerde sebze ile beslenmenin yerleşik hayata geçtikten sonra, toprağın işlenmesiyle birlikte başladığı bilinen bir gerçektir. Böylece Türk mutfağında et, sebze ve hayvan ürünleri bir arada yer almaya başlar.

Türk mutfağı böyle bir genel görünüm çizerken bu kültür, yöreden yöreye farklılık gösterir. Yiyecek çeşitleri hayvancılık yapılan yörelerde genellikle et ve hayvansal gıdalardan ibaretken, çiftçilik yapılan yörelerde sebze ve tahıllar daha çok tüketilen besin maddeleridir.

Şenlik'e göre milletimizin geleneksel yemek çeşidi olan eti yemeyen yaşamış sayılmaz:

*Et yiyib at binif dilber gucmayan
Ne biler dünyadan ne haberi (A-C 2006: 76/1).*

Sebzeli köfte ve zerdeli dolma ise âşığın şiirlerinde geçen diğer yemek çeşitleridir:

Sebzeli küfteynen zerdeli dolma (A-C 2006: 54/5).

Türk kültüründe evlenme ve ölüm gibi törenlerde yemek vermek bir gelenek hâline gelmiştir. Eski Türklerden günümüze kadar gelen bu gelenek hâlâ sürdürülmektedir. Bu tür törenlerde aççılık, genellikle bu konuda deneyimli olan yaşlı kadınlar tarafından yapılır. Şenlik bu hususiyeti şöyle dile getirir:

*Ellisinde nene diyer torunu
Toylar mutfağında hep aşbaz olur (A-C 2006: 118/9; Aslan 1975: 95/9).*

Türklerin geleneksel içeceği kıymızdan sonra çaydır. Özellikle Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesinde çaydanlık ocaktan inmez ve hemen her vakit çay içilir. Şenlik, bu geleneksel içeceğe şiirlerinde kahve ile birlikte yer verir.

Ettar reyhalıdı gahvesi çayı (A-C 2006: 98/4; Aslan 1975: 105/4).

2-Halk Hekimliği

Halk hekimliği, günümüzde kimyasal ilaçlar ve modern aletlerle insanları tedavi etmeye çalışan tıp biliminin alternatifidir. Başka bir deyişle halk hekimliği, alternatif tıptır.

Halk hekimliğinde tedavi şu yollarla yapılmaktadır: Irvasa yoluyla, parpılama yoluyla, dinsel yolla, bitki kökenli emler yoluyla, hayvan kökenli emler yoluyla ve maden kökenli emler yoluyla (Acıpayamlı 1998: 2).

Bu yöntemlerden bitki kökenli emler yoluyla yapılan tedavinin piri, Lokman Hekim'dir. Lokman Hekim, dağlardan topladığı otları kaynatıp ilaçlar yaparak herkesin derdine deva bulan efsanevî bir kahramandır. Bir gün ölüme de çare bulur, ancak ilaç reçetelerinin yazılı olduğu defterini Ceyhan ırmağına düşürür. Şenlik'in şiirlerinde bu ünlü hekim, tedavi edici özelliğiyle yerini almıştır.

Eflatun sağ değil Loğman gan ağlar (A-C 2006: 175/2; Aslan 1975: 84/2).

Loğman Hekim sarmaz yaranı gartal (A-C 2006: 55/5; Aslan 1975: 93/5).

Sonuç olarak diyebiliriz ki, âşık şiiri belirli bir geleneğin ürünüdür. Bu geleneğin beslenme damarları halk kültürü ve halk edebiyatıdır. Âşıklar mensubu olduğu toplumun duygu ve düşüncelerine tercüman olurlar. Onların şiirlerinden hareketle toplumun edebiyatı, gelenek ve görenekleri, giyim-kuşamı ve yaşayış tarzı hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Şenlik halk içerisinden çıkan bir âşık olduğu için onun şiirlerinde genel anlamda Türk toplumunun, özelde ise Suhara, Çıldır ve Kars halkının çeşitli özelliklerine yer verilmektedir. Konu başlıklarından da görüldüğü gibi Şenlik, yetiştiği bölgenin maddî ve manevî kültür unsurlarına şiirlerinde yer vermiş ve bunları büyük bir titizlikle işlemiştir. Ayrıca onun şiirlerinde bölge insanını derinden etkileyen 93 harbinin izlerine de rastlanmaktadır. Şenlik'in yetiştiği bölge, halk edebiyatı ve âşık edebiyatı bakımından Türkiye'nin en zengin bölgesidir. Burada âşıklığının temellerini alan Şenlik, hem yöre insanın, hem de genel anlamda tüm Türklerin duygularına tercüman olmuş, onların dil zevklerini, maddî ve manevî kültür ürünlerini şiirlerinde ustalıkla işlemiştir. Şenlik, bu bakımdan halk edebiyatının önemli bir temsilci ve halk kültürünün eşsiz bir taşıyıcısıdır.

Kaynaklar

ACIPAYAMLI, Orhan (1998), "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi" *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, 23-25 Kasım, MİFAD yay., Ankara.

AKSOY, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 Atasözleri Sözlüğü*, İnkılâp yay., Ankara.

- AKSOY, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp yay., Ankara.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2002), *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ yay., Ankara.
- ALPTEKİN, Ali Berat-M. Nizamettin Coşkun (2006), *Çıldırılı Âşık Şenlik Divanı (Hayatı, Atışmaları ve Hikâyeleri*, Çıldır Belediyesi yay., Ankara.
- ALPTEKİN, Ali Berat-Saim Sakaoğlu (2006), *Türk Saz Şiiri Antolojisi (14-21. Yüzyıllar)*, Akçağ yay., Ankara.
- ARTUN, Erman (2001), *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, Akçağ yay., Ankara.
- ASLAN, Ensar (1975), *Çıldırılı Âşık Şenlik Hayatı, Şiirleri ve Hikâyeleri (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Atatürk Üniversitesi yay., Ankara.
- BORATAV, P. Naili (1995), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- DİLÇİN, Dehri (2000), *Edebiyatımızda Atasözleri*, TDK yay., Ankara.
- ELÇİN, Şükrü (1997), "Türk Halk Nazmında "Mahlas-Tapşırma" Alma Geleneği", *Halk Edebiyatı Araştırmaları 1*, s. 41-48, Akçağ yay., Ankara.
- ELÇİN, Şükrü (1997), "Kul Deyimi ve Kul Mahlaslı Halk Şairleri", *Halk Edebiyatı Araştırmaları 1*, s. 49-54, Akçağ yay., Ankara.
- GÜNAY, Umay (1993), *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ yay., Ankara.
- KAYA, Doğan (1990), *Şairnâmeler*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara.
- KAYA, Doğan (2001), *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*, AKMB yay., Ankara.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa:31-41, ELAZIĞ-2009

NİYÂZÎ-İ MISRÎ'NİN ŞİİRLERİNDE VARLIK ANLAYIŞI

The Concept Of Existence in Niyâzî-i Mısırî's Poets

Mehmet ULUCAN*

Özet

Varlık, insanın en çok meşgul olduğu konuların başında yer almıştır. Yaratma, yaratan, evren ve insan varlığın temel konusunu oluşturur. Varlığın var edilişi, nasıl, ne zaman, kim tarafından var edildiği; varlığın devamlılığı gibi konular düşünür ve bilim adamlarınca değerlendirilmiş ve sonuçları itibarıyla farklılıklar arz etmiştir.

Sanat, özellikle edebiyat, varlık konusunu çok sık işlemiş hatta bunların ortaya çıkışının sebebi olarak da görülmüştür. Bundan dolayı pek çok sanatçı eserlerinde varlık konusunu işlemiştir. İslam felsefesi veya İslam tasavvufu, Divan ve Tekke edebiyatımızın bel kemiğini oluştururken varlık anlayışı da tasavvufun temelini oluşturmuştur. Niyâzî-i Mısırî de şiirlerinde; varlık konusunu işlemiş, önemli bir mutasavvıf şairdir.

Anahtar Kelimeler: Niyâzî-i Mısırî, Yaratıcı, Varlık-yokluk anlayışı.

Abstract

Existence has always been one of the most important subjects that mankind has been interested. The subjects such as creation of existence, how, when and who created and its process have always been searched by the thinkers and scientists and have shown differences.

Art, especially literature has often focused on existence and it has been seen as the reason of revivals of all of them. So, many artists focused on the subject of existence in their works. While Islamic philosophy or Islamic mystic forms the basic structure of Divan and Tekke literature, the concept of existence has based on the Islamic mystic. Niyazi-i Mısri is an important Islamic mystic poem who used the concept of existence.

Key words: Niyâzî-i Mısırî, The God, Concept of existence and non-existence.

* Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, Elazığ.

İnsan, hem kendini hem kendi dışındaki varlıkları anlamak için gayret sarf etmiştir. ‘Akıl ve sezgi’ bu gayretin iki önemli yolu olmuştur. Akıl yoluyla bir çözümlenmeye gitmek belli bir süre yol almayı sağlamakla birlikte daha sonra onunla devam edilemeyeceği anlaşılmış ve ‘mutlak kemâlâta ulaşmak sezgi yoluyla olur’ düşüncesi gelişmiştir. Akılla yürümede, “aşağıdan yukarıya veya yukarıdan aşağıya, yani tikelden tümellere, olaylardan kanunlara (İnduction-İstikra) veya tümellerden tikellere, kanunlardan olaylara (Deduction-Ta’lil) adım adım bir akıl yürütme, bir sebep-sonuç ilişkisi ve en nihayet bir bilme söz konusudur... Sezgi yoluyla ise konuyu bir anda ve bütünlüğü ile bir kavrayış ve ondan da ileri, aşk ve muhabbet yönünden konu ile bir birleşme, bir uzlaşma, bir bulma ve bir buluşma söz konusudur. Bu yolun tipik örneği de İslam tasavvufudur (Sunar 2003:13).”

Varlık, insanın en çok merak ettiği ve meşgul olduğu konuların başında yer aldığından “yaratma, yaratan ve yaratılan” ile ilgili meseleler tarihten bugüne dek üzerinde durulmasına rağmen bütünüyle çözülebilmemiş değildir. Eski Yunan’dan beri pek çok düşünür / filozof ve bilim adamı varlık konusunu ele almış, işlemiştir. Ancak vardıkları sonuçlar itibarıyla tam bir görüş birliği ortaya çıkmamıştır. Varlığın var edilişi, kim tarafından, nasıl, ne zaman var edildiği, varlığın sürekliliği gibi konular, sadece farklı dönem ve dinlerde değil, aynı dönem ve aynı dinlerde hatta aynı okul (mektep) veya felsefî sistemlerde bile benzerliklerin yanında farklılıklar da arz etmiştir. Bunu etkilenmelerden ayrı veya uzak kalımsızın yapılan çalışmalara bağlayabiliriz. Nitekim “âlemi bilmenin, kendini bilme” ile “vahdet-i vücudun da panteizmle” ilişkilendirilmesinde bunun etkisi vardır. Bu da gösteriyor ki, bilimde olduğu gibi din ve felsefelerde de yapılandırıcı bir anlayış süregelmiştir.

Sanat, özellikle de edebiyat, varlık konusunu çok sık işlemiş, hatta bunların ortaya çıkışının sebebi olarak da varlık gösterilmiştir. Bu yüzden pek çok sanatçı, eserlerinde bunun üzerinde önemle durur. İslam felsefesi veya tasavvufu, Divan ve Tekke edebiyatının bel kemiğini oluştururken varlık konusu da tasavvufun temelini oluşturmuştur.

Divan ve Tekke edebiyatımızın temsilcileri, nesrin yanı sıra daha çok nazmın coşkunu ifade gücünü kullanarak varlık konusunu işlemiş ve şiir dilinin gücünden bu hususta da yararlanmışlardır. Bugün hâlâ büyük bir zevk ve ilgiyle okunan Mevlânâ ve Yunus Emre, giderek artan bir hayranlıkla sadece bizi değil, bütün dünyayı etkilemeye devam etmektedirler. Hem dönemlerinde hem daha sonra pek çok sanatçıyı etkileyen Mevlânâ ve Yunus gibi onların da etkisinde kalan, fakat kendinden sonrakileri büyük

ölçüde etkilemeyi başarmış bir başka şairimiz de Niyâzî-i Mısri'dir. “Yunus tarzı tasavvufî şiir geleneğinin en başarılı temsilcilerinden olan Niyâzî (Kavruk 2004:XXII)'nin hem sanatı hem düşünceleri bakımından en çok takip edilenlerden olduğu bilinmektedir. “Halvetiyye tarikatının Ahmediyye koluna mensup olan Niyâzî, bu koldan ayrılarak kendine mahsus Mısriyye kolunu oluşturmuş ve Halvetîliğe yeni bir bakış açısı getirmiştir (Kavruk 2004:XXII).”

Tasavvuf geleneğinde mutlak varlık tek ve benzersiz olan Allah'tır. O'nun gayrısı olanlar kendi kendilerine yeterli varlıkları olmayan, ancak varlık ya da var gibi görünmelerini asıl varlığa borçlu olan kesret âlemidir. Vücut-ı Mutlak olan Allah'ın bilinmesi ve tanınması için bizim varlık diye bildiğimiz, ancak esas itibarıyla yokluk olan adem-i mutlak yaratılmıştır. Adem-i Mutlak, Vücut-ı Mutlak'a göre yok mesabesinde iken kendine nispetle var sayılmaktadır. Kainatın varlığı lâ (yok), illâ (var)'dan olmuştur. (Lâ-ilâheillallah) İspatın vücudu buradan sağlanır.

İslam tasavvufunda yaratılışın sebebi ve başlangıcı aşktır. Allah bilinmeyi / sevmeyi diler ve “kün” emriyle kainatı var eder. Mutasavvıflar bunu, “Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtu en-urefa fe-halakte'l-halka li-uref”: “Ben ilm-i zatiyede malûmâtla mütecellî idim, istedim ki bilineyim, halkı halk ettim. Halk mahzâ Hakkı bilmek ve vech-i ahadiyyeti seyretmek için bu âleme geldi (Nur 1976:150).” hadisine bağlarlar. Aynı inanç ve düşünceyi Niyazi'de de görürüz:

*“Küntü kenzen” remzini buldursa sen de Mısriyâ
“Külle yevmin hû”yı anla kim senün şanundadır*

*Halk-ı âlem her dem okur “külli şey'in hâlikun”
Kendi okur daim “illa vechehu” sultânımız*

“İlahî Muhabbet, Allah'ın âlemi yaratmasındaki temel saiktir; Hakk'ın kendini izhar etmesindeki itici kuvvettir. Muhabbet, Hakk'ın “Dipsiz Karanlık=Ama” hâinden çıkarak kendisini bütün varlıkların sûretlerinde izhar etmeye başlamasının sebebidir. (İzutsu 1999:190)”. Varlık diye bildiğimiz ve gördüğümüz gerçekliklerin aslında Allah'ın her daim tecellileri olduğunu Niyazi de şöyle dile getirmiştir:

*Sâni'i gör günde yüz bin dürlü san'at gösterür
Kendini göstermek içindir bu san'atdan garaz*

Ünlü mutasavvıf İbn Arabî, İlahî sevgiyi var oluşun özü olarak kabul eder ve varlığın özünün ‘aşk’ olduğunu söyler. Yine ona göre “Âlemden muhabbete nisbeti olmayan hiçbir hareket yoktur. Âlemin hareketi de kemâle yönelik bir muhabbettir (İzutsu 1999:192).” Niyazi, varlığın yaratılışını aşk / muhabbet bağlamında değerlendirmiş ve selefleriyle aynı düşünceyi paylaşmıştır:

*Ey gönül gel gayriden geç aşka eyle iktidâ
Zümre-i ehl-i hakikat anı kılmış muktedâ*

*Cümle mevcûdat u malûmata aşk akdem dürür
Zirâ aşkın evveline bulmadılar ibtidâ*

*Hem dahi cümle fenâ buldukda aşk bâkî kalır
Bu sebebden dediler kim aşka yokdur intihâ*

İslam tasavvufunda yaratan ve yaratılanlar bağlamında Allah-insan ilişkisi, âlemin içindeki insanın farklı konumuyla ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkide İslam peygamberi, bir insan olarak bütün yaratılanların özünü, bir başka deyişle ‘Nur-ı Muhammedî’yi oluşturmaktadır. Nur-ı Muhammedî’nin bütün var edilenlerin özü olmasıyla birlikte insanın varlık katmanları sıralamasında madenler, bitkiler ve hayvanlardan sonra şekil bulması; bir düşünüş sürecinin başlangıcı sonrasında tekrar yükselişi için istek ve iradesine dikkat çekilmiştir. Niyâzî de bu düşünüşü çok güzel ifade etmiştir:

*Gelmeseydün âleme sen halk olunmazdı cihân
Dostluğuna yaradıldı ey nebiyy-i muhterem*

*Gökte uçarken seni indirdiler
Çâr unsur bendlerine urdılar
Nûr iken adın Niyâzî virdiler
Şol ezelki i’tibârın kandedür*

Yaratılış, dolayısıyla kâinat, insanla kemâle yükselerek mükemmelleşmiştir. Her şey insanın varlığını anlamlı kılmak için kâinat sahnesinde yer alır. Âlemde var olanların her biri, Allah’ın Celal yahut Cemal sıfatlarından sadece birini yansıtmaktayken insan, hem Celal hem de Cemal sıfatlarını yansıtabilen yegâne varlıktır. Bu varlık âleminde gözlemlenen zıtlıklar, aslında Allah’ın hikmetinin bir sonucu olarak değerlendirilir. Orada çelişki veya kaostan söz edilemez, tersine bir uyum ve mükemmeliyet söz konusudur. Niyâzî, varlık âlemindeki bu uyumu şiirlerinde çok başarılı bir şekilde işlemiştir:

*Zehî kenz-i hafî kândan gelür her var olur peydâ
Gehî zulmet zuhûr eder gehî envâr olur peydâ*

*Tecelli eyler ol dâim celâl u gehi cemâlinden
Birinin hâsılı cennet birinden nâr olur peydâ*

*Cemâli zâhir olsa tîz celâli yakalar anı
Görürsün bir gül açılma yanında hâr olur peydâ*

*Siyup bin pâre iden şişe-i kalbi celâlündür
Yine her pâresinde görinen rûy-ı cemâlündür*

“Allah’ın âdemi kendi suretinde yaratmasından hareketle insanın asıl mâhiyeti, dünyadaki bütün ilahî gerçeklerin simgesel sonucu ve bir bakıma toplamı gibidir (Burckhardt, 1995:95).” İnsan, yaratılış içerisinde eşsiz bir konumdadır. Allah’ın halifesi olarak kabul edilmesinin ve ‘kemâl’ makamına ulaşabilmesinin hikmeti de bu iki sıfatın - Celal ve Cemal- insanda cem edilmesinden kaynaklanır. Bu yönüyle “insan küçük bir âlem, âlem de büyük bir insan”dır. Allah, insanı âlemdeki bütün hakikatleri / sıfatları kendinde toplayan bir varlık olarak yarattığından O’nun yeryüzündeki halifesi olmuştur. “Farklı derecelerde kendisini ortaya koyan benlik şuuru, dünyada en yüksek noktasına insanda ulaşır. Onun mutlak Ben’e en yakın bir varlık olmasının ve Kur’an’ın onu böylece tasvir etmesinin sebebi de budur. Realite ile benlik şuuru arasında kopmaz bir bağ vardır. Bir varlık, kendinin ne kadar farkında ise, o ölçüde reeldir” (Aydın 2000:50). Kur’an’ın “Lakad haleknel insane fi-ahseni takvîm” fehvasınca yaratılan insan, bundan dolayıdır ki “Men arefe nefsehu fe-kad arefe rabbehu” “Nefsini bilen Rabbini bilir” anlayışıyla Bakara suresinin 130. ayeti “Milleti İbrahim’den olan kimse tevhidten yüz çevirmez” ile bütünleştirilmiş ve başından beri Müslümanlarca hep göz önünde bulundurulmuştur. Niyâzî’nin şiirlerinde de bunu sıkça görmekteyiz:

*Hak teâlâdan yakın insâna bir şey yok denir
Lîk bildir kim dürür Allah ya kimdir ibâd*

*“Men aref” le “ma remeyte iz remeyte” remzini
Fark edegör mümkün ise ber-sebîl-i infirâd*

Niyâzî-i Mısırî, İslam tasavvufunda vahdet-i vücûd prensibini benimsemiş bir şairdir. Vahdet-i vücûd, İslam dininden önce de biliniyor olmasına rağmen ilk kez Endülüslü bir Müslüman olan Muhyiddin İbn Arabî tarafından sistematik hale getirilmiştir. “Varlığın birliği, varlıkta birlik” prensibi olarak bilinen vahdet-i vücûdda; varlık, Hakk’ın varlığıdır. Hakk’ın varlığının dışındakiler gerçek varlıklar değil, ancak mecazi varlıklardır. Varlığın özünün Hak olduğu, bütün görünürlerin ve bütün fiiliyatın gerçek sebebi ve failinin Allah olduğu esasına dayanan vahdet-i vücûd, neredeyse bütün Müslüman mutasavvıflar tarafından da kabul edilmiştir. İbni Arabî’den beri pek çok Müslüman filozof, bilim adamı ve sanatçı tarafından benimsenen bu prensip, günümüze kadar süregelmiştir. Divan ve Tekke edebiyatımızda çok büyük ölçüde işlenen Vahdet-i vücûd prensibinin önemli temsilcilerinden olan Niyâzî-i Mısırî de şiirlerinde buna sıkça değinmiştir:

*Hem cân u hem ten oldur hem sen u hem ben oldur
Cümle görinen oldur uzakda vü yakında*

Aç gözünü ibretle bak birdür kamu yakın irak

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2009 19 (1)

Deprenmez olur dil tudak vasl u likâ halvtededür

*Hâr içre biter gülzâr zâr içre doğar envâr
Her şeyde tecellin var rü'yet yolunu göster*

Vahdet-i vücûdda, varlığın tek olduğu, onun da Allah'ın varlığı olduğu, bütün görünenlerin Allah'ın tecellisinden başka bir şey olmadığı ve hareketlerin gerçek sahibinin yine Allah olduğu kabulü esastır. Bu esası Niyâzî'nin şiirlerinde de görmekteyiz:

*Kesret-i emvâca bakma cümle deryâ bir dürür
Her ne mevci kim görürsün bahr-ı ummân andadur*

*Cümle mevcûdâtı verdim ben vücûd-ı vâhide
Zât u esmâ vü sıfât ile ki hâlâ yek-demüm*

*Bu ne kudret bu ne san 'at bu ne hikmetdür görün
Zerreyi kevn katreyi deryâ-yı ummân eyledi*

*Zât-ı Hakk'ı anla zâtındur senin
Hem sıfâtı hep sıfâtındur senin
Sen seni bilmek necâtındur senin
Gayre bakma sende iste sende bul*

*Sûreti terk eyle mânâ bulagör
Ko sıfâtı bahr-ı zâta dalagör
Ey Niyâzî şark u garba dalagör
Gayre bakma sende iste sende gör*

Niyâzî-i Mısırî, Mevlânâ gibi vahdet anlayışını aynı zamanda vahdet-i şuhûd olarak da dile getirmiştir. Vahdet-i şuhûd, vahdet-i vücûddaki esası (varlıkta birlik, varlığın birliği) “görmede birlik” olarak benimsemiştir. Vahdet-i şuhûdu mutasavvıfların daha ileri bir derece olarak gördükleri söylenebilir. “Tecellî-i şuhûdî (zâhiri âlemdeki tecellî) ya da Tecellî-i vücûdî (ontolojik tecellî) de denilen bu tecellî merhalesinde Feyz-i Mukaddes Hakk'ın kendini somut varlık âleminde Kesret'in sonsuz değişken sûretleri şeklinde izhar etmesine işaret etmektedir (İzutsu 1999:212). Çünkü onlara göre varlığın birliği kesindir, bu durum bilgidedir, ancak bunu görebilmek ve gösterebilmek de önemlidir. Bu yüzden çoğu mutasavvıf şair Niyâzî-i Mısırî gibi aynı zamanda vahdet-i şuhûdu da dile getirmeye çalışmıştır:

*İçi ummân-ı vahdetdür yüzi sahrâ-yı kesretdür
Yüzün gören görür agyâr içinde yâr olur peydâ*

*Anla hemân bir söz dürür yokuş değıldür düz dürür
Âlem kamu bir yüz dürür gören anı hayrân imiş*

*İşit Niyâzînin sözün bir nesne örtmez Hak yüzün
Haktan ayân bir nesne yok gözsüzlere pinhân imiş*

Vahdet-i vücûdda olduğu gibi diğer prensiplerde de aslında Allah'ı bulma çabalarından başka bir şey aramamak gerekir.

Süreklilik ve değişim bir felsefi problem olarak uzun süreden beridir insanların gündemindedir. Değişim, dikkati çeken ilk gerçek olmakla birlikte aslında değişimin de süreklilik arz ederek tespit edildiği bilinmektedir. Dolayısıyla her şeyin aslında bir değişim süreci içinde olduğu da bir başka gerçektir. Değişmeden söz edebilmek için değişen şey(ler)in olması zorunludur. Bu durum da değişmeyen ve değişen (ler) in arkasındaki gerçeğin ne / kim olduğunun tespitini gerektirir. İlk düşünürler, bu değişmeyen “su, cevher ve hava” olduğunu söylemişlerdir. Değişim ve sürekliliğin bir problem olduğunu ciddi anlamda ilk ortaya koyucu ise Heraklitus'tur. “Ona göre her şey, sürekli bir değişme ve oluşma süreci içindedir (Aydın 2000:36).” Ancak İslam filozofları, Yunan filozoflarından da aldıklarıyla bir “uluhiyet (statit)” anlayışı ortaya koymuşlardır. Bu yüzden Heraklitus'unkinden daha farklı bir anlayış olan bütün değişmelerden bir değişmeyen esas oluşturulmuştur. Bununla birlikte değişmeyenden değişeni, birden çoğu ortaya çıkarmak da ayrı bir esas olarak devam edegelmiştir.

*Halvetden itdüm rihleti kesretde buldum vahdeti
Bâzârda düzdüm halveti rûz şebüm 'id ü berât*

*Gördüm bu âlemler kamu benim vücûdumla tolu
Bir olmuş uçmağ u tamu cümle bana olmuş sıfat*

*Her ne yana kim eğilem ol yana her şey egilür
Olmış Niyâzî hep senün sayelerün sitt-i cihât*

“Âlemde bir hareketin var olduğunu görüyoruz. Bunu inkar edebilmek için ya kör yahut deli ol[un]malıdır. İnsan kendi varlığını hissediyor. Ona göre varlık, değişmeden ibarettir. Zira hem kendisi hem de kendisini çeviren eşya, daima değişim hâlidir. Demek ki varlığın özel mahiyeti, değişmeden ibarettir. Değişmez olmak, var olmamak demektir. Hareket ve gelişme göstermeyen şey, soyut varlık ve kavramdan başka bir şey değildir. İşte Thales ve Heraklit ekollerinin fikirleri de budur (Kam, 20003:15).” “Değişme olgusu karşısında dini bir duyguya kapılma değişenlerin her an ilahî kudret ve hikmete işaret ettiği fikri tasavvuf literatürümüzün baş konularından biridir. Bunun da temel kaynağının Kur'an olduğunda şüphe yoktur” (Aydın 2000:52). Rahman suresi 29. ayette: “... O her an yeni bir ilahî tasarruftadır” denilmektedir. “Felsefe tarihinde değişme, süreklilik ikilisi ile bir başka konu birlik çokluk (vahdet-kesret) problemi arasında daima yakın bir münasebet olmuştur (Aydın 2000, 37).” “(Bir) in (Çokluk) şeklinde görüldüğü, (Bütün) ün (Cüzler) hâline girdiği yine farazi bir yerdir ki (Bir) dediğimiz, bu (Çokluk)

tan ayrı veya (Bütün) dediğimiz de (Cüzler) den başka değildir (Sunar 2003:243).” Niyâzî, vahdeti kesrette, kesreti vahdette bulabilme işinin zorluğuna dikkat çekerken bunun bir ilim ve irfan işi olduğunu da söylemektedir:

*Vech-i mutlak günde yüz bin çehreden yüz gösterür
Yerde gökde anı yazar cümleten nakkaşlar*

*Vech-i Ehadiyyet ki şu eşyâda görünmüş
Bu kesrete ancak anı seyrâne mi geldin*

*Şu kim ola vuslatda halvet bula celvette
Bu Mısrîye kesrette vahdet yolunu göster*

*Vahdeti kesrette bulmak kesreti vahdetde hem
Bir ilimdir ol ki kamu ilm ü irfân andadur*

“Kur’an’a göre, “tabiat karşılıklı ilişkiler içinde bulunan güçlerin oluşturduğu bir kozmostur. Böyle bir görüş, âlemin olmuş bitmiş bir yapı olmadığını, onun tamamlanma süreci içinde bulunduğu en açık delili olmaktadır (Aydın 2000:49).” “Sürekliliği olan aktualite kendi tamlığı içinde değişmeye muhtaçtır; değişmeyi içeren aktualite de tamlığı için sürekliliğe muhtaçtır (Aydın 2000:66).” Tanrının varlığı zorunlu ve daimidir. Bu zorunlu varlığın kendi özvarlığı kainatın nedenidir. “Bu âlem Tanrısal bir denizdir. Mevâlid-i selâse: Üç ana madde, yani madenler, bitkiler ve hayvanlar da bu Tanrısal denizin dalgalarıdır. Âlem denizinin dalgaları olan bu mevâlid-i selâseden madenler, bitkiler ve hayvanlar her an nice bini gider, yani yok olur, nice bini icad olunarak gelir. Acaba bu yeniden icad olunan yok olanın misli midir, başkası mıdır, yoksa hepsinin toplamı mıdır? (Nur 1976:154).” “Her mevcudiyetin mazhariyetinde görünen ve onda tecelli eden Hak olduğundan hiçbir mevcut yoktur ki onun bir hâl dili, sözü olmasın. Her bir mevcut mevcudatta tecelli eden Hak ile söz eder ki Hak onunla söz söyler ve onu söyler. Yani, yaratılmış hiçbir mevcut yoktur ki o mevcut onda tecelli eden Hak ile söz söyler olmasın (Sunar 2003:239).” Niyâzî de Mansur’un yıllar öncesinde cezbe hâlindeyken söylediğini adeta doğrular nitelikte şiirler söylemiştir:

*Söyleyen ol söylenen ol gören ol görünen ol
Her ne var alâ vü esfel bil ki cânân andadur*

Niyâzî, varlığın birliği konusuna kendince çözümler getirmiş ve konuyu bağlamıştır. Mısrî’nin divanını şerh eden Seyyid Muhammed Nur da konuyla ilgili şu açıklamaları yapmıştır: “Bilindiği gibi Hakk’ın vücudu ayındır. Bilinen yani şahıs gayrıdır, yani başkadır. Çünkü özü Hakk’ın vücududur, yani can odur, derim. Lakin terkip olunan suret odur diyemem. Kitaplarda yazıldığı gibi Mansur’un: “Ene’l-Hakk” demesi, şayet ruhu cihetiyle “Ene’l-Hakk” denilse doğrudur, eğer şahıs cihetiyle denilse

küfürdür, çünkü şahıs mukayyedir. Hak ise kayıttan münezzehtir, çünkü can birdir, lakin suret yani şahıslar çoktur. Burada anlaşılan budur ki bu âlemde gerek insan gerek bitki ve gerekse hayvandan nice bini yok olur, nice bini bir anda vücuda gelir, bu her an devam eder gider. Şimdi gelen gidenin can cihetiyle aynıdır, çünkü Hakk'ın vücudundan başka mevcut var mı, yoktur. Mevcut olan Hak'tır. Lakin şahıslanma cihetiyle gayrıdır, yani başkadır. Çünkü Ahmet'in şahsı başka Mehmet'in şahsı başkadır, ama canları başka mıdır, değildir (1976:154-155).”

*Hezârân mevci bir anda yoğ edip
Eder emsâlini tecdîd dem-â-dem*

*Aceb misli demek gayri demek mi
Yâhud aynı mı yâ cemi mi desem*

....

*Özü evvelkidir sûret dürür gayr
Ki yani can odur terkip o demem*

“Kainat daima tecelli ile her an yaratılmaktan, yaratıcı da her an yaratmaktan kalmaz, kalamaz. Yalnız bu kadarla da değil, yaratışta tekrarlama da yoktur. Her yaratış eski varlığı giderir ve yerine yeni bir varlık getirir (Sunar 2003:242).”

“Hakk'ın her anda bir tecellisi olur, bir anda iki tecelli veyahut iki anda bir tecellisi olmaz. Eğer bir anda iki tecelli (görünme, gayb âleminden bazı hususların görünmesi) olsa hasıl-ı tahsil (yani tecellinin meydana gelişinin bilinmesi) lazım gelir, yok eğer iki anda bir tecelli olsa abes (beyhude şey) olur. Kısacası hasıl-ı tahsil ve abesten Cenab-ı Hak münezzehtir. Allah bir anda tecellide bulunur. Mevcudat (cümle yaratıklar) her anda yok olur, yine vücuda gelir. Velakin bu yok olup var olmayı Ehlüllah'tan başkası görmez. Bu şunun gibidir: Mesela bir çeşmeden gayet hızlı olarak su akıyor ve hızından su durur gibi, sanki akıyormuş gibi görünür halbuki gelen su bir dahi geri döner mi, dönmez. Daima yenisi gelip akmaktadır, giden su yerine gelmez. İşte bu da anın gibidir (Nur 1976:160).” Mevlânâ bunu şöyle izah eder: “Dünya ırmağın suyu gibidir. Hep aynı görünür. Fakat yeniden yeniye akıp gider. Gelir, akar; bu nereden geliyor?” Mevlânâ'nın ve pek çok mutasavvıfın değindiği bu durumu Âdem Dede de dile getirmiş:

*Göz yumup cihândan aç gözünü kendi hâline
Sen göz yumup açınca bu âlem gelir gider*

Mutasavvıflar, insanın dünyaya iniş (düşüş) ini oradan tekrar yükselişini varlığın sürekli “müteselsilen” yaratılışına bağlamaktadırlar. Varlık âlemi ve insan, Allah'ın Kâbız ve Bâsıt sıfatlarına bağlı olarak, tasavvur dahi edilemeyen küçük bir zaman (ân)

dilimi içerisinde sürekli olarak var olup yok olmaktadır. Bu, o kadar hızlı gerçekleşmektedir ki her şey sürekli varmış gibi gözükmektedir.

“Aslında Hakk varlık vermekten başka bir şey yapmamaktadır, varlığı tek tek belirleyip sınırlandıran, ona özel bir boya atfeden, gene kendi aynının gereğine uygun olarak insandır (İzutsu 1999:230).” Niyazî, tasavvuf erbabı arasında kabul gören bir zaman anlayışını benimsemiştir. O, içinde bulunulan zamanı yaşar, geçmişten ve gelecekte kaygısı yoktur. Dolayısıyla onun için cennet ve cehennem de anlamını yitirmiştir. Çünkü o, Hakk’ın âşığıdır:

*İbn-i vaktem ben ebu'l-vakt olmazam
Abd-ı mahzam ben tasarruf bilmezem*

*Korkma Tamudan eger âşık isen
Bülbül olanın yeri güلزâr olur*

“Tevhitte iki vecih vardır. Biri celvet, diğeri halvettir. Celvet, cem makamı olup Hak zahirdir, halk batındır. Halvette ise Hazreti'l-Cem ki şeriat makamıdır, halk zahir, Hak batındır. Halvet ehli sığata kadar makam gösterir, onlara “Sıfatıyyûn” tabir olunur. İşte onların makamı şeriat makamıdır ki hicap makamıdır. Celvet ehli, zat makamına kadar makam gösterir, onlara da “Zatiyyûn” tabir olunur. Cem makamı hakikat makamıdır. Hakikat makamında ise Hak zahirdir (Nur 1976:76).”

*Ey bî-misâl vâhid-i hüsnün misâl içinde
Âyinenin göründü bir hûb cemâl içinde*

Tasavvufî şiirlerdeki söylemin çoğunlukla sembolik olduğu bilinmektedir. Allah aşkını yaşayanlar ondan başkasını görmezler. Bu hâli yaşayanların söylemlerinin diğlerinden elbette farklı olması gerekir. Bu yüzden bu hal ile söylenenler ehil olmayanlarca yanlış algılanmış ve yanlış yorumlanmıştır. “Tasavvuf dilindeki bu paradoksal söylemler, sadece Mevlânâ’da değil pek çok İranlı mutasavvıf şairle bizdeki Yunus, Nesîmî, Hallac-ı Mansur, Zünnûn-ı Mısırî ve Niyazî-i Mısırî’de de dikkati çekmektedir (Yıldırım 2007:4).” Hatta bundan dolayı vahim sonuçlar da yaşanmamış değildir. “Tasavvuf bir yönüyle entelektüel bir anlayışa sahipken bu yönüyle bir gizlilikçiliği de içinde barındırır. Zira idraki ve kapasitesi üzerinde konuştuğın insanın yanılma ve sapması da kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla şeriat aşamasında kalması gereken insanlar da olacaktır. Tasavvuftaki bu ‘esrarı gizleme’yle ilgili Annemarie Schimmel şunları söylemektedir: “Cüneyd, simgelerle (işaret) konuşma sanatını, hakikati imalarda bulunarak ifade etme sanatını geliştirmiştir. Mevlânâ da bu hususla ilgili şöyle söylemektedir: “Sus, sus, fazla ileri gitme, sözden anlamayanların toplantı yerinde böyle açık söyleme, Allah’tan, kuldân söz açma (Yıldırım 2007:4).” Niyazî-i Mısırî de Mevlânâ

gibi bu konuda hassas olunması gerektiği üzerinde durur:

*Ey Niyâzî hâl-i aşkı herkese fâş eyleme
Sırr-ı Hakdır ana bîgâne haberdâr olmasın*

*Vir serüni Niyâzî sırrını virme yâda
Nâdâna sırrın viren kalur vebâl içinde*

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Varlık ve varoluş insanoğlunun zihnini başından beri meşgul etmiş en önemli ve en eski problemlerin başında yer almıştır. Niyazî-i Mısri de varlık konusunu İbn Arabî'den sonra sistematik hâle gelmiş olan vahdet-i vücûd prensibi çerçevesi içinde görmüş ve ele almıştır. Allah, bütün varlığı aşk-ı zatî'den ötürü yaratmıştır. Varlık âlemi, nur-ı Muhammedî'nin yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Her şey Allah'ın bilgi ve kudreti dahilindedir. Bütün varlık âlemi, başlangıçsız ve sonsuz olarak onun var etme isteği ve gücüyle varlığını devam ettirmektedir. Varlık âlemi kendine yeterli bir varlığı olmayan; Mutlak varlık'a bağlı olan unsurlardır. Bu yönüyle varlık âlemi tamamen yok da değil, var da değildir. Niyazî'nin varlığa bakışı da bu çerçevede olmuştur. Yine varlık Allah'ın bilgisi dahilinde olmak yönüyle kadim (öncesiz); ancak bilfiil yaratılma itibarıyla hâdis (sonradan) olarak kabul edilmiştir.

Kaynaklar

- Aydın, Mehmet S. (2000) Âlemden Allah'a, Ufuk Kitapları, İstanbul.
- Burckhardt, Titus (1994) Aklın Aynası, İnsan Yay., İstanbul.
- Erdoğan, Kenan (2008) Niyâzî-i Mısri Divânı, Akçağ Yay. Ankara.
- İzutsu, Toshihiko (2002) İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler (Çev. Ramazan Ertürk) Anka Yay. İstanbul.
- Kam, Ömer Ferit (2003) Vahdet-i Vücûd (Sadeleştiren: Ethem Cebecioğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara.
- Kara, Mustafa (2006) Niyazî-i Mısri, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- Kavruk, Hasan (2004) Niyazî-i Mısri Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Türkçe Şiirleri, Malatya Belediyesi Kültür Yay., Malatya.
- Mısri Niyâzî Divânı Şerhi (1976) Seyyid Muhammed Nur (Hızl: Mahmut Sadettin Bilginer), Esmâ Yay., İstanbul.
- Sunar, Cavit (2003) Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yay., İstanbul.
- Yıldırım, Ali (2007) "Mevlânâ'nın Varlık Anlayışı ve Paradoksal Söylemi" (Tisav Elazığ Konferansları 14.12.2007) Elazığ.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 43-50 ELAZIĞ-2009

WHAT DOES THE PISA 2003 MEAN FOR TURKEY?

PISA 2003'ün Türkiye İçin Anlamı Nedir?

Mustafa CİNOĞLU*

Abstract

The 'Program for International Student Assessment' PISA 2003 was conducted by OECD in 41 countries and Turkey shows the second worst performance after Mexico. The results show that Turkish education system has serious problems and curriculum should be changed. Turkish curriculum includes very limited of PISA contexts. Turkey is far away than 'European Union' (EU) countries in terms of educational quality and enrolment rates. On the other hand, Turkey tries to join the EU and to do this; Turkey should increase its education quality and enrolment rate. The study draws a big picture about Turkish education system from past to today and discusses the mean of (PISA) 2003 results for Turkey by using Turkish Ministry of National Education, World Bank and PISA resources.

Key Words: Turkish education system, PISA 2003, Comparative education

Özet

OECD tarafından 41 ülkede yapılan 'Uluslararası Öğrencileri Değerlendirme Programı' PISA 2003 de, Türkiye Meksikadan sonra en kötü ikinci sırada bir performans sergiledi. Bu sonuç Türk eğitim sisteminde ciddi problemler olduğunu ve müfredatta değişiklikler yapılması gerektiğini de ortaya koydu. Türk eğitim sistemindeki müfredat PISA sınav içeriğinin az bir kısmını içermektedir. Türkiye eğitim kalitesi ve okul kayıtları oranı açısından Avrupa ülkelerinden oldukça uzaktadır. Diğer taraftan, Türkiye Avrupa Birliği'ne girmek için uğraşmaktadır ve bunu yapabilmesi için de eğitim kalitesini ve okul kayıt oranlarını yükseltmesi gerekmektedir. Bu çalışma Türk eğitim sisteminin geçmişten günümüze detaylı bir şekilde resmederek, PISA 2003 sonuçlarının Türkiye için anlamını Milli Eğitim Bakanlığı, OECD ve PISA kaynaklarını kullanarak tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk eğitim sistemi, PISA 2003, Karşılaştırmalı eğitim

* Kilis Yedi Aralık Üniversitesi, Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, mustafacinoglu@yahoo.com

Introduction

The OECD ‘Program for International Student Assessment’ (PISA) assesses and compares student achievement across the OECD and non-OECD countries. PISA assesses the student achievement based on three-years-period in 2000, in 2003 and in 2006. Major domains are reading literacy in 2000, mathematical literacy in 2003 and scientific literacy in 2006. Turkey participated in PISA in 2003 testing with mathematic, science, and reading to compare its education system with other OECD countries. PISA tests were applied to 15-year-olds students in schools. PISA aims at measuring how well students perform beyond the school curriculum rather than in terms of their school knowledge. PISA results show student performance as knowledge and skills. In addition, it displays relationship between student and school characteristics (PISA, 2004).

The study draws a big picture about Turkish education system from past to today and discusses the mean of PISA 2003 results for Turkey by using Turkish Ministry of National Education, World Bank and PISA resources.

Turkish Education System from Past to Today

After founding the country (1923), Ataturk, founder of the Turkish Republic, closed down the secular and religious ruling institutions of the Ottoman Empire and focused on setting up a new country, adopting Westernizing values. He started the contemporary Turkish education system in 1924 by closing the religious schools and setting up new secular schools. In addition, he made elementary school attendance compulsory, accepted the Roman alphabet instead of Arabic script, separated state and religious affairs, established a secular legal system along the lines of European countries instead of an Islamic legal system, established civil rights and provided for equal rights for women. His reforms between 1924 and 1934 constituted the ideological base of modern Turkey (Turkish Ministry of National Education, 2002).

Before the Republic, there were three kinds of schools. One group was made up of district schools and madras. They taught the Koran, and the Arabic language. The second were made up of reform schools and high schools supporting innovation. The third group was made up of colleges and minority schools with foreign language education. These three ‘systems’ of schools were educating individuals in three different ways, serving different groups with different life styles and view points. Under these educational conditions, it was not possible to forge national unity and social cohesion. On March 3rd 1924, the ‘Law of Integration of Education’ no 430 was issued to integrate these schools and to take the education under state control. With this law, the democratization and

secularism of the education system was started (Turkish Ministry of National Education, 2002).

The Roman alphabet was adopted with the Law, dated on November 1st 1928 no 1353; it was a big challenge to old system. Mobilization was started to teach the new alphabet to all citizens in urban and rural areas. In order to increase literacy, public schools were opened to teach reading and writing, and after 1930 public reading rooms were established in villages. In the following years, public houses were built in February 1932 to educate the public. Moreover, in 1931, the “Turkish Association of History”, and in 1932, the “Turkish Language Association” were established in order to make the Turkish a common language through out the country.

In today, Turkish education system is under the supervision and control of the state. According to Article 42 of the Constitution of the Republic of Turkey, everyone has the right to receive education. The general characteristics of the Turkish education system are secular and national (Turkish Ministry of National Education, 2002). Table 1 indicates the number of schools, students and teachers in terms of school level in Turkish education system.

Table 1: The Number of Schools, Students, and Teachers in Turkey

	Preschool level	Elementary level	Secondary level
Number of schools	11.314	35.167	5.812
Number of students	320.018	10.111.890	2.436.586
Number of teachers	18.921	390.109	142.494

Note. Source translated from official web site of Turkish Ministry of National Education, (2003).

In Turkish education system, only primary education is compulsory and others are optional. After primary education, many students stop their education (see table, 2).

Table 2: Turkish Education System

Age	Grade	Education level	Number of students	Out of education
17–		Higher education	1,946,442	
14–16	9–11	Secondary education (optional)	(64%) ↑ Continue higher education after high school 3,039,449	➡ 36% Out of Education after high school
6–13	1–8	Primary education (compulsory)	(28.7%) ↑ Continue secondary education after primary school 10,565,389	➡ 71.3% Out of education after primary school
3–5		Pre-primary education (kindergarten and nursery - optional)	434,771 (2.7%)	

Note. (1) Source translated from official web site of Turkish Ministry of National Education, (2002).

(2) Total students in Turkey: 15,986,051

Pre-Primary education is optional in Turkey and services for children ages 3 to 5 years. State and private pre-primary education institutions are available to improve children’s mental, physical, and sensory development. These schools prepare children for

compulsory primary education. In addition, these institutions are helpful for working women. According to enrolment rates of OECD countries, OECD mean is 63.1% for 3 to 4-year-olds children. There is no information for Turkey in the same table but Turkish Ministry of National Education sources indicates that Turkey's enrolment rate for the same age group is 2.7% which is the lowest rate among OECD countries (tables, 2–3).

Table 3: Comparing Enrolment Rates

	Age group of students					
	0– 4	5-14	15-19	20-29	30-39	40+
Turkey mean	–	83.5	30.0	5.4	0.3	–
OECD mean	63.1	98.2	77.7	21.8	4.8	1.3

Note. Source obtained from OECD, (2003).

Primary education lasts for eight years, and is compulsory for all male and female children. Primary schools service for children ages 6 to 14 years and it is free in public schools. The main goal of the primary education is to raise children as good and patriotic citizens by teaching basic knowledge, skills, behaviors, and habits. Another goal of the primary education is to prepare children for high schools. According to enrolment rates of OECD countries, OECD mean is 98.2% for 5 to 14-year-olds children (Primary students). Turkey's enrolment rate for the same age group is 83.5% which is the lowest rate among OECD countries (see tables, 2-3).

Secondary school education service children between 15-18 age and is not compulsory but it is free. There are two main purposes of the secondary education. One of them is to give students a minimum common culture, and help them to recognize the individual and social problems, and look for solutions for these problems. It is expected that students after secondary education should have knowledge and interest to contribute to the socio-economic and cultural development of the country. Another purpose of the secondary education is to prepare the students for higher education, for professions, for life and for business according to their interests and skills (Turkish Ministry of National Education, 2002). According to enrolment rates of OECD countries, OECD mean is 77.7% for 15 to 19-year-olds (secondary students). Turkey's enrolment rate for the same age group is 30% which is the lowest rate among OECD countries (see table, 3).

Higher education includes all educational institutions where an educational program of at least two years over and above secondary education is implemented. These educate students at associate's, bachelor's, master's or doctorate degree levels. Higher education institutions, however, charge tuition (Metz, 1995). According to enrolment rates of OECD countries, OECD mean is 21.8% for 20 to 29-year-olds (college students).

Turkey's enrolment rate for the same age group is 5.4% which is the lowest rate among OECD countries (see table, 3).

PISA 2003 Results from Turkey Perspective

According to PISA 2003 results, mathematic mean of Turkey is 423 point. With this result, Turkey shows no significant differences from Greece, Serbia, Uruguay, and Thailand and higher performance than Mexico, Indonesia, Tunisia, and Brazil. Turkey shows less performance than other all countries in PISA project. Hong-Hong and China has the best performance with 550 point. Finland, Korea, Holland, Liechtenstein, Japan, Canada, and Belgium follow Hong-Hong and China on the comparison scale. Brazil has the lowest performance in mathematic (OECD, 2004).

Finland has the best result on PISA 2003 reading tests with the mean of 543 point. Korea, Canada, Australia, Liechtenstein follow Finland on the comparison scale. Tunisia has the worst performance on reading. Reading mean of Turkey is 441 point. With this point, Turkey shows the similar performance with Uruguay, and Thailand. Turkey shows better performance than Serbia, Mexico, Indonesia, and Tunisia. Other all countries in PISA project have better results than Turkey in reading (OECD, 2004).

Finland has the best result on the science with the mean of 548 point. Japan, Hong-Kong China, Korea, Liechtenstein, and Australia follow Finland with good results. On the science, Turkey has the mean of 434 point. With this point, Turkey shows the similar performance with Serbia, Uruguay, and Portugal but better than Thailand, Mexico, Indonesia, Brazil, and Tunisia. All other countries in PISA project have better results than Turkey. In another word, among all OECD countries, Turkey has the lowest performance in reading, mathematic, and science except for Mexico (OECD, 2004).

In addition, PISA results show that Turkey has significant regional inequalities in educational standards and student performance. Western side of the Turkey shows better performance than Eastern side (OECD, 2004).

What Does PISA 2003 Mean for Turkey?

PISA 2003 was conducted by OECD in 41 countries and Turkey shows the second worst performance after Mexico (see table, 4). The results show that Turkish education system has serious problems and curriculum should be changed. Turkish curriculum includes very limited of PISA contexts. Improvement in education takes long time. If government changes the curriculum or teaching method it would take 7 to 10 years to changes to be felt.

Table 4: OECD Countries: Rankings in terms of PISA results

Countries	Mathematic	Reading	Science
Finland	1	1	1
South Korea	2	2	3
Netherlands	3	8	5
Japan	4	12	2
Canada	5	3	8
Belgium	6	9	11
Switzerland	7	11	9
Australia	8	4	4
New Zealand	9	5	7
Czech Republic	10	20	6
Iceland	11	17	18
Denmark	12	16	26
France	13	14	10
Sweden	14	7	12
Austria	15	19	20
Germany	16	18	15
Ireland	17	6	13
Slovak Republic	18	27	17
Norway	19	10	23
Luxembourg	20	23	24
Poland	21	13	16
Hungary	22	21	14
Spain	23	22	21
US	24	15	19
Portugal	25	24	27
Italy	26	25	22
Greece	27	26	25
Turkey	28	28	28
Mexico	29	29	29

Note. Source obtained from OECD, (2003).

According to relationship between performance in mathematics and GDP per capita, there is a significant positive relationship between countries with higher national income and better mathematic performance. Turkey has the lowest GDP per capita among OECD countries. Rich countries show more successful performance in PISA but there are some exceptions: Korea's national income, for example, is 30 per cent below the OECD average but its students are among the best performers in OECD countries (see figure, 1).

When we look at the PISA results we can see three groups of the countries: having mean performance statistically significantly above the OECD average; not statistically significant different from the OECD average; statistically significantly below the OECD average. Hong Kong-China, Finland, Korea, Netherlands, Lichtenstein, Canada, Belgium, Australia, New Zealand, and Sweden show the statistically significant above the OECD average in mathematic, science and reading. Turkey is in the group of statistically significantly below the OECD average in mathematic, science and reading tests.

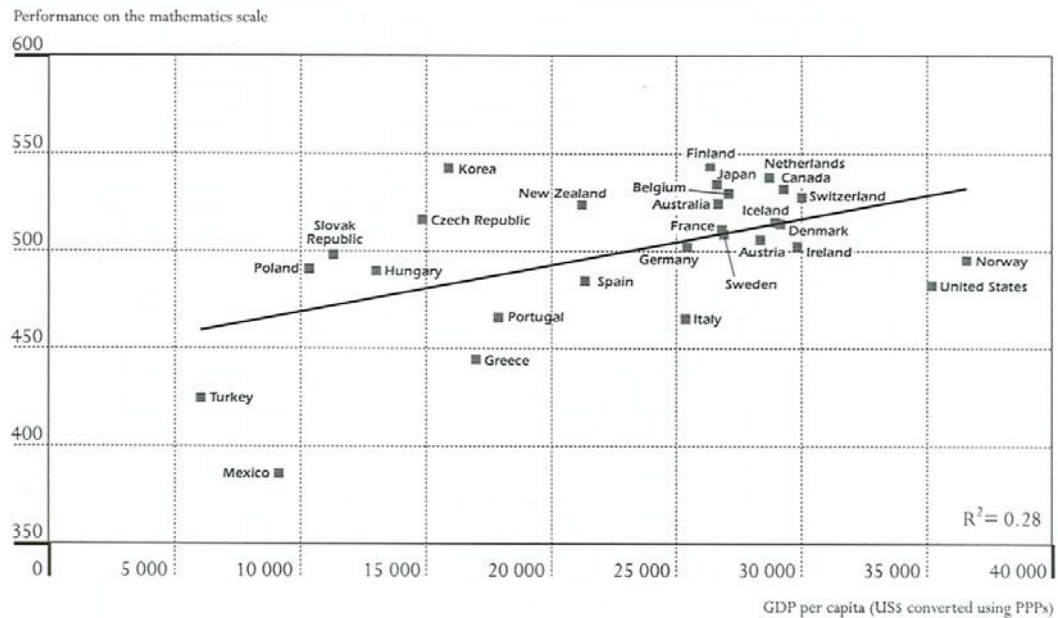

Figure 1. Student performance and national income: Relationship between performance in Mathematics and GDP per capita, in US dollars, converted using purchasing power parities (PPPs)
 Note. Source obtained from OECD, (2003).

In mathematic performance, Turkey is in the same group with some south European countries like Greece, Portugal, and Italy in spite of its lowest GDP amount. Turkey also show the similar results with some developing countries like Mexico, Brazil, Indonesia, Thailand, Uruguay, Serbia, and Latvia.

Other tests, science and reading, show the similar results: Turkey has the second lowest performance in all tests among OECD countries but the results not significantly different than some Mediterranean European countries like Greece, Portugal, and Italy.

It is also interesting to compare Turkey's performance on PISA with different grouping of EU countries. Turkey's falls into the same zone of achievement as EU Mediterranean countries Italy, Portugal, and Greece and the 'new' EU member, Latvia.

Conclusion

Turkey, as a developing country, focuses many problems in education. The educational system is suffering because of the lack of resources, central management, migration and the rapid growth in school-age population. In education, large class size, low enrolment rate, girl's education, high illiteracy rate, religious education, textbooks, curriculum and multicultural education are some of the important problems. Moreover, economical problems and regional differences make the solution hard. Turkey's highly centralized traditional educational system cannot address the diversity needs.

Decentralization, privatization, and accountability are suggested policy tools by World Bank to address the problems of Turkey (World Bank, 1999).

Before PISA, Turkish politicians frequently talked of their effective reforms in the educational system and many citizens believed them. After PISA results, all these kind of speaking looks meaningless. For all level, Turkey has the lowest enrollment rate among OECD countries. Turkey is very far away than EU countries in terms of educational quality and enrollment rates. On the other hand, Turkey tries to join EU and to do this; Turkey should increase the education quality and enrollment rate.

References

- Metz, H.C. (1995). Turkey a country study. Washington, D.C: U.S. Government printing office.
- OECD (2003). Education at a glance: OECD indicators. Paris: OECD.
- OECD (2004). Problem solving for tomorrow's world: First measures of cross-curricular competencies from PISA 2003. Paris: OECD.
- PISA (2004). FAQ: OECD PISA. Retrived October 8, 2004, from <http://www.pisa.oecd.org>.
- State Institute of Statistics, Prime Ministry, Republic of Turkey. (2001). Census of population. Ankara-Turkey: State Institute of Statistics.
- Turkish Ministry of National Education (2002). Education from the foundation of the Republic until today. Retrived January 6, 2004, from <http://www.meb.gov.tr/Stats/apk2002ing-TableOfContents.htm>
- Turkish Ministry of National Education (2003). SayisalVeriler. Retrived September, 13 2004, from <http://www.meb.gov.tr/stats/apk2003/SayisalVeriler2003.htm>.
- World Bank (1999). EdInvest: Private education. Retrived January 15, 2004, from <https://www.worldbank.org/edinvest>

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 51-64, ELAZIĞ-2009

ARAŞTIRMALARDA GRUPLAR ARASI FARKIN BELİRLENMESİNE YÖNELİK ÇOKLU KARŞILAŞTIRMA (POST-HOC) TEKNİKLERİ

*The Multiple Comparison (Post-Hoc) Techniques to Determine the
Difference Between Groups in Researches*

Murat KAYRI*

Özet

Tek ya da çok değişkenli varyans analizinden sonra, bilimsel dayanağı sağlam olabilecek post-hoc test türünün seçimi oldukça önemli görülmektedir. Varyans ve örneklem büyüklüklerinin eşit olup-olmama durumu, post-hoc istatistik türünün seçiminde oldukça etkili olabilmektedir. Bundan dolayı, araştırmacıların ilgili araştırma desenlerine uygulayacağı post-hoc istatistikleri, tutarlı ve uygun bir yaklaşım gerektirmektedir. Uygun olmayan post-hoc istatistik seçimi, araştırmada bir yanlışlık oluşturarak, hipotez kararları için I. ve II. tip hata risklerine yol açabilmektedirler. Bu çalışmada, post-hoc istatistik türlerinin güçlü ve zayıf yönleri detaylıca ele alınmıştır. Örnek olması açısından, yaygın olarak kullanılan post-hoc istatistikleri bir veri seti üzerinden karşılaştırmalı olarak açıklanmıştır. Ayrıca, araştırmacılara kolaylık olması açısından, hangi durumlarda post-hoc türlerinin kullanılabileceği bir özet tablo halinde verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: çoklu aralık testleri, çoklu karşılaştırma testleri, varyans analizi

Abstract

After analyzing univariate or multivariate analysis', selection of post-hoc type is too crucial that the selection of post-hoc statistics must rely on scientific basis. Whether variance and sample size are equal or not between groups may effect on post-hoc statistics selection. So, researchers must consider type of post-hoc statistics which will apply on experiment design in a suitable approach. Having inappropriate post-hoc statistics will increase type I and II errors of hypothesis and then conclusion of research may be bias. In this study, the weakness and strength sides (in terms of type I and II errors) of post-hoc statistics were pointed out in detail. For having a sample, post-hoc statistics which are most preferable were explained on a data set and the results of post-hoc techniques were compared to each other. Also, post-hoc statistics were summarized as a table that researchers may benefit from the table because of presenting a practice guide.

Key Words: multi-range tests, multi-comparison tests, variance analyses

* Yrd.Doç.Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, mkayri@yyu.edu.tr

Giriş

Bilindiği üzere karşılaştırması yapılacak gruplar arasındaki farkın belirlenmesinde ve grup sayısının ikiden fazla olması durumunda kullanılan istatistik yöntemlerden biri varyans analizidir (ANOVA; Analysis of Variance). Ancak, varyans analizinin yapılabilmesi için bir takım varsayımlar gerekmektedir (Winer, 1971). Bu varsayımların homojenlik, normallik ve toplanabilirlik gibi parametrik öğeler olduğu bilinmektedir (Ferguson, 1981). Varyans analizi ile gruplar arasındaki farkın manidarlığı incelenmektedir. Parametrik bir test istatistiği olan ANOVA, toplanabilirlik özelliği ile $\left(\sum_{i=1}^{nj} \left(X_{ij} - \bar{X} \right)^2, \sum_{j=1}^k \sum_{i=1}^{nj} \left(X_{ij} - \bar{X} \right)^2 \right)$ kuadratik bir form niteliği taşımaktadır (Ferguson, 1981). Bu analiz, genel anlamda bir farkın olup olmadığını tespit etmeye çalışırken, farklılığın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını araştırmamaktadır.

Gruplararası farkın olduğu durumda, farklılığın hangi gruptan kaynaklı olduğunu tespit eden istatistik post-hoc olarak bilinmektedir (Köklü ve ark., 2006; Roscoe, 1975). Araştırmada, gruplar içerisinde farklılık yaratan grup ya da grupları tespit etmek üzere birçok post-hoc istatistiği bulunmakla birlikte, bunların doğru bir şekilde seçimi bazı varsayımlar gerektirmektedir. Post-hoc'lara ait istatistik türlerinin seçiminde, önemli unsurlardan olan gruplararası varyansın eşit olup-olmama özelliği önem taşımaktadır (Ramig, 1983).

Varyansların eşit olması durumunda kullanılacak post-hoc istatistikler genel itibarıyla iki yöntemle ele alınmaktadır. Bunlar: “Çoklu karşılaştırma testleri” (multiple pairwise comparisons) ve “çoklu aralık testleri” (multiple range tests) olarak bilinmektedir. Çoklu aralık testleri, grup ortalamalarına ilişkin (k means) homojen alt setler (homogeneous subset) oluşturarak, gruplardan farklı olanları tespit etmeye çalışmaktadır. Çoklu karşılaştırma testleri ise, her grubu sırasıyla diğer gruplarla teker teker kıyaslar ve bir karşılaştırma matrisi elde etmektedir.

Bilindiği üzere, varyans analizinde kurulan hipotez; $H_0: \mu_1 = \mu_2 = \mu_3 = \mu_n$ ve $H_1: \mu_1 \neq \mu_2 \neq \mu_3 \neq \mu_n$ ya da en az bir ortalama farklı şeklindedir. Araştırmacı, varyans analizi sonucu H_0 hipotezini reddedip, H_1 hipotezini kabul etmesi durumunda, farklılığın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını tespit etmek üzere post-hoc seçimi yapmak durumundadır. Ancak, post-hoc seçiminde isabetli istatistik türünün seçimi, hipotezlerin I. ve II. tip hata risklerini asgari seviyeye indirme yönünde oldukça önem taşımaktadır. Yıldız ve arkadaşları (2002), I. tip hatayı; gerçekte H_0 hipotezi doğru olduğu halde test

sonucunda H_0 hipotezinin reddedilmesi şeklinde tanımlamaktadırlar. Benzer şekilde II. tip hata da; gerçekte H_1 hipotezi doğru olduğu halde test sonucunda, H_0 hipotezinin kabul edilmesidir. Post-hoc test istatistikleri bu iki tip hata ile daima iç-içe olup, araştırmacıların söz konusu test istatistiklerinin güçlü ve zayıf yönlerini iyi bilmeleri sağlıklı bulguları elde etme adına önem taşımaktadır. Çünkü, gruplar arasındaki farkın belirlenmesinde sağlıklı ve doğru hipotezlerin kabulü önemli olmaktadır. Bu nedenle, post-hoc istatistikleri matematiksel olarak meydana gelebilecek I. ve II. tip hatayı önlemeyi amaçlamaktadırlar (Roscoe, 1975).

Bu çalışmada araştırmacıların, görgül araştırmalarda ihtiyaç duyabilecekleri post-hoc testlerin genel hatlarıyla tanıtılması ve karşılaştırmalı olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca araştırmacılarda, kimi zaman ihtiyaç duyabilecekleri post-hoc tekniklere ilişkin bir farkındalığın oluşturulması amaçlanmıştır. Bu anlamda, ele alınan bu çalışma, alanyazından destekli özgün bir araştırma desenine uygulanarak yürütülmüştür.

Genel anlamda, post-hoc istatistikleri, gruplar arası varyansın eşit olması ve varyansların eşit olmaması durumunda kullanılanlar olmak üzere iki ayrı sınıfta ele alınmaktadır (Nelson, 1983).

Varyansların Eşit Olması Durumunda Kullanılabilecek Post-hoc Test İstatistikleri

Gruplararası varyansın eşit olması durumunda, araştırmacı, çoklu karşılaştırma testleri veya çoklu aralık testleri içerisinde yer alan uygun istatistikleri seçebilmektedir (SPSS, 2002). Ancak, burada yer alan test istatistikleri, aynı matematiksel tabanı içermediği gibi, aynı istatistik cetvelini de kullanmamaktadırlar. Bundan dolayı, veri setinin özelliği ve karşılaştırma yapılacak olan grup sayısı bu seçimi belirlemede önem taşımaktadır.

Varyansların eşit olması durumunda araştırmacıların seçebileceği çoklu karşılaştırma testleri (pairwise): LSD (Least Significant Difference), Sidak, Bonferroni, Tukey, Hochberg's GT2, Gabriel ve Scheffe olarak bilinmektedir. Bu test istatistikleri analizlerde aynı sonuca ulaşamadıkları gibi, normal dağılım eğrisinde de aynı kritik bölgeleri belirleyememektedirler (Kirk, 1968).

LSD testi, farklılığın belirleneceği grup sayısının (k means) 3'ten fazla olması durumunda tercihi sakıncalı görülen bir post-hoc istatistiğidir (Efe ve ark., 2000). Matematiksel olarak da I. tip hataya karşı oldukça korunmasız bir özellik taşımaktadır. Çünkü, I. tip hata düzeyi (α) %5 seçilmesine karşın, grup sayısı arttıkça grup başına hata

miktarı da artmaktadır. Yine Efe ve arkadaşları (2000)'nin LSD'ye yönelik vermiş oldukları örneğe göre, $\alpha_{\text{grup}} = 0,05$ iken 10 grup ortalaması için grup başına hata miktarı $\alpha_{\text{grup}}=0,3693$ 'e çıkar [$= (1-(1-\alpha)^{k-1}) = (1-(1-0,05)^{10-1}) = 0,3693$]. Yani, grup sayısı arttıkça α hata miktarı da artmaktadır. Bundan dolayı, karşılaştırması yapılan grup sayısının çok olması durumunda LSD çoklu karşılaştırma istatistiğinin kullanılmaması gerekmektedir.

Sidak testi, özellikle LSD'nin barındırmış olduğu I. tip hatayı yok etmek üzere geliştirilmiştir. Hata miktarlarına karşı daha sıkı sınırlamalar getirebilmektedir. Bazı post-hoc istatistiklerinde gruplar arasındaki örneklem büyüklüğünün de dikkate alınması gerekmektedir (Sincich, 2003). Bu durum LSD ve Sidak için önem taşımamaktadır. Yani grupların farklı örneklem sayısına sahip olmaları bunların uygulanmasına engel olmamaktadır. Student t istatistiği üzerine kurulu olan Bonferroni metodu, yaygın kullanılan bir çoklu karşılaştırma testi olup, "eşit örneklem sayısı" ilkesini gerektirmemektedir. (Miller, 1969). Ancak, Bonferroni gibi sık tercih edilen Tukey (honestly significant difference) testi ise gruplardaki örneklem sayılarının eşit olmasını gerektirmektedir (Tukey, 1949). Bilindiği üzere bu çoklu karşılaştırma testleri, analizlerde bir güven aralığı (confidence interval) da belirlemektedir (Sincich, 2003). Gruplar arasında mümkün olan bütün doğrusal kombinasyonların karşılaştırması için Scheffe metodu geliştirilmiş olup; bu metod genel itibariyle, en esnek ve karşılaştırılacak grup sayılarının çok olması durumunda α hata payını kontrol altında tutabilen (conservative) ve gruplardaki gözlem sayılarının eşit olması varsayımını dikkate almayan bir post hoc türü olarak ele alınmaktadır (Scheffe, 1953; Scheffe, 1959).

Varyansların eşit olması durumunda kullanılan çoklu karşılaştırma testlerinden Hochberg's GT2 istatistiği de Tukey'e benzeyen, ancak genişletilmiş t modülü (studentized maximum modulus) tabanında çalışan bir post-hoc türüdür. Tukey kadar güçlü olmadığı kabul edilmektedir (SPSS, 2002). Hochberg's gibi genişletilmiş t modülü tabanında yürütülen Gabriel istatistiği, gruplardaki örneklem sayısının eşit olmasını gerektirmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi, varyansların eşit olması durumunda araştırmacı, çoklu karşılaştırma veya çoklu aralık testlerinden birini tercih etmek durumundadırlar. Çoklu aralık testleri ise; SNK (Student-Newman-Keuls), Tukey's B, Duncan, R-E-G-W-F (Ryan-Einot-Gabriel-Welsch F test), R-E-G-W-Q (Ryan-Einot-Gabriel-Welsch range test), Waller Duncan ve Dunnet şeklindedir.

Çoklu aralık testlerinden olan SNK, gruplar için homojen alt setler oluşturan ve örneklem sayısının harmonik ortalamasını ele alan bir post-hoc istatistiğidir (Ferguson, 1981). SNK'da gruplardaki örneklem sayılarının eşit olmaması durumunda I. tip hata

garanti altına alınamamaktadır (SPSS, 2002). Duncan, SNK'ya benzeyen ancak kendine has özel bir tablo kullanan çoklu aralık testidir. Duncan'ın SNK'ya göre daha tutarlı sonuçlar ürettiği kabul edilmektedir (Duncan, 1955). Benzer şekilde, Duncan (1957), Duncan testinin SNK'dan daha tutarlı sonuçlar üretmesini, Duncan testinin belirlemiş olduğu anlamlılık düzeyine (α) bağlamaktadır. Çünkü; SNK'daki α değeri 0,05 ya da 0,01 iken ($k=2, 3, \dots, k$ için), bu durum Duncan'da anlamlılık düzeyi (α), " $1-(1-\alpha)^{k-1}$ " olarak hesaplanır. Yani, SNK karşılaştırılacak grup sayısını dikkate almadan, anlamlılık düzeyini, standart olarak ya 0,05 ya da 0,01 olarak ele almaktadır. Ancak, Duncan, sahip olduğu matematiksel model sayesinde, grup sayısını dikkate alarak bir α değeri üretmektedir. Burada, grup sayısına bağlı olarak α değeri 0,02, 0,03 gibi değerler alabilmektedir. Bu da, bir anlamda Duncan'ın dinamik bir α değeri ekseninde daha gerçek değerler üretebileceğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Duncan, 1957).

Tukey's B post-hoc istatistiği de SNK'ya benzer bir mantıkla yürütülmekte olup, diğer çoklu aralık testlerinde olduğu gibi gruplardaki örneklem sayılarının eşit olmaması durumunda I. tip hatayı garanti altına alamamaktadır. Benzer şekilde R-E-G-W-F ve R-E-G-W-Q istatistikleri de çoklu aralık testi olup, R-E-Q-W-Q istatistiği, Duncan'da olduğu gibi α anlamlılık düzeyini grup sayısına göre esnek kılabilir (Ryan, 1962). Sözü edilen bu çoklu aralık testlerinde, gruplardaki gözlem sayıları eşit olmadığında, I. tip hata garanti altına alınamamaktadır. Bunun önlenmesi için, Bancroft (1968), çoklu aralık testlerinde kullanılan grup sayılarının (n) yerine, grup sayılarının harmonik değerinin (nh) kullanımını önermektedir.

Çoklu aralık testlerinden Waller Duncan ise Bayesian bir yaklaşım sunan ve örneklem sayıları eşit olmadığında Bancroft'un önerdiği grup sayılarının harmonik değerini kullanan bir test istatistiğidir. Ayrıca, Waller Duncan, I. ve II. tip hatalara karşı arınlık düzeyi yüksek bir yaklaşım sunmaktadır.

Dunnet (1955) araştırmacının çoklu aralık testinde, sadece bir örneğin (kontrol grubu) diğer örneklerle kıyaslanması durumunda, Dunnet testinin kullanılabileceğini belirtmektedir. Araştırmacıların bir kontrol grubunu birden fazla deney grubu ile karşılaştırmaları durumunda Dunnet testini kullanmaları önerilmektedir.

Araştırmacılara kolaylık olması açısından, yukarıda gerekçeleri ile anlatılmaya çalışılan post-hoc istatistiklerinin özeti (varyansların eşit olması durumunda) Çizelge 1'de verilmiştir.

Varyansların Eşit Olmaması Durumunda Seçilebilecek Post-Hoc Test istatistikleri

Gruplararası varyansın eşit olmaması durumunda ise kullanılacak post-hoc istatistikleri değişmektedir. Bu durumda kullanılacak istatistikler: Games-Howell, Tamhane's T2, Tamhane's T3, Dunnet's C ve Dunnet's T3 şeklindedir ve sadece "çoklu aralık testi" olarak işlem görmektedirler (Sparks, 1963).

Bu test istatistikleri, "student t" ya da genişletilmiş t modülü (studentized maximum modulus) matematiğine göre farklılığı belirlemeye çalışmaktadırlar. Games-Howell test istatistiği, hem "student t", hem de genişletilmiş t modülü tabanında çalıştığı için bu test istatistiğine "liberal çoklu karşılaştırma testi" adı verilmektedir (Games, 1971). Tamhane's T2 ve Tamhane's T3 istatistikleri, sadece "student t" tabanında yürütülen bir test olup, tutucu ve dikkatli karşılaştırmalar yapması ile göze çarpmaktadır (Hochberg ve Tamhane, 1987). Dunnet's C ve Dunnet's T3 post-hoc istatistikleri de, genişletilmiş t modülü aracılığı ile güvenle kullanılabilir (Bechhofer ve Dunnett, 1988).

Yine araştırmacılara kolaylık olması açısından, varyansların eşit olmaması durumunda tercih edilebilecek post-hoc test istatistikleri Çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 1. Varyansların eşit olması durumunda seçilebilecek post-hoc test istatistikleri

Test Türü	Post-hoc	Varyans Eşit	Örneklem Eşit	Örneklem Eşit Değil
Çoklu Karşılaştırma Test istatistikleri	LSD	X		X
	Sidak	X		X
	Bonferroni	X		X
	Tukey HSD	X	X	
	Hochberg's GT2	X	X	
	Gabriel	X		X
	Scheffe	X		X
	Çoklu Aralık Test istatistikleri	SNK	X	X
Tukey's B		X	X	
Duncan		X		X
R-E-G-W-F		X	X	
R-E-G-W-Q		X	X	
Waller Duncan		X		X
Dunnet		X	X	

Çizelge 2. Varyansların Eşit Olmaması Durumunda Seçilebilecek POST-HOC Test istatistikleri

Post-hoc	Varyans Eşit Değil	Örneklem Eşit Değil
Games-Howell	X	X
Tamhane's T2	X	X
Tamhane's T3	X	X
Dunnet's C	X	X
Dunnet's T3	X	X

Post-hoc test istatistiği seçiminde gruplararası varyansın eşit olup olmaması yönünde bir seçim söz konusu olup, her kümenin kendi içerisinde sunmuş olduğu opsiyonlar da farklı özellikler taşımaktadır.

Eğitim alanında yapılan çalışmaların bir kısmı, grup ya da sınıf içerisindeki bireysel farklılıkları betimlemek amacıyla yapılmaktadır. Bir anlamda yapılan bu işlemler, bireysel farklılıkların ölçülme girişimi olarak düşünülebilir. Genel itibari ile eğitim alanında bireysel farklılıkların ölçüleceği durumlar; zeka, kişilik, tutum, ilgi (Erkuş, 2003) ve başarı olarak ele alınabilir. Bir öğrenme sürecinde şekillenen tutumların (Tavşancıl, 2006) doğru tanımlanması ve gruptaki bireylerin tutum açısından farklılaşma boyutunun yansız bir şekilde tanımlanması eğitim-öğretim faaliyetlerinin değerlendirme aşamasında oldukça önemli görülmektedir. Nicel araştırmalarda “yöntemin” (Yıldırım ve Şimşek, 2006) çalışma doğurgularına olan etkisinin başat rol aldığı düşünüldüğünde, araştırma desenine uygulanacak olan test istatistiklerinin doğru seçimi de bu ölçüde önem kazanacaktır. Bu anlamda, araştırma deseninin doğru bir şekilde kurgulanmasının yanı sıra, grubun hem kendi içindeki hem de diğer gruplarla olan farklılıklarının belirlenmesi için kararlı ve doğru test istatistiklerinin tercih edilmesi önemli görülmektedir. Bu çalışmadaki temel amaç, gruplar arası farklılığı inceleyen post-hoc istatistiklerinin her araştırmacı tarafından anlaşılmasını kolaylaştırmaktır. Yukarıdaki bilgiler ışığında post-hoc testlerine ilişkin karşılaştırmalara somut örnek oluşturması açısından bir veri seti hazırlanmış ve bazı post-hoc türleri karşılaştırmalı olarak veri setine uygulanmıştır. Burada her bir test istatistiğinden elde edilen bulgular karşılaştırılarak, uygun test istatistiğinin seçimine ilişkin somut önerilerde bulunulmuştur.

Yöntem

Genel tarama modeli kapsamında yürütülen bu araştırmanın veri setini çalışma grubu olarak alınan, Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki bir üniversitenin Eğitim Fakültesi İlköğretim Matematik Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği, Okul Öncesi Öğretmenliği ve Resim Öğretmenliği Anabilim Dallarında öğrenimlerini sürdüren öğrencilerin “Bilgisayar” dersine ilişkin başarı puanları oluşturmaktadır.

Post-hoc test istatistiklerinin anlaşılabilirliğini kolaylaştırmak üzere, veri setinin karmaşık olmayan sürekli değişkenlerden oluşması hedeflenmiştir. İnceleme altına alınan bölümler arasında homojenlik (Levene Testi $F=0,192$, $P>0,05$) söz konusu olduğundan, dağılımın normallik varsayımını (Kolmogorov-Smirnov= $0,242$, $p>0,05$) yerine getirmesinden ve dört grup olmasından dolayı, verilerin çözümlenmesinde ANOVA kullanılmıştır. Bu çözümleme sonucunda gruplar arasında beliren anlamlı farkın kaynağını belirlemek amacıyla, post-hoc test istatistikleri uygulanmıştır. Çalışmanın temel amacı; gruplar arası farkın kuramsal boyutlarını tartışmaktan çok, post-hoc test istatistiklerinin ürettiği farklı değerleri ortaya koyarak uygun post-hoc test istatistiğini

belirleyebilme açısından karşılaştırmalı bir örnek sunmaktır. Ayrıca, ele alınan bu çalışmada bulguların karmaşık ve uzun olmamasına dikkat edilmiş, bundan dolayı veri setine tüm post-hoc test istatistikleri uygulanmamıştır. Bu nedenle, çalışma, gruplar arasında ortaya çıkan farkın kaynağına bakmada yaygın olarak kullanılan Tukey HSD, Scheffe, LSD, ve Bonferroni testleri ile sınırlandırılmış, karşılaştırmalar bu testler arasında yapılmıştır.

Bulgular

Araştırma kapsamında yer alan çalışma grubundan elde edilen verilere ilişkin betimleyici istatistiksel bulguları Çizelge 3'te verilmiştir:

Çizelge 3. İlgili bölümlere ait betimleyici istatistikler

Bölümler	N	\bar{X}	Ss*	95% Güven aralığı	
				Alt limit	Üst limit
Matematik	30	72,033	10,496	68,114	75,952
Resim	37	57,540	12,979	53,212	61,868
Sınıf	37	66,297	10,367	62,840	69,754
Okul öncesi	45	62,466	7,665	60,163	64,769
Toplam	149	64,120	11,476	62,262	65,978

*: Standart sapma

Çizelge 3 genel olarak incelendiğinde, en yüksek aritmetik ortalamanın 72.033 ile matematik bölümüne ve en düşük aritmetik ortalamanın 57.540 ile resim bölümüne ait olduğu görülmektedir. Sınıf öğretmenliği ve okul öncesi programlarının aritmetik ortalamaları ise görece birbirine yakındır ($\bar{X}_{\text{sınıf}}=66.297$ ve $\bar{X}_{\text{okulöncesi}}=62.466$). Söz konusu bu dört bölümün genel aritmetik ortalaması ise 64.120 olarak belirlenmiştir.

Çalışma grubuna ilişkin ortalama ve dağılım özelliklerine ait yukarıda verilen temel betimleyici bilgilerden sonra, çalışma grubunun bilgisayar dersi başarı puanları arasında anlamlı fark olup, olmadığı ANOVA ile test edilmiştir.

Çizelge 4. Dört Farklı Bölüm Öğrencilerinin Bilgisayar Dersi Başarı Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Varyans Analizi Sonucu

Varyans kaynakları	KT	Sd	KO	F	P
Gruplararası	3778,740	3	1259,580		
Grup içi (hata)	15715,086	145	108,380	11,622	,000
Toplam	19493,826	148			

Çizelge 4'te görüldüğü gibi, bilgisayar dersi başarısının gruplar arasında manidar şekilde farklılaştığı saptanmıştır [$F_{(3-145)}=11,622$; $p<0.01$] . Gruplar arasında beliren bu farkın kaynağını belirlemek üzere karşılaştırmalar yapmak için post-hoc test istatistiğinin belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmanın amacı post-hoc stratejilerini karşılaştırarak belirlemek olduğundan, çoklu karşılaştırma testlerinden sırasıyla Tukey HSD, Scheffe,

LSD ve Bonferroni testleri uygulanmıştır. Ayrıca her test istatistiğinden elde edilen bulgular birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Söz konusu farklılığı yaratan grup ya da gruplar için belirlenmiş olan çoklu karşılaştırma test istatistiklerinin (Tukey HSD, Scheffe, LSD ve Bonferroni) sonuçları çizelge 5'te verilmiştir.

Çizelge 5. Bilgisayar Dersi Başarı Puanları Arasındaki Farkın Kaynağını Belirlemek Üzere Uygulanan *post-hoc* Testlerine İlişkin Sonuçlar

	BÖLÜMLER (I)	BÖLÜMLER (J)	Ortalama Farkı (I-J)	Sh	P
Tukey HSD	Matematik	Resim	14,4928(*)	2,55770	,000**
		Sınıf Öğrt.	5,7360	2,55770	,117
		Okul Öncesi	9,5667(*)	2,45379	,001**
	Resim	Matematik	-14,4928(*)	2,55770	,000**
		Sınıf Öğrt.	-8,7568(*)	2,42041	,002**
		Okul Öncesi	-4,9261	2,31033	,148
	Sınıf Öğrt.	Matematik	-5,7360	2,55770	,117
		Resim	8,7568(*)	2,42041	,002**
		Okul Öncesi	3,8306	2,31033	,350
	Okul Öncesi	Matematik	-9,5667(*)	2,45379	,001**
		Resim	4,9261	2,31033	,148
		Sınıf Öğrt.	-3,8306	2,31033	,350
Scheffe	Matematik	Resim	14,4928(*)	2,55770	,000**
		Sınıf Öğrt.	5,7360	2,55770	,175
		Okul Öncesi	9,5667(*)	2,45379	,002**
	Resim	Matematik	-14,4928(*)	2,55770	,000**
		Sınıf Öğrt.	-8,7568(*)	2,42041	,006**
		Okul Öncesi	-4,9261	2,31033	,213
	Sınıf Öğrt.	Matematik	-5,7360	2,55770	,175
		Resim	8,7568(*)	2,42041	,006**
		Okul Öncesi	3,8306	2,31033	,435
	Okul Öncesi	Matematik	-9,5667(*)	2,45379	,002**
		Resim	4,9261	2,31033	,213
		Sınıf Öğrt.	-3,8306	2,31033	,435
LSD	Matematik	Resim	14,4928(*)	2,55770	,000**
		Sınıf Öğrt.	5,7360(*)	2,55770	,026*
		Okul Öncesi	9,5667(*)	2,45379	,000**
	Resim	Matem	-14,4928(*)	2,55770	,000**
		Sınıf Öğrt.	-8,7568(*)	2,42041	,000**
		Okul Öncesi	-4,9261(*)	2,31033	,035*
	Sınıf Öğrt.	Matematik	-5,7360(*)	2,55770	,026*
		Resim	8,7568(*)	2,42041	,000**
		Okul Öncesi	3,8306	2,31033	,099
	Okul Öncesi	Matematik	-9,5667(*)	2,45379	,000**
		Resim	4,9261(*)	2,31033	,035*
		Sınıf Öğrt.	-3,8306	2,31033	,099
Bonferroni	Matematik	Resim	14,4928(*)	2,55770	,000**
		Sınıf Öğrt.	5,7360	2,55770	,159
		Okul Öncesi	9,5667(*)	2,45379	,001**
	Resim	Matematik	-14,4928(*)	2,55770	,000**
		Sınıf Öğrt.	-8,7568(*)	2,42041	,002**
		Okul Öncesi	-4,9261	2,31033	,208
	Sınıf Öğrt.	Matematik	-5,7360	2,55770	,159
		Resim	8,7568(*)	2,42041	,002**
		Okul Öncesi	3,8306	2,31033	,597
	Okul Öncesi	Matematik	-9,5667(*)	2,45379	,001**
		Resim	4,9261	2,31033	,208
		Sınıf Öğrt.	-3,8306	2,31033	,597

* : <0.05 , ** : <0.01

Çizelge 5, bütün bölümlerin çoklu karşılaştırma test sonuçlarını içermektedir. Tukey HSD çoklu karşılaştırma testine göre; matematik öğretmenliği bölümü, diğer üç bölümle kıyaslandığında, bu bölümün (matematik) sahip olunan grup ortalama puanları ile resim öğretmenliği ve okul öncesi öğretmenliği bölümlerinin sahip olduğu grup ortalama puanları arasında fark olduğu belirlenmiştir [$F_{(3-145)}=11,622$, $p<0.01$]. Ancak, Tukey HSD testine göre, matematik öğretmenliği bölümü grup ortalama puanları ile sınıf öğretmenliği bölümü grup ortalama puanları arasında anlamlı fark bulunmamıştır [$F_{(3-145)}=11,622$, $p>0.05$]. Bununla birlikte resim öğretmenliği bölümünün diğer bölümlerle karşılaştırması yapıldığında; bu bölümün grup ortalama puanı ile matematik ve sınıf öğretmenliği bölümleri arasında anlamlı fark olduğu belirlenmiştir [$F_{(3-145)}=11,622$, $p<0.01$]. Fakat, okul öncesi eğitimi öğretmenliği bölümü grup ortalama puanları arasında anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir [$F_{(3-145)}=11,622$, $p>0.05$]. Yine Tukey'e göre sınıf öğretmenliğinin diğer üç bölümle karşılaştırılmasında; sınıf öğretmenliği bölümünün sadece resim öğretmenliği bölümü grup ortalama puanları arasında anlamlı fark olduğu [$F_{(3-145)}=11,622$, $p<0.01$], buna karşın diğer iki bölümle grup ortalama puanları arasında anlamlı fark olmadığı ortaya çıkmıştır [$F_{(3-145)}=11,622$, $p>0.05$]. Son olarak, okul öncesi eğitimi öğretmenliği grup ortalama puanları diğer üç grupta kıyaslandığında (Tukey testi ile); okul öncesi eğitimi öğretmenliği bölümünün, sadece matematik bölümü grup ortalama puanları arasında anlamlı fark olduğu bulunmuştur [$F_{(3-145)}=11,622$, $p<0.01$], diğer iki bölümün grup ortalama puanları arasında anlamlı fark bulunmamıştır [$F_{(3-145)}=11,622$, $p>0.05$].

Çizelge 5 incelendiğinde, Scheffe ve Bonferroni çoklu karşılaştırma testlerinin Tukey HSD'ye benzer sonuçlar ürettiği görülmektedir. Burada, Tukey HSD'nin grup ortalama puanları arasında anlamlı fark belirlediği grup ya da grupları, Scheffe ve Bonferroni de aynı şekilde belirlemiştir. Ancak belirlenen anlamlılık düzeylerinde farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu durum, sonuçları değiştirmemiştir. Benzer şekilde, Tukey HSD'nin farklı ortalamalara sahip olmayan grupları, Scheffe ve Bonferroni de onaylamıştır. Kısaca belirtmek gerekirse, Tukey HSD'nin hipotez kararları, söz konusu bu çoklu karşılaştırma test istatistikleri (Scheffe ve Bonferroni) için de paralellik göstermektedir.

Bu araştırmada, ulaşılan bir bulgu ise, LSD çoklu karşılaştırma testinin; Tukey, Scheffe ve Bonferroni'den farklı sonuçlar üretmesidir. Bu da LSD'nin I.tip hata yapma eğilimini onaylar niteliktedir. Diğer çoklu karşılaştırma testlerinde (Tukey, Scheffe ve Bonferroni) matematik öğretmenliği bölümü ile sınıf öğretmenliği bölümü grup ortalama puanları arasında anlamlı fark belirlenememişken [$F_{(3-145)}=11,622$, $p>0.05$], LSD testi bu

iki bölüm grup ortalama puanları arasında anlamlı fark olduğunu belirlemiştir [$F_{(3-145)}=11,622$, $p<0.01$]. Benzer şekilde, Tukey, Scheffe ve Bonferroni test istatistikleri resim öğretmenliği bölümü ile okul öncesi öğretmenliği bölümü grup ortalama puanları arasında anlamlı fark olmadığı sonucunu üretmişken, LSD, bu iki bölüm grup ortalama puanları arasında önemli düzeyde anlamlı fark olduğunu belirlemiştir. LSD testinde farklılığın tespit edilemediği diğer bölüm kıyaslamalarında da sonuçların I. tip hataya meyilli olduğu fark edilmiştir (okul öncesi–sınıf öğretmenliği karşılaştırmasında $p=0.099$). Oysa, diğer karşılaştırma testlerinde farklılığın belirlenmediği bölümlerle ilgili üretilen anlamlılık düzeylerine ait sonuçlar doyurucu nitelik taşımaktadır (okul öncesi–sınıf öğretmeliği bölümü karşılaştırmasında Bonferroni p değeri:0.597).

Bu temel karşılaştırmalardan sonra, uygun test istatistiğinin belirlenmesi önem taşımaktadır. Literatürde belirtildiği gibi, matematiksel olarak LSD testinin I. tip hataya karşı zayıf bir direnç göstermesi, bu çalışmada bu testin devre dışı bırakılmasını gerektirmektedir. Benzer çalışmalarda da sağlıklı hipotez kararları için, LSD testinden kaçınılmalıdır. Zira, grup sayısının 3’den fazla olması durumunda LSD önerilmemektedir (Efe ve ark., 2000).

Çizelge 3 incelendiğinde, bölümlerdeki örneklem sayılarının eşit olmadığı görülmektedir. Karşılaştırması yapılacak olan gruplardaki örneklem sayılarının eşit olmaması durumunda Tukey kullanılamamaktadır. Çünkü, Tukey’in kullanım varsayımlarından biri de grupların eşit örneklem sayısına sahip olmasıdır (Tukey, 1949).

Bu çalışmada elimizde kalan iki test istatistiği, Bonferroni ve Scheffe test istatistikleri şeklindedir. Bu durumda, bilindiği üzere Scheffe gruplararası farkın oluşması sürecinde alfa hata miktarını kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Ayrıca, bu çalışmadaki veri setinin yapısına uygun olarak, gruplardaki örneklem sayısının eşitliği ilkesini de gerektirmeyen Bonferroni test istatistiğinin bulguları da dikkate alınacak niteliktedir.

Tartışma Ve Sonuç

Varyans analizlerinden (ANOVA) sonra yapılacak olan çoklu karşılaştırma ya da çoklu aralık testlerinden birinin (post-hoc) doğru seçimi, farkın kaynağını daha sağlıklı olarak belirlemede önemlidir (Efe ve ark., 2000). Varyans analizinde, gruplar arasında bir farklılığın olduğu tespit edilirse, farkın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını tespit etmek post-hoc test istatistiklerinin belirleyeceği bir konudur. Post-hoc bünyesinde bir çok test istatistiği barındırmakla birlikte, bu test istatistiklerinin seçiminde kıyası yapılacak olan gruplara ait varyansların eşit olma ya da olmama durumu önem arz

etmektedir (Ramig, 1983). Çünkü, her iki duruma uygulanacak olan test istatistikleri farklılıklar içermektedir. Araştırmada kullanılan verilerden hareketle gruplar arasında anlamlı farkın olduğu ($p < 0.05$), varyans analizi testi ile belirlenmiştir.

Çalışmada tespit edilen farklılığın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere, Tukey HSD, Scheffe, LSD, ve Bonferroni çoklu karşılaştırma test istatistikleri veri setine uygulanmıştır. Alanyazında daha önceden belirtildiği şekliyle LSD'nin I. tip hata yapma eğilimi (Efe ve ark., 2000; Weinberg ve Abramowitz, 2002) kendini bu çalışmada da göstermiştir. Grup sayısının artması durumunda bu hatanın artacağı çalışmanın “giriş” bölümünde matematiksel olarak gösterilmiştir. Bu çalışmada sadece dört grup üzerinde yapılan bu deneysel süreçte LSD'nin hata yapma eğilimi göz önünde bulundurulduğunda, grup sayılarının daha çok olacağı farklı çalışmalarda LSD post-hoc testinin ortaya koyacağı yanlışlık önemsenmeli ve bu anlamda LSD testin yordayıcı olarak kullanılması önerilmemektedir. Çalışmadaki Çizelge 5 incelendiğinde, LSD'nin I. tip hata eğiliminden dolayı, yanlış hipotez kararları elde ettiği görülmüştür.

İnceleme altına alınan bölümlerdeki gözlem sayıları eşit olmadığından, Tukey HSD'nin elde ettiği bulgular da dikkate alınmamıştır. Çünkü, alanyazında Tukey HSD'nin uygulanabilirliği, karşılaştırması yapılacak grupların eşit gözlem sayılarına sahip olmasını gerektirmektedir (Tukey, 1949; Urdan, 2005). Gruplardaki gözlem sayılarının eşit olmaması durumunda, geliş güzel olarak Tukey HSD'nin kullanımı iyi bir tercih olamayacağı gibi, elde edilen bulgular da yanlış olacaktır.

Çalışmaya özel olarak LSD ve Tukey HSD'nin gerekçeleri ile birlikte kullanılmayacağı belirtildikten sonra, Scheffe ve Bonferroni çoklu karşılaştırma test istatistiklerinin bulguları, çalışmada ayırt edici özellik olarak kabul edilmiştir. Ancak, hipotez kararlarında, Tukey HSD (gözlem sayılarının eşit olması halinde), Scheffe ve Bonferroni'nin paralel sonuçlar elde ettiği de unutulmamalıdır. Bununla birlikte, söz konusu bu çoklu karşılaştırma test istatistiklerinin elde edeceği istatistiksel anlamlılık düzeyleri (p) farklı olabilmektedir. Çalışmada dört bölümün (Sınıf Öğretmenliği, İlköğretim Matematik Öğretmenliği, Resim Öğretmenliği ve Okul Öncesi Öğretmenliği) gözlem sayıları birbirine eşit olmadığından ve hata tiplerini kontrol tutma özelliklerinden dolayı Scheffe ve Bonferroni çoklu karşılaştırma test istatistiklerinin elde ettiği bulgular dikkate alınmıştır. Alanyazında belirtildiği üzere, gözlem sayılarının eşit olması zorunluluğunu gerektirmeyen Scheffe ve Bonferonni çoklu karşılaştırma istatistikleri, gruplar arası belirlenen farkı ve bu farkın anlamlılık seviyesini kararlı ve I. ve II. tip hata tiplerinden maksimum arınık bir şekilde sonuçlandırabilmektedir (Miller, 1969; Scheffe, 1953; Scheffe, 1959).

Sonuç olarak, mevcut çalışma özelliklerine benzer şekilde yapılacak olan araştırmalarda, Scheffe ve Bonferroni çoklu karşılaştırma test istatistiğinin kullanımının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Ayrıca, yapılabilecek bir araştırmada toplanan çalışma verilerinin, bu çalışmada kullanılan verilerden farklı özellikler taşıması durumunda, post-hoc test istatistiklerine ait varsayımların dikkate alınması, farkın kaynağını belirlemede daha sağlıklı sonuçlara ulaşılması açısından önemli görülmektedir.

Kaynakça

- Bancroft., T.A. (1968). *Topics in intermediate statistical method*. Ames, IOWA :The Iowa University Press.
- Bechhofer, R.E. & Dunnett, C.W. (1988). Percentage points of multivariate student t distributions. *Selected Tables in Mathematical Studies, Vol.11. American Mathematical Society, Providence, R.I.*
- Duncan, D.B. (1955). Multiple range and multiple F-tests. *Biometrics, 11*, 1-42.
- Duncan, D.B. (1957). Multiple range tests for correlated and heteroscedastic means. *Biometrics, 13*, 164-174.
- Dunnet, C.W. (1955). A multiple comparison procedure for comparing several treatments with a control. *Journal of the American Statistical Association, 50*, 1096-1121.
- Efe, E., Bek & Y., Şahin, M. (2000). *Spss 'te çözümleri ile istatistik yöntemler ii*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın No:10.
- Erkuş, A. (2003). *Psikometri üzerine yazılar*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Ferguson, G. A. (1981). *Statistical analysis in psychology and education*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Games, P.A. (1971). Multiple comparisons of means. *American Educational Research Journal, 8*, 531-564.
- Hochberg Y.& Tamhane, A.C. (1987). *Multiple comparison procedures*. New York: John Wiley & Sons press.
- Kirk, R., E. (1968). *Experimental design procedures for the behavioral sciences*. Belmont: Brooks/Cole.
- Köklü, N., Büyüköztürk Ş. & Bökeoğlu, Ç.Ö. (2006). *Sosyal bilimler için istatistik*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Miller, R. G. (1969). *Simultaneous statistical inference*. New York: McGraw-Hill.
- Nelson, P.R. (1983). A comparison of sample sizes for the analysis of means and the analysis of variance. *Journal of Quality Technology, 15*, 33-39.
- Ramig, P.R. (1983). Applications of the analysis of means. *Journal of Quality Technology, 15*, 19-25.
- Roscoe, J. T. (1975). *Fundamental research statistics for the behavioral sciences*. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2009 19 (1)

Ryan, T. A. (1962). Multiple comparisons in psychological research. *Psychological Bulletin*, 59, 26-47.

Scheffe, H. (1953). A method of judging all contrasts in the analysis of variance. *Biometrika*, 40, 87-104.

Scheffe, H. (1959). *The analysis of variance*. New York: John Wiley press.

Sincich, MC. (2003). *Statistics*. USA: Prentice Hall.

Sparks, J.N. (1963). Expository notes on the problem of making multiple comparisons in a completely randomized design. *Journal of Experimental Education*, 31, 343-349.

SPSS for Windows Paket Programı, 2002.

Tavşancıl, E. (2006). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Tukey, J. W. (1949). Comparing individual means in the analyses of variance. *Biometrics*, 5, 99-114.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, N., Akbulut Ö. & Bircan, H. (2002). *İstatistiğe giriş*. İstanbul: Aktif Yayınevi.

Urdan, T.C. (2005). *Statistics in plain English*. Routledge: Routledge Press.

Weinberg, S.L. & Abramowitz, S.K. (2002). *Data analysis for the behavioral sciences using SPSS*. Cambridge: Cambridge University Press.

Winer, B. J. (1971). *Statistical principles in experimental design*. New York: McGraw-Hill Book Company.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 65-83, ELAZIĞ-2009

OKUL YÖNETİCİLERİNİN MESLEKİ TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ¹

*Analysis of Occupational Burnout Levels of School Administrators
According To Various Variables*

Recep KOÇAK*

Özet

Bir insan olarak okul yöneticilerinin performansını etkileyen birçok etkenden biride ruh ve beden sağlıkları ile de ilişkili olan ve son yıllarda üzerinde sıkça durulan mesleki tükenmişlikleridir. Doğrudan insanlara hizmet eden, hizmetin kalitesinde insanın çok önemli olduğu eğitim alanında okul yöneticilerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi bu araştırmanın temel amacıdır. Araştırmanın evrenini, Tokat ili merkez ve taşrada görev yapan, 550 ilköğretim okulu yöneticisi oluşturmaktadır. Bu evrenden ulaşılabilen 201 erkek ve 5 kadın olmak üzere toplam 206 okul yöneticisi ile araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma Maslak Tükenmişlik Envanteri ve araştırmacı tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu” ile verilerinin toplandığı betimsel tarama modeli bir araştırmadır. Araştırma verileri üzerinde yapılan analizler sonucunda okul yöneticilerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin yaş, mesleki kıdem, ciddi bir sağlık sorunu yaşayıp yaşamadıklarına göre anlamlı farklılık gösterdiği ancak yaş, cinsiyet, branş, okulun bulunduğu yerleşim birimi, öğrenci ve öğretmen sayısı gibi bağımsız değişkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul Yöneticisi, Tükenmişlik,

Abstract

One of the factors having significant repercussions on performance and psychological wellbeing of a school administrator which has been subject to a great many discussions is the occupational burnout level of a school administrator. The main purpose of this research is to analyze occupational burnout levels of school administrators who provide direct service to people in a field where the quality is of great significance. 550 school administrators from downtown Tokat and its districts constitute the survey population of the research. The research was conducted with a total of 206 school administrators, being 201 male and 5 female. The data of this research was conducted by using “Occupational Burnout Inventory” and “Personal Information Sheet”. Results of this study shows that there is a meaningful difference occupational burnout levels of school administrators according to age, length of service school which the administrator graduated from, sex, branch, number of students and teachers in the school, allocation unit where school is located, number of seminars taken so far, health state.

¹ Bu makale 2006 yılında Yrd. Doç. Dr. Recep KOÇAK'ın danışmanlığında Celal Kadir ÇELİK tarafından hazırlanan yüksek lisans tezindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır

* Yrd. Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü. Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programı Öğretim Üyesi. srecepkocak@hotmail.com

Key words: School Administrator, Burnout,

Giriş

Eğitim sisteminin amacına ulaşması okullar yoluyla olur. Okulların belirlenen amaçlara ulaşabilmesi, Milli Eğitim Temel Kanunu'nda belirlenen “ideal insanın” yetiştirilmesi, okullarda verilen eğitimin niteliğine bağlıdır. Okul eğitiminin nitelikli olması okulların iyi yönetilmesi ile doğrudan ilişkili görülmektedir. Karşlı (2004) okul yöneticisini, okulun etkili ve verimli çalışmasını sağlamakla görevli olan kişi olarak tanımlar. Bir insan olarak okul yöneticisinin işindeki performansını, kalite ve verimliliğinin ev (aile) yaşantılarından bağımsız olması beklenemez. Okullarda yönetimin iyi olması ise okul yöneticilerinin, sahip olmaları gereken birçok nitelik yanında, ruhen ve bedenen sağlıklı olmalarını gerekli kılmaktadır. Bir insanın sağlıklı bir yaşam sürmesi, çalıştığı işten sağladığı doyum ve çalışma ortamından aldığı huzur ile doğrudan ilişkilidir. Aynı zamanda, insanın işten sağladığı doyumun mesleki tükenmişlikle ters orantılı olduğu araştırma sonucunda ortaya konmuştur. Bu nedenle okul yöneticilerinin ruh sağlığını yakından etkileyen ve üzerinde çok durulan etkenlerden birisi de tükenmişlik düzeyleridir (Izgar, 2001: 69-70).Bu açıdan bakıldığında okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesinin ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye’de ve yurt dışında en çok çalışılan konulardan birisi olan Tükenmişlik kavramının uzmanlar tarafından yapılmış çeşitli tanımları bulunmaktadır. Freudenberger (1974: 159) tükenmişliği “başarısızlık, yıpranma, enerji ve iş kaybı veya insanın iç kaynakları üzerinde, karşılanamayan istekler sonucunda, ortaya çıkan bir tükenme durumu” olarak tanımlamıştır. Maslach ve Jackson (1981: 98) tükenmişliği; insanda ortaya çıkan fiziksel bitkinlik, uzun süren yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk duyguları, yaptığı işe, hayata ve diğer insanlara karşı gösterdiği olumsuz tutumları kapsayan fiziksel ve zihinsel boyutlu bir sendrom olarak tanımlamışlardır. Cherniss (1988) tükenmişliği, insanın aşırı stres ya da doyumsuzluğa yaptığı işten soğuma biçiminde gösterdiği bir tepki olarak tanımlar ve aşırı bağlılığın sonucu ortaya çıkan bir rahatsızlık olarak görür. Shirom (1989) tükenmişliği, bireysel düzeyde olumsuz duygusal bir yaşantıyı kapsayan, kronik ve sürekli yaşanan bir duygu olarak kabul etmektedir. Cardinell (1981) tükenmişliği daha geniş biçimde ifade ederek; insanın hayatında ortaya çıkan ciddi bir rahatsızlık belirtisi, orta yaş krizi olarak tanımlamıştır.

Yapılan tanımlar incelendiğinde kabul gören en yaygın tükenmişlik tanımı Maslach ve arkadaşları tarafından yapılan ve tükenmişliği üç boyutlu bir kavram olarak algılayan tanımdır. Tükenmişlik; işi gereği sürekli olarak diğer insanlarla yüz yüze çalışan kişilerde sıklıkla ortaya çıkan üç boyutlu bir sendrom olarak kabul edilir. Bu üç boyut; duygusal

tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı olarak adlandırılmaktadır (Izgar, 2001: 2).

Duygusal Tükenme

Duygusal Tükenme çalışanların kendilerini yorgun ve duygusal yönden aşırı yıpranmış hissetmelerini; kişinin işinde aşırı yüklenmiş olma duygularını ifade eder (Özer, 1998: 15). Enerji eksikliği ve bireyin duygusal kaynaklarının bittiği hissine kapılması biçiminde ortaya çıkar. Bu duygusal yorgunluğu yaşayan kişi, hizmet verdiği kişilere geçmişte olduğu kadar verici ve sorumlu davranmadığını düşünür. Gerginlik ve engellenmişlik duygularıyla yüklü olan birey için ertesi gün yeniden işe gitme zorunluluğu büyük bir endişe kaynağıdır (Torun, 1995). Bu duruma yakalananlar kendilerini, yeni bir güne başlayabilmek için gerekli enerjiden yoksun hissederler. Duygusal kaynakları tamamen tükenmiştir. Tekrar doldurmak için yeni kaynak bulamazlar (Örmen, 1993: 2).

Duyarsızlaşma

İşi gereği karşılaştığı diğer insanlara ve işine karşı geliştirilen soğuk, ilgisiz, katı, hatta insani olmayan tutum tükenmişlik sendromunun ikinci ayağı olan duyarsızlaşmayı oluşturur. Dozu gittikçe artan bu negatif reaksiyon çeşitli şekillerde ortaya çıkar. Kişi karşısındakine aşağılayıcı ve kaba davranır; onların rica ve taleplerini göz ardı eder (Cordes ve Doughery, 1993). Çalışanların hizmet verdikleri kişilere birer insan yerine nesne gibi davranmaları ile kendisini gösterir. Bu durumdaki işgörenler, etkileşimde buldukları kişilere ve çalıştıkları örgüte karşı mesafeli, umursamaz ve alaycı bir tavır takınırlar. Küçültücü bir dil kullanma, insanları kategorize etme, katı kurallara göre iş yapma ve başkalarından sürekli kötülük geleceğini sanma, duyarsızlaşmanın diğer belirtilerindedir (Torun, 1995: 7). Kişi gerekli yardım ve hizmeti sağlamada başarısız olur. Diğer insanların hayatından çıkıp kendisini yalnız bırakmasını içten arzu eder (Örmen, 1993: 2). Bu durumdaki kişi ve diğer insanlara karşı saygısız ve küçük düşürücü davranabilir.

Kişisel Başarı

Kişisel başarı, kişinin işindeki yeterlik ve başarı duygularını tanımlar. Kişisel başarısızlık ise, kişinin işinde yetersiz ve başarısız olarak değerlendirmesini ifade eder. Bu aşamada birey kişisel başarısızlık duyguları ile doludur. Başkaları hakkında geliştirdiği olumsuz düşünce tarzı, kişinin kendisi hakkında negatif düşünmesine yol açar. Kişi bu düşünce ve yanlış davranışları ile kendisini suçlu hisseder. Kendisini kimsenin sevmediğine dair duygu geliştirir. Kendisi hakkında başarısız hükmünü verir. İşte bu

noktada tükenmişliğin üçüncü aşaması olan düşük kişisel başarı hissi ortaya çıkar (Örmen, 1993: 3). Bireylerin kendileri ile ilgili değerlendirmelerinin olumsuz bir nitelik kazanmasının sonucu olarak işinde ve işi gereği karşılaştığı kişilerle ilişkilerinde başarısızlık ve yeterlik duygularında azalma görülür. İşinde ilerleme kaydedemediğini, hatta gerilediğini düşünen bu kişiler kendilerini suçlu hisseder (Cordes ve Dougherty, 1993; Torun, 1995).

Yöntem

İlköğretim okullarındaki yöneticilerin mesleki tükenmişlik düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesinin amaçlandığı bu çalışma tarama yöntemine dayalı betimsel araştırmadır.

Araştırma için hazırlanmış veri toplama paketinden (Maslach Tükenmişlik Envanteri ve Kişisel Bilgi Formu) toplam 340 adet dağıtılmış ve ancak 220 tanesi doldurulmuş olarak geri toplanabilmiştir. Geri toplanma oranının düşük olması Tokat ili ve çevresinde benzer çalışmaların sık sık yapılıyor olmasına bağlı olarak isteksizlik oluşmasına bağlanabilir. Toplanan ölçme araçlarından eksik yanlış doldurulan 14 tanesi değerlendirilmeye alınmamıştır. Sonuç olarak araştırmada, toplam 206 ilköğretim okulu yöneticisi tarafından eksiksiz olarak doldurulan araçlar değerlendirilmeye alınarak analizler yapılmıştır. Araştırmada deneklerin sosyo-demografik özelliklerinin belirlenmesi için “Kişisel Bilgi Formu”, mesleki tükenmişlik düzeylerini ölçmek için Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen ve Ergin (1992) tarafından Türkçeye uyarlanan “Maslach Tükenmişlik Envanteri”, kullanılmıştır.

Maslach Tükenmişlik Envanteri

Araştırmada tükenmişliğin ölçülmesi için Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen ve Ergin (1992) tarafından Türkçe’ye uyarlanan Maslach Tükenmişlik Envanteri kullanılmıştır. Bu ölçek üç alt bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; “duygusal tükenme 9 madde, “duyarsızlaşma 5 madde ve “kişisel başarı 8 madde olmak üzere envanter toplam 22 maddedir. Ölçekte yer alan her madde 0’dan 6’ya kadar işaretlemeye olanak veren 7 dereceli Likert tipi bir ölçektir.

Duygusal tükenme (emotional exhaustion) alt ölçeği, kişinin mesleği ya da işi tarafından tüketilmiş ve aşırı yüklenilmiş olma duygularını tanımlar. Duyarsızlaşma (depersonalization) alt ölçeği, kişinin hizmet verdiklerine karşı duygudan yoksun bir şekilde davranışlarını tanımlar. Kişisel başarı (personal accomplishment) alt ölçeği işteki yeterlilik ve başarı duygularını tanımlar (Çam, 1992).

Ölçeğin güvenilirliği Ergin (1992) tarafından iki yöntemle incelenmiştir. Birincisi

ölçeğin iç tutarlılığının hesaplanmasıdır. Toplam 552 doktor ve hemşireden oluşan gruptan elde edilen verilerin iç tutarlılık (Cronbach) Alfa katsayıları şöyledir: Duygusal tükenme .83, Duyarsızlaşma .65, Kişisel başarı .72'dir. Güvenirlik bir de test-tekrar test yöntemiyle incelenmiştir. Bunun için ilk uygulamadan 2-4 hafta sonra 99 deneğe ulaşılmıştır. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin test tekrar test güvenirlik katsayıları: Duygusal tükenme .83, Duyarsızlaşma .72, Kişisel başarı .67'dir. Bu araştırma için yapılan güvenirlik analizi sonucunda Cronbach Alpha değerleri; duygusal tükenme $\alpha=0.75$, duyarsızlaşma $\alpha=0.54$, kişisel başarı $\alpha=0.72$ ve toplam tükenmişlik $\alpha=0.81$ olarak bulunmuştur. Maslach Tükenmişlik Envanteri'nin yapı geçerliği, faktör yapısının incelenmesi yoluyla ele alınmıştır. Faktör analizi, önce 5 doğal faktör ortaya koymuş ve bunların 3 faktörde yığıldığı görülmüştür. Gerek Maslach ve Jackson (1981 ve 1986)'un önerdiği, gerekse diğer araştırmacıların uyguladığı gibi varimax rotasyon yapılarak yeniden değerlendirilmiştir. Sonuçta, duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı olmak üzere üç temel faktör ortaya çıkmıştır (Ergin, 1992).

Maslach Tükenmişlik Envanterinde puanlama sonucunda toplam puan ve alt ölçek puanları elde edilmektedir. Duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt ölçeklerinden alınan yüksek puan, kişisel başarı alt ölçeğinden alınan düşük puan tükenmişliği göstermektedir. Duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt ölçeklerindeki maddeler; 0 = hiçbir zaman, 1 = çok nadir, 2 = bazen, 3 = çoğu zaman, 4 = her zaman şeklinde; kişisel başarı alt ölçeğinin maddeleri ise ters puanlanarak alt ölçek puanları ve toplam puan elde edilmiştir. Ergin'e göre tükenmişlik düzeyleri: duygusal tükenme alt ölçeğinde 27 ve üzeri yüksek, 17 – 26 normal, 0 – 16 düşük; duyarsızlaşma alt ölçeğinde 13 ve üzeri yüksek, 7 – 12 normal, 0 – 6 düşük; kişisel başarı alt ölçeğinde 0 – 31 yüksek, 32 – 38 normal, 39 ve üzeri düşüktür.

Bulgular ve Yorum

Okul yöneticilerinin bağımsız değişkenlere (yaş, cinsiyet, branş, bitirdiği en son eğitim kurumu, mesleki kıdem, yöneticilik kıdemi, okuldaki öğrenci ve öğretmen sayısı, çalışılan yerleşim birimi, eğitim alanında alınan seminer veya kurs sayısı, öğretmenliği tercih sırası, öğretmenliği bugün tercih sırası, ciddi sağlık sorunu durumu, dağılımları tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 1. Okul Yöneticilerinin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş grupları	n	%
21-30	24	11.7
31-40	89	43.2
41-50	63	30.6
51 ve üzeri	30	14.6
Toplam	206	100

Araştırmaya 21-30 yaşları arasında 24, 31-40 yaşları arasında 89, 41-50 yaşları arasında 63, 51 ve üzeri yaşlarda 30 okul yöneticisi katılmıştır. Yüzdeler oranlarına bakıldığında; % 11.7'si 21-30, % 43.2'si 31-40, % 30.6'sı 41-50, % 14.6'sı 51 yaş ve üzerindedir. Okul yöneticilerinin büyük çoğunluğunun orta yaş grubunda olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Okul Yöneticilerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	n	%
Kadın	5	2.4
Erkek	201	97.6
Toplam	206	100

Yöneticilerin cinsiyetlerine bakıldığında, 206'sından yalnızca 5 tanesi yani yüzde 2.4'ünü kadınlar oluşturmaktadır. Geri kalan % 97.6'lık büyük oranı 201 erkek yönetici oluşturmaktadır. Buna göre, ilköğretim okullarındaki yöneticilerin çok büyük bir bölümünü erkekler oluşturmaktadır. Bu sonuç, gelişmiş ülkelerdeki oranlarla kıyaslandığında; ülkemizdeki kadın eğitim yöneticilerinin yok denecek kadar az olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Okul Yöneticilerinin Branşlara Göre Dağılımı

Branş	n	%
Türkçe-Edebiyat	11	5.3
Sosyal Bilgiler	20	9.7
Fen Bilimleri	12	5.8
Matematik	9	4.4
Yabancı Diller	2	1.0
Meslek Dersleri	6	2.9
Din K. Ve A.B.	21	10.2
Sınıf Öğretmenliği	125	60.7
Toplam	206	100

Tablo-3 incelendiğinde araştırmaya katılan okul yöneticileri branş dağılımları; % 5.3 Türkçe- Edebiyat, % 9.7 Sosyal Bilgiler, % 5.8 Fen Bilimleri, % 4.4 Matematik, % 1.0 Yabancı Diller, % 2.9 Meslek dersleri, % 10.2 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, % 60.7 Sınıf Öğretmenliği şeklindedir. Bu bulgudan, ülkemizdeki okul yöneticilerinin çeşitli branşlardan geldiği anlaşılmaktadır. Branşların sayısal dağılımı incelendiğinde okullardaki öğretmenlerin sayısal oranlarını okul yöneticileri sayısı ile dengeli olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin ilköğretim okullarında sayısal olarak en çok sınıf öğretmenleri bulunmakta ve bu branştan okul yöneticisi sayısı % 60.7 yüzde ile en yüksek orana sahiptir. Sınıf öğretmenlerinin diğer branş öğretmenlerine oranla sayıca fazla olması, özellikle kırsal kesimde birleştirilmiş sınıflarda görev yapan öğretmenlerin aynı zamanda müdür yetkili olması bu durumun nedenleri olarak düşünülmektedir. Diğer taraftan öğretmen oranı ile kıyaslandığında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi branşından öğretmen sayısına oranla yönetici olanların sayısının diğer branşlardan daha çok olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4 incelendiğinde okul yöneticilerinin % 61.2'sinin Fakülte, % 6.8'inin Yüksek Öğretmen Okulu, % 1.9'unun Mesleki ve Teknik Eğitim, % 19.9'unun Eğitim Enstitüsü, % 4.9'unun Yüksek Lisans ve Doktora, % 5.3'ünün diğer okul mezunları oldukları görülmektedir. Okul yöneticilerinin, oldukça farklı çeşitlerde eğitim kurumlarından mezun oldukları görülmektedir. Bu da; eğitim sistemindeki, yönetici olabilmek için mezun olunan eğitim kurumunun düzeyinin önemli olmadığını göstermektedir. Yani, okul yöneticilerin bir yükseköğretim kurumundan mezun olması yeterli bulunmaktadır. Hatta Türkiye'de öğretmen yetiştirmeyen eğitim kurumlarından mezun olanlar da öğretmenlik yapabilmekte ve okullarda yönetici olarak görev yapabilmektedirler.

Tablo 4. Okul Yöneticilerinin Mezun Oldukları Eğitim Kurumlarına Göre Dağılımı

Mezun olunan eğitim kurumu	n	%
Fakülte	126	61.2
Yüksek Öğretmen Okulu	14	6.8
Mesleki ve Teknik Eğitim	4	1.9
Eğitim Enstitüsü	41	19.9
Yüksek Lisans veya Doktora	10	4.9
Diğer	11	5.3
Toplam	206	100

Tablo 5. Okul Yöneticilerinin Mesleki Kıdemlerine Göre Dağılımı

Mesleki kıdem	n	%
10 yıl ve daha az	61	29.6
11-15	38	18.4
16-20	33	16.0
21-25	32	15.5
26 ve üzeri	42	20.4
Toplam	206	100

Tablo-5'teki, okul yöneticilerinin mesleki kıdemleri incelendiğinde; % 29.6 oranla 10 yıl ve daha az, % 18.4 oranla 11-15 yıl arası, % 16.0 oranla 16-20 yıl arası, % 15.5 oranla 21-25 yıl arası ve % 20.4 oranla 26 yıl ve üzeri hizmeti olan okul yöneticilerinden oluşturmaktadır. Bu sonuçlara göre, mesleki kıdemi 10 yıl ve daha az olanların oranının diğerlerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar okul yöneticilerinin yeterince tecrübe sahip olmadan görev aldıkları şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 6. Okul Yöneticilerinin Yöneticilik Kıdemlerine Göre Dağılımı

Yöneticilik kıdemi	n	%
5 yıl ve daha az	94	45.6
6-10 yıl	56	27.2
11-15 yıl	29	14.1
16-20 yıl	12	5.8
21-25 yıl	9	4.4
26 yıl ve üzeri	6	2.9
Toplam	206	100

Yukarıdaki okul yöneticilerinin yöneticilik kıdemlerini gösteren tablo incelendiğinde; yönetici sayısının, kıdemleriyle ters orantılı olarak değiştiği görülmektedir. Yani yöneticilik kıdemi arttıkça yönetici sayısı azalmaktadır. % 45.6'lık

oranla en büyük bölümü 5 yıl ve daha az yöneticilik kıdemi olanlar oluştururken yöneticilik kıdemi 26 yıl ve üzerinde olanlar ise % 2,9'luk oranla en düşük seviyededir.

Tablo 7. Okul Yöneticilerinin Okulun Bulunduğu Yerleşim Birimine Göre Dağılımı

Okulun bulunduğu yerleşim birimi	n	%
İl merkezi	53	25.7
İlçe merkezi	69	33.5
Kasaba, köy, belde	84	40.8
Toplam	206	100

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı gibi, okul yöneticilerinin çalıştıkları yerleşim birimleri; % 25.7'si il merkezi, % 33.5'i ilçe merkezi ve % 40.8'i kasaba, köy, beldeden oluşmaktadır. Tokat ilinde kırsal kesimin yoğunluğu dikkate alındığında bu oranların beklenen sonuçlar olduğu söylenebilir.

Tablo 8. Okul Yöneticilerinin Katıldıkları Hizmet İçi Eğitim Kurs Sayısına Göre Dağılımı

Alınan seminer veya kurs sayısı	n	%
Hiç	40	19.4
1 kere	34	16.5
2 kere	76	36.9
4 kere ve üzeri	56	27.2
Toplam	206	100

Okul yöneticilerinin katıldıkları hizmet içi kurs ve seminerlerin, tükenmişliklerinde etkili olabileceği düşünülerek araştırmada yer verilmiştir. Tablo-8'e bakıldığında; okul yöneticilerinin katıldıkları hizmet içi kurs ve seminerlerin sayısının yetersiz olduğu görülmektedir. Ülkemizde, yönetici olabilmek için öğretmen olmak yeterli gelmektedir. Okul yöneticisi olmak için, herhangi bir ek eğitim almak gerekmemektedir. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda; en azından, öğretmenlerin okul yöneticisi olduktan sonra hizmet içi kurs veya seminerlerle eğitilmesi gerektiği düşünülmektedir. Analiz sonuçlarına bakıldığında, okul yöneticilerinin katıldıkları hizmet içi kurs veya seminerlerin sayısının düşük olduğu görülmektedir.

Okul yöneticilerinin mesleki tükenmişlik (EE, DP, PA) düzeylerinin, bağımsız değişkenlere (yaş, cinsiyet, branş, mesleki kıdem, yöneticilik kıdemi, çalıştıkları okullardaki öğrenci ve öğretmen sayısı, çalıştıkları yerleşim birimi, katıldıkları seminer veya kurs sayısı, öğretmenlik mesleğini tercih sırası, yöneticilikten en fazla doyum sağladıkları alan, ciddi sağlık sorunu olup olmaması) göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için analizler uygulanmış olup, sonuçları gösteren tablolar verilerek açıklamaları yapılmıştır.

Okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerinin yaşlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için Kruskal Wallis testi uygulanmış olup sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Yapılan Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre okul yöneticilerinin duygusal

tükenmişlik düzeylerinin yöneticilerin yaşlarına göre anlamlı farklılaştığı anlaşılmaktadır [$\chi^2 (3) = 8.28, p < 0.05$]. Oluşan bu farklılaşmanın hangi yaş grupları arasında olduğunu tespit etmek için yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre; 51 ve üzerideki yaş grubunda yer alan okul yöneticilerinin duygusal tükenmişliklerinin, diğer yaş gruplarındaki okul yöneticilerinin duygusal tükenmişliklerinden daha düşük olduğu anlaşılmıştır. Araştırmanın bu bulgusu Türkiye de yapılan diğer araştırma sonuçlarıncada çelişmektedir. Ellis (1983), Barut ve Kalkan (2002), Dolunay (2002) ve Şanlı (2006) çalışmalarında, yaş ilerledikçe duygusal tükenmenin arttığı bulgusuna ulaşmıştır.

Tablo 9. Okul Yöneticilerinin Yaşlarına Göre Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki Kruskal Wallis Testi Sonuçları

		Yaş	n	Sıra Ort.	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
Duygusal Tükenmişlik	21-30	24	118.58					
	31-40	89	107.58	3	8.28	0.04	21-30 ile 51 ve üzeri	
	41-50	63	104.94				31-40 ile 51 ve üzeri	
	51 ve üzeri	30	76.28				41-50 ile 51 ve üzeri	
Duyarsızlaşma	21-30	24	123.02					
	31-40	89	106.11	3	7.05	0.70	Fark Yok	
	41-50	63	102.90					
	51 ve üzeri	30	81.38					
Kişisel Başarı	21-30	24	128.21					21-30 ile 41-50
	31-40	89	113.25	3	13.6	.003	21-30 ile 51 ve üzeri	
	41-50	63	90.90		3		31-40 ile 41-50	
	51 ve üzeri	30	81.25				31-40 ile 51 ve üzeri	

p < .05

Tablo-9'daki Kruskal Wallis testi sonuçları incelendiğinde, okul yöneticilerinin duyarsızlaşma alt boyutunda aldıkları toplam puanların yöneticilerin yaşlarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma göstermediği tespit edilmiştir [$\chi^2 (3) = 7.05, p > 0.05$]. Barut ve Kalkan (2002) ise, 20-30 ve 31-40 yaş grubundaki öğretim elemanlarının duyarsızlaşma düzeylerinin 41 ve üzeri yaştakilerden fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Dolunay (2002) da, yaş ilerledikçe duyarsızlaşma düzeyinin azaldığını belirtmiştir. Avşaroğlu, Deniz ve Kahraman (2005) ise, teknik öğretmenlerde 41-50 yaş grubundakilerin duyarsızlaşma düzeylerinin 31-40 yaş grubundakilerden yüksek olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo-9'daki Kruskal Wallis testi sonuçları incelendiğinde, okul yöneticilerinin kişisel başarı alt boyutunda aldıkları toplam puanların yöneticilerin yaşlarına göre anlamlı olarak farklılaştığı bulgusuna ulaşılmıştır [$\chi^2 (3) = 13.63, p < 0.05$]. Oluşan bu farklılaşmanın hangi yaş grupları arasında olduğunu tespit etmek için yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre; 21-30 yaş grubundaki okul yöneticilerinin kişisel başarı alt boyutundaki puanlarının, 41-50 ve 51 ve üzeri yaş grubundakilerden daha yüksek

olduğu ve benzer şekilde, 31-40 yaş grubundaki okul yöneticilerinin de kişisel puanlarının da 41-50 ve 51 ve üzeri yaş grubundakilerden daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlardan yaş ilerledikçe, kişisel başarı düzeylerinin düştüğü görülmektedir. Dolunay (2002) da aynı sonucu bulmuştur. Barut ve Kalkan (2002) da benzer şekilde, 20-30 yaş grubundaki öğretim elemanlarının kişisel başarısızlık düzeylerinin 41 ve üzeri yaşlardaki öğretim elemanlarından yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Okul yöneticilerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için Mann Whitney U testi uygulanmış olup sonuçları Tablo -10'de verilmiştir.

Tablo 10. Okul Yöneticilerinin Cinsiyetlerine Göre Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki Mann Whitney U Testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	Sıra Ort	Sıra Toplamı	U	p
Duygusal Tükenme (EE)	Kadın	5	93.60	468.00	453.00	.706
	Erkek	201	103.75	20853.00		
Duyarsızlaşma (DP)	Kadın	5	82.70	413.50	398.50	.424
	Erkek	201	104.02	20907.50		
Kişisel Başarı (PA)	Kadın	5	96.80	484.00	469.00	.798
	Erkek	201	103.67	20837.00		

p > .05

Yapılan Mann Whitney U testi sonucuna göre, okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p > .05$). Ancak farklı bulgulara ulaşılan araştırma sonuçları mevcuttur. Ellis (1983)'in çalışmasında, kadın yöneticiler, erkek yöneticilerden duygusal tükenme alt boyutunda yüksek puan, kişisel başarı alt boyutunda daha düşük puan almışlardır. Avşaroğlu, Deniz ve Kahraman (2005) ve Şanlı (2006) çalışmalarında, erkeklerin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma düzeyinin bayanlardan yüksek, kadınların da kişisel başarısızlık düzeylerinin erkeklerden yüksek olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Okul yöneticilerinin mesleki tükenmişliklerinde branşlarına göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını anlamak için Kruskal Wallis testi uygulanmış ve sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo11'deki Kruskal Wallis Testi Sonuçlarına göre okul yöneticilerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin öğretmenlik branşlarına göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p > .05$).

Okul yöneticilerinin mesleki kıdemlerine göre mesleki tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı fark bulunup bulunmadığını kontrol etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmış ve sonuçlar aşağıdaki 12 nolu tabloda verilmiştir.

Tablo-12'deki varyans analizi sonuçlarına göre; araştırmaya katılan okul

yöneticilerinin, duygusal tükenme [$F(4,201) = 2.511, p > .05$] ve duyarsızlaşma [$F(4,201) = .999, p > .05$] alt boyutlarından alınan puanlarda okul yöneticilerinin mesleki kıdemlerine göre anlamlı farklılaşma olmadığı, ancak kişisel başarı alt boyutunda anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak yapılan Tukey HSD testi sonuçlarına göre ; kişisel başarı alt boyutunda; mesleki kıdemleri 10 yıl ve daha az olan yöneticilerin ($\bar{X} = 8.80$) kişisel başarı puanlarının mesleki kıdemleri 26 yıl ve daha fazla olan okul yöneticilerinin puanlarından ($\bar{X} = 6.50$) daha yüksek olduğu görülmektedir [$F(4,201) = 2.472, p < .05$]. Yapılan diğer benzer çalışmalardan; Ellis (1983), Graf (1996), Kırılmaz, Çelen ve Sarp (2003), Demirbaş, Özdemir, Hancı ve Balseven (2004) çalışma süresinin tükenmişlikte etkili olmadığı sonucunu bulmuşlardır.

Tablo 11. Okul Yöneticilerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Branşlarına Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Branş	n	Sıra Ort.	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
Duygusal Tükenmişlik	Türkçe-Edebiyat	11	114.50				
	Sosyal Bilgiler	20	98.68				
	Fen Bilimleri	12	123.54				
	Matematik	9	132.83				
	Yabancı Diller	2	101.00	7	5.17	.638	Fark Yok
	Meslek Dersleri	6	116.33				
	Din Kültürü	21	95.02				
	Sınıf Öğretmeni	125	100.12				
Duyarsızlaşma	Türkçe-Edebiyat	11	103.05				
	Sosyal Bilgiler	20	110.00				
	Fen Bilimleri	12	98.75				
	Matematik	9	135.61				
	Yabancı Diller	2	93.25	7	4.37	.736	Fark Yok
	Meslek Dersleri	6	76.67				
	Din Kültürü	21	103.14				
	Sınıf Öğretmeni	125	102.16				
Kişisel Başarı	Türkçe-Edebiyat	11	121.23				
	Sosyal Bilgiler	20	105.68				
	Fen Bilimleri	12	84.92				
	Matematik	9	106.00				
	Yabancı Diller	2	115.50	7	4.77	.688	Fark Yok
	Meslek Dersleri	6	103.00				
	Din Kültürü	21	121.95				
	Sınıf Öğretmeni	125	99.93				

$p > .05$

Tablo 12. Okul yöneticilerinin mesleki kıdemlerine göre mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki tek yönlü varyans analizi sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Duygusal Tükenmişlik (EE)						
Gruplar arası	220.274	4	55.069			
Gruplar içi	4407.939	201	21.930	2.511	.403	Fark Yok
Toplam	4628.214	205				
Duyarsızlaşma (DP)						
Gruplar arası	24.388	4	6.097			
Gruplar içi	1227.263	201	6.106	.999	.409	Fark Yok
Toplam	1251.650	205				

		Kişisel Başarı (PA)				
Gruplar arası	138.577	4	34.644			10 yıl ve daha az
Gruplar içi	2816.787	201	14.014	2.472	.046	ile 26 yıl ve üzeri
Toplam	2955.364	205				

p < .05

Okul yöneticilerinin yöneticilik kıdemlerine göre mesleki tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı fark bulunup bulunmadığını kontrol etmek için Kruskal Wallis testi uygulanmış ve sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 13. Okul Yöneticilerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Yöneticilik Kıdemlerine Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Yöneticilik Kıdemi	n	Sıra Ort.	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
Duygusal Tükenmişlik	5 yıl ve daha az	94	113.57				
	6-10 yıl	56	96.37				
	11-15 yıl	29	92.48	5	5.96	.309	Fark Yok
	16-20 yıl	12	96.29				
	21-25 yıl	9	106.06				
	26 yıl ve üzeri	6	76.08				
Duyarsızlaşma	5 yıl ve daha az	94	104.12				
	6-10 yıl	56	113.26				
	11-15 yıl	29	106.12	5	8.24	.143	Fark Yok
	16-20 yıl	12	70.88				
	21-25 yıl	9	98.67				
	26 yıl ve üzeri	6	62.58				
Kişisel Başarı	5 yıl ve daha az	94	121.79				
	6-10 yıl	56	86.22				
	11-15 yıl	29	87.78	5	18.44	.002	5 ve az ile 6-10
	16-20 yıl	12	106.04				
	21-25 yıl	9	92.06				5 ve az ile 11-15
	26 yıl ve üzeri	6	66.25				

p < .05

Tablo-13'deki analiz sonuçlarına göre okul yöneticilerinin duygusal tükenmişlik düzeyleri [$\chi^2 (5) = 5.96, p>0,05$] ve duyarsızlaşma düzeylerinde [$\chi^2 (5) = 8.24, p>0,05$], yöneticilik kıdemlerine göre anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir. Kişisel başarı alt boyutunda ise; 5 yıl ve daha az yöneticilik yapanların tükenmişlik düzeylerinin, 6-10 yıl ve 11-15 yıl arasında yöneticilik yapanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir [$\chi^2 (5) = 18.44, p<0,05$]. Bu, yöneticiliğe yeni başlayan öğretmenlerin idari görevleri yeterince bilmemesinden dolayı zorlanmalarını kişisel başarılarının düşük olmasına neden olmaktadır şeklinde açıklanabilir.

Okul yöneticilerinin çalıştıkları yerleşim birimine göre mesleki tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı fark bulunup bulunmadığını kontrol etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmış ve tablolar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo-14'teki varyans analizi sonuçlarına göre, okul yöneticilerinin çalıştıkları yerleşim birimine göre mesleki tükenmişlik alt boyutları; duygusal tükenme [$F(2,203) = 1.824, p> .05$], duyarsızlaşma [$F(2,203) = .327, p> .05$], kişisel başarı [$F(2,203) = 2.400, p> .05$] puanlarının anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Ellis (1983) ve Graf

(1996) yaptıkları bir araştırmada benzer şekilde, okulun bulunduğu yerin öğretmenlerde; Sünter, Canbaz, Dabak, Öz ve Peşken (2006) da çalışılan sağlık ocağının yerinin pratisyen hekimlerde tükenmişliğe etki etmediği sonucuna ulaşmışlardır. Aksu ve Baysal (2005) ise görev yapılan ilçenin, ilköğretim okulu müdürlerinin tükenmişlik düzeylerinde farklılaşmaya neden olduğunu bulmuşlardır.

Tablo 14. Okul Yöneticilerinin Çalıştıkları Okulun Yerleşim Birimine Göre Mesleki Tükenmişlik Düzeylerine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Duygusal Tükenmişlik (EE)						
Gruplar arası	81.695	2	40.847			
Gruplar içi	4546.519	203	22.397	1.824	.164	Fark Yok
Toplam	4628.214	205				
Duyarsızlaşma (DP)						
Gruplar arası	4.019	2	2.010			
Gruplar içi	1247.631	203	6.146	.327	.721	Fark Yok
Toplam	1251.650	205				
Kişisel Başarı (PA)						
Gruplar arası	68.254	2	34.127			
Gruplar içi	2887.110	203	14.222	2.400	.093	Fark Yok
Toplam	2955.364	205				

p > .05

Okul yöneticilerinin aldıkları seminer veya kurs sayısına göre mesleki tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı fark bulunup bulunmadığını kontrol etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmış ve sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 15. Okul Yöneticilerinin Aldıkları Seminer Veya Kurs Sayısına Göre Mesleki Tükenmişlik Düzeylerine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Duygusal Tükenmişlik (EE)						
Gruplar arası	112.948	3	37.649			
Gruplar içi	4515.266	202	22.353	1.684	.172	Fark Yok
Toplam	4628.214	205				
Duyarsızlaşma (DP)						
Gruplar arası	46.550	3	15.517			
Gruplar içi	1205.100	202	5.966	2.601	.053	Fark Yok
Toplam	1251.650	205				
Kişisel Başarı (PA)						
Gruplar arası	41.283	3	13.761			
Gruplar içi	2914.081	202	14.426	.954	.416	Fark Yok
Toplam	2955.364	205				

p > .05

Analiz sonuçlarına göre okul yöneticilerinin aldıkları seminer veya kurs sayısına göre mesleki tükenmişlik alt boyutları olan duygusal tükenme [$F(3,202) = 1.684, p > .05$], duyarsızlaşma [$F(3,202) = 2.601, p > .05$], kişisel başarı [$F(3,202) = .954, p > .05$] düzeyleri arasında farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Okul yöneticilerinin öğretmenlik mesleğini üniversiteye girişte tercih sıralarına göre mesleki tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı fark bulunup bulunmadığını kontrol etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır.

Analiz sonuçlarında; okul yöneticilerinin öğretmenlik mesleğini tercih sıralarına göre, duyarsızlaşma ve kişisel başarı alt boyutlarında anlamlı farklılık olmadığı sadece duygusal tükenme alt boyutu puanlarında anlamlı bir farklılık olduğu gözlenmektedir [F(3,202) = 3.577, p< .05]. Bu farklılığın hangi birimler arasında olduğunu anlamak için Tukey HSD testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçlarına göre, okul yöneticilerinden öğretmenlik mesleğini ilk sırada seçenlerin ($\bar{X} = 8.16$) duygusal tükenmişlik düzeylerinin, öğretmenlik mesleğini 11. ve daha yukarı sıralarda tercih edenlere ($\bar{X} = 11.05$) göre daha düşük olduğu görülmektedir. Öğretmenlik mesleğini ilk sırada seçenler, en çok istedikleri veya ilk sırada tercih ettikleri mesleği yaptıklarından dolayı duygusal tükenmişlik düzeyleri düşük çıkmaktadır. Öğretmenlik mesleğini 11 ve yukarı sıralarda tercih eden okul yöneticileri ise; ilk sıralardaki tercihlerini kazanamayıp son sıralardaki tercihlerinde bulduklarından dolayı istekliliklerinin düşük olduğu düşünülmektedir. Bu sonuç öğretmenlik mesleğini isteyerek seçen bireylerin okul yöneticiliğinde de istekli olduğu ve buna bağlı olarak daha başarılı olmaları beklentilerini güçlendirmektedir. Öğretmenlik mesleğini isteyerek, yani ilk sırada tercih eden okul yöneticilerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri daha düşüktür. Alt sıralarda ve özellikle son sıralarda tercih eden okul yöneticilerinin öğretmenlik mesleğini pek fazla istememeleri, onların mesleki başarılarını ve işlerine bakış açılarını olumsuz etkilemektedir. Mesleki tükenmişlik düzeylerinin artması, işlerini içlerinden gelerek yapmadıklarının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Tablo 16. Okul Yöneticilerinin Öğretmenlik Mesleğini tercih sıralarına göre mesleki tükenmişlik düzeylerine ilişkin tek yönlü varyans analizi sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Duygusal Tükenmişlik (EE)						
Gruplar arası	233.462	3	77.821	3.577	.015	İlk sırada - 11 ve yukarı
Gruplar içi	4394.752	202	21.756			
Toplam	4628.214	205				
Duyarsızlaşma (DP)						
Gruplar arası	10.411	3	3.470	.565	.639	Fark Yok
Gruplar içi	1241.240	202	6.145			
Toplam	1251.650	205				
Kişisel Başarı (PA)						
Gruplar arası	51.093	3	17.031	1.185	.317	Fark Yok
Gruplar içi	2904.271	202	14.378			
Toplam	2955.364	205				

p < .05

Okul yöneticilerinin sağladıkları doyum alanına göre mesleki tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı fark bulunup bulunmadığını kontrol etmek için Kruskal Wallis testi uygulanmış ve sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, okul yöneticilerinin sağladıkları doyum alanına göre duygusal tükenme [$\chi^2 (2) = 3.23, p > 0.05$], duyarsızlaşma [$\chi^2 (2) = .03, p > 0.05$], kişisel başarı [$\chi^2 (2) = 2.03, p > 0.05$] alt boyut düzeyleri arasında anlamlı farklılık olmadığı

tespit edilmiştir.

Tablo 17. Okul yöneticilerinin sağladıkları doyum alanına göre mesleki tükenmişlik düzeylerine İlişkin Kruskal Wallis testi sonuçları

	Doyum Alanı	n	Sıra Ort.	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
Duygusal Tükenmişlik	Psikolojik	125	105.88	2	3.23	.198	Fark Yok
	Sosyal statü	68	95.06				
	Ekonomik	13	124.77				
Duyarsızlaşma	Psikolojik	125	103.49	2	.03	.985	Fark Yok
	Sosyal statü	68	103.01				
	Ekonomik	13	106.15				
Kişisel Başarı	Psikolojik	125	98.84	2	2.03	.362	Fark Yok
	Sosyal statü	68	109.91				
	Ekonomik	13	114.73				

$p > .05$

Okul yöneticilerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin ciddi sağlık sorunu olup olmaması durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığını test etmek için Mann Whitney U testi uygulanmış ve sonuçları tabloda verilmiştir.

Tablo-18 Okul yöneticilerinin ciddi sağlık sorunu yaşamaması durumuna göre mesleki tükenmişlik düzeylerine İlişkin Man Whitney U testi sonuçları

	Sağlık Sorunu	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Duygusal Tükenme (EE)	Evet	14	134.71	1886.00	907.00	.042
	Hayır	192	101.22	19435.00		
Duyarsızlaşma (DP)	Evet	14	121.50	1701.00	1092.00	.236
	Hayır	192	102.19	19620.00		
Kişisel Başarı (PA)	Evet	14	123.25	1725.50	1067.50	.197
	Hayır	192	102.06	19595.50		

$p < .05$

Tablo-18'deki Mann Whitney U Testi Sonuçları incelendiğinde, okul yöneticilerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin ciddi sağlık sorunu olup ve olmamasına göre duygusal tükenme alt boyutunda ($U= 907.00$, $p < 0.05$) anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmıştır. Başka bir ifadeyle; ciddi sağlık sorunu olan okul yöneticilerinin duygusal tükenme düzeyleri, ciddi sağlık sorunu olmayan okul yöneticilerine göre daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Ciddi sağlık sorunu olan ve olmayan okul yöneticilerinin duyarsızlaşma ($U= 1092,00$ $p > 0.05$) ve kişisel başarı ($U= 1067.50$, $p > 0.05$) alt boyutlarında, tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı farklılık olmadığı anlaşılmıştır. Ciddi sağlık sorunu olan okul yöneticilerinin sağlık sorunu, duygusal olarak tükenmelerine ve görevlerinin önüne geçmesine neden olduğu gerçeği düşünülürse bunun da iş performansını ve verimliliğini düşüreceği yadsınamaz.

Okul yöneticilerinin sahip oldukları çocuk sayılarına göre mesleki tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı fark bulunup bulunmadığını kontrol etmek için Kruskal Wallis testi uygulanmış ve sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo-19 incelendiğinde, duyarsızlaşma [$\chi^2 (5) = 4.68, p > 0.05$] ve kişisel başarı [$\chi^2 (5) = 9.26, p > 0.05$] alt boyutlarında, okul yöneticilerinin sahip oldukları çocuk sayılarına göre anlamlı farklılık tespit edilememiştir. Ancak okul yöneticilerinin sahip oldukları çocuk sayılarına göre duygusal tükenmişlik düzeylerinde [$\chi^2 (5) = 11.26, p < 0.05$] farklılaşma görülmektedir. Farklılaşmanın nereden kaynaklandığını belirlemek için Mann Whitney U- testi uygulanmıştır. Testin sonuçlarına göre; bir tane çocuğu olan okul yöneticilerinin duygusal tükenmişliklerinin iki, üç ve dört çocuğu olan okul yöneticilerinin duygusal tükenmişliklerinden yüksek bulunmuştur. Bunun nedeni bir ailelerde tek çocuğun, kardeş olmamasının genelde psikolojik sorunlar oluşturduğu gerçeğine dayandırılabilir.

Tablo-19 Okul yöneticilerinin sahip oldukları çocuk sayısına göre mesleki tükenmişlik düzeylerine İlişkin Kruskal Wallis testi sonuçları

	Çocuk Sayısı	n	Sıra Ort.	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
Duygusal Tükenmişlik	0	11	121.00	5	11.26	.046	1 tane- 2 tane 1 tane-3 tane 1 tane-4 tane
	1	32	129.16				
	2	94	103.32				
	3	48	89.88				
	4	19	85.08				
	5 ve üzeri	2	107.25				
Duyarsızlaşma	0	11	109.09	5	4.68	.456	Fark Yok
	1	32	107.78				
	2	94	101.69				
	3	48	112.07				
	4	19	79.18				
	5 ve üzeri	2	114.50				
Kişisel Başarı	0	11	131.00	5	9.26	.099	Fark Yok
	1	32	120.58				
	2	94	99.91				
	3	48	103.55				
	4	19	81.42				
	5 ve üzeri	2	56.25				

Okul yöneticilerinin buldukları okuldaki öğrenci sayılarına göre yöneticilerin mesleki tükenmişlik alt boyutları; duygusal tükenme [$F(3,202) = .851, p > .05$], duyarsızlaşma [$F(3,203) = 1.162, p > .05$] ve kişisel başarı [$F(3,203) = 1.986, p > .05$] olarak bulunmuş ve bu puanların anlamlı farklılaşmadığı bulgusu elde edilmiştir. Kırılmaz, Çelen ve Sarp (2003) da benzer şekilde, ders verilen sınıftaki öğrenci sayısının tükenmişliğe etki etmediği sonucunu bulmuştur. Dolunay (2002) ise, sınıf mevcudu arttıkça öğretmenlerin duyarsızlaşma düzeylerinin arttığı sonucunu ulaştırmıştır. Ayrıca okul yöneticilerinin buldukları okuldaki öğretmen sayısına göre mesleki tükenmişlik alt boyutları olan duygusal tükenme [$F(3,203) = 1.210, p > .05$], duyarsızlaşma [$F(3,203) = .334, p > .05$] ve kişisel başarı puanlarının [$F(3,203) = 2.612, p > .05$] anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Daha çok sayıda insanı yönetmenin zorluğu dikkate

alındığında öğretmen sayısının fazla olduğu okullarda, okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerinin yüksek olması beklenirken, öğretmen sayısı açısından mesleki tükenmişlik boyutlarında anlamlı farklılık bulunamaması dikkat çekici bulunmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Okul yöneticilerinde, 51 ve üzeri yaştakilerin duygusal tükenmişlik düzeyleri diğer bütün yaş grubundaki okul yöneticilerinin duygusal tükenmişlik düzeylerinden düşüktür. Duyarsızlaşma düzeyinde anlamlı farklılık yoktur. Kişisel başarı alt boyutunda, 21-30 ve 31-40 yaş gruplarındaki okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeyleri 41-50 ve 51 ve üzeri yaş grubundakilerden yüksektir. Okul yöneticilerinin mesleki kıdemlerine göre Duygusal Tükenme ve Duyarsızlaşma alt boyutlarında anlamlı farklılık bulunmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Yöneticilik kıdemlerine (yönetici olarak çalışma süresi) göre yapılan analizlerde yöneticilik kıdemi 5 yıl ve daha az olan okul yöneticilerinin kişisel başarı alt boyutundaki toplam puanlarının yöneticilik kıdemi 6-10 ve 11-15 yıl olanlara kıyas ile daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Diğer tükenmişlik düzeylerinde yöneticilik kıdemine göre farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir. Ciddi sağlık sorunu yaşayan okul yöneticilerinin duygusal tükenme düzeyleri ciddi sağlık sorunu yaşamayan okul yöneticilerinden yüksek bulunmuştur. Duyarsızlaşma ve kişisel başarı alt boyutlarında, ciddi sağlık sorunu yaşayan ve yaşamayan okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerinde anlamlı farklılık görülmemiştir. Okul yöneticilerinde cinsiyete, bransa, bitirdiği en son eğitim kurumuna, okulda bulunan öğrenci sayısına, öğretmen sayısına, okulun yerleşim birimine, sağladıkları doyum alanına göre tükenmişlik düzeylerinde anlamlı farklılık olmadığı bulgularına ulaşılmıştır.

Araştırma bulgularına göre Türkiye’de okul yöneticilerinin önemli bir oranının mesleki tükenmişlik yaşadığını söylemek doğru olabilir. Bu nedenle okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerini azaltmaya yönelik kendilerini yenileyerek mesleki doyumlarını artırıcı siyasi, ekonomik, tedbirler alınabilir ve daha etkili hizmet içi eğitim seminerleri düzenlenebilir. Öğretmenlik mesleğini 11 ve yukarı sırada tercih eden okul yöneticilerinin mesleki tükenmişliklerinin yüksek olması göz önüne alınırsa meslek seçiminin önemi anlaşılmış olur. Meslek seçimine önem verilmeli, çocukların ilgi ve kapasitelerine uygun meslekler seçebilmeleri için küçük yaştan itibaren yönlendirilmeleri yararlı olabilir. Ciddi sağlık sorunları olan okul yöneticilerin duygusal tükenmişlik düzeylerinin yüksek olması yöneticilik performanslarını olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle stres altında ve yoğun bir iş temposunda çalışmak zorunda olan okul yöneticilerinin atanması sürecinde sağlık sorunlarına dikkat edilmesinin ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Aksu, A. ve A. Baysal (2005), "İlköğretim Okulu Müdürlerinde Tükenmişlik", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 41: 7-24.
- Avşaroğlu, S., M. E. Deniz ve A. Kahraman (2005), "Teknik Öğretmenlerde Yaşam Doyumu, İş Doyumu ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14: 115-129.
- Barut, Y. ve M. Kalkan (2002), "Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğretim Elemanlarının Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14: 66-77.
- Cardinell, C. F. (1981), "Mid- Life Professional Crises: Two Hypotheses", *The Annual Meeting of the National Conference of Professors of Educational Administration*, Seattle.
- Cherniss, C. (1988), "Observed Supervisory Behavior and Teacher Burnout in Special Education", *Exceptional Children*, 54(5): 449-454.
- Cordes, C. L. ve T. W. Dougherty (1993), "A Review and an Integration of Research on Job Burnout", *Academy of Management Review*, 18(4): 621-656.
- Çam, O. (1992), "Tükenmişlik Envanterinin Geçerlik ve Güvenirliğinin Araştırılması", *VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları El Kitabı*, 155-166.
- Demirbaş, H., Ç. Özdemir, İ. H. Hancı ve A. Balseven (2004), "Cezaevi Hekimlerinde Tükenmişliğin İncelenmesi", *Adli Psikiyatri Dergisi*, 1(2): 45-49.
- Dolunay, A. B. (2002), "Keçiören İlçesi Genel Liseler ve Teknik-Ticaret-Meslek Liselerinde Görevli Öğretmenlerde Tükenmişlik Durumu Araştırması", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 55(1): 51-62.
- Ellis, S. E. (1983), "A Study of Burnout Levels Among Community College Administrators", *Dissertation Abstract International*, 44(11), 3298 A.
- Ergin, C. (1992), "Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması", *VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları El Kitabı*, 143-154.
- Freudenberger, N. J. (1974), "Staff Burnout", *Journal of Social Issues*, 30: 159-165.
- Graf, L. W. (1996), "Superintendent Burnout in the Public Schools: A Study of Demographic and Environmental variables and Their Effects on the School Superintendent", *Dissertation Abstract International*, 57(8), 3337 A.
- Izgar, H. (2001), *Okul Yöneticilerinde Tükenmişlik*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karlı, M. D. (2004), *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Ankara: Pegem Yayıncılık,
- Kırılmaz, A. Y., Ü. Çelen ve N. Sarp (2003), "İlköğretimde Çalışan Bir Öğretmen Grubunda Tükenmişlik Durumu Araştırması", *İlköğretim Online* 2 (1): 2-9, <http://ilkogretim-online.org.tr/vol2say1/v02s01a.htm>.

- Maslach, C. ve S. E. Jackson (1981), "The Measurement of Experienced Burnout", *Jour of Occupational Behavior*, 2: 99-113.
- Örmen, U. (1993), *Tükenmişlik Duygusu ve Yöneticiler Üzerinde Bir Uygulama*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Özer, R. (1998), *Rehber Öğretmenlerde Tükenmişlik Düzeyi, Nedenleri ve Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Shirom, A. (1989), Burnout in Work Organizations, *In C.L. Cooper and I.T. Robertson* (Eds).
- Sünter, A. T., S. Canbaz, Ş. Dabak, H. Öz ve Y. Peşken (2006), "Pratisyen Hekimlerde Tükenmişlik, İşe Bağlı Gerginlik ve İş Doyumu Düzeyleri", *Genel Tıp Dergisi*, 16(1): 9-14.
- Şanlı, S. (2006), *Adana İlinde Çalışan Polislerin İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Torun, A. (1995), *Tükenmişlik, Aile Yapısı ve Sosyal Destek İlişkileri Üzerine Bir İnceleme*, yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 85-96, ELAZIĞ-2009

MÜZİK ÖĞRETMENİ ADAYLARININ DUYGUSAL ZEKÂ İLE AKADEMİK VE ÇALGI BAŞARI DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

*Relations Between Levels of Music Teacher Candidates' Emotional
Quotient With Academic and Instrument Success*

Sena GÜRŞEN OTACIOĞLU*

Özet

Bu araştırmanın genel amacı, müzik öğretmen adaylarının akademik ve çalgı başarı düzeyleri ile “Bar’ON Duygusal zekâ” ölçeğinden aldıkları puanlar arasındaki ilişkileri sınamaktır. Araştırmanın çalışma grubunu Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi’nde 2006-2007 eğitim döneminde öğrenim gören toplam 80 müzik öğretmeni adayı oluşturmaktadır. Araştırmanın sonucunda çalışma grubunun akademik-çalgı başarı düzeyleri ve bazı demografik özellikleri ile Bar’ON Duygusal zekâ ölçeği puanları arasında da anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Araştırmadaki çoklu analiz teknikleri SPSS paket programının 13.0 versiyonu ile sınanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akademik başarı, çalgı başarısı, duygusal zekâ

Abstract

The basic aim of this research is to define the relations between levels of music teacher candidates' Bar'On Emotional Quotient with academic and instrument success. The working group of the research consists of 80 music teacher candidates who participated in the stage work Marmara University Ataturk Education Faculty in 2006-2007 education terms. At the end of the research, it has been statistically determined that there are significant differences between levels of academic and instrument success. Besides, there are significant differences between some of the demographic features and Bar'On Emotional Quotient scale levels. The research data has been verified with the 13.0 version of SPSS program.

Key Words: Academic success, instrument success, emotional quotient

* Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, GSEB Müzik Eğitimi ABD, İstanbul. Email: asgursen@marmara.edu.tr

Giriş

Zekâ; kavramlar ve algılar yardımıyla soyut ya da somut nesnelere arasındaki ilişkiyi kavrayabilme, soyut düşünebilme, yargılayabilme ve bu zihinsel işlevleri uyumlu şekilde bir amaca yönelik olarak kullanabilme yeteneğidir. Günümüzde zekâyâ ilişkin kuramlar, zekânın *geliştirilebilecek* bir kapasite ya da potansiyel olduğu ve biyolojik temellerinin bulunduğu noktalarında birleşmektedir. Bireyin doğuştan sahip olduğu, kalıtımla kuşaktan kuşağa geçen ve merkez sinir sisteminin işlevlerini kapsayan; deneyim, öğrenme ve çevreden kaynaklanan etkenlerle biçimlenen bir bileşimdir. Zekâ, birçok zihinsel yeteneğin değişik durum ve koşullarda kullanılmasını içerir (Çuhadar, 2006: 486).

Bazı araştırmacılar insan zekâsını eski yöntemlerle incelemenin sınırlamalarını keşfettiler. Howard Gardner 1980'lerin başlarında IQ yaklaşımını sorgulamaya başladı. "Frames of Mind" adlı kitabında yaşamdaki başarı açısından hayati derecede önem taşıyan yalnızca tek bir zekâ türü olmadığını, ancak zekâ türlerinin daha geniş bir yelpazede ele alınabileceğini öne sürüyordu (Moller, 1999: 217).

Son yıllarda yapılan araştırmalar, IQ'nun hayattaki başarıya katkısının %10'dan fazla olmadığını göstermektedir. Yüksek IQ, başarının, prestijin veya mutlu bir yaşamın garantisi olmadığı halde, okullarımızda ve kültürümüzde akademik yetkinlik halen ön planda tutulmakta; günlük hayatımızda büyük önem taşıyan sosyal ve duygusal becerilerin geliştirilmesi ihmal edilmektedir. Duygusal ve sosyal kapasitesi yüksek kişiler - yani, duygularını iyi bilen, onları kontrol edebilen, başkalarının duygularını anlayan ve bunları ustalıkla idare edebilenler - hayatlarının gerek özel gerekse mesleki alanlarında daha avantajlı bir konuma geçerler. Duygusal ve sosyal becerileri gelişmiş insanlar hayatta daha mutlu ve üretken oluyorlar. Duygularını kontrol edemeyen kişiler ise, net düşünebilme ve işlerine konsantre olabilme yeteneklerini engelleyen içsel bir mücadeleye giriyorlar (Goleman, 1996:28).

Psikologlar yıllardır zekâyı tanımlamaya ve ölçmeye çalışmaktadırlar. Geçtiğimiz yüzyılda zekâ insanların kognitif kapasite ve fonksiyonlarını ele alan IQ (Intelligence Quotient) ile ölçülüyordu. Bilişsel zekâ anlama, öğrenme, hatırlama, rasyonel düşünme, problem çözme ve öğrendiğini uygulama kapasitesi olarak tanımlanmıştı. Duygusal zekâ ise insan zekâsını anlamaya yönelik yeni derinlikler getirmektedir. "Neden bazı insanlar diğerlerine göre hayatta daha başarılı olabilmektedirler?" Bu soru insanları genel başarı konusunu yeniden gözden geçirilmesine yöneltmekte ve başarının tanımlayıcısının yalnız başına zekâ bölümü olmadığı iddia edilmektedir. Zekâ bölümü üst düzey olan insanlar hayatta bocalarken, düşük olan insanlar başarılı olabilmektedir (Akt. Mumcuoğlu, 2002).

Daniel Goleman “Duygusal Zekâ” adlı kitabıyla yepyeni bir kavram ortaya attı. Uzun zamandır başarılı olmanın derecesi IQ ile ölçülürdü. Yapılan son araştırmalara göre “duygusal zeka” (EQ) insanların kişisel ve mesleki anlamda başarılı olmalarını, IQ’ dan çok daha fazla etkilendiğini gösterdi. Duygusal zekâ ile insanların ortak duyguları, iletişim becerileri, insanlık anlayışları, incelik, zerafet, kibarlık, nezaket vs. gibi yetenekleri tanımlanmaktadır (Becerren, 2002).

Geniş anlamıyla ele alınacak olursa, duygusal zekâ, zekânın duygusal, kişisel, sosyal boyutlarına işaret etmektedir. Bu boyutlar günlük yaşantımızda zekânın geleneksel bilişsel yanlarından çok daha fazla önem arz etmektedir (Goleman, 1995:57). Duygusal zekâ, insanlarla daha başarılı ilişkiler kurmak ve çevreyle daha iyi uyum içinde olabilmek anlamında kendini ve diğerlerini anlamakla ilişkilidir ve bireyin sağduyuya dayalı olarak dünya ile nasıl geçindiğini şekillendirir (Goleman, 2001:16).

1980’lerin başında, İsraili Psikolog Dr. Reuven Bar-On, duygusal zekâ kavramını geliştirmeye başlamış; "Bir kişinin çevresel baskılarla ve isteklerle başa çıkmak için başarılı olma yetisinde; duygusal kişisel ve sosyal yeteneklerinin bir bütünüdür" şeklinde tanımlamıştır (Moller, 1999: 218). Peter Salovey ve John Mayer, 1990’da Duygusal Zekayı, "Bir kişinin kendi ya da başkalarının hislerini ve duygularını yansıtabilme, onları ayırt edebilme ve kişinin düşüncesi ve eyleminde bu bilginin kullanılmasıdır" olarak açıklarken (Moller, 1999: 219), Daniel Goleman, 1995 yılında yayınlanan "Duygusal Zeka" adlı kitabında duygusal zekayı, “Kişinin kendi duygularını anlaması, başkalarının duygularına empati beslemesi, ve duygularını yaşamı zenginleştirecek biçimde düzenleyebilmesi yetisi" olarak tanımlamaktadır. Goleman’a göre (1996) ; beynin düşünen parçası, beynin duygusal parçasından üremektedir. Beynin düşünen ve duygusal parçaları genelde yaptığımız her şeyde birlikte çalışıyor ve gerek iş yaşamında gerekse özel yaşamda başarılı ve mutlu olmak, insanların duygusal zekâ becerilerine bağlıdır (Goleman, 1996).

ABD’de Payne, Wayne Leon adlı bir doktora öğrencisinin 1985 yılında “Duygusallığın çalışması: Duygusal zekayı geliştirme; Kişisel-entegrasyon; Korku, Acı ve Kaderle olan ilişkisi” (*A study of emotion: Developing Emotional Intelligence; Self-integration; Relating to fear, Pain and Desire*) (Theory, Structure of reality, Problem-solving, contraction / expansion, tuning in/coming out/letting go) başlığını taşıyan doktora tezi, “Emotional Intelligence” (Duygusal Zekâ) kavramının ilk olarak akademik çevrelerde kullanılmasını sağladı (Akt. Becerren, 2004).

1990 yılında Harvard Üniversitesi’nden psikolog Peter Salovey ve New Hampshire Üniversitesi’nden psikolog John Mayer, "Duygusal Zekâ/Emotional Intelligence" ile ilgili

iki tane makale yayımladılar. Bu profesörler, insanların duygusal alandaki yetilerini bilimsel olarak ölçmeyi denemişlerdir. Onların bulguları, bazı insanların diğerlerinden, kendi duygularını tanımlamada, başkalarının duygularını tanımlamada ve duygusal konularda problem çözmede daha iyi olabileceğini ortaya koyuyordu. Geçtiğimiz on yılda bu profesörler, duygusal zekâmızı ölçmeye yönelik iki değişik test geliştirdiler. Ancak onların çalışmaları genellikle akademik çevreler içinde kaldı (Goleman, 1998:21).

Okulların ve giriş sınavlarının zekâ bölümüne ne kadar önem verdiği ortadayken, IQ' nun tek başına iş dünyasında ya da hayattaki başarı düzeyini açıklamakta bu denli yetersiz kalması şaşırtıcıdır. IQ testinden alınan puanlarla kişilerin kariyerlerindeki başarıları arasında bağlantı kurulduğunda, kimin başarılı olup, kimin başarısızlığa uğrayacağını belirleyemediği görülmektedir (Goleman, 1995:35).

Bireylerin hayatla etkileşimlerini yönlendiren bir faktör olarak duygusal zekâ, tıpkı zekâ gibi ölçmesi ve değerlendirmesi gereken bir değişkendir. Yapılacak duygusal zekâ ölçümlerinden elde edilecek bulgular bireylerin hayatla mücadelelerinden onları daha donanımlı kılmaya yönelik eğitim çalışmalarında bir rehber olacaktır (Mumcuoğlu, 2002:9).

İnsan beyninin nasıl çalıştığına dair yapılan çalışmalar göstermiştir ki duygusal becerilerin gelişimi, doğumdan gençliğin sonuna kadar devam eden gelişim çağında daha kolay olmaktadır. Bu nedenle bu konuda okullarda verilecek olan duygusal eğitim oldukça öne çıkmaktadır. Bugün okullarda uygulanan eğitim sistemi; Niceliksel değerleri niteliksel değerlere tercih etmekte, grup işbirliği ve dayanışmasından ziyade bireysel rekabeti teşvik ederek, akıl ve mantığın üzerinde durarak, duyguları ve ilişkileri ihmal etmektedir. Bu yüzden öğretmenler duygusal zekâ öğretiminde çok önemli modellerdir. Öğretmenler bu konuda var oluşlarıyla, iki çocuk kavga ettiğinde olayı ele alışlarıyla, dışlanan bir çocuğun farkına vararak onu guruba dâhil etmesiyle ve öğrencilerin sosyal dinamiklere uyum sağlamalarına yardım ederek öğretir. İlkokullarda birçok çocuğun sorunları genelde şunlardır: “Arkadaşlarım benimle oynamıyor”, “en iyi arkadaşım şu çocuktan hoşlanıyor.” Öğretmenler çocuklara bu tür durumlarla nasıl başa çıkabileceklerini ve duygusal sosyal repertuarlarını genişletme yollarını öğretirler (Akt. Özgen, 2006).

Literatürdeki bu bilgilerden yola çıkılarak yapılan araştırma, geleceğin müzik öğretmeni adaylarının başarısını ve mesleki eğitimin etkinliğini etkilediği düşünülen “Duygusal zekâ” değişkeni ile adayların “Akademik ve çalgı başarıları” arasında bir ilişkinin olup olmadığı, bununla beraber duygusal zekânın akademik ve çalgı başarısına etki edip etmediği farklı değişkenlere göre incelenmiştir. Araştırma, ele alınan boyutlar

ile farklı yaş ve sınıflardan seçilmiş olan müzik öğretmeni adayları arasındaki bağlantının anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Araştırmanın amaçları doğrultusunda aşağıdaki şu sorulara yanıtlar aranmıştır:

Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı öğretmen adaylarının;

1-Duygusal zekâ, akademik ve çalgı başarı düzeyleri “Sınıf ve cinsiyet bağımsız değişkenleri” açısından farklılaşmakta mıdır?

2-Duygusal zekâ-akademik başarı ve Duygusal zekâ-çalgı başarı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?

3-Akademik ve çalgı başarı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, Survey yöntemi ile yapılan bir alan araştırmasıdır. Alan araştırmasının bilimsellik niteliği, toplum, dolayısıyla toplumdaki bireyleri ilgilendiren değişkenleri içermesinden kaynaklanmaktadır. Bu değişkenler, bireylerin sosyal olgu dediğimiz cinsiyeti, sosyo-ekonomik statüsü, eğitim düzeyi, yaşı, mesleği, yaşadığı coğrafi bölge gibi (bağımsız) değişkenlerle, bireyin düşünceleri, tavrı, tutumu, algısı ve ilgisi gibi psikolojik ve sosyo-psikolojik davranışı denilen (bağımlı) değişkenlerden oluşur (Arseven, 2001: 24).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi GSEB Müzik Eğitimi Anabilim Dalı'nda öğrenim gören 3.(N=42) ve 4.(N=38) sınıf müzik öğretmeni adayları arasından random yoluyla seçilmiştir (N=80). Araştırmaya katılan öğrencilerin %62'si kız, %18'i erkek, %43'ü 19-22 yaş arasında, %27'si 23-26 yaş arasında, %6'sı 27-30 yaş, %4'ü ise 30 yaş ve üstündedir. Bireysel çalgı dağılımlarına bakıldığında ise öğrencilerin, %27'sinin yaylı çalgı (keman, çello, viyola, kontrabas), %23'ünün ses eğitimi, %19'unun nefesli çalgı (flüt, klarnet, obua, trompet) ve %11'inin gitar eğitimi aldıkları görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Demografik özelliklerle ilgili bilgi toplamak üzere araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Bu formda, araştırmaya katılan müzik öğretmeni adayları ile ilgili toplam 15 kişisel soru bulunmaktadır. Bu sorulardan araştırma için gerekli olanlar seçilip kullanılmıştır.

BarOn EQ-i Duygusal Zekâ Ölçeği: BarOn EQ-i, Dr. Reuven Bar-On'un 1997 yılında geliştirdiği, duygusal zekâ boyutlarını ölçen 133 maddelik, 1'den 5'e doğru artan derecelendirme ölçeğine göre yanıtlanan bir kâğıt-kalem testidir. On beş duygusal zekâ boyutunun gruplandırıldığı beş ana boyutu bulunmaktadır: Kişilerarası, Kişiyeye özgü, Stres Yönetimi/Denetimi, Uyumluluk ve Genel Mizaç. Her ölçek kendi içinde iki ila beş alt ölçeğe ayrılmıştır. BarOn EQ-i için bir aydan dört aya uzanan test-tekrar test değerleri .78 ile .92 ve .55 ile .82 arasında değişmektedir. Bu bulgular BarOn EQ-i'nin güvenilir bir gereç olduğu tezini desteklemekte, duygusal ve sosyal işleyişteki değişikliklere duyarlı olduğunu ileri sürmektedir. Ölçeğin Türkçe versiyonu Prof. Dr. Ayşe Esra Aslan ve Özlem Mumcuoğlu tarafından 2003 yılında geliştirilmiştir (Mumcuoğlu, 2002:30).

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Araştırmada belirlenen değişkenler yönünden örneklem grubunun demografik özelliklerini belirlemek amacıyla, “frekans ve yüzdelik” hesaplamalar yapılmış, örneklemin sınıf ve cinsiyet değişkenine göre “duygusal zekâ, akademik ve çalgı başarı” düzeyleri için ilişkisiz grup “t” testi kullanılmıştır. Bunların yanında “duygusal zekâ-akademik başarı ve duygusal zekâ-çalgı başarı puanlarının birbirleri ile olan ilişkileriyle, “akademik başarı ve çalgı başarı” puanları ile ilgili “Pearson Çarpım Momentler Korelasyon Katsayısı” testi uygulanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, araştırmanın belirlenen alt problemleri doğrultusunda elde edilen veriler tablolandırılmış ve yorumlanmıştır.

Alt problem 1: Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı öğretmen adaylarının; Duygusal zekâ, akademik ve çalgı başarı düzeyleri “Sınıf ve cinsiyet bağımsız değişkenleri” açısından farklılaşmakta mıdır?

Tablo 1. Öğretmen adaylarının sınıf değişkenine göre “Duygusal Zekâ-Akademik Başarı-Çalgı Başarı” puanları için yapılan ilişkisiz grup “t” testi

Duygusal zekâ	n	\bar{x}	ss	t	p
3.sınıf	42	46.57	18.26	3.621	.564
4.sınıf	38	41.24	14.62		
Akademik başarı	n	\bar{x}	ss	t	p
3.sınıf	42	38.21	10.46	-.68	.337
4.sınıf	38	40.32	11.67		
Çalgı başarı	n	\bar{x}	ss	t	p
3.sınıf	42	45.21	13.46	-1,865	.038
4.sınıf	38	56.32	15.32		

Tablo 1'de görüldüğü üzere, sınıf değişkenine göre “Duygusal zeka, akademik ve

çalgi başarı” puanları için yapılan ilişkisiz grup t-testi sonuçlarına göre; “Çalgi başarı” puanlarının istatistiksel açıdan .05 düzeyinde anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir. Sonuç olarak, aritmetik ortalamalara bakıldığında, 4.sınıf öğrencilerinin ($x_{ort}=56.32$) 3.sınıf öğrencilerine göre bu konuda daha yeterli oldukları anlaşılmaktadır. Bununla beraber duygusal zekâ ve akademik başarı puanları ile sınıf değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Böylece sınıf değişkeninin bu iki boyutta farklılık yaratmadığı söylenebilmektedir.

Tablo 2. Öğretmen adaylarının cinsiyet değişkenine göre “Duygusal zekâ-Akademik Başarı-Çalgi Başarı” puanları için yapılan ilişkisiz grup “t” testi sonuçları

Duygusal zeka	n	\bar{x}	ss	t	p
Kız	52	36.64	17.62	1.327	.052
Erkek	28	22.53	13.25		
Akademik başarı	n	\bar{x}	ss	t	p
Kız	52	3.67	.54	-1.732	.019
Erkek	28	2.48	.42		
Çalgi başarı	n	\bar{x}	ss	t	p
Kız	52	52.72	15.30	-1.84	.231
Erkek	28	48.12	16.28		

Tablo 2’de görüldüğü üzere, cinsiyet değişkenine göre “Duygusal zekâ, akademik ve çalgi başarı” puanları için yapılan ilişkisiz grup “t” testi sonuçlarına göre; Çalgi başarı puanları için istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunamamış, kız ve erkek öğrencilerin çalgılarındaki başarı düzeyleri birbirinden farklılaşmamıştır. Duygusal zeka ve akademik başarı puanları için yapılan “t” testi sonuçlarına göre ise istatistiksel açıdan .05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiş, aritmetik ortalamalara bakıldığında ise kız öğrencilerinin (sırasıyla $x_{ort}=36.64$; $x_{ort}=3.67$) erkek öğrencilere göre duygusal zeka düzeyi açısından daha yeterli ve akademik olarak daha başarılı oldukları anlaşılmıştır.

Alt problem 2: Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğretmen adaylarının; Duygusal zekâ-akademik başarı ve Duygusal zeka-çalgi başarı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?

Tablo 3. Öğretmen adaylarının “Duygusal zekâ-akademik başarı, Duygusal zekâ-Çalgi Başarı” puanları arasındaki ilişki ile ilgili “Pearson Çarpım Momentler Korelasyon Katsayısı” sonuçları

	n	\bar{x}	ss	r	p
Duygusal zeka	80	42.35	16.32	.458	.069
Akademik başarı	80	12.23	14.43		
	n	\bar{x}	ss	r	p
Duygusal zeka	80	36.22	16.22	.625	.083
Çalgi başarı	80	29.37	15.67		

Tablo 3'e bakıldığında, "Duygusal zeka-akademik başarı", "Duygusal zeka-çalgı başarı" puanları için yapılan test sonuçlarına göre, istatistiksel açıdan .05 düzeyinde anlamlı farklılıklar olduğu ortaya çıkmıştır. Aritmetik ortalamalara bakıldığında ise, duygusal zekânın öğrencilerin akademik ve çalgı başarı düzeylerine etki ettiği görülmüştür. Bu durumdan anlaşıldığı gibi, öğrencilerin duygusal zekâ düzeyleri, onların hem okul hem de çalgı başarılarını etkilemektedir.

Alt problem 3: Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğretmen adaylarının; Akademik ve çalgı başarı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?

Tablo 4. Öğretmen adaylarının "Akademik ve Çalgı Başarı" puanları arasındaki ilişki ile ilgili "Pearson Çarpım Momentler Korelasyon Katsayısı" sonuçları

	n	\bar{x}	ss	r	p
Akademik Başarı	80	78.64	29.82	.562	.004
Çalgı Başarı	80	63.48	13.65		

Tablo 4 incelendiğinde, "Akademik ve çalgı başarı" puanları arasında istatistiksel açıdan .01 düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak, öğrencinin akademik başarı puanları yükseldikçe çalgı başarı düzeylerinde de artış olmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Son yıllarda zekâ türlerinden biri olarak bilinen duygusal zekâ olgusuna, artan oranda ilgi ve yönelim söz konusudur. Bu ilgi ve yönelimin temelinde ise gerek profesyonel gerekse özel yaşam boyutunda yaşanan çatışma düzeyindeki yoğunluk, enerji kaybı ve performansı yönetememe, yaşamdan tatmin olamama ve dolayısıyla gelişen negatif duyguları yönetmede karşılaşılan güçlükler yatmaktadır (Erdoğan, 2008:23).

Goleman (1998), duygusal zekânın insan zekâsının doğru ölçüsü olabileceğini ve başarı için gerekliliğini savunarak, duygusal zekâ düzeyi yüksek bireyin iş yaşamında daha üst seviyeye yükselebileceğini ileri sürmektedir. Cooper ve Sawaf'da (1999) değişik araştırmaların aynı yönde sonuçlara ulaştığını ve bulgularında duyguların, güven, bütünlük, empati, esneklik ve güvenilirlik gibi ahlaki değerler ile güvenli ve karlı iş ilişkileri kurma ve sürdürme yeteneklerini harekete geçirme enerjisine sahip olduğunu ifade etmektedir. Baltaş (2000) da aynı görüşü paylaşarak, en iyi performans gösterenler listesinin başında akademik zekâ düzeyi yüksek olanların yerine, iş arkadaşları ile sağlıklı iletişim kurabilen, ekip çalışmasına yatkın, duygusal olgunluk düzeyi yüksek kişilerin geldiği görüşündedir (Akt.Ural, 2001).

Diğer zekâ alanlarındaki başarıları da olumlu olarak etkilediği saptanan müzik (sanat ve yetenek olarak) alanı, onu kendine meslek veya uğraşı alanı seçmiş (mesleki ya da özengen) kişilere, kendilerini geliştirebilecekleri, sonsuz anlatım olanakları ile ifade

edebilecekleri zihinsel ve sanatsal bir ortam hazırlar (Çuhadar, 2006:486-497).

Elde ettiği sonuçlarla literatürle tutarlılık gösterdiğine inanılan araştırma bulgularına göre, sınıf değişkeni ile “Çalgı başarı” puanlarının istatistiksel açıdan .05 düzeyinde anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenirken (4.sınıf öğrencilerinin, 3.sınıf öğrencilerine kıyasla bu konuda daha yeterli oldukları anlaşılmıştır), duygusal zeka ve akademik başarı puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamış, sınıf değişkeninin, bu iki boyutta farklılık yaratmadığı yorumu yapılmıştır. Bunun sebebi olarak son sınıfa gelen ve “Öğretmenlik Uygulaması” na katılan öğrencilerin, bu dönemde çalgı eğitiminin meslekteki önem ve kullanılabilirliğini kavrayarak çalgılarına daha çok zaman ayırdıkları söylenebilir. Ayrıca farklı sınıflarda olmanın duygusal zeka ve akademik başarıda fark yaratmamasının nedeni olarak da, araştırmanın çalışma grubunun özellikleri ve eğitim ortamları verilebilir.

Araştırmada ki cinsiyet değişkenine göre “Duygusal zeka, akademik ve çalgı başarı” puanları için yapılan test sonuçlarına göre, kız ve erkek öğrencilerin çalgılarındaki başarı düzeyleri birbirinden farklılaşmazken, duygusal zeka ve akademik başarı puanları için .05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiş, kız öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla duygusal zeka düzeyi açısından daha yeterli ve akademik olarak daha başarılı oldukları anlaşılmıştır. Austin ve arkadaşları (2005) tarafından yapılan bir araştırmada tıp fakültesi birinci sınıfında okuyan öğrencilere duygusal zeka ve empati ölçekleri ve iletişim becerileri ders içeriği hakkında duygularını belirleyen bir çalışma yapılmıştır. Araştırma sonucunda bayanların duygusal zekâsı erkeklere göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Aynı şekilde Nikalaou ve Tsaousis (2002) tarafından bir ruh sağlığı kurumunda yapılan bir araştırmada da duyguları algılama ve değerlendirme alt ölçeklerinde bayanların erkeklerden daha yüksek puan aldıklarını ortaya koymuştur. Harrod ve Scheer’in (2005) gençler arasında yaptıkları çalışmalarda da duygusal zekâ puanları bayanlarda erkeklere göre anlamlı bir şekilde daha yüksek çıkmıştır (Akt. Erdoğan, 2008:62-76). Eldeki veriler, yukarıdaki araştırma sonuçları ile genel olarak paralellik göstermektedir.

Araştırmada “Duygusal zeka-akademik başarı”, “Duygusal zeka-çalgı başarı” puanları için yapılan test sonuçlarına göre, istatistiksel açıdan .05 düzeyinde anlamlı farklılıklar olduğu ortaya çıkmış, duygusal zekanın öğrencilerin akademik ve çalgı başarı düzeylerine etki ettiği görülmüştür. Bu durumdan anlaşıldığı gibi, öğrencilerin duygusal zekâ düzeyleri, onların hem okul hem de çalgı başarılarını etkilemektedir. Erdoğan (2006) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, akademik olarak başarılı olmak için içe dönük bir kişilik özelliğine sahip olmak önemli iken, duygusal zekânın gelişimi için dışa

dönük bir kişiliğe sahip olmak önemlidir. Ayrıca Erdoğan çalışmasında, duygusal zekânın akademik başarıdaki önemi detaylı bir şekilde vurgulanmaktadır. Titrek (2004) tarafından, eğitim fakültelerinde görev yapmakta olan öğretim üyelerinin duygusal zekâ düzeyleri ile akademik başarı düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlayan doktora tezinde, öğretim üyelerinin duygusal zekâ düzeyleri ile akademik başarı düzeyleri arasında $\alpha=.01$ 'de anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Eldeki araştırma bulguları bu bilgilerle tutarlılık göstermektedir. Bununla beraber, akademik başarıyı etkileyen faktörlerden biri olarak düşünülen duygusal zekânın, alınan çalgı eğitimindeki başarıya etki etmemesi neredeyse imkansızdır. Yapılan çalışmada elde edilen bu pozitif yöndeki ilişkiler, araştırmanın içinde beklenen sonuçlar olup, araştırmanın amacına ulaştığını gösteren ve destekleyen önemli bulgulardır.

Araştırmada son olarak, “Akademik ve çalgı başarı” puanları arasında istatistiksel açıdan .01 düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiş, öğrencinin akademik başarı puanları yükseldikçe çalgı başarı düzeylerinde de artış olduğu görülmüştür. G. Otacıoğlu (2006), müzik öğretmeni adaylarının, müzikal algı ve özgüvenleri ile okul ve çalgı başarı düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelediği bir çalışmada, genel okul başarı ve çalgı başarı puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğunu belirlemiştir. Eldeki veri bu bilgilerle benzerlik göstermektedir. Ayrıca tüm derslerinde başarı gösteren bir öğrencinin, çalgı dersinde başarısız olma ihtimali çok düşüktür. Araştırma bulgusu bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

Bazı araştırma bulgularına göre, duygusal zekâ ölçeği, kendi duygularını anlama ve toplam alt test puanları, öğrencilerin okudukları alanlara göre farklılıklar göstermektedir. Her iki ölçek puanlarına göre, özellikle Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Bölümü öğrencilerinin duygusal zekâ ölçeği puanları diğer bölümlerin öğrencilerinin duygusal zekâ puanlarına göre daha yüksek çıkmıştır. Güzel Sanatlar Bölümünde öğrencilerin duygularını çeşitli sanat eserleri ve müzik gibi yetenekleri ile ortaya koymasının, kendi duygularını anlama becerilerini geliştirdiği şeklinde bir belirleme yapılmasına olanak vermektedir (Erdoğan, 2008:62-76). Sonuç olarak yapılan bu çalışmanın, bu bilgileri destekler özellikle olduğu yorumu yapılabilmektedir.

Öneriler

Araştırma bulgularına dayanarak;

Duygusal zekâ ölçümünün farklı boyutlarıyla, farklı branşlarda ve araştırma gruplarındaki öğrenci ve öğretmen adayları üzerinde de yapılması,

Eğitim fakültelerinde öğrenim gören öğrencilere belirlenecek olan bir eğitim-

öğretim programı kapsamında; duygular, duyguların yönetilmesi ve duygusal zekâ konularına yer verilmesi öneri olarak ileri sürülebilir.

Kaynakça

- Arseven, A. (2001). Alan Araştırma Yöntemi. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık A.Ş.
- Austin, E. Evans, R. Goldwater ve Potte, V. (2005). A Preliminary Study of Emotional Intelligence, Emphaty and Exam Performance in First Year Medical Students, *Personality and Individual Differences*, Vol. 39, 1395-1405.
- Baltaş, A. (2000). Şirketlerin Duygusal Zekâsı Yüksek Enerji Doğurur. Beko Haber Dergisi, Sayı:21.
- Beceren, E. (2002) Duygusal Zekâ, Personal Excellence, Nisan 2002, Erişim tarihi, Aralık 2007, <http://www.duygusalzeka.com/>
- Beceren, E. (2004). Duygusal zeka nedir? Duygusal zekâ kavramının gelişimi, Aralık 2004, Erişim tarihi: Aralık, 2007, <http://www.duygusalzeka.com/>
- Cooper, R. ve Sawaf, A. (1999). Liderlikte duygusal zekâ. (Çev. Z.B. Ayman ve B. Sancar) Sistem Yayıncılık. İstanbul.
- Çuhadar, H. (2006). Müziksel Zeka, Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu Bildirisi, 26-28 Nisan, (486-497), Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Denizli.
- Erdoğan, M.Y.(2006) Ana-Baba Tutumları ve Öğretmen Davranışları ile Öğrencilerin Akademik Başarıları Arasındaki İlişkiler, Sakarya Üniversitesi Eğitim Fak. Der. Sayı,13.s 23-33.
- Erdoğan, Y. (2008). Duygusal zekâ'nın bazı değişkenler açısından incelenmesi, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi www.esosder.org Kış, C.7 S.23 (62-76)
- Goleman, D.P. (1995). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ for Character, Health and Lifelong Achievement, Bantam Books, New York.
- Goleman, D.P. (1996). Duygusal Zeka Neden IQ'dan Daha Önemlidir? İstanbul: Varlık Yayınları (Derleyen: Beceren, E./Aralık, 2004).
- Goleman, D.P. (1998). Duygusal Zekâ. 3.Baskı. (Çev. B. S. Yüksel). Varlık Yayınları. İstanbul.
- Goleman, D.P. (2001), Duygusal Zekâ, (Çev. Banu Seçkin Yüksel), Varlık Yayınları, İstanbul.
- G. Otacıoğlu, S. (2006). Müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda müzik eğitimi alan öğretmen adaylarının, müzikal algı ve özgüvenleri ile okul ve çalgı başarı düzeyleri arasındaki ilişki, Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu Bildirisi, 26-28 Nisan, (497-509), Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Denizli.
- Harrod, N.R., Scheer, S.D.(2005). An Exploration of Adolescent Emotional Intelligence in Relation to Demographic Characteristics, *Adolescence*, Vol. 40, (159), 503.
- Moller, Claus. (1999). Hearthwork. Hillerod: TMI. <http://www.duygusalzeka.com/>
- Mumcuoğlu, Ö. (2002). Bar-On Duygusal Zeka Testi (Bar-On Emotional Quotient Inventory- Bar-On EQ-i)'nin Türkçe Dilsel Eşdeğerlik, Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması,

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2009 19 (1)

Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Nikolaou, I. Tsaousis, I.(2002). Emotional Intelligence in the Workplace: Exploring Its Effects on Occupational Stress and Organizational Commitment, *International Journal of Organizational Analysis*, Vol. 10 (4), 327-342.

Özgen, Ö. (2006). Başarı ve ilişkide duygusal zekânın rolü, w3.gazi.edu.tr/~mkaradag/tezler/ozgeozgen.pdf, Erişim tarihi: 21-05-2008.

Ural, A. (2001). Yöneticilerde duygusal zekânın üç boyutu, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı:2.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 97-112, ELAZIĞ-2009

İLKÖĞRETİM KURUMLARINDA GÖREV YAPAN ÖĞRETMEN VE YÖNETİCİLERİN KENDİLERİNİ YENİLEME VE KARIYER BASAMAKLARINDA YÜKSELME SİSTEMİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

*The Opinions of the Teachers and the Directors Working at Primary
Schools about Renewing Themselves and the Promotion System in
Career Steps*

Mukadder Boydak ÖZAN¹ Kenan KAYA²

Özet

Bu araştırmada ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmen ve yöneticilerin “kendilerini Yenileme ve Geliştirme Becerileri ile “Kariyer Basamaklarında Yükselme Sistemine” ilişkin görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaca ulaşmak için yönetici ve öğretmenlerin cinsiyeti ve hizmet yılı değişkenine göre “kendilerini Yenileme ve Geliştirme Becerileri ile “Kariyer Basamaklarında Yükselme Sistemine” ilişkin görüşleri arasında anlamlı farklılık olup olmadığı araştırılmaya çalışılmıştır. Araştırmayı gerçekleştirmek üzere geçerlik ve güvenilirliği saptanmış olan anket 2006-2007 eğitim öğretim yılında Elazığ il merkezinde yer alan toplam 447 öğretmen ve yöneticiye uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlarda hem cinsiyete göre hem de hizmet yılı değişkenine göre grupların görüşleri arasında anlamlı farklılık bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: İlköğretim, öğretmen, yönetici, kariyer basamakları.

Abstract

“The opinions of the teacher and the administrators working at primary school about renewing themselves and the promotion system in caree steps” has been tried to be identified in this study. To gain this aim, it has been studied whether there is a meaningful difference between “the skills of renewing and developing themselves” and the promotion system in carieer steps” according to the gender and the working years of the teachers and the directors variables. A questionnaire of which reliability and validity have been ascertained was applied to 447 teachers and administrators in Elazığ city centre at 2006-2007 akademic years. A meaningful difference has been found both between the gender variable and the working years variable according to findings.

1 Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, mboydak@firat.edu.tr

2 Öğretmen, Elazığ, kenenkaya79@hotmail.com

Key Words: Primary School, teacher, the directors, career steps

Giriş

Bir toplumun ilerleyebilmesi ve gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşabilmesi için öncelikle eğitim sisteminin çok sağlıklı bir şekilde işliyor olması gerekir. Kalkınmış ülkelerin eğitim sistemleri incelendiğinde karşımıza iyi hazırlanmış bir eğitim planı ve nitelikli olarak yetiştirilmiş öğretmen kadrosu çıkmaktadır.

Eğitim sisteminin başarısı, o sistemde çalışan öğretmenlerin kalitesi ile doğru orantılıdır. Öğretmen kalitesi ne kadar yüksek olursa okullarda verilen eğitimin kalitesi de o oranda yüksek olacaktır. Başka bir ifadeyle, iyi öğrencilere sahip olunabilmesi için öncelikle iyi öğretmenlere sahip olmak gerekir (Özyar, 2003; Seferoğlu, 2003). Eğitim sistemimizdeki öğretmen kalitesi, geçmişten günümüze devam eden bir sorun olmaya devam etmektedir. Cumhuriyet tarihi boyunca öğretmenlerin niteliğini yükseltme adına her dönem farklı uygulamalar yapılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın farklı uygulamalara girmesinin temel nedeni, her dönem farklı statüde öğretmen alımından kaynaklanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı son olarak öğretmenlik mesleğindeki kalitenin yükseltilmesi adına, 'Kariyer Basamaklarında Yükselme Sistemini' uygulamaya koymuştur. Bu uygulamayla birlikte öğretmenlik; 'Aday Öğretmen', 'Öğretmen', 'Uzman Öğretmen' ve 'Başöğretmen' basamaklarına ayrılmıştır (Öğretmenlik Kariyer Basamaklarında Yükselme Yönetmeliği, 2005).

Literatürde kariyer, "bir bireyin işi ile ilgili pozisyonları kişisel yaşam süresi boyunca peş peşe kullanması" şeklinde tanımlanmaktadır (Kaynak ve diğerleri, 1998: 230; Grzeda, 1999: 306). Kariyer ayrıca, "kişinin yaşamı boyunca edindiği işe ilişkin deneyim ve faaliyetlerle ilgili olarak algıladığı tutum ve davranışlar dizisi" (Can, 1992: 303) olarak da tanımlanmaktadır. Başka bir tanımda kariyer, kişinin çalışma hayatında, işe ilişkin tecrübeleri, aktivitesi ve hiyerarşik pozisyonunu gösteren bir bileşke anlamında kullanılmaktadır. Bireyler bir pozisyonda, yararlı tecrübelerini biriktirirler, daha sonra yeteneklerini geliştirip daha üst bir pozisyona geçerler (Certo, 1992: 15–16). Maanen ve Schein, kariyeri bireyin ömrü boyunca geçirdiği deneyim ve maceralar dizisi olarak tanımlamaktadır. Ashton ve Field, kariyer kavramını prestijli işlerle ilgili olarak ele almaktadır (Woodd, 2000a: 100). Kariyer, seçilen bir iş hattında ilerlemek ve bunun sonucunda daha fazla para kazanmak, daha çok sorumluluk üstlenmek, daha fazla statü, güç ve saygınlık elde etmektir. (Can, Akgün, Kavuncubaşı; 1995: 163). Kariyer aynı zamanda, bir kişinin tüm yaşamı boyunca tutunduğu işlerin tümü (Werther ve Davis, 1993: 311), kişilerin yaşam süreleri boyunca kişisel ve örgütsel amaçlarını yönlendirmede iş tecrübeleri ve faaliyetleriyle ilgili bir süreçtir (Orpen, 1994: 1).

Bakanlık “Kariyer Basamaklarında Yükselme Sistemi” ile öğretmenlerin kendilerini meslek yaşamları boyunca sürekli olarak yenileyerek geliştireceklerini, bunun da öğrencilerin aldığı eğitimin kalitesini arttıracaklarını düşünmektedir. Eğitim sisteminde öğretmenin verimliliğini arttırmayı hedefleyen bu uygulama pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Gümüşeli’ye (2005) göre, yönetmeliğin bu haliyle oluşturulan kariyer basamakları, içi boş bir unvan ve yapılacak sınırlı bir ücret artışı dışında bir anlam taşımamakta ve bu eksiklik de eşit işe eşit ücret ilkesine aykırılık iddialarını güçlendireceği gibi, öğretmenlerin kariyer basamaklarında ilerleme isteklerini de olumsuz yönde etkileyebilecektir. Sistemle ilgili bir sorun da, Milli Eğitim Bakanlığı’nın yapmaya çalıştığı kariyer uygulaması ile ilgilidir. Çelikten’e (2005) göre, uygulanmaya çalışılan kariyer sisteminin olumsuzluğunun nedeni, Türk Silahlı Kuvvetleri, Polis Teşkilatı, Üniversiteler gibi kurumlara benzer olmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü anılan kurumlarda her derecelendirmeye uygun olarak belirlenmiş bir statü tanımı vardır. Öğretmenlerin durumu ise bu mesleklerden farklılık göstermektedir. Çünkü unvanı ne olursa olsun, bütün öğretmenler sonuçta aynı işi yapacaklar fakat sadece aldıkları ücretler farklı olacaktır. Öğretmenler, Kariyer Basamaklarında Yükselme Sistemi’ nin öğretmenlik mesleğinin gelişimine katkı sağlayıp sağlamayacağı konusunda kuşku duymaktadırlar. Bazı öğretmenler, kariyer sınavının kendi alanlarındaki uzmanlığını ölçmekten uzak olduğunu düşünmektedirler. Tüm bu tartışmaların ortasında Danıştay kararı sonucu, ön lisans mezunu öğretmenlerin de "uzman öğretmen" olabilecek olması ise apayrı bir tartışma konusu olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı, kariyer sınavlarına sadece lisans mezunu olan öğretmenlerin girebileceğini açıklarken, mahkeme ön lisans mezunu öğretmenlerin de kariyer sahibi olabilmelerinin yolunu açmıştır.

Kariyer Basamaklarında Yükselme Sistemi

Milli Eğitim Bakanlığı, gelişen dünya şartları içerisinde eğitimin en önemli öğelerinden olan öğretmen kalitesinin yükseltilmesi adına son olarak, ‘Öğretmenlik Kariyer Basamaklarında Yükselme Sistemi’ni getirmiştir. Bu sistemle öğretmenlerin, sistem içindeki verimliliğini arttırmak için öğretmenlik mesleğini, ‘öğretmenlik’, ‘uzman öğretmenlik’ ve ‘başöğretmenlik’ olarak yeniden yapılandırmıştır (<http://uretim.meb.gov.tr/egitekhaber/s83/yonetmelik.htm>). Milli Eğitim Bakanlığı bu uygulamayla öğretmenlerin sürekli olarak kendilerini geliştireceklerini bunun sonucunda da öğrencilerin aldığı eğitim kalitesinin yükseleceğini ayrıca öğretmenlerin içinde buldukları mesleki tükenmişlikten kurtulacağını düşünmektedir.

Kariyer Basamakları Şeklinde Yapılandırmanın Nedenleri

Eğitim sisteminde yapılan her iyileştirme çabasında, öğrencinin aldığı eğitim kalitesinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Öğrencinin gördüğü öğrenimin kalitesi ile öğretimin niteliği dolayısıyla öğretmenin niteliği arasında yakın ve belirleyici bir ilişki bulunmaktadır. Kariyer basamakları sistemiyle birlikte öğretmenlere başarıları, üretkenlikleri ve verimlilikleri esas alınarak, mesleklerinde yükselme imkân ve fırsatı sunulmaktadır (Çakıroğlu, 2006). Öğretmenlerin mesleki yükselme anlamında elde ettikleri bu imkân ve ayrıcalık onları öğrencisinden ve sınıfından ayırmamaktadır. Kariyer basamakları sistemiyle birlikte öğretmenlere başarıları, üretkenlikleri ve verimlilikleri esas alınarak, mesleklerinde yükselme imkân ve fırsatı sunulmaktadır (Çakıroğlu, 2006). Öğretmenlerin mesleki yükselme anlamında elde ettikleri bu imkân ve ayrıcalık onları öğrencisinden ve sınıfından ayırmamaktadır.

Kariyer Yönetimindeki Gelişmelerin Öğretmenlik Mesleğine Etkileri

Devlet memurluğunda hâkim olan geleneksel kariyer anlayışı maalesef öğretmenlik mesleğinde de görülmektedir. Öğretmenlikte üst pozisyon ve makamların sınırlı olması, öğretmenleri mesleki yaşamlarında durağan hale getirmektedir. Öğretmenlikte yatay kariyer imkânları çok azdır. Bunun nedeni eğitim hizmeti içerisinde öğretmenliğin temel olduğu düşüncedir. Ülkemizde çalışan öğretmenlerin üst pozisyon imkânları yetersiz olduğu için öğretmenler, kariyer yapmakla uğraşmamaktadırlar (Akçay, R.Cengiz. 2005). Öğretmenlik mesleğinde Kariyer Sistemine ilişkin açıklama Şekil 1’de yer almaktadır.

Kariyer Basamakları Yükselme Sistemiyle birlikte öğretmenler, kariyer yapma fırsatı yakalayacaklardır. Bu sayede öğretmenler, mesleki durağanlıktan kurtularak kendilerini sürekli olarak yenileme ve geliştirme fırsatını yakalayacaktır. Bu sistemle birlikte öğretmenleri şekildeki gibi bir kariyer beklemektedir.

Bakanlığın ilk defa yaptığı kariyer plânlamasında, başarılı üretken ve verimli öğretmenlerin, görevlerinde, sorumluluklarında, statülerinde ve aylıklarında artış sağlama çabası bulunmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı, ilköğretim ve orta öğretim kurumlarında görev yapan öğretmen ve yöneticilerin ‘Kendilerini Yenileme ve Geliştirme Becerileri’ ile ‘Kariyer Basamaklarında Yükselme Sistemine’ ilişkin görüşlerini belirlemektir. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır.

İlköğretim ve orta öğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin, ‘**Kendilerini Yenileme ve Geliştirme Becerilerine** ilişkin görüşleri ile

a. cinsiyet

b. hizmet yılı değişkeni arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Şekil 1: Öğretmenlik Mesleği Kariyer Sistemi

EMEKLİLİK										
YILLAR	17	I-b	II-b	III-b	IV-b	V-b	VI-b	VII-b	VIII-b	IX-b
	16									
	15	a, b, c, d, e								
	14									
	13									
	12									
	SINAV									
	11	I-a	II-a	III-a	IV-a	V-a	VI-a	VII-a	VII-a	IX-a
	10									
	9	a, b, c, d, e, g								
	8									
	7									
	SINAV									
	6	I	II	III	IV	V	VI	VII	VII	IX
	5									
	4	a, b, c, d, e, f								
	3									
2										
SINAV										
1	STAJYERLİK									

Kaynak: Öğretmenlik Mesleğinin Kariyer Yönetimindeki Değişmelerden Kaynaklanan Sorunları ve Bir Kariyer Modeli Sistemi. Akçay, 2005:23.

2. İlköğretim ve orta öğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin, ‘**Kariyer Basamaklarında Yükselme Sistemi**’ne ilişkin görüşleri ile,

a. cinsiyet

b. hizmet yılı değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma öğretmenlerin Kariyer Basamaklarında Yükselme Sistemiyle ilgili görüşlerini belirlemeyi amaçlayan betimsel tarama modelinde yürütülmüştür.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Elazığ ili merkez ilköğretim ve orta öğretim okullarında 2006–2007 eğitim öğretim yılında görev yapan okul yöneticileri ve öğretmenleri oluşturmaktadır. Elazığ merkez ilçedeki 5 eğitim bölgesinden tesadüfi olarak seçilen ilköğretim ve orta öğretim okullarında çalışan 49 yönetici ve 398 öğretmen araştırmanın örneklemi oluşturmaktadır.

Verileri Toplanması ve Çözümü

Verilerin toplanmasında anket tekniği ve tarama yöntemi kullanılmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda amaca uygun olarak Öğretmenlerin Kendilerini Yenileme ve Geliştirme Becerileri ve Öğretmenlerin, Kariyer Basamaklarında Yükselme Sistemine ilişkin görüşlerinin yer aldığı 74 maddelik likert türünde bir anket geliştirilmiştir. Anketin yapı geçerliliğini ölçmek amacıyla benzer özellik taşıyan 177 öğretmene plot uygulama yapılmıştır. Yapılan faktör analizi işlemleri sonucunda anketin KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değeri 0,75, Bartlett testi değeri 3958,155, Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0,89 bulunmuştur. Yapılan istatistik işlemler sonucunda anketin birinci bölümü olan Öğretmenlerin kendilerini yenileme ve geliştirme ihtiyacına yönelik 13 madde, Öğretmenlerin kariyer basamaklarında yükselme sistemine ilişkin 37 maddenin yer aldığı toplam 50 maddelik anket örneklem içerisindeki 750 öğretmene uygulanmak üzere dağıtılmıştır. Uygulamadan sonra toplanamayan ve geçersiz sayılan anketler dışında 447 anket araştırma kapsamında değerlendirmeye alınmıştır.

Araştırma kapsamında yer alan okullarda görev alan öğretmenlerden elde edilen veriler SPSS 13,0 paket programında değerlendirilmiştir. İstatistik analizlerde frekans ve yüzde alma, bağımsız gruplar t testi, tek yönlü varyans analizi, varyans analizi sonucunda anlamlı bir farklılık bulunması halinde bu farkın ya da farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Scheffe testi uygulanmıştır. Ancak, varyans analizi ve t-testi için önce Levene testi uygulanarak dağılımın normal olup olmadığı belirlenmiştir. Güven aralığı olarak $p < 0,05$ alınmıştır. Parametrik istatistikler için “normallik” varsayımının karşılanmadığı durumlarda ilişkisiz t-testinin alternatifini olarak Mann Whitney U-testi kullanılırken, tek yönlü ANOVA'nın normallik varsayımının karşılanmadığı durumlarda ise, Kruskal Wallis H-testi kullanılmıştır.

Bulgular ve yorum

Araştırma kapsamında yer alan öğretmenlerin %45,9'u kadın, %54,1'ini erkek öğretmenler oluştururken, öğretmenlerin %11,2 si 1-5 yıl arası % 26,8'i 6-10 yıl arası hizmete ve %39, 4'ü de 11-15 yıl arası hizmete sahiptir. Araştırmaya 18 farklı branştan öğretmen katılmıştır. Ancak gerek verilerin analizi gerekse bulguların yorumlanmasında amaca daha iyi hizmet edeceği düşüncesiyle bu farklı branşlar dört ana başlık altında toplanmıştır. Buna göre öğretmenlerin %31,5'i sınıf öğretmeni, %37,6'sı sosyal bilimler öğretmeni, %21,3'ü fen bilimleri öğretmeni ve % 9,6'sında özel yetenek dersi öğretmeni oluşturmaktadır.

Araştırma kapsamında yer alan öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre “Mesleki Yaşamda Kendilerini Yenileme ve Geliştirmelerine” ilişkin görüşleri karşılaştırmak

amacıyla bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Öğretmenlerin Cinsiyet Değişkenine Göre Mesleki Yaşamlarında Kendilerini Yenileme ve Geliştirme İhtiyaçlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Madde No	Cinsiyet Dağılımı				Levene Testi		t ve p Değerleri	
	Bayan (f=205,%45,9)		Erkek (f=242,%54,1)		F	P	t	P
	X	SS	X	SS				
1	3,80	1,11	4,03	1,10	,16	,68	-2,21*	,02
2	3,44	,98	3,74	1,05	1,13	,28	-3,12*	,00
3	3,22	1,05	3,55	1,08	,59	,44	-2,32*	,02
4	2,92	1,13	2,84	1,22	3,14	,06	,66	,50
5	3,29	,93	3,42	,97	,81	,36	-1,37	,17
6	3,21	,94	3,45	1,00	1,77	,18	-2,53*	,01
7	2,80	1,07	2,80	1,04	,55	,45	-,01	,98
8	3,19	1,00	3,21	,99	,25	,61	-,16	,89
9	3,25	,99	3,19	,99	,89	,34	,72	,46
10	3,30	1,01	3,26	1,02	,40	,52	,40	,68
11	3,28	1,10	3,22	1,03	1,89	,16	,59	,55
12	2,71	1,26	2,75	1,23	,80	,77	-,29	,76
13	2,71	1,20	2,85	1,17	,24	,62	-1,23	,21

*p<0,05

Öğretmenlerin hizmet yılı değişkenine göre kendilerini yenileme ve geliştirmelerine ilişkin görüşleri karşılaştırmak amacıyla maddeler tek tek ele alınarak varyans analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 2 ‘de yer almaktadır.

“Öğretmenler, teknoloji okur-yazarıdır (Bilgisayar, tepegöz, sinevizyon, projeksiyon kullanır).” Görüşünün yer aldığı beşinci maddede öğretmenlerin hizmet yılına göre görüşleri arasında anlamlı farklılık elde edilmiştir. (F=3,33). Yapılan Sheffe testi sonucunda, farklılığın hem 1–5 yıl ile 6–10 yıl hizmeti olan öğretmenler arasında, hem de 1–5 yıl ile 11–15 yıl arası hizmeti olan öğretmenler arasında olduğu görülmüştür. Bu maddeye göre 1–5 yıl hizmet yılına sahip öğretmenler ($\bar{x}=3,68$) ile 16 ve üzeri hizmete sahip öğretmenler ($\bar{x}=3,45$) “katılıyorum” düzeyinde, 6–10 yıl arası hizmeti olan öğretmenler ($\bar{x}=3,20$) ile 11–15 yıl arası hizmete sahip öğretmenler ise ($\bar{x}=3,32$) “kısmen katılıyorum” düzeyinde görüş belirmişlerdir. Buna göre, öğretmenlik mesleğinde hizmete yeni başlayanlar ile öğretmenlikte çok uzun süre deneyime sahip olanların teknolojik araç gereçleri daha iyi kullanabildikleri söylenebilir. Öğretmenlerin hizmet yılı değişkenine göre kendilerini yenileme ve geliştirmelerine ilişkin maddeler bir bütün olarak ele alınıp istatistik analizler yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda verilerin

normal dağılım göstermediğinden dolayı Kruskal Wallis H-testi ve Mann-Whitney U Testleri uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 2: Öğretmenlerin Hizmet Yılı Değişkenine Göre Mesleki Yaşamlarında Kendilerini Yenileme ve Geliştirme İhtiyaçlarına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Madde No	1-5 Yıl (f=50,%11,2)		6-10 Yıl (f=120,%26,8)		11-15 Yıl (f=176,%39,4)		16 Yıl Üzeri (f=78, %17,4)		Homojenlik T		Anova		Fark Olan Gruplar
	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	Levene	P	F	p	
1	3,92	,92	3,85	1,16	3,93	1,17	3,99	1,05	,32	,80	,26	,85	-
2	3,66	,77	3,49	,97	3,68	1,14	3,58	1,02	,32	,00*	,91	,43	-
3	3,74	,89	3,39	1,02	3,39	1,18	3,46	,99	3,48	,01*	1,48	,21	-
4	2,72	1,24	2,94	1,10	2,84	1,27	2,95	1,08	2,41	,06	,57	,63	-
5	3,68	,84	3,20	,95	3,32	,99	3,45	,90	,78	,50	3,33	,01*	1-2; 1-3
6	3,80	,83	3,28	,92	3,26	1,07	3,33	,88	2,80	,03*	4,20	,00	-
7	2,42	1,03	2,85	,98	2,79	1,08	2,95	1,07	,94	,42	2,99	,03	-
8	3,40	,92	3,05	,97	3,24	1,03	3,21	,97	,62	,59	1,70	,16	-
9	3,60	,90	3,15	,94	3,15	1,06	3,21	,93	2,04	,10	2,84	,03	-
10	3,66	,96	3,15	1,05	3,31	1,01	3,21	,97	,39	,75	3,19	,02	-
11	3,32	1,15	3,20	1,08	3,26	1,05	3,25	1,02	1,06	,36	,14	,93	-
12	2,96	1,32	2,77	1,19	2,74	1,30	2,56	1,15	1,60	,18	1,22	,30	-
13	3,10	1,23	2,71	1,12	2,81	1,20	2,66	1,20	,12	,94	1,70	,16	-

P<0,05

Tablo 3: Öğretmenlerin Hizmet Yılı Değişkenine Göre Mesleki Yaşamlarında Kendilerini Yenileme ve Geliştirme İhtiyaçlarına İlişkin Homojen Dağılım Göstermeyen Maddelerle İlgili Kruskal-Wallis ve Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Madde No	Kruskal Wallis H Test		Mann Whitney U Test		Fark Olan Gruplar
	Kruskal Wallis H Test	p	Mann Whitney U Test	p	
2	4,52	,21	-	-	-
3	3,71	,29	-	-	-
6	13,57	,00*	2050,50 (1-2)	,00*	1-2, 1-3, 1-4
			3105,00 (1-3)	,00*	
			1777,50 (1-4)	,00*	
			10449,00 (2-3)	,87	
			5919,00 (2-4)	,75	
			8595,00 (3-4)	,63	

*p<0,05

Araştırmaya katılan öğretmenlerin hizmet yılları ile kendilerini yenileme ve geliştirme becerilerine ilişkin görüşleri arasında anlamlı farklılık bulunmuştur (K.W.H.=13,57).

Bu farklılık 1-5 yıl grubu (1) ile 6-10 yıl grubu (2) arasında yer alan öğretmenlerle, 1-5 yıl grubu (1) ile 11-15 yıl grubu (3) arasında yer alan öğretmenlerden

kaynaklanmaktadır. Yine hizmet yılı 1–5 yıl grubu (1) ile 16 yıl ve üzeri olan (4) gruplar arasında yer alan öğretmenlerden kaynaklanmaktadır. Bu bulguya göre tüm öğretmenlerin, mesleki gelişimlerini desteklemek ve verimliliği arttırmak için bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlandıkları söylenebilir

Tablo 4: Cinsiyet Değişkenine Göre Öğretmenlerin kariyer basamaklarında Yükselme Sistemine İlişkin Görüşleri ile ilgili t-Testi Sonuçları

Madde No:	Cinsiyet Dağılımı				Levene Testi		t ve P Değerleri	
	Bayan (f=205,%45,9)		Erkek (f=242,%54,1)		F	P	T	P
	X	SS	X	SS				
14	3,20	1,09	3,11	1,09	,38	,53	,81	,41
15	3,11	1,10	3,02	1,18	,80	,37	,84	,39
16	3,07	1,08	3,02	1,14	,10	,74	,50	,61
17	3,16	1,10	3,02	1,06	1,31	,25	1,36	,17
18	3,07	1,15	2,90	1,080	1,27	,25	1,62	,10
19	2,76	1,30	2,73	1,15	6,28	,01*	,22	,82
20	2,63	1,23	2,61	1,21	,02	,88	,16	,86
21	2,64	1,28	2,68	1,31	,33	,56	-,30	,75
22	2,89	1,28	3,01	1,35	,44	,50	-,94	,34
23	2,78	1,06	2,77	1,16	2,25	,13	,03	,97
24	3,32	1,11	3,30	1,18	,88	,34	,15	,87
25	2,75	1,18	2,93	1,18	,01	,89	-1,61	,10
26	2,97	1,12	2,93	1,11	,15	,69	,30	,75
27	3,34	1,16	3,38	1,17	,70	,67	-,38	,70
28	3,09	1,26	2,95	1,18	4,99	,02*	1,19	,23
29	2,99	1,94	2,75	1,15	,64	,42	1,63	,10
30	2,87	1,23	2,88	1,16	1,49	,22	-,13	,89
31	2,81	1,23	2,97	1,19	2,57	,10	-1,35	,17
32	2,96	1,23	2,99	1,19	,80	,34	-,26	,78
33	2,85	1,22	2,95	1,09	6,03	,01*	-,91	-,35
34	2,78	1,13	2,88	1,15	,13	,71	-,91	,35
35	2,72	1,16	2,80	1,17	,00	,94	-,74	,45
36	2,64	1,14	2,65	1,14	,03	,85	-,08	,93
37	2,72	1,12	2,70	1,18	,89	,34	,22	,82
38	2,77	1,19	2,71	1,20	,20	,64	,45	,65
39	2,81	1,26	2,78	1,17	1,93	,16	,28	,77
40	2,87	1,17	2,96	1,15	,43	,51	-,80	,42
41	3,35	1,19	3,35	1,25	,80	,37	,00	,99
42	2,74	1,22	2,91	1,25	,01	,90	-1,45	,14
43	2,93	1,22	2,86	1,30	1,26	,26	,52	,59
44	3,20	1,11	3,22	1,28	4,57	,03*	-,15	,87
45	3,00	1,18	3,19	1,26	4,47	,03*	-1,63	,10
46	3,08	1,19	2,95	1,22	,15	,69	1,19	,23
47	3,13	1,15	3,14	1,20	,18	,69	-,07	,93
48	3,07	1,21	3,03	1,25	,38	,53	,30	,75
49	3,05	1,23	2,95	1,32	1,02	,31	,82	,41
50	3,11	1,30	3,00	1,28	,12	,72	,91	,36

P<0,05

Araştırmanın ikinci alt amacıyla ilgili olarak öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre kariyer basamaklarında yükselme sistemine ilişkin görüşlerini karşılaştırmak amacıyla bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 4’te yer almaktadır.

Öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre kariyer basamaklarında yükselme sistemine ilişkin görüşleri incelendiğinde 19, 28, 33, 44 ve 45. maddelere ilişkin elde edilen verilerin normal dağılım göstermediği görülmektedir. Bu nedenle bu maddelerle ilgili olarak Mann Whitney U-testi uygulanmıştır sonuçlar Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5: Öğretmenlerin Cinsiyet Değişkenine Göre Kariyer Basamaklarında Yükselme Sistemine İlişkin Görüşleri İle İlgili Mann Whitney U-Testi Sonuçları

HOMOJEN DAĞILIM GÖSTERMEYEN MADDELER İÇİN MANN WHITNEY U TESTİ				
Cinsiyet Dağılımı				
Madde No	Bayan (f=205,%45,9)	Erkek (f=242,%54,1)	Anlamlılık Düzeyi	M.W.U.
	Sıra Ortalaması	Sıra Ortalaması		
19	223,93	223,13	,94	24614,500
28	231,44	217,70	,25	23280,000
33	217,42	229,58	,30	23455,500
44	222,10	225,61	,76	24416,000
45	212,94	233,37	,08	22537,000

*P<0,05

Kariyer basamaklarında yükselme sistemi ile Bakanlık öğretmenlere değer verdiğini göstermiştir.” görüşüne (madde: 19) Kadın öğretmenler $\bar{x}=2,76$ ile erkek öğretmenler ise $\bar{x}=2,73$ ile kısmen katıldıklarını belirtmişlerdir. Öğretmenlerin bakanlığın kariyer sistemiyle ilgili olarak kendilerine değer verdiğini görüşüne çok düşük düzeyde katıldıkları görülmektedir.

“Kariyer basamaklarında yükselme sistemi öğretmen kalitesini yükseltmez.” (madde:28) görüşüne, Kadın öğretmenlerle ($\bar{x}=3,09$) erkek öğretmenlerin ($\bar{x}=2,95$) “kısmen katılıyorum” düzeyinde görüş belirttikleri görülmektedir. Bu bulgu doğrultusunda, bayan ve erkek öğretmenlerin, Kariyer basamaklarında yükselme sistemi ile birlikte öğretmen kalitesinin yükseleceğini düşündükleri söylenebilir.

“Kariyer basamaklarında yükselme sistemi, öğretmen kalitesinin yükseltilmesi adına gereklidir.” (madde:33) görüşünde, kadın öğretmenlerin görüşleri ($\bar{x}=2,85$) erkek öğretmenlerle ($\bar{x}=2,95$) birlikte “kısmen katılıyorum” seçeneğinde birleşmişlerdir. Kariyer basamaklarında yükselme sisteminin öğretmen kalitesinin artırılması için gerektiği fikrine iki grubunda, çok düşük düzeyde katıldıkları görülmektedir.

“Uzman ve başöğretmenlere yapılacak ek ödeme öğretmenler arasındaki ilişkileri olumsuz etkiler.” görüşünün yer aldığı 44. maddede, kadın öğretmenlerin ($\bar{x}=3,20$) “katılmıyorum” düzeyinde, erkek öğretmenlerin de aynı şekilde ($\bar{x}=2,22$) “katılmıyorum” düzeyinde görüş belirttikleri görülmüştür. Bu bulgu ışığında

öğretmenlerin, uzman ve başöğretmenlere verilecek ek ücretlerin sıkıntı oluşturmayaacağı düşünükleri söylenebilir.

“Uzman öğretmen olmak için meslekteki kıdem yeterlidir.” görüşünün yer aldığı 45. maddeye kadın öğretmenler ($\bar{x}=3,00$) “kısmen katılıyorum” düzeyinde, erkek öğretmenler de ($\bar{x}=3,00$) “kısmen katılıyorum” düzeyinde görüş bildirmişlerdir. Kadın ve erkek öğretmenler, uzman öğretmenlik için kıdem yeterli olduğu görüşüne çok düşük düzeyde katılmışlardır. Tüm öğretmenlerin, uzman ve başöğretmen olabilmek için kıdem dışında bazı kriterlerin getirilmesi fikrine sıcak baktıkları söylenebilir.

Araştırmanın ikinci alt amacını gerçekleştirmek üzere sorulan öğretmenlerin hizmet yılı değişkenine göre Kariyer basamaklarında yükselme sistemine ilişkin görüşleri arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek üzere maddeler tek tek ele alınarak varyans analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6 incelendiğinde grupların görüşleri arasında 49 ve 50. maddelerde anlamlı farklılığın olduğu görülmektedir. “Tezsiz yüksek lisans yapanlar da Kariyer basamaklarında yükselme sisteminden muaf tutulmalıdırlar.” (madde:49) görüşüne ilişkin olarak, farklı kıdem gruplarına sahip öğretmenlerin görüşleri arasında anlamlı farklılık bulunmuştur ($F=3,13$). Yapılan Sheffe testinde, bu farklılığın 1–5 yıl ve 6–10 yıl, 1–5 yıl ve 16 yıl ve üzeri, ayrıca 11–15 yıl ile 16 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenler arasında olduğu görülmüştür. Bu görüşe, 1–5 yıl arası hizmeti olanlar ($\bar{x}=3,36$) “kısmen katılıyorum” düzeyinde, 6–10 yıl arası olanlar ($\bar{x}=2,90$) “kısmen katılıyorum”, 11–15 yıl arası olanlar ($\bar{x}=3,10$) “kısmen katılıyorum”, 16 yıl ve üzeri kıdeme sahip olanlar da ($\bar{x}=2,76$) “kısmen katılıyorum” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Buna göre, öğretmenlik mesleğinin hangi kıdeminde olursa olsun bütün öğretmenler, tezsiz yüksek lisans yapan öğretmenlerin Kariyer basamaklarında yükselme sisteminden muaf tutulmalarına çok düşük düzeyde katılmışlardır.

Madde 50’nin yer aldığı “Lisansüstü eğitim yapanların uzman unvanını almaları en doğal haklarıdır.” görüşüne ilişkin olarak, farklı kıdem gruplarında yer alan öğretmenlerin görüşleri arasında anlamlı farklılık bulunmuştur ($F=9,38$). Yapılan Sheffe testinde, bu farklılığın 1–5 yıl ile 6–10 yıl, 1–5 yıl ile 11–15, 1–5 yıl ile 16 yıl ve üzeri kıdem sahibi öğretmenlerle, 11–15 yıl ile 16 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenler arasında olduğu görülmüştür. Bu görüşe, 1–5 yıl arası kıdeme sahip öğretmenler ($\bar{x}=3,88$) “katılıyorum” düzeyinde, 6–10 yıl arası kıdemi olanlar ($\bar{x}=3,00$), 11–15 yıl arası kıdemi olanlar ($\bar{x}=3,04$) ve 16 yıl üzeri kıdeme sahip olanlar ise ($\bar{x}=2,73$) “kısmen katılıyorum” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Bu bilgi doğrultusunda hizmet yılı çok az olan öğretmenlerin, kıdem yılı fazla olan öğretmenlere göre, lisansüstü eğitimi alan

öğretmenlerin uzman ve başöğretmen öğretmen olmaları gerektiğine daha yüksek düzeyde katıldıkları görülmektedir.

Tablo 6: Öğretmenlerin Hizmet Yılı Değişkenine Göre Kariyer Basamaklarında Yükselme Sistemine İlişkin Görüşleri İle İlgili Varyans Analizi Sonuçları

Madde No:	1-5 Yıl (f=50, %11,2)		6-10 Yıl (f=120, % 26,8)		11-15 Yıl (f=176, %39,4)		16 Yıl ve Üzeri (f=78, %17,4)		Homojenlik Testi		Anova		Fark Olan Gruplar
	X	SS	X	SS	X	SS	X	SS	Levene	p	F	p	
14	3,38	,90	3,05	1,04	3,15	1,10	3,15	1,21	1,92	,12	1,01	,38	-
15	3,30	1,07	2,88	1,07	3,07	1,22	3,14	1,11	1,03	,37	1,89	,12	-
16	3,32	1,09	2,95	1,08	3,01	1,14	3,07	1,08	,83	,47	1,32	,26	-
17	3,24	1,07	2,92	1,02	3,06	1,15	3,24	1,02	,80	,49	1,97	,11	-
18	3,20	1,04	2,87	1,10	2,97	1,16	3,00	1,08	,92	,42	1,02	,38	-
19	3,10	1,26	2,68	1,25	2,78	1,19	2,57	1,20	,78	,50	2,23	,08	-
20	2,86	1,19	2,53	1,26	2,71	1,20	2,47	1,22	,55	,64	1,66	,17	-
21	2,86	1,38	2,55	1,34	2,69	1,28	2,64	1,22	1,01	,38	,74	,52	-
22	2,76	1,09	2,95	1,33	3,03	1,43	2,94	1,19	4,33	,00*	,60	,61	-
23	3,06	1,15	2,76	,993	2,77	1,21	2,65	1,06	1,91	,12	1,48	,21	-
24	3,70	1,14	3,19	1,10	3,29	1,19	3,31	1,09	,62	,59	2,37	,07	-
25	2,96	1,21	2,75	1,10	2,90	1,23	2,83	1,18	1,03	,37	,57	,63	-
26	3,22	1,01	2,81	1,09	2,92	1,17	3,02	1,08	,50	,68	1,73	,15	-
27	3,54	1,01	3,21	1,03	3,32	1,24	3,51	1,25	4,19	,00*	1,62	,18	-
28	3,14	1,17	2,78	1,09	3,11	1,27	3,08	1,26	1,57	,19	2,12	,09	-
29	2,74	1,13	2,82	1,13	2,94	2,09	2,82	1,06	2,08	,10	,32	,80	-
30	3,08	1,10	2,83	1,11	2,90	1,27	2,80	1,19	1,00	,38	,69	,55	-
31	3,12	1,04	2,86	1,24	2,93	1,27	2,78	1,14	1,39	,24	,95	,41	-
32	3,22	1,18	2,88	1,20	3,02	1,24	2,89	1,17	,13	,94	1,16	,32	-
33	2,96	1,12	2,80	1,11	2,99	1,20	2,86	1,14	,11	,95	,70	,54	-
34	3,04	,96	2,78	1,07	2,86	1,26	2,74	1,08	2,37	,07	,87	,45	-
35	2,76	1,18	2,79	1,10	2,82	1,21	2,65	1,16	1,21	,30	,49	,68	-
36	2,80	1,16	2,57	1,08	2,72	1,16	2,53	1,14	,67	,56	1,03	,37	-
37	2,94	1,03	2,62	1,10	2,74	1,19	2,65	1,20	1,08	,35	1,00	,39	-
38	3,00	1,01	2,74	1,28	2,73	1,20	2,63	1,16	3,60	,01*	1,05	,36	-
39	3,02	1,11	2,72	1,13	2,92	1,23	2,55	1,28	,93	,42	2,67	,04	-
40	3,28	1,05	2,87	1,11	2,93	1,22	2,79	1,14	1,34	,26	2,07	,10	-
41	3,84	,88	3,39	1,05	3,18	1,34	3,36	1,29	7,52	,00*	3,81	,01	-
42	2,80	1,21	3,03	1,25	2,79	1,23	2,68	1,24	,04	,98	1,59	,18	-
43	3,06	1,07	2,94	1,22	2,86	1,32	2,81	1,31	2,03	,10	,50	,68	-
44	3,20	1,12	3,08	1,18	3,31	1,23	3,21	1,21	1,09	,35	,90	,43	-
45	3,00	1,22	3,05	1,09	3,23	1,26	2,98	1,31	4,26	,00*	1,24	,29	-
46	3,40	1,10	3,01	1,12	2,97	1,23	2,88	1,30	2,45	,06	2,15	,09	-
47	3,40	1,06	3,05	1,23	3,10	1,14	3,14	1,21	,75	,51	1,04	,37	-
48	3,50	1,16	2,95	1,30	3,05	1,24	2,95	1,13	1,39	,24	2,73	,04	-
49	3,36	1,17	2,90	1,30	3,10	1,31	2,76	1,20	,69	,55	3,13	,02*	1-2,1-4,3-
50	3,88	1,06	3,00	1,27	3,04	1,33	2,73	1,21	1,82	,14	9,38	,00*	1-2,1-3,1-4,3-4

*<0,05

Öğretmenlerin Hizmet yıllarına göre Kariyer basamaklarında Yükselme Sistemine İlişkin görüşlerinin yer aldığı 22, 27, 38, 41 ve 45. maddelerde dağılımın homojen olmadığı görülmüş ve bu maddelere Kruskal Wallis H ve Mann Whitney U Testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: Hizmet Yılı Değişkenine Göre Homojen Dağılım Göstermeyen Maddelere İlişkin Kruskal Wallis ve Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Madde No	Kruskal Wallis H Test		Mann Whitney U Test		Fark Olan Gruplar
	Kruskal Wallis H Test	p	Mann Whitney U Test	P	
22	1,82	,61	-	-	-
27	6,07	,10	-	-	-
28	6,17	,10	-	-	-
38	3,26	,35	-	-	-
			2327,50	,01*	
			3249,50	,00*	
41	9,03	,02*	2052,50	,05	1-2, 1-3
			9844,50	,30	
			5992,50	,88	
			8245,00	,30	
45	3,26	,35			

*p<0,05

Araştırmaya katılan öğretmenlerin hizmet yılları ile Kariyer basamaklarında yükselme sistemi’ye ilişkin görüşleri arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu farklılık 1–5 yıl grubu (1) ile 6–10 yıl grubu (2) öğretmenler arasında, 1–5 yıl grubu (1) ile 11–15 yıl grubu (3) arasında yer alan öğretmenlerden kaynaklanmaktadır. Bu bulguya göre hizmet yılı az öğretmenlerin, velilerin çocuklarını uzman veya başöğretmenlere vermek isteyeceklerini düşündükleri söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

I. Öğretmenlerin “Kendilerini Yenileme ve Geliştirme Becerilerine ilişkin görüşleri arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık bulunmuştur. Yapılan istatistiksel işlemlerden elde edilen sonuçlara göre;

Erkek öğretmenlerin göreve başladıktan sonra kendilerini yeniledikleri görüşüne kadın öğretmenlerden daha yüksek oranda katıldıkları, yine erkek öğretmenlerin mesleğe başladıktan sonra kendilerini geliştirdikleri görüşüne de kadın öğretmenlerden daha yüksek oranda katıldıklarına inandıkları görülmüştür.

Öğretmenlerin kendilerini geliştirmek için bakanlığın düzenlemiş olduğu hizmet içi eğitim kurslarına katılımında erkek öğretmenlerin daha fazla katılım gösterdikleri, bilgi ve

iletişim teknolojilerinden yararlanmada erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlerden daha yüksek derecede yararlandıkları görüşüne inandıkları görülmüştür.

II. Öğretmenlerin Cinsiyete göre kariyer basamaklarında Yükselme Sistemine ilişkin görüşleri ile ilgili sonuçlarda;

Kariyer basamaklarında yükselme sistemi, öğretmene verilen değeri gösterdiği görüşüne yönelik, cinsiyet değişkenine göre öğretmenlerin görüşleri arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Her iki grupta yer alan öğretmenler bu görüşe çok düşük düzeyde katıldıklarını belirtmişlerdir.

Kariyer basamaklarında yükselme sisteminin öğretmen kalitesini yükselteceği görüşüne kadın ve erkek öğretmenlerin çok düşük düzeyde katıldıkları belirlenmiştir.

Kariyer basamaklarında yükselme sistemi, öğretmen kalitesi adına gerekli olduğuna yönelik olarak, kadın ve erkek öğretmenlerin çok düşük düzeyde katıldıkları görülmüştür.

Kariyer sistemiyle birlikte uzman ve başöğretmenlere ödenecek ücretlerin, öğretmenler arasındaki ilişkiyi olumsuz etkileyeceğine, bayan ve erkek öğretmenlerin katılmadıkları belirlenmiştir.

Uzman ve başöğretmen olabilmek için kıdemini yeterli olduğu görüşüne, kadın ve erkek öğretmenlerin çok düşük düzeyde katıldıkları belirlenmiştir.

III. Öğretmenlerin kendilerini yenileme ve geliştirme becerilerine ilişkin görüşleri arasında hizmet yılı değişkenine göre anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda;

Öğretmenlerin teknolojik araçları kullanabildikleri görüşü ile ilgili aritmetik ortalamalar incelendiğinde, 1-5 yıl hizmeti olan öğretmenlerle 16 yıl ve üzeri hizmeti olan öğretmenlerin görüşleri daha yüksek sonuçlanmıştır.

1-5 yıl arasında hizmeti olan öğretmenler diğer gruplara göre, bilgi ve iletişim teknolojilerinden daha fazla yararlandıklarını belirtmişlerdir.

Tezsiz yüksek lisans yapan öğretmenlerin de Kariyer basamaklarında yükselme sisteminden muaf tutulması gerektiğine yönelik verilen yanıtlarda gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Tüm gruplar bu görüşe çok düşük düzeyde katıldıklarını belirtmişlerdir.

Lisansüstü eğitim yapanların Kariyer basamaklarında yükselme sisteminden muaf tutulması gerektiğine yönelik verilen yanıtlarda gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Bu görüşe 1-5 yıl hizmeti olan öğretmenlerin diğer gruplara göre daha olumsuz yanıt verdikleri belirlenmiştir.

Velilerin çocuklarını uzman ve başöğretmenlere vermek isteyecekleri görüşüne, 1-

5 yıl arası hizmete sahip öğretmenlerin diğer gruptaki öğretmenlere göre daha yüksek düzeyde katıldıkları görülmüştür.

IV. Araştırma bulgularına dayanarak elde edilen sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

Öğretmenlerin mesleki açıdan kendilerini geliştirebilmeleri için, hizmet içi eğitim kursları düzenlenmeli ve bunlara katılım zorunlu hale getirilmelidir. Bu kurslar düzenlenirken kadın öğretmenlerin katılabileceği mesafe ve mekân dikkate alınmalıdır. Çünkü Türk aile yapısı incelendiği zaman aile içi sorumluluğu yürütmekte Kadına büyük sorumluluk düşmektedir. Bu nedenle planlama yapılırken bu boyut dikkate alınmalıdır.

Öğretmenlerin mesleki bilgi ve becerilerini geliştirmede meslektaşlardan yararlanma yoluna gidilmelidir. Bu nedenle de zümre öğretmen toplantılarına gereken ağırlık verilmelidir.

Öğretmenlerin kendilerini geliştirebilmelerini özendirerek ödül sistemi oluşturulmalıdır. Mesleğinde başarılı öğretmenler mutlaka ödüllendirilmelidir. Ödüllendirmede okul yöneticilerinin yanı sıra öğretmenlerin de görüşlerine başvurulmalıdır.

Öğretmenlere sınavsız tezsiz yüksek lisans eğitimi yapma imkânı verilmeli, bunun için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır. İsteyen öğretmenlerin yaz tatili döneminde bu eğitimden istifade etmeleri sağlanmalıdır.

Öğretmenin mesleki bilgisini ölçebilmek ve kendisini sürekli olarak yenileyebilmesini sağlamak için belirli aralıklarla sınav yapılmalı, sınav sonuçlarına göre farklı bir ödüllendirmeye gidilmelidir.

Uzman ve başöğretmenlerin sistem içerisindeki statüleri ve görevleri açıklanmalı ve bu öğretmenlere yapılan ödemeler iyileştirilerek uzman ve başöğretmenlik özendirilmelidir.

Kaynaklar

- Akçay, R. C. (2005). Öğretmenlik Mesleğinin Yönetimindeki Değişmelerden Kaynaklanan Sorunları ve Bir Kariyer Sistemi Modeli. *Eğitim Araştırmaları Derg.* Sayı:18, s.23–24.
- Can, H., Akgün, A, Kavuncubaşı, S. (1995). *Kamu ve Özel Kesimde Personel Yönetimi.* Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Can, H. (1992). *Organizasyon ve Yönetim.* Adım Yayıncılık, Ankara.
- Cenzo D. ve Robbins, S. (1996). *Human Resource Management.* 5 th Edit. John Willey& Sons, New York, s.280.
- Certo, S. (1992). *Modern Management, Quality, Ethics and the Environment Global.* Allyn and Bacon Publishing, MA.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2009 19 (1)

- Çakıroğlu, A. (2005). Öğretmen Yeterlikleri ve Kariyer Basamakları. www.fedu.metu.edu.tr/documents/AliCakiroglu.ppt (15.06.2006 tarihli erişim).
- Çelikten M. (2006). Öğretmenlik Mesleğinde Yeni Model Arayışları. http://ste.comu.edu.tr/tr_index.php?sayfa=tr_program (16.06.2006 tarihli erişim).
- Gümüşeli, A. (2005). Öğretmenlikte Kariyer Sistemine Yapılan Eleştiriler. *Artı@eğitim Dergisi*. <http://www.agumuseli.com/modules/weblog/details.php>. (25.05.2006 tarihli erişim)
- Kaynak, T. ve Diğ; (1998). İnsan Kaynakları Yönetimi. İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayın No: 276. İstanbul.
- Kaynak, T. (1998) . Personel Gereksinimi ve İşletmelerde İnsan Gücü Planlaması. Cenzo D. ve Robbins, S. (1996). *Human Resource Management*. 5 th Edit. John Willey& Sons, New York, s.280.
- Orpen, C. (1994). The Effects of Organizational and Individual Career Management on Career Success. *International Journal of Manpower*, Vol. 15, Num. 1.
- Özyar, A. (2003). Milli Eğitim Bakanlığının Öğretmen Yetiştirme Politikaları. Web:http://oyegm.meb.gov.tr/ortasayfa/gn_md_sunuu.htm.(23.07.2003 tarihli erişim)
- Seferoğlu, S. S. (2003). Öğretmenlerin Hizmet içi Eğitimlerinde Yeni Yaklaşımlar. Çağdaş Eğitim sistemlerinde Öğretmen Yetiştirme Ulusal Sempozyumu, Eğitimde Yansımalar: VII, s.149–167.
- Werther, W.B. and K. Davis. (1993). *Human Resource and Personnel Management*. McGraw Hill. 4th Edition, Singapore.
- Woodd, M. (2000). The Move Towards a Different Career Pattern: Are Women Better Prepared than Men for a Modern Career?, *Career Development International*, 5(2), 99–105.
- Öğretmenlik Kariyer Basamaklarında Yükselme Sistemi Yönetmeliği. <http://uretim.meb.gov.tr/egitekhaber/s83/yonetmelik.htm>. (04.05.2007 tarihli erişim)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 113-132, ELAZIĞ-2009

ÖRGÜTSEL GÜVEN VE ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI

Organizational Trust and Organizational Citizenship Behaviour

Cemil YÜCEL¹, Gülden SAMANCI (KALAYCI)

Özet

Bu çalışmanın amacı, ilköğretim okulu öğretmenlerinin görüşlerine göre, ilköğretim okullarındaki örgütsel güven ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmada kullanılan ölçme araçları Yard. Doç. Dr. Cemil Yücel'in geliştirdiği "Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Anketi" ile Wayne K. Hoy ve Megan Tschannen Moran (2003)'ın geliştirdiği "The Omnibus T-Scale(Seçme T ölçeği)" dir. Frekans, yüzde, ortalama, standart sapma, faktör, güvenilirlik, korelasyon, regresyon analizleri kullanılmıştır. Araştırmada, örgütsel güvenin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde etkisi olduğu; pek çok güven boyutunun örgütsel vatandaşlık davranışının boyutlarını etkilediği tespit edilmiştir. Güvenilir okul ortamına sahip öğretmenlerin, örgütsel vatandaşlık davranışı sergileme eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir. Örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki en etkili değişken öğretmenlerin görev yaptıkları okullardaki çalışma süreleridir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Güven, Örgütsel Vatandaşlık, İlköğretim Okulları

Abstract

The purpose of this study is to explore the relationship between organizational trust and organizational citizenship behaviour in Turkish elementary schools according to the opinions of elementary school teachers. The scales used in the research are 'Organizational Citizenship Behaviour Instrument' developed by Advisor Assistant Professor Cemil Yücel, and 'The Omnibus T-Scale' developed by Wayne K. Hoy ve Megan Tschannen Moran(2003). Frequency, percent, mean, standart deviation, factor, reliability, correlation, regression analyses were used. It was found that; organizational trust has an effect on organizational citizenship behaviour, and most of the dimensions of trust has an effect on the dimensions of organizational citizenship behaviour. Teachers having trusting school atmosphere tend to display organizational citizenship behaviour. The most effective variable on organizational citizenship behaviour is the lenght of service at schools teachers work.

Key Words: Organizational Trust, Organizational Citizenship, Elementary Schools

¹ Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, cemilyucel@usak.edu.tr

Giriş

Eğitim konusunda büyük önem taşıyan okullar bir örgüt olarak ele alındığında, bireylerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı sergilemesi için bazı gereklere ihtiyaç vardır. Bunlardan biri olan Örgütsel Güvenin ele alınması, iletişim ve ilişki kurarak örgütlerin sağlığının korunması ve devamının sağlanması için önem taşımaktadır. Temelde her bireyin güvenme ve güvenilme ihtiyacı duyması ve bu ihtiyaçların karşılanma durumuna göre Örgütsel Güven ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı şekillenmektedir. Bu durumda, Örgütsel Güven'in nasıl oluştuğu ve öğretmenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı sergilemelerini nasıl etkilediği, hangi değişkenlerin bu durumu etkilediği konularının incelenmesi gerekmektedir.

Bu araştırmanın amacı, ilköğretim öğretmenlerinin algıladıkları örgütsel güven duygusunun, örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkilerini incelemektir. Bu çalışmada 'Öğretmenlerin okul müdürüne, meslektaşlarına, veli ve öğrencilere duydukları güven duyguları nasıl oluşmaktadır?' ve 'Öğretmenlerin güven duyguları ÖVD'nı nasıl etkilemektedir?' sorularına cevap aranmaktadır.

Kuramsal Çerçeve

Örgütsel Vatandaşlık

Organ'a (1988) göre; örgütsel vatandaşlık davranışı, biçimsel ödül sisteminde doğrudan ve tam olarak dikkate alınmayan, fakat bir bütün olarak ele alındığında organizasyonun fonksiyonlarını verimli bir biçimde yerine getirmesine yardımcı olan, gönüllülüğe dayalı davranışlardır.

Organ'ın (1988, George'da,1991) tanımlamasına göre; örgütsel vatandaşlık davranışları rol kapsamı dahilinde ya da üzerinde niteliğe sahip, örgütün formal ödül sistemi tarafından dikkate alınmayan davranışlardır. Birey, örgüt açısından işlevselliği olan aktif ya da pasif nitelikli bu davranışları gösterip göstermemeye kendisi karar verir. Schnake (1991)'de davranış niteliğinin yanı sıra davranışın yöneltildiği yeri de dikkate alarak örgütsel vatandaşlık davranışlarının bireylere, gruplara veya örgütlere yöneltilmiş işlevsel davranışlar olduğunu belirtmiştir (Ünal'da, 2003).

Organ'a (1988) göre; örgütsel vatandaşlık davranışı, bireyin bir bütün olarak organizasyonun işleyişini geliştiren faaliyetlerini kapsamaktadır. "Bir bütün olarak" tanımlaması önemli bir nitelendiricidir. Çünkü tek başına bir örgütsel vatandaşlık davranışı organizasyonun genel performansını geliştirici olmayabilir. Örgütsel vatandaşlık davranışları genellikle önemsiz görünen davranışlardır. Örgütsel vatandaşlık davranışının bu yönünü oy verme davranışına benzetirsek, bir tek kişinin verdiği oy

yüzeysel olarak bakıldığında son derece önemsiz görünse de, bir bütün olarak düşünüldüğünde, seçmenlerin oylarının demokratik sistemin temelini oluşturduğu açıktır (İşbaşı, 2000).

Örgütsel vatandaşlık davranışları çalışmalarının çıkış noktası Dennis Organ'ın 1977 yılında "tatmin performansı sağlar" konusundaki teori ile başlamıştır. Bu teoriye bağlı yürütülen, araştırmalarda örgütsel vatandaşlık davranışının örnekleri yöneticiler ile iyi ilişkiler kurma, diğer çalışanlara yardım etme, üstlendiği görevlerden şikâyetçi olmama, bir görevi yapmak zorunda olmadığı halde üstlenme gibi unsurlar sınıflandırılmıştır. Daha sonraki süreçte Bateman ve Organ (1983) birlikte örgütsel vatandaşlık davranışlarının sınıflandırmasını yapabilmek için yöneticilerin memnun olduğu ancak doğrudan çalışanlardan isteyemedikleri 30 önermelik vatandaşlık davranışlarını ölçen bir ölçek hazırlamışlardır. Bu çalışmanın sonunda ilk sınıflamada yardımseverlik (altruism) ve genel uyum boyutları vardır. Genel uyumun adını daha sonra vicdanlılık olarak değiştirmişlerdir (Ünal, 2003).

Organ tarafından geliştirilen vatandaşlık davranışı ölçeğinin kullanıldığı araştırmaların bulgularından yola çıkarak, Graham'ın örgütsel erdemi (civic virtue), Organ'ın nezaket (courtesy) ve sportmenlik (sportmanship) boyutlarının da eklenmesiyle kavramın son sınıflaması olarak kabul gören beş boyutlu sınıflama ortaya çıkmıştır. Bu davranışlar; Yardımseverlik, örgütle ilgili bir görevde veya problemde örgütün diğer çalışanlarına yardım etmeye yönelik gösterdikleri tüm gönüllü davranışlardır (Ünal, 2003). Vicdanlılık, örgüt üyelerinin kendilerinden beklenen rol davranışlarının üstünde ve gönüllü olarak görevlerini yerine getirmeleridir (İşbaşı, 2000). Sportmenlik davranışları, çalışanların sorunlarla, gerginliğe yol açmadan yapıcı görüşleriyle mücadele etmesini ve ortaya çıkan olumsuz durumlara dayanma güçlerini arttırması sebebiyle örgütün etkinliğine ve verimliliğine katkı sağlayan davranışlardır (İşbaşı, 2000). Örgütsel erdem, organizasyonun günlük yaşamına sorgusuzca uyum sağlamaya çalışan bir kişi olmaktan çok organizasyonla ilgili tüm konularda fikir geliştirmeye çalışan ve geliştirdiği fikirleri ifade edebilmedir (Çınar, 2000) ve gönüllülük ise örgütle ilgili bir görevde veya problemde zorunlu olmadığı halde örgütün diğer çalışanlarına yardım etmeye çalışmaktır (Kaynak, 2007).

Örgütsel vatandaşlık davranışını, kendisine etki eden faktörlerden bağımsız düşünemeyiz. Bu bağlamda örgüte bağlılık, bireyin ruhsal durumu, kişilik özellikleri, işe karşı tutumlar ve iş tatmini, örgütsel adalet, ihtiyaçlar, işin özellikleri, liderin özellikleri ve buna bağlı olarak örgüte duyulan güven, kıdem ve hiyerarşik düzey, örgütsel vizyon, örgütün özellikleri, karara katılım, kişi örgüt bütünleşmesi örgütsel vatandaşlık

davranışına etki eden faktörler olarak sıralayabiliriz. Aynı çerçevede düşündüğümüzde, örgütsel vatandaşlık ile benzer nitelikte olan davranışlar ise; Örgütsel Spontanlık psikolojik kontratlar, rol davranışları ve prososyal örgütsel davranıştır (Sosyal Temelli Örgütsel Davranış). Organ(1988)'a göre, vatandaşlık davranışları, örgütün sosyal mekanizmasının işlerliğini kolaylaştırdığı, anlaşmazlıkları azalttığı ve etkinliği arttırdığı için bunların sonucu olarak da performansı arttırabilir. Vatandaşlık davranışlarının örgütsel performansı arttırması sonucunda, yönetsel fonksiyonlara kaynakların tahsisi azaltılmış olur. Böylece, serbest kalan bu kaynakların (finansal ve insan kaynakları) daha verimli amaçlar için kullanılması sağlanır ve örgütsel başarı arttırılır. Örgütsel vatandaşlık davranışları ile yönetici ve çalışanların verimlilikleri artar (MacKenzie, Podsakoff ve Fetter, 1991; Organ, 1988). Örgütsel vatandaşlık davranışları, takım arkadaşları ve iş grupları arasındaki aktiviteleri etkili bir şekilde koordine ederek, örgütsel performansın atmasını sağlarlar (Ünal,2003). Örgütsel vatandaşlık davranışları ile örgütün performansındaki değişkenlik azaltılabilir ve örgütün değişen çevre koşullarına adaptasyonunu kolaylaştırılabilir (Kaynak,2007). Organ'a (1988) göre, örgütsel vatandaşlık davranışları, çalışılan örgüt ortamını cazip bir hale getirerek örgütün nitelikli iş gücünü çekme ve elinde tutma yeteneğini sağlar (Yücel,2006).

Örgütsel Güven

Bireyler arası ilişkilerin en önemli unsurlarından birisi olan güven, örgütsel yaşamda da çok önemli bir yere sahiptir ve örgütsel yaşamda güvenin yerine ilişkin çalışmalara ilgi giderek artmaktadır. Bu çalışmalara özellikle de 1990'lı yıllarda sık sık rastlanmaktadır. Bu çalışmalarda, örgütlerin farklı boyutlarındaki güven ortamı belirlenmeye ve örgütler bu açıdan çözümlenmeye çalışılmıştır. Ancak sosyal bilimlerdeki birçok kavramda olduğu gibi güven kavramı konusunda da ortak bir tanıma ulaşılamamıştır. Güven ile ilgili yapılan çalışmalarda en sık vurgulanan düşünce, kavramın tanımlanmasındaki güçlülüdür. Tanımlanmadaki güçlülüğün yanı sıra güvene delil bulmak da zordur. Çünkü güven birden çok bireyle ilgili bir kavramdır (Ateş, 2004). Araştırmacıların yaptıkları güven tanımlarında bile güvenin içeriği ve boyutları arasında farklılık vardır (Tschannen-Moran ve Hoy, 1998).

Güvenle ilgili literatürün gözden geçirilmesi pek çok farklı tanım olduğunu göstermiştir (Tschannen-Moran ve Hoy, 1998). Tanımların çoğu birey yada grupların karşısındaki kişi yada kişilere en iyi şekilde davranacağı görüşüne dayanmaktadır. Güven ile ilgili literatür değişkendir, ancak yine de bireyler, örgütler ve toplum odaklı olsun ya da olmasın bazı ortak özellikler içermektedir (Hoy, ve Tschannen-Moran, 2003).

Güven ilişkileri, bir tarafın ilgisinin diğerine, güven olmaksızın oluşmayacağı anlamına gelen birbirine bağlılık temeline dayanır (Rousseu, Sitkin, Burt, ve Camerer, 1998). Birbirine bağlılık olmazsa güvene gerek yoktur. Bir ilişkideki birbirine bağlılık savunmasızlığı doğurur ve savunmasızlık pek çok güven tanımının ortak özelliğidir (Bigley ve Pearce, 1998; Mayer, Davis ve Schoorman,1995; Mishra, 1996). Güven risk almayı ve bir insanın başka bir insana zarar verici davranışlar göstermeyeceği rahatlığına dayanan savunmasızlığı içerir (Hoy ve Tschannen-Moran, 2003). Güven, bir grubun başka bir grubun yardımsever, güvenilir, yeterli, dürüst ve açık olduğuna dair rahatlığa dayanan savunmasızlığa istekli olmasıdır (Tschannen-Moran, 1998, 2001, 2003). Güveni bu yönleri içeren bir tanımlamayla ele alacak olursak güvenin yönlerini de incelemek gerekmektedir. Güvenin yönleri açısından baktığımızda:Yardımseverlik, güvenin en kapsamlı yönü, birinin iyi olduğuna, önemsenen bir şeyin güvenilen tarafından korunacağı ya da zarar görmeyeceğine olan inanç: yardımseverlikdir (Cummings ve Bromily, 1996; Hosmer,1995; Mishra, 1996). Birinin yardımseverliğiyle ilgili güven eksikliği söz konusu olduğunda, enerji, tahmin ve alternatif planlar yapmakla harcadığı için üretkenlikte zararlar olmaktadır. Öğrencilerine güvenmeyen öğretmenler zamanlarının çoğunu beklenen yada hayal edilen kötü davranışları düşünmekle geçirmektedirler (Hoy ve Tschannen-Moran, 2003).

Söylemlerden yola çıkarak burada bazı kavramların açıklamasına girmek yararlı olacaktır. Bu bağlamda; güvenilirlik, yardımseverlikle birlikte tahmin edilebilirlik duygusu oluşturur. Kişiler arası bağlılık durumunda, başka bir kişi yada gruptan bir şeye ihtiyaç duyulduğunda, bireye bunu karşılması için güvenilebilir (Mishra, 1996). Güvenilirlik kişinin ihtiyaçlarının olumlu şekilde karşılanacağı inancını belirtir (Hoy ve Tschannen-Moran, 2003).Yeterlik; beklendik ve yapılacak işin standartlarına göre davranma yeteneğidir. Bir öğrenci, öğretmenin yardımsever olduğuna inanıyor ve öğrenme konusunda gayret gösteriyor olabilir ancak öğretmeni konuyla ilgili yeterli bilgiye sahip değilse ya da bilgiyi uygun şekilde aktaramıyorsa öğrencinin öğretmenine olan güveni sınırlı olacaktır (Hoy ve Tschannen-Moran, 2003). Dürüstlük insanın karakter, tutarlılık ve doğruluğudur. İnsanın ifadeleri ve davranışları arasındaki tutarlılık dürüstlük işaretidir. Dahası, hareketlerin sorumluluğunu kabul etme ve başkasını suçlamamak için gerçeği çarpıtmamak doğruluk örneğidir (Tschannen-Moran ve Hoy, 1998). Açıklık, konu ile ilgili bilginin paylaşıldığı kapsamdır; bireylerin kendilerini diğerlerine karşı savunmasız duruma getirme sürecidir. Bilgi, örgütsel gizli konular yada kişisel bilgilerle alakalı olabilir, yani kendini ele vermedir (Mishra, 1996).

Bireysel ilişkilerde güven ne derecede önemli ise bireyin örgütle ve örgütün bireyle

olan ilişkilerinde de o derece önemlidir. Çünkü, ortak amaçlara ulaşırken karşılaşılan maliyetler ve kayıplar, sağlanacak güven ortamıyla en düşük seviyeye indirilebilmekte ve örgütlerin gelecekleriyle ilgili belirsizlikler azaltılabilmektedir (Ateş, 2004). Öyle ki; güven örgütlerin yaşamasında ve vizyonlarının gerçekleştirilmesinde önemli bir yere sahiptir (Rosen,1998). Ayrıca örgütlerdeki güven ortamının birçok faydası vardır. Güvenli bir ortam, gelişmeye açıklık, nitelikli bir iletişim ve örgütsel etkililikte önemli bir yere sahiptir (Tschannen-Moran, 2001). Bir örgütte, işgörenler ile işveren, örgüt ile katılımcılar arasındaki güven, üretkenliğin, verimliliğin ve amaçların gerçekleşmesinin belirleyicilerinden biridir. Güven olmayan bir örgütte amaçların gerçekleşmesinde eksiklikler mutlaka olacaktır (Yılmaz, 2004).

Metod

Evren Ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 2006-2007 Eğitim-Öğretim yılında Uşak ilinde bulunan MEB'e bağlı, 66 ilköğretim okulunda görev yapan, 1061 öğretmenden; araştırmanın örneklemini ise evrenden seçilen 30 ilköğretim okulunda görev yapan 445 öğretmenden oluşmaktadır.

Ölçme Aracı

Araştırmada, öğretmenlerin örgütsel güven duygularını ölçmek için Wayne K. Hoy ve Megan Tschannen Moran'ın "The Omnibus T-Scale(Seçme T ölçeği)" örgütsel vatandaşlık davranışlarını ölçmek için ise Yücel'in ÖVD anketi (Ay, 2007; Dönder, 2006; Kaynak, 2007; Ünal, 2003; Yücel, 2006) kullanılmıştır. Güven ölçeğinin orjinaline tarafımızca madde eklemesi yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Tarama türündeki bu araştırmada anketler 445 öğretmene uygulanmış. Anketlerden elde edilen veriler SPSS 13.0 adı verilen paket programda; yüzde, ortalama, standart sapma , faktör analizi, güvenilirlik analizi ve korelasyon, regresyon analizi yapılarak analiz edilmiştir.

Bulgular Ve Yorumlar

Bu araştırmada, örgütsel vatandaşlık davranışlarını ölçmeye yönelik hazırlanan anket maddelerinin 5 boyutta ayrıldığı görülmüştür. Boyutlar, içinde bir araya geliş özellikleri incelenerek yine konuyla ilgili literatürüne göre boyutları oluşturulan; beş sorudan oluşan yardımseverlik boyutunun güvenilirlik katsayısı alfa % 91 (0,91), dört

sorudan oluşan kendini geliştirme boyutunun güvenilirlik katsayısı alfa % 93 (0,93), üç sorudan oluşan gönüllülük boyutunun güvenilirlik katsayısı alfa % 82 (0,82), üç sorudan oluşan sportmenlik boyutunun güvenilirlik katsayısı alfa % 80 (0,80) ve en son olarakta üç sorudan oluşan vicdanlılık boyutunun güvenilirlik katsayısı alfa % 79 (0,79)'dir. Örgütsel Vatandaşlık Davranışını ölçen maddelerin genel güvenilirlik katsayısı ise alfa % 94 (0,94)'tür.

Örgütsel güven duygularını ölçmeye yönelik hazırlanan anket maddelerinin 5 boyutta ayrıldığı görülmüştür. Boyutlar içinde bir araya geliş özellikleri incelenerek yine konuyla ilgili literatüre göre adlandırılmış ve güvenilirlikleriyle birlikte müdüre güven birinci boyutu oluşturmakta ve güvenilirlik katsayısı alfa % 97 (0,97)'dir. Daha sonra sırasıyla öğretmenlere genel güven; güvenilirlik katsayısı alfa % 95 (0,95), öğretmenlerin etkileşim güveni; güvenilirlik katsayısı alfa % 93 (0,93), velilere güven; güvenilirlik katsayısı alfa % 70 (0,70), öğrencilere güven; güvenilirlik katsayısı alfa % 85 (0,85) yer almıştır.

Tablo 1: Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeğinin Faktör Yapısı

Anket maddeleri	FAKTÖRLER				
	Yardımsverlik	Kendini geliştirme	Gönüllülük	Sportmenlik	Vicdanlılık
ocb14	,78				
ocb13	,75				
ocb12	,74				
ocb11	,72				
ocb15	,71				
ocb9		,83			
ocb10		,81			
ocb8		,81			
ocb7		,71			,36
ocb2			,80		
ocb1			,80		
ocb3			,77		
ocb17				,83	
ocb16				,78	
ocb18				,75	
ocb5					,81
ocb6			,42		,64
ocb4			,38		,63
Aygen Değeri	3,48	3,23	2,55	2,35	2,07
% Varyans	19,34	17,92	14,14	13,03	11,51
% Birikimsel	19,34	37,26	51,40	64,43	75,94
Güvenilirlik	,91	,93	,82	,80	,79
Genel Güvenilirlik			,94		

Tablo 3'te örgütsel vatandaşlık davranışları arasında en belirgin olanın yardımsverlik davranışı olduğu görülmektedir. Örgütsel güven boyutları arasında en belirgin olanın müdüre güven boyutu olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Örgütsel Güven Davranışı Ölçeğinin Faktör Yapısı

Anket maddeleri	Müdürle güven	Öğretmenlere güven	Etkileşim güveni	Velilere güven	Öğrencilere güven
ud19	,88				
mud21	,86				
mud20	,86				
mud28	,86				
mud29	,85				
mud17	,84				
mud22	,83				
mud23	,82				
mud14	,82				
mud30	,79				
mud9	,79				
mud24	,79				
mud3	,78				
mud4	,76				
mud13	,76				
mud16	,74				
mud27	,74				
mud18	,73				
mud7	,68				
mud15	,63				
ogr19	,61				
ogrt1		,85			
ogrt2		,83			
ogrt3		,81			
ogrt6		,81			
ogrt5		,78			
ogrt7		,77			
ogrt4		,76			
ogrt12		,61			
ogrt20			,76		
ogrt19			,74		
ogrt17		,42	,73		
ogrt18		,46	,71		
ogrt25			,71		
ogrt16		,41	,69		
ogrt21			,68		
ogrt24			,63		
ogr17				,77	
ogr8				,71	
ogr3				,69	,37
ogr5				,67	,35
ogr21				,65	
ogr1					,82
ogr2					,78
ogr16					,67
ogr6					,61
ogr11				,48	,50
Aygen Değeri	14,12	6,44	5,33	3,39	3,24
% Varyans	30,05	13,71	11,33	7,21	6,90
Güvenilirlik	,97	,95	,93	,70	,85
Genel Güvenilirlik			,97		

Değişkenler Arası Korelasyonlar

Değişkenler arası korelasyonlar; kendini geliştiren öğretmenlerin, yardımsever ($r=,70$); yardımsever öğretmenlerin, gönüllü ($r=,51$), sportmen ($r=,58$) ve titiz ($r=,56$) davranışlar sergileme eğilimi göstermekte olduğunu belirtmektedir. Bu durumda; Kendini geliştirme tutumu sergileyen öğretmenler daha titiz ($r=,64$), sportmen ($r=,49$) ve gönüllü($r=,48$) davranışlar sergilemektedirler.

Tablo 3: Betimleyici İstatistikler

	ORT.	SS	N
Genel ÖVD	3,54	,74	441
Yardımsverlik	3,72	,87	440
Kendini geliştirme	3,50	,94	439
Gönüllülük	3,36	,92	440
Sportmenlik	3,54	,99	439
Titizlik	3,45	,95	438
Genel Güven	3,65	,66	445
Müdüre güven	4,04	,93	444
Öğrt.genel güven	3,84	,93	445
Öğrt.etkileşim	4,01	,84	441
Veliye güven	3,01	,85	445
Öğrenciye güven	3,39	,86	445
Yaş	37,08	8,85	392
Kıdem yılı	13,65	8,27	343

Titiz davranışlar sergileyen öğretmenler, gönüllü davranışlar sergilemektedirler ($r=,60$). Gönüllülük davranışı sergileyen öğretmenler, sportmence davranışlar sergilemektedir ($r=,34$). Titiz davranışlar sergileyen öğretmenler, sportmence davranışlar sergilemektedirler ($r=,43$).

Öğretmenlerin sergilediği örgütsel vatandaşlık davranış düzeyleri ile (yardımsverlik, kendini geliştirme, okuldaki işlerin yerine getirilmesinde gönüllü olma, sportmence davranışlar sergileme ve işlerin yapımında titiz davranma) örgütte hissedilen güven duyguları arasında (müdüre güven duyma, arkadaşlarına güven duyup etkileşim içerisinde bulunma, veliler ve öğrencilere olan güven duyguları) ilişki olduğu görülmektedir($r=,25$).

Tablo 4: Değişkenler Arası Korelasyonlar (N=445)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1.ÖVD	1,00	,88	,85	,71	,71	,80	,25	,15	,19	,21	,21	,20	,12	,16	,14	-,03
2.Yardımsverlik		1,00	,70	,51	,58	,56	,21	,12	,19	,19	,14	,16	,08	,13	,03	-,03
3.Kendini geliştirme			1,00	,48	,49	,64	,17	,07	,13	,12	,18	,13	,02	,06	,11	,02
4.Gönüllülük				1,00	,34	,60	,28	,15	,22	,25	,21	,22	,11	,11	,16	-,01
5.Sportmenlik					1,00	,43	,19	,12	,11	,15	,16	,16	,12	,11	,13	-,05
6.Titizlik						1,00	,19	,13	,08	,11	,22	,18	,19	,23	,16	-,04
7.Örgütsel Güven							1,00	,76	,77	,77	,70	,75	,16	,16	,04	,03
8.Müdüre güven								1,00	,47	,52	,38	,45	,09	,08	-,02	-,01
9.Öğrt.genel güven									1,00	,74	,31	,35	,05	,01	,07	,04
10.Öğrt.etkileşim güv.										1,00	,29	,33	,03	,05	-,01	,01
11.Veliye güven											1,00	,68	,22	,26	,05	,02
12.Öğrenciye güven												1,00	,22	,24	,06	,03
13.Yaş													1,00	,93	,33	-,22
14.Kıdem yılı														1,00	,30	-,20
15.Cinsiyet															1,00	-,08
16.Medeni hal																1,00

*0,10 ve üzeri tüm korelasyonlar 0,05 düzeyinde manidardır.

Tabloları anlamlandırdığımızda görülür ki; Okulda, öğretmenler müdürlerine, çalışma arkadaşlarına, veli ve öğrencilere güvenirlerse; daha işbirlikçi, dert dinleyen ve yardımcı tavırlar sergilemektedirler ($r=,21$). Çalışma arkadaşlarına güvenen, onlarla etkileşim içerisinde bulunan ve iletişime açık olan öğretmenler, yardım etme konusunda daha gönüllü davranışlar göstermektedirler ($r=,19$). Öğrencilerin sözlerine inanan, öğrencilerinin sorumluluklarını yerine getirdiklerini düşünen ve öğrencilerini güvenilir olarak gören öğretmenler, daha yardımsever tavra sahiptirler ($r=,16$). Velilerin desteğini hisseden, velilerin sözlerini tuttuğunu ve sorumluluk sahibi olduklarını düşünen öğretmenler, yardımsever bir tutum sergilerler ($r=,14$). Öğretmenlerin kıdemi arttıkça, daha yardımsever olmaktadırlar ($r=,13$).

Öğretmenler, ihtiyaç duyduklarında müdürlerinin yanlarında olduğunu bildikleri ve desteğini aldıklarında daha yardımsever olmaktadırlar ($r=,12$).

Çocuklarıyla ilgilenen ve sorumluluklarını yerine getiren velilere güvenen öğretmenler, kendilerini geliştirmektedirler ($r=,18$). Çalışma arkadaşlarının yanlarında olduğunu bilen, arkadaşlarından zor durumlarda destek ve samimi davranışlar gören, açıklarının kapatıldığını düşünen öğretmenlerin, yardımsever olmak ve örgüt etkililiğini artırmak için kendilerini geliştirdikleri düşünülmektedir ($r=,13$). Öğretmenler, öğrencilerinin sorumluluk duygusuna sahip ve kendilerine hiss edilen güveni boşa çıkarmayacaklarını düşündüklerinde, kendilerini geliştirmeye özen göstermektedirler ($r=,13$). Öğretmenler görevlerini hakkıyla yerine getiren, gerektiğinde yanlarında yer alan, bilgisini kendileriyle paylaşan arkadaşları olduğunu düşündüklerinde, kendilerini geliştirmektedirler ($r=,12$). Erkek öğretmenler bayan öğretmenlere göre kendilerini daha fazla geliştirmektedirler ($r=,11$).

Öğretmenler, müdürlerine, arkadaşlarına, öğrenci ve velilere güvendikleri sürece daha fazla gönüllü davranışlar sergilemektedirler ($r=,28$). Öğretmenler, arkadaşlarının gerektiğinde yanlarında yer aldıklarını, iletişime ve işbirliğine açık olduklarını düşündükleri zaman, okul yararına olan işleri organize etme ve yürütme konusunda ve hatta başkalarının almak istemedikleri görevleri yapmada daha fazla gönüllülük göstermektedirler ($r=,25$). Arkadaşlarının dürüstlüğüne güvenen ve inanan öğretmenler, okul yararına işlerin yapımında daha fazla gönüllü olmaktadırlar ($r=,22$). Sorumluluklarını bilen ve bunları yerine getiren öğrencileri olduğunu düşünen öğretmenler, okulla ilgili görevlere daha fazla gönüllü olmaktadırlar ($r=,22$). Veli desteğini hisseden öğretmenler, okul yararına olan işleri organize etme ve yürütme konularında aktif görev almaya, daha fazla gönüllülük göstermektedirler ($r=,21$). Müdürün desteğini hisseden öğretmenler okul işlerini yürütmeye gönüllü olmaktadırlar

($r=,15$). Erkek öğretmenler okul yararına işlerin organizasyonunda, daha fazla gönüllü davranışlar göstermektedirler ($r=,16$).

Öğretmenler, kıdemleri arttıkça gönüllülük davranışlarını daha fazla sergilemektedirler ($r=,11$). Öğretmenler, veliler ve öğrencilere güvendiklerinde daha tahammülkar davranmakta ve ortaya çıkan sorunları büyütmemektedirler ($r=,16$).

Arkadaşlarıyla etkileşim içinde bulunan ve iyi ilişkiler geliştiren öğretmenler şikayet etmekten kaçınıp, ufak sorunları büyütmemektedirler ($r=,15$). Öğretmenlerin müdüre, arkadaşlarına, öğrencilerine ve velilerine karşı duydukları güven, sportmence davranışlar sergilemelerini sağlamaktadır ($r=,19$). Erkek öğretmenler bayan öğretmenlere oranla sportmenlik davranışını daha çok göstermektedirler ($r=,13$).

Okuldaki kıdem yılı yüksek olan öğretmenler, kıdem yılı daha az olan öğretmenlere göre okul başarısı için daha fazla çaba göstermektedirler ve mesai saatlerine riayet etmede daha titizdirler ($r=,23$). Öğretmenler, velilerin, sorumluluk duygusuna sahip olduklarını düşündükleri sürece, okulun başarısı için daha titiz davranışlar sergilemektedirler ($r=,22$). Örgüte duyulan güven ortamı, öğretmenlerin titiz davranışlar sergilemelerini sağlamaktadır ($r=,19$). Öğretmenler yaşları arttıkça, örgüte karşı daha titiz davranışlar sergilerler ($r=,19$). Öğretmenler, öğrencilerin onlardan beklenen davranışları sergilediklerinde gördüklerinde okulla ilgili işlerin yürütülmesinde mesai saatleri dışında da daha fazla çalışıp, okul başarısını arttırmaya çalışmaktadırlar ($r=,18$). Erkek öğretmenler bayan öğretmenlere göre daha titiz davranmaktadırlar ($r=,16$). Okuldaki müdürün işbirliğine açık olması, öğretmenlerin titiz davranışlar göstermelerini sağlamaktadır ($r=,13$). Çalışma arkadaşlarıyla etkileşim içinde olan öğretmenler, okul başarısı için daha fazla çalışır ve dakik davranırlar ($r=,11$).

Regresyon Modelleri

Öğretmenlerin örgüte duydukları güven, bu örgütteki çalışma sürelerinin fazlalığı ve cinsiyetleri, örgütsel vatandaşlık davranışlarının %12'sini açıklamaktadır. Görev yaptıkları okullardaki çalışma süreleri arttıkça, öğretmenler daha çok yardımsever davranmakta, okul yararına işlerin yapılmasında daha çok gönüllü olmakta, kendilerini geliştirmeye gayret göstermekte ve sorunları büyütmekten kaçınmaktadırlar.

Öğretmenlerin örgüte duydukları güven, fazladan gönüllü görev almalarında, kendilerini geliştirmelerinde, olumsuzlukları göz ardı etmelerinde ve arkadaşlarına yardımcı olmalarında etkilidir. Ayrıca bu öğretmenler diğer arkadaşlarına nazaran okul başarısı için daha fazla çaba sarf etmektedirler. Erkek öğretmenler, bayan öğretmenlere göre fazladan çaba gerektiren örgütsel vatandaşlık davranışlarını daha fazla

göstermektedirler.

Öğretmenlerin, güvenin alt boyutlarından olan öğretmenlere duyulan genel güvenleri, öğretmenlerin çalışma süreleri ve cinsiyetleri öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarının %11'ini açıklamaktadır. Örgütsel vatandaşlık davranışını, en çok örgütsel güven boyutlarından öğretmenlere duyulan genel güven etkilemektedir.

Tablo 5: ÖVD ve Örgütsel Güven Regresyon Modeli

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		
	B	Std. hata	Beta	t.	p
3 (Sabit)	2,25	,28		8,15	,00
Çalışma süresi	,04	,01	,22	3,69	,00
Örgütsel güven	,22	,07	,20	3,32	,00
Cinsiyet	,22	,09	,15	2,45	,02

Bağımlı değişken: ÖVD
R²= ,12 modelinin manidarlığı 0,000001' dir..

Öğretmenlerin, arkadaşlarına güveni arttıkça daha çok örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemektedirler. Öğretmenlerin cinsiyeti ve çalışma süreleri de örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemelerini etkilemektedir. Erkek öğretmenler, bayan öğretmenlere göre fazladan çaba gerektiren örgütsel vatandaşlık davranışlarını daha fazla göstermektedirler. Öğretmenlerin çalışma süreleri arttıkça örgütsel vatandaşlık davranışlarını daha çok sergilemektedirler.

Tablo 6: ÖVD ve Örgütsel Güven Boyutları Regresyon Modeli

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		
	B	Std. hata	Beta	t.	p
3 (Sabit)	2,57	,22		1,47	,00
Çalışma süresi	,04	,01	,23	3,93	,00
Öğretmenlere genel güven	,13	,05	,17	2,83	,01
Cinsiyet	,22	,09	,14	2,38	,02

Bağımlı değişken: ÖVD
R²= ,11 modelinin manidarlığı 0,000001' dir.

Öğretmenlerin sergilediği örgütsel vatandaşlık davranışının alt boyutlarından olan yardımseverlik davranışlarını, öğretmenlerin örgüte güven duyguları ve çalışma süreleri %6 açıklamaktadır. Öğretmenlerin örgüte güven duyguları ve örgütteki çalışma süreleri arttıkça yardımsever davranışlar sergilemektedirler.

Tablo 7: Yardımseverlik Davranışı ve Örgütsel Güven Regresyon Modeli

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		
	B	Std. hata	Beta	t.	p
(Sabit)	2,91	,29		10,01	,00
Çalışma süresi	,04	,01	,18	2,97	,00
Örgütsel güven	,20	,08	,16	2,56	,01

Bağımlı değişken: Yardımseverlik
R²= ,06 modelinin manidarlığı 0,000001' dir.

Öğretmenlerin gösterdikleri yardımsever davranışları, öğretmenlerin arkadaşlarına hissettikleri genel güven duyguları ve örgütteki çalışma süreleri %7 açıklamaktadır. Örgütsel güven boyutları içerisinde, öğretmenlerin arkadaşlarına duydukları güven, yardımseverlik davranışları sergilemelerini en çok etkileyen duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğretmenler arkadaşlarına güven duyduklarında ve örgütteki çalışma süreleri arttığında, yardımsever davranışlar sergilemektedirler.

Tablo 8: Yardımseverlik Davranışı ve Örgütsel Güven Boyutları Regresyon Modeli

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		
	B	Std. hata	Beta	t.	p
2 (Sabit)	3,02	,22		13,88	,00
Çalışma süresi	,04	,01	,20	3,22	,00
Öğretmenlere genel güven	,16	,05	,18	2,95	,00

Bağımlı değişken: Yardımseverlik
R²= ,07 modelinin manidarlığı 0,000001' dir.

Öğretmenlerin, örgütsel güven duyguları, çalışma süreleri ve cinsiyetleri öğretmenlerin kendini geliştirme davranışlarının %7'sini açıklamaktadır. Öğretmenlerin örgütsel güven duyguları arttıkça, kendilerini daha çok geliştirmektedirler. Öğretmenlerin cinsiyetleri ve çalışma süreleri de kendilerini geliştirme davranışı sergilemelerini etkilemektedir. Erkek öğretmenler bayan öğretmenlere göre kendilerini daha çok geliştirmektedirler. Öğretmenler, örgütteki çalışma süreleri arttıkça kendilerini daha çok geliştirmektedirler.

Tablo 9: Kendini Geliştirme Davranışı ve Örgütsel Güven Regresyon Modeli

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		
	B	Std. hata	Beta	t.	p
3 (Sabit)	2,23	,36		6,18	,00
Cinsiyet	,34	,12	,18	2,90	,00
Çalışma süresi	,03	,01	,13	2,13	,03
Örgütsel güven	,18	,09	,12	2,02	,04

Bağımlı değişken: Kendini geliştirme
R²= ,07 modelinin manidarlığı 0,000001' dir.

Öğretmenlerin velilere olan güvenleri ve cinsiyetleri, kendini geliştirme davranışlarını %7 açıklamaktadır. Öğretmenler örgüte güven duyduklarında kendilerini geliştirmektedirler, ancak kendilerini geliştirmelerini, örgütsel güven boyutları içerisinde en çok velilere duydukları güven etkilemektedir. Erkek öğretmenler, bayan öğretmenlere göre, kendilerini daha çok geliştirmektedirler.

Öğretmenlerin gönüllülük davranışlarını; örgüte duydukları güven, cinsiyet ve çalışma süreleri %14 açıklamaktadır. Öğretmenlerin örgüte güven duyguları ve çalışma süreleri arttıkça daha çok gönüllü davranışlar sergilemektedirler, ayrıca erkek öğretmenler bayan öğretmenlere göre daha çok gönüllü davranışlar sergilemektedirler.

Tablo 10: Kendini Geliştirme Davranışı ve Örgütsel Güven Boyutları Regresyon Modeli

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		
	B	Std. hata	Beta	t.	p
2 (Sabit)	2,46	,26		9,33	,00
Cinsiyet	,37	,12	,19	3,13	,00
Veliye güven	,17	,07	,16	2,55	,01

Bağımlı değişken: Kendini geliştirme
R²= ,07 modelinin manidarlığı 0,000001' dir.

Tablo 11: Gönüllülük Davranışı ve Örgütsel Güven Regresyon Modeli

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		
	B	Std. hata	Beta	t.	p
3 (Sabit)	1,45	,35		4,17	,00
Örgütsel güven	,36	,08	,25	4,30	,00
Çalışma süresi	,05	,01	,20	3,46	,01
Cinsiyet	,28	,11	,15	2,48	,01

Bağımlı değişken: Gönüllülük
R²= ,14 modelinin manidarlığı 0,000001' dir.

Gönüllülük davranışı; öğretmenlere genel güven, cinsiyet, çalışma süresi ve öğrencilere güven tarafından %15 açıklanmaktadır. Öğretmenler örgüte güven duyduklarında gönüllü davranışlar sergilemektedirler, ancak gönüllü davranışlar sergilemeleri en çok öğretmen arkadaşlarına duydukları genel güven ve öğrencilere duydukları güvenden etkilenmektedir. Öğretmenlerin örgütteki çalışma süreleri arttıkça daha gönüllü olmaktadır ve erkek öğretmenler daha çok gönüllü davranışlar sergilemektedirler.

Tablo 12: Gönüllülük Davranışı ve Örgütsel Güven Boyutları Regresyon Modeli

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		
	B	Std. hata	Beta	t.	p
4 (Sabit)	1,59	,30		5,14	,00
Öğretmenlere genel güven	,19	,06	,19	3,06	,00
Çalışma süresi	,05	,01	,21	3,60	,00
Cinsiyet	,26	,11	,14	2,31	,02
Öğrencilere güven	,14	,07	,13	2,01	,04

Bağımlı değişken: Gönüllülük
R²= ,15 modelinin manidarlığı 0,000001' dir.

Öğretmenlerin örgüte duydukları güven, cinsiyetleri ve çalışma süreleri, sergiledikleri sportmenlik davranışlarının %7'sini açıklamaktadır. Öğretmenlerin örgütsel güven duyguları ve çalışma süreleri arttıkça sportmenlik davranışlarını daha çok sergilemektedirler. Erkek öğretmenler bayan öğretmenlere nazaran sportmenlik davranışını daha çok sergilemektedirler.

Öğretmenlerin sportmenlik davranışı sergilemeleri, öğretmenlerin örgütsel güven

davranışından etkilenmekte, ancak örgütsel güvenin hangi boyutundan daha çok etkilendiğini açıklamak için yapılan analizde hiçbir boyuttan etkilenmediği görülmektedir.

Tablo 13: Sportmenlik Davranışı ve Örgütsel Güven Regresyon Modeli

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		
	B	Std. hata	Beta	t.	p
3 (Sabit)	2,29	,38		6,03	,00
Çalışma süresi	,04	,01	,15	2,46	,02
Cinsiyet	,28	,12	,14	2,23	,03
Örgütsel güven	,19	,09	,13	2,06	,04

Bağımlı değişken: Sportmenlik
R²= ,07 modelinin manidarlığı 0,000001' dir.

Öğretmenlerin çalışma süreleri ve cinsiyetleri, sportmenlik davranışlarını %5 açıklamaktadır. Öğretmenler çalışma süreleri arttıkça daha çok sportmen davranışlar sergilemektedirler. Erkek öğretmenler, daha çok sportmen davranmaktadırlar

Tablo 14: Sportmenlik Davranışı ve Örgütsel Güven Boyutları Regresyon Modeli

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		
	B	Std. hata	Beta	t.	p
2 (Sabit)	2,95	,20		14,51	,00
Çalışma süresi	,04	,01	,15	2,49	,01
Cinsiyet	,29	,12	,15	2,38	,02

Bağımlı değişken: Sportmenlik
R²= ,05 modelinin manidarlığı 0,000001' dir.

Öğretmenlerin gösterdiği titizlik davranışı, öğretmenlerin örgüte güven, çalışma süresi ve cinsiyetleri ile %11 açıklanmaktadır. Öğretmenler örgüte güven duyduklarında daha çok titiz davranışlar sergilemektedirler. Öğretmenlerin çalışma süreleri arttıkça daha titiz davranışlar sergilerler ve erkek öğretmenler bayan öğretmenlere göre daha çok titizlik davranışları göstermektedirler.

Tablo 15: Titizlik(Vicdanlılık) Davranışı ve Örgütsel Güven Regresyon Modeli

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		
	B	Std. hata	Beta	t.	p
3 (Sabit)	2,04	,36		5,65	,00
Çalışma süresi	,05	,01	,23	3,86	,00
Örgütsel güven	,22	,09	,15	2,47	,01
Cinsiyet	,27	,12	,14	2,33	,02

Bağımlı değişken: Titizlik
R²= ,11 modelinin manidarlığı 0,000001' dir.

Öğretmenlerin titizlik davranışlarını, velilere güven, cinsiyet ve çalışma süreleri %11 açıklamaktadır. Öğretmenler örgüte güven duyduklarında, titiz davranışlar sergilemektedirler ancak örgütsel güven boyutları içerisinde titizlik davranışı en çok velilere güven boyutundan etkilenmektedir. Öğretmenlerin örgütteki çalışma süreleri

artıkça daha titiz davranmaktadırlar ve erkek öğretmenler daha titiz davranışlar sergilemektedirler.

Tablo 16: Titizlik(Vicdanlılık) Davranışı ve Örgütsel Güven Boyutları Regresyon Modeli

Model	Standartlaştırılmamış		Standartlaştırılmış		
	Katsayılar		Katsayılar		
	B	Std. hata	Beta	t.	p
3 (Sabit)	2,31	,26		8,81	,00
Çalışma süresi	,05	,01	,20	3,32	,00
Örgütsel güven	,19	,07	,16	2,71	,01
Cinsiyet	,27	,12	,14	2,33	,02

Bağımlı değişken: Titizlik (Vicdanlılık)
R²= ,11 modelinin manidarlığı 0,000001' dir.

Sonuç Ve Öneriler

Öğretmenlerin hissettikleri örgütsel güven duygularının, sergiledikleri örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkilerini incelemek amacıyla yapılan bu araştırmada, öğretmenlerin okul müdürlerine, meslektaşlarına, veli ve öğrencilerine duydukları güvenin nasıl oluştuğu ve öğretmenlerin örgütsel güven duygularının örgütsel vatandaşlık davranışlarını nasıl etkilediği incelenmiştir.

Bulgular, öğretmenlerin örgütsel güven duygularının örgütsel vatandaşlık davranışlarını %12 açıkladığını göstermektedir. Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışını en çok öğretmenlere duydukları genel güven açıklamaktadır. Öğretmen arkadaşlarını birbirine inanan, zor durumlarda bile birbirlerini destekleyeceklerini, birbirlerinin açıklarını kapatacaklarını, arkadaşlarının doğruları söylediğini, samimi, tutarlı ve güvenilir olduğunu düşünen öğretmenler, arkadaşlarına karşı daha yardımsever davranmakta, örgütle ilgili tüm konularda fikir geliştirebilmek adına kendini geliştirmekte ve bu fikirlerini ifade etmekte, okulla ilgili görev ve hatta olumsuz durumlarda zorunlu olmadığı halde diğer çalışanlarla yardım etmek için daha gönüllü davranmakta, meydana gelen sorunlara gerginlik yaratmadan yapıcı görüşlerle müdahale etmekte, okulun başarısı için daha çok çalışıp mesai saatleri dışında bile okul yararı için çaba sarf etmektedirler.

Öğretmen arkadaşlarının; zor durumlarda bile kendilerini destekleyeceğine, samimiyetine, her zaman doğruları söyleyeceğine, açıklarını kapatma konusunda yardımcı olacağına, dürüstlüğüne ve tutarlılığına inanan, arkadaşlarının birbirlerine inanan ve birbirlerine güvenen insanlar olduğunu düşünen öğretmenler; diğer öğretmenlere dertleri paylaşma, işbirliği içinde olma, gerek işlerini yetiştirme gerek başka konularda olsun daha çok yardımsever davranışlar sergilemektedirler.

Velilerinin üzerlerine düşen görevleri yaptıklarını, verdikleri sözleri tuttuklarını, kendilerini desteklediklerini, güvenilir olduklarını düşünen öğretmenler; örgütle ilgili

bütün konularda faydalı olabilmek için kendilerini geliştirmeye çalışmaktadırlar.

Arkadaşlarının destekleyici, samimi, doğrucu, açık kapatici, dürüst ve tutarlı; öğrencilerinin güvenilir, sorumluluk sahibi ve inanılır olduklarını düşünen öğretmenler, okulla ilgili görevler ve hatta olumsuz durumlarda dahi bu kişilere yardımcı olmak adına daha yardımsever tutumlar sergilemektedirler.

Buldukları okullarda daha uzun süre görev yapan öğretmenler, sorunlarla, gerginliğe yol açmadan yapıcı görüşleriyle mücadele edebilmekte ve öğretmenlerin ortaya çıkan olumsuz durumlara dayanma güçleri artmakta, yani sorunları daha az büyüten davranışlar sergileme eğilimi göstermektedirler.

Velilerinin sorumlu, kendilerini destekleyici ve güvenilir tavırları olduğunu düşünen öğretmenler, okul başarısı için herkesten daha çok çaba sarf etmek için uğraş vermektedirler. Bununla birlikte; buldukları okullarda daha uzun süre görev yapan öğretmenler, okul başarısı için daha çok çaba sarf etmekte ve okulla ilgili görevlerde daha gönüllü davranmaktadırlar. Cinsiyet faktörü ile ilgili ulaşılan sonuçlar ise; erkek öğretmenlerin kendilerini geliştirmek için daha çok çabaladıklarını, sorunları büyütmeden halletmeye çalıştıklarını, okulla ilgili görevlerde daha çok rol aldıklarını ve okul başarısı için daha çok uğraş verdiklerini göstermektedir.

Bu araştırmada, öğretmenlerin okulun sosyal ortamında oluşan ve gelişen örgütsel güven duyguları ile örgütün etkinliğine ve verimliliğine katkı sağlamak ve örgütün amaçlarına ulaşması için büyük yardımı olan örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılacak olan çalışmalarda öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemek için bu araştırmada güvenin alt boyutları olarak ortaya çıkan boyutlardan başka, güven ortamının oluşumunu sağlayabilecek faktörler üzerinde durulabilir ve güven eksikliğinin kaynaklarını bulmak, yıkılan güvenin sebeplerini bulmak ve nasıl onarılacağı adına çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Ateş, Z., 2004, Organizasyonlarda Algılanan Adaletin Örgütsel Vatandaşlık Üzerine Etkileri Ve Kayseri’de Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, (Yayımlanmamış).
- Ay, B. ,2007,Öğretmenlerin Öz-Yeterlikleri ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı , Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon (Yayımlanmamış)
- Betemen, T. S., Organ, D.W., 1983, Job Satisfaction and the Good Soldier: The Relationship Between Affect and Employee Citizenship, Academy of Management Journal, Best Papers Proceedings, 26,s.587-595.
- Bigley, G. A., Pearce, J. L. 1998, Streaning for Shared meaning in Organization Science: Problems of Trust and Distrust, Academy of Managment Review, 23, No:1, s.405-422.

- Cummings, L.L. ve Bromiley, P., 1996, The Organizational Trust Inventory (OTI): Development and Validation, Trust In Organizations: Frontiers Of Theory and Research, der. R.M. Kramer, T.R. Tyler, Sage Publications, London, s.302-331.
- Çınar, F. 2000, Organizasyonel Yurttaşlık Davranışı ve Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa (Yayımlanmamış).
- Dönder, H.H. , 2006, Öğretmenlerin Örgütsel Davranışları ve Bürokrasi. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon (Yayımlanmamış)
- George, J.M., 1991, State or Trait:Mood on Prosocial Behaviours at Work , Journal of Applied Psychology, 76, s.299-307.
- Hosmer, L. T., 1995, Trust: The connecting Link Between Organizational Theory and Philosophical Ethics, Academy of Management Review, Vol.20, No:1, s.379-403.
- Hoy, W. K. ve Tschannen-M. M., 2003, The Conceptualization And Measurement Of Faculty Trust In Schools: The Omnibus T-Scale, Studies in Learning and Organizing Schools, Information Age Publishing, Greenwich, 7, s.181-208.
- İşbaşı, J.Ö. 2000, Çalışanların Yöneticilerine Duydukları Güvenin Ve Örgütsel Adalete İlişkin Algılamalarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışının Oluşumundaki Rolü: Bir Turizm Örgütünde Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya (Yayımlanmamış).
- Kaynak, S. ,2007, Öğretmenlerin Kişilik Özellikleri ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon (Yayımlanmamış)
- MacKenzie, S.B., Podsakoff, P.M., Fetter, R., 1991, Organizational Citizenship Behaviour and Objective Productivity as Determinants of Managerial Evaluations of Salespersons' Performance, Organizational Behaviour and Human Decision Process, 50, s.123-150.
- Mayer, R. C.; Davis, J. H.; Schoorman F. D., 1995, An Integrative Model of Organizational Trust, Academy of Management Review, Vol.20, No:1, s.709-734.
- Mishra, A. K., 1996, Organizational Responses To Crisis: The Centrality Of Trust In Organizations: Frontiers Of Theory and Research, der. Kramer R. M., Tyler T.R. Sage Publications, London, s.261-288.
- Organ, D.W., 1988, Organizational Citizenship Behaviour: The Good Soldier Syndrome, Lexington Books, Lexington, M.A: D.C. Heath.
- Organ, D.W., 1990, The Motivational Basis of Organizational Citizenship Behaviour, Research in Organizational Behaviour, 12, s.43-72.
- Rosen, R. H., 1998, İnsan Yönetimi, Çev: Gündüz Bulut, MESS Yayınları, İstanbul.
- Rousseau, D.M., Sitkin, S.M., Burt, R.S. ve Camerer, C., 1998, Not So Different After All: A Cross Discipline View Of Trust, Academy Of Management Review, 23, s.393-405.
- Schnake, M., 1991, Organizational Citizenship: A Review, Proposed Model, and Research Agenda, Human Resolutions, 44, s.735-759.
- Tschannen-M., M. ve Hoy, W. K., 1998, Trust In Schools: A Conceptual And Empirical Analysis, Journal Of Educational Administration, 36, 4, s.334-352.

- Tschannen-M., M. ve Hoy, W. K., 2000, A Multidisciplinary Analysis Of The Nature, Meaning And Measurement Of Trust, Review Of Educational Research, 71, ss.547-593.
- Tschannen-M., M., 2001, Collaboration And The Need For Trust, Journal of Educational Administration, 39(4), ss.308-31.
- Tschannen-M., M., 2003, Fostering Organizational Citizenship In Schools: Transformational Leadership And Trust, Studies in Learning and Organizing Schools, Information Age Publishing, Greenwich, s. 157-179.
- Ünal, Z. 2003, Öğretmenlerde İş Doyumu ve Örgütsel Vatandaşlık, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon (Yayınlanmamış).
- Yücel, G.F. , 2006 Öğretmenlerde Mesleki Tükenmişlik ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı. , Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon (Yayınlanmamış)

EK 1: ANKET MADDELERİ

YAŞ: CİNSİYET: TOPLAM KIDEM YILINIZ:
MEDENİ HALİNİZ: EVLİ: BEKAR: BOŞANMIŞ YA DA AYRILMIŞ: DUL:
BULUNDUĞUNUZ EĞİTİM KURUMUNDA ÇALIŞMA SÜRENİZ:

Aşağıdaki bölümde yer alan ifadeler sizin düşüncelerinizi ve içinde bulunduğunuz durumu ne derece yansıtmaktadır? Lütfen hiçbir ifadeyi boş bırakmayın ve size en uygun olan puanlamayı işaretleyiniz.

TEŞEKKÜR EDERİZ

Puanlar: 1: Hiçbir zaman böyle hissetmiyorum. 4: Çoğu zaman böyle hissediyorum.
2: Çok nadiren böyle hissediyorum. 5: Her zaman böyle hissediyorum.
3: Zaman zaman böyle hissediyorum.

ÖRGÜTSEL GÜVEN MADDELERİ

- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler müdüre güvenir
1 2 3 4 5 Bu okuldaki müdür fazlasıyla öğretmenlerin yararına davranır
1 2 3 4 5 Bu okuldaki müdür sözünü tutar
1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler müdürün dürüstlüğüne inanırlar
1 2 3 4 5 Müdür bir şey yapmaya kendini adadığında öğretmenler bu işin başarılıacağına emin olabilirler
1 2 3 4 5 Bu okuldaki müdür işinde yeterlidir
1 2 3 4 5 Öğretmenler hata yaptıklarını müdüre itiraf ederken kendilerini rahat hissederek
1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler birbirlerine inanırlar
1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler zor durumlarda bile birbirlerini destekleyebilirler
1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler birbirlerine karşı samimidir
1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler bir şey söyleyince doğruluğuna inanabilirsiniz
1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler her zaman birbirlerinin açıklarını kapatırlar
1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler birbirlerine güvenirler
1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler meslektaşlarının dürüstlüğüne inanırlar
1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler tutarlıdır
1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğrenciler güvenilirler
1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğrencilere bel bağlanabilir
1 2 3 4 5 Öğretmenler pek çok velinin üzerine düşeni yaptığını düşünür
1 2 3 4 5 Bu okuldaki velilerin verdikleri sözleri yerine getireceklerine güvenilebilir
1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler öğrencileriyle karşılıklı güven duygusuna sahiptir
1 2 3 4 5 Öğretmenler velilerin kendilerini destekleyeceğini bilirler
1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğrencilere üzerlerine düşen görevleri yapma konusunda güvenilebilir
1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler öğrencilerin sözlerine inanırlar
1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler velilere bel bağlayabilirler
1 2 3 4 5 Öğretmenler velilerle olan ilişkilerinde müdür tarafından korunurlar
1 2 3 4 5 Öğretmenler velilerin söylediklerine inanabilirler

- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki müdür çalışanlarla düzenli olarak bilgi alışverişinde bulunur\karar alırken çalışan görüşlerini alır
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki müdür öğretmenlerle (karşılıklı) etkileşime açıktır
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki müdür inisiyatif kullanmayı teşvik eder
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki müdür çalışanlar ihtiyaç duyduklarında yanında yer alır
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki müdür görevinde yeterli ve tutarlıdır
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki müdür verdiği sözleri tutar
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki müdür sorunlar karşısında herkese tarafsız davranır
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki müdür dürüsttür
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki müdür öğretmenlere önyargısız davranır
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki müdür sır saklayabilir
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki müdür işbirliği yapmaya açıktır
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki müdür öğretmenleri işbirliği yapmaya teşvik eder
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki müdür öğretmen ve velilerin karar verme aşamalarına katılmalarını destekler.
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler birbirleriyle etkileşime açıktırlar
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler birbirleriyle iletişime açıktırlar
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler gerektiğinde birbirlerinin yanında yer alırlar
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler görevlerinde yeterli ve tutarlıdırlar
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler birbirlerine verdikleri sözleri tutarlar
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler birbirlerine önyargısız yaklaşırlar
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler sır saklayabilir
- 1 2 3 4 5 Bu okuldaki öğretmenler birbirleriyle işbirliği içinde çalışırlar
- 1 2 3 4 5 Pek çok kişinin almak istemediği görevleri gönüllü olarak alırım

OCB MADDELERİ

- 1 2 3 4 5 Okul yararına işleri organize etmede ve yürütmeye herkese göre daha aktifimdir.
- 1 2 3 4 5 Okulda herkesten daha fazla zorunlu olmadığım halde gönüllü olarak fazladan görev alırım
- 1 2 3 4 5 Okulun başarısı için herkesten daha fazla çalışırım
- 1 2 3 4 5 Okula herkesten erken gelir, diğerlerine göre derslerime zamanında girerim.
- 1 2 3 4 5 Mesai saatleri dışında ve hafta sonlarında da okul işlerini yapmada herkesten daha fazla aktifimdir
- 1 2 3 4 5 Herkesten daha fazla, kendimi geliştirir ve yenilerim
- 1 2 3 4 5 Herkesten daha fazla, gelişmeleri ve yenilikleri takip ederim
- 1 2 3 4 5 Mesleki yayınları herkesten daha fazla takip ederim.
- 1 2 3 4 5 Alanımdaki gelişmeleri herkesten daha fazla takip ederim
- 1 2 3 4 5 Herkesten daha fazla başkalarının derdini dinlerim
- 1 2 3 4 5 Herkesten daha fazla diğer öğretmenlerin yardımına koşarım
- 1 2 3 4 5 Yeni gelen meslektaşlarıma herkesten daha fazla yardımcı olurum
- 1 2 3 4 5 Herkesin işini yetiştirmesine yardımcı olurum
- 1 2 3 4 5 İş birliğinde herkesten daha önde giderim
- 1 2 3 4 5 Ufak sorunları başkalarına oranla en az büyüten benim.
- 1 2 3 4 5 Sürekli şikayet eden biri gibi görünmekten en fazla kaçınan benim.
- 1 2 3 4 5 İşle ilgili geçici olumsuzluklara en fazla tahammül edebilen benim

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 133-141, ELAZIĞ-2009

LEARNING CURVES, USAGE OF LEARNING CURVES IN REDUCING WORKFORCE COSTS AS A TOOL AND AN EMPRICAL STUDY

*Öğrenme Eğrileri, İşgücü Maliyetlerini Azaltmada Öğrenim
Eğrilerinin Bir Araç Olarak Kullanılması ve Bir Ampirik Çalışma*

Kenan ÖREN¹, Mikail EROL²

Özet

Öğrenme eğrileri, endüstriyel şirketlerdeki üretim miktarı ile üretim için harcanan doğrudan işgücü süresi arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Öğrenim eğrilerinin uygulanmasıyla işgücü girdi maliyetleri büyük oranda düşmektedir. Ayrıca öğrenme eğrileri vasıtasıyla ileriye yönelik maliyet tahminleri ve karar alma mekanizması optimal bir şekilde işletilebilmektedir. Bu yüzden, öğrenme eğrilerinin bilhassa imalat sanayinde içselleştirilmesi ve etkin bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, öğrenme eğrilerinin işgücü maliyetlerini düşürme konusunda etkinliğinin boyutunu göreceli olarak göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme Eğrileri, İşgücü Maliyetini Azaltma Teknikleri.

Abstract

Learning curves indicate the relation between the production quantity in industrial corporations and direct workforce period of time spent for production. With fulfillment of learning curves, costs of workforce input decreases largely. On the other hand, by means of learning curves, cost estimations towards future and mechanism of decision have been able to be performed optimally. Therefore, learning curves should be internalized and fulfilled especially in production industry in an effective way. The aim of this study is to show the dimension of effectiveness of learning curves in respect of reducing workforce costs relatively.

Key Words: Learning Curves, Techniques of Reducing Workforce Costs

¹ Y. Doç Dr, Nevşehir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, koren@nevsehir.edu.tr

² Y.Doç Dr, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, mikaierol@comu.edu.tr

1. Introduction

In industrial corporations, production has an important role in terms of costing, productivity, controls and saving the cost in a proper level. Each corporation working in free market conditions should control its costs in order to improve and save its existence. So, learning curves may take an important part in this process.

Learning or experience curve theory is a significant tool for application in the business sector. In manufacturing, it has been used to estimate the time for product design in addition to costs in recent times.

Learning curves are considered to be one of the most significant developing tools and sometimes overlooked as one of the JIT (Just in Time) systems. They are also an integral part in planning such corporate management strategies as prices, capital investment decisions, and operating costs based on learning or experience curves.

In today's world, rapid changes in manufacturing techniques and diversification cause new earning fields to come into existence. So in this study, it was searched for the roles of learning in reducing the costs of production.

In the first chapter of this study, it was given general concepts of learning. In the second one, the relationship between learning and costs was held. In the third one, the techniques of reducing costs were searched for and in the final one, an empiric study was realized.

2. General Concept of Learning

Learning may be defined in different ways. For instance, it may be defined that it is a reduction of costs by realizing a process again (Bursal and Ercan. 1990; 167). Learning also causes to reduce labor costs since it supplies the compromise between the work and employee (Güneş. and Otlu, 2003; 102). Learning curves may be defined as a line displaying the relationship between the unit production time and the number of consecutive units produced (Chase and Aquilano. 1995; 457).

Learning curves are important for automated productivity analysis, cost estimation, and resource allocation decisions. Learning curves present the relationship between cost (or time) and level of activity on the basis of the effect of learning. An early study by Wright (1936) disclosed the "80% learning effect, which indicates that a given operation is subject to a 20% productivity improvement each time the activity level or production doubles. A learning curve can serve as a predictive tool for obtaining time estimates for tasks in a project environment. Typical learning rates that have been encountered in practice range from 70% - 95%. Learning curves are also referred to as progress function,

cost-quantity relationship, cost curve, product acceleration curve, improvement curve, performance curve, experience curve, and efficiency curve (<http://members.aol.com/AllenWeb/learning.htm>).

On the other hand, learning curve theory is based on three assumptions (Chase and Aquilano, 1995; 458):

The amount of time required to complete a given task or unit of a product will be less each time the task is undertaken,

The unit time will decrease at a decreasing rate,

The reduction in time will follow a predictable pattern.

As a result, when any work is realized for the first time, it means that both the work and working methods have been tried but when the process is realized again, it becomes easier and labor costs begin to reduce. Learning states this situation.

3.Relationships Between Learning and Costs

Cost is a total expense measured by money, which is a devotion tolerated by a corporation in order to reach its aim (Büyükmirza, 2000: 44). In other words, it is the monetary equivalent of items and services used and consumed concerning production (Çetiner, 2000; 10), and it is also the totality of tolerations endured in order to reach any aim or have any object (Yükçü; 1999; 39).

The effects of learning on manufacturing costs have been applied in many application fields. Especially they have been largely applied in industries where workforce is intensive (Baloff. 1977; 332-339). The effect of experience on costs, which is obtained by repeating the process is summed up by means of learning rate (Bursal and Yücel. 1990; 167).

Not only should learning be held as the meaning of increasing working hours since the employees are used to working conditions but it should also be considered to be useful for reducing general expenses since they will use raw materials as an effective way (Güneş and Otlu, 2003;102).

The ratio of learning (RL) may be shown as follows (Shillinglaw, 1997; 609-621):

$$RL = \frac{\text{Labor cost of the second working method}}{\text{Labor cost of the first working method}}$$

3.1. The Reasons and Necessity of Learning

The main purpose of all the organizations and corporations is to be successful and increase the productivity. Learning has an important role during this process. Learning is

a matter of training, so it is necessary to realize such training activities as training courses, conferences, seminars etc. These activities supply the participants with the following benefits (Güneş, 2003; 283):

- Establishing the habits of strategic thinking,
- Showing members of any management their shortcomings and positive qualifications in a better way,
- Improving abilities of social relationship,
- Increasing the tendency of adapting to changing,
- Increasing information, knowledge and qualification, by means of those collective activities, more than individual ones.

On the other hand, employees improve themselves when they repeat these kinds of activities and gain skill and efficiency from them. Some general guidelines to improve individual performance based on learning curves (Chase and Aquilano, 1995; 465):

Proper Selection of Workers: A test should be administered to help choose the workers. These tests should be representative of the planned work: A texterity test for assembly work, a mental ability test for mental work, tests for interaction with customers for front office work, and so on.

Proper Training: The more effective the training, the faster the learning rate.

Motivation: Productivity gains based on learning curves are not achieved unless there is a reward. Rewards can be money (individual or group incentive plans) or non-monetary (such as employee of the month, etc.).

Work Specialization: As a general rule, the simpler the task, the faster the learning. Be careful that boredom doesn't interfere; if it does, redesign the task.

Do One or Very Few Jobs at a Time: Learning is faster on each job if completed one at a time, rather than working on all jobs simultaneously.

Use Tools or Equipment That Assists or Supports Performance: It is essential that performance should be supported by means of various tools or equipments.

The factors mentioned above show that learning curves are necessary for all of the organizations and working places.

3.2. The Effect of Learning

Organizational learning results from practice and comes from changes in administration, equipment, and product design. In organizational settings, it is expected to see kinds of learning which occurs simultaneously and often describe the combined effect with the learning curve (Chase and Aquilano, 1995; 457).

It is claimed that learning is more effective in labor intensive manufacturing systems than in capital intensive ones. It has been observed that learning in a corporation where the production system is applied according to labor intensive production system proportionally (that's to say, 75 % of production is realized according to labor intensive manufacturing system and 25 % of it is realized according to capital one) has been more effective than the one which is realized according to capital one. The ratio has been determined as 80 % (Güneş and Otlu, 2003; 102).

4. Techniques of Reducing Costs

Techniques of reducing costs in industrial corporations may be held as follows (Çapçı, 1994; 23):

- Process and Method,
- Structure of Products,
- Management,
- Labor.

4.1. Loss of Time (Over working hours) due to Process and Method

Various factors resulting in loss of time due to process and method during working cause to reduce the productivity and performance in working places. These factors are process planning, programming the method in accordance with aim, determining targets properly and organizing the working place (Çapçı, 1994; 23).

4.2. Loss of Time Resulting from the Structure of Products

Increases likely to happen in work coverage due to characteristics of products produced in industry will affect labor costs directly. These are usage of the most economical method in manufacturing products, appraisal the quality of products, structure of machines used in manufacturing and models of products (Erol, 1996; 68).

4.3. Loss of Time Owing to Deficiency of Management

The responsibility of management in reducing working hours which are ineffective is very important. Costs of products increase due to implementing works without planning, deficiency of organization and of control policy. Activities of management concerning controlling costs of labor and reducing costs of products can be mentioned as follows (Çapçı, 1994; 24, Ergun, 1992; 278-279):

- Planning of organization and workforce,
- Choosing and training the staff for organization,
- Preparing for work study,

Waging,
Work appraisal.
Planning of manufacturing,
Internal control system,
Establishing suitable checking systems,
Employing qualified staff.

The most important functions of an effective management are as follows (Güredin, 1987; 166):

Obtaining confidential information,
Saving sources and items of any firm,
Increasing productivity,
Being in accordance with determined policies.

Loss of Time Due to Employees

Whether or not all the time is used effectively depends on employees. If any employee works inefficiently, sometimes gives up working, comes to work late, leaves work early, all of these factors affect productivity and costs negatively. Since bad working conditions cause employees to have a rest from time to time, employees begin to work slowly or give up working. That's why, in order to increase productivity and performance of workforce, it is necessary to supply employees with good working conditions and nutrition (Selçuk, 1982: 162).

On the other hand, absenteeism and coming to work late are the other problems for industrial enterprises. Both of them affect the efficiency negatively. Although coming to work late is less negative behaviour of any employee, it is the reason for loss of efficiency and money (Bingöl, 1990; 184).

5. An Empirical Study

5.1. The Purpose of Study

This study was realized in order to use "learning" in reducing costs as a tool.

5.2. The Coverage of Study

The coverage of study is the region of Biga in Çanakkale. A firm producing wooden gates was in this framework.

5.3. The Method of Study

Sample case study as regards determining costs was realized by visiting the firm

and interfering with manufacturing and observing the employees in the working place itself.

As is known, it is essential that a systematic research should be implemented and analyzed on one or more enterprises, any certain group or society in the method of sample cases during a certain period of time since the method of this study is a method of sample case (Altunışık and et al, 2004; 221-222).

On the other hand, sample case method is the one which supplies with systematic research of a private situation based on a kind of field background in the study of management and costs (Tanış and Güner, 2003; 7).

5.4 Findings of Empirical Study

The findings of empirical study may be introduced as follows:

5.4.1. Species of the Firm

The corporation in which we realized the empirical study is the one which produces serial and standard items by means of using the final techniques and runs in full capacity. This firm produces the products by means of raw material intensive way. Production consists of 50 % raw material, 40 % workmanship and 5 % general production expenditure.

5.4.2. Observation of the Manufacturing System of the Firm Before and After Learning

We observed a master workman and his manufacturing method, who completed his former training, during our first visit in order to determine the level of costs and affecting level of labor costs. The worker completed the production of a wooden door by working 8 hours during his first working process (that's: 8x60: 480 minutes). This door cost 135 New Turkish Liras. The analysis of this manufacturing cost is as follows:

The raw material is:	74 NTL
Labor cost is:	54 NTL
General manufacturing expenditure is:	7 NTL
Total:	135 NTL

During the second visit, we determined that the same workman produced the same type of door in 5 hours (on condition that the other factors were the same): 5x60mins: 300mins.

According to this situation, we can analyse the cost ratio as follows:

$$\text{Duration of workmanship} = \frac{\text{Duration of the second working method}}{\text{Duration of the first working method}} = \frac{300}{480} \times 100 = 63\%$$

This ratio shows that labor duration decreases during learning and experience process of any worker.

That is to say;

$$RL = \frac{\text{Labor cost of the second working method}}{\text{Labor cost of the first working method}} = \frac{34}{54} \times 100 = 63\%$$

On revising the costs again after learning ratio, the analysis of total cost is as follows:

The raw material is:	74 NTL
Labor cost is:	34 NTL
General manufacturing expenditure is:	7 NTL
Total:	115 NTL

Decreasing 20 NTL in the costs stems from reducing in the labor costs. This shows that learning and experience affects costs are being used, as a tool, in reducing costs.

Conclusion

Rapid global competition and technological changes require that changes should be realized in the fields of management approaches and applications firstly. These changes and management styles not only affect the systems of costs and management in the business world but also cause to have the present systems look for new approaches.

It is essential that labor cost which is one of the most effective factors for the results of manufacturing activities should be checked and saved in a proper place continuously since the control mechanism of costs has very important role in view of competition and continuity.

Our study shows that learning and experience can be used, as a tool, in reducing of labor costs. The business which realizes learning and experience intensive mechanism as a tool has better competition advantage than the one which never realizes them. On the other hand, learning has also an important role in technological changes.

As a result, in this study, the usage of learning in reducing costs as a tool has been held by means of sample case study method.

Sources

ALTUNIŞIK, Remzi, et al, **Methods of Research in Social Sciences, with the Application of SPSS**, Sakarya University Publications, Adapazan, 2004

- BALOFF, N, "**Extension of the learning Curve Sane Emprical Result s**", Operational Research Quarterly, Vol., 22 Number:9,1977
- BURSAL, Nasuhi, Ercan YÜCEL : **Cost Accounting**, Accounting Institute Publications. Number: 58, Istanbul, 1990
- BİNGÖL, Dursun, **Discipline of Workplace and Peace of Working**. Özgün Printing Press, Istanbul. 1990
- BÜYÜKMİRZA, Kamil, **Costing Management Accounting**, Gazi Bookshop Pub., Ankara, 2003
- ÇETİNER, Ertuğrul, **Cost Accounting**, Gazi Bookshop Pub., Ankara .2000
- ÇAPÇI. Semra, "**Cost Reducing Techniques in workmanship**" Productivity Journal, Ankara, 1994
- EROL, Mikail, "**Control of Labor Costs in Industrial Corporations in View of Productivity and an Application in Textile Industry**" Doctorate Thesis Which Has Not Been Published Yet", 1996
- ERGÜN, Ülkü, "**JIT as a New Approach in Increasing the Efficiency of Production**" DU, Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal, Vol., 7, Number: 1, 1992
- GÜNEŞ, Recep, Fikret OTLU : "**Effects of Learning on Quality Costs**" . Accounting Science World Journal, Vol., 5, Number: 1, March 2003
- GÜREDİN, Ersin, **Checking Mechanism**, Avcıol Printing Press, İstanbul, 1987
- SELÇUK, Yalcın, **Management of Staff** (Lesson Notes), Faculty Publications, İstanbul, 1982
- SHILLINGLAW, Gordon, **Managerial Cost Accounting** 4th Edition, Homewood Illinois Richard D, Irwin Inc., 1977
- TANIŞ, Naci Veyis, F.Mehmet GUNER, "**Costing System Based on Activity in View of Management an Cost Accounting**" Accounting Science World Journal, Vol., 3, Number: 1-22
- YÜKÇÜ, Süleyman : **Cost Accounting in View of Management**, Cem Publications, İzmir, 1999

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 143-168, ELAZIĞ-2009

HOW DO THE CHILDREN BECOME POLITICIZED? THE NATURE OF POLITICAL SOCIALIZATION IN TURKEY**

Çocuklar Nasıl Siyasallaşır? Türkiye’de Siyasal Sosyalleşmenin Tabiatı

Mehtap YEŞİLORMAN**

Abstract

This research investigates the political learning process of children at practical level, the primary school students attending to schools taking place in the Centrum of Elazığ (East Anatolian Region) according to the socio-economical level of the region where are separated in to three classes; being high, medium, and low have been chosen as the samples of the research. It is examined that primary school children enter in a process of politicization that occurs at different level of general political structure, political authority and current issues, political participation, national identification, at international level. The survey results showed that the children of primary education are quite well politicized at general political structure and national level in all the schools. It was also determined that the students of Dumlupınar ES., at the best position due to socio-economical position are the children who have the highest politicization level with all extents.

Key Words: Socialization, political socialization, political education, politicization of children, politicization process.

Özet

Bu araştırma, sosyo-ekonomik düzeylerine göre yüksek, orta ve düşük olmak üzere üç ayrı bölgeye ayrılan Elazığ (Doğu Anadolu) şehir merkezindeki ilköğretim okullarına devam eden ilköğretim öğrencilerinden araştırma örneklemini olarak belirlenen çocukların siyasal öğrenme sürecini uygulamalı düzeyde incelemektedir. Bu çalışmada genel siyasal yapı, siyasal otorite ve güncel meseleler, siyasal katılım, ulusal özdeşleşme ve uluslar arası düzeyde siyasallaşma olmak üzere çeşitli seviyelerde meydana gelen siyasallaşma sürecine giren ilköğretim çocukları incelenmektedir. Araştırma sonuçları, bütün okullardaki ilköğretimdeki bütün çocukların genel siyasal yapı ve ulusal düzeyde oldukça iyi bir biçimde siyasallaştıklarını göstermiştir. Aynı zamanda sosyo-ekonomik durumu en iyi olan Dumlupınar İlköğretim Okulu öğrencilerinin bütün seviyelerde en yüksek siyasallaşma düzeyine sahip çocuklar olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyalleşme, siyasal sosyalleşme, siyasal eğitim, çocukların siyasallaşması, siyasallaşma süreci.

* This research was supported by FUBAP (Firat University Scientific Research Projects Unit)

* This study has been produced from the book named *Political World of Child, Socio – Economical and Cultural Bases of Political Socialization*, Nobel Yayınları, Adana, 2004.

** Asist. Prof Dr., Firat University Faculty of Arts & Sciences, Department of Sociology, e-mail: meysilorman@gmail.com

1- Introduction

Socialization is a process that states providing several social values which can get the individual born together with individual qualifications relatively to live in the society. In other words, an individual undergoes an educational process in order to be able to survive under the structure and rules of the community in which he was born. Through the process of socialization the individual learns how to live in the community including getting appropriated only as a whole by the different extents of that society's cultural values. Political socialization that includes appropriating the political and structural components can be thought as one of the important dimensions of socialization within the broader concept mentioned above. However, the process of socialization, because of including cultural norms also have transferred, has a totalitarian effect during the formation of the mental world. Nevertheless, political socialization depends on the basic development principles of the socialization process, its specificity way that characterizes its identification with the structures and components of community's political regime. Furthermore, communities struggle with bring up the patriotic individuals who acquire the social values and principles necessary continue their own existence and reach higher social and political ideals. Educating new members who believe in the political regime that the society has and its legality is possible through the political socialization process.

Political socialization is a quite extensive and complex process that involves reciprocal with lots of socio-cultural and economical factors in the community. This situation is caused, mentioned above, by characterizing a political learning process taking place within the broader structure. Because, political socialization is a multi-sized and so complex topic interaction with numerous factors in the social structure, studies in this field are limited. Due to the several studies concerning the subject, this research will commence by describing its scope that explaining the term of political socialization first and its complex nature and its basic sizes. Within this general target, it will be examined into different dimensions of become a political man on Turkish primary school students in this field research. In addition to this, it has been aimed to find out the differences between the primary schools students, in the context of age, sex, class level of individual characteristics and the level of income and education of their families, the schools taking place in the Centrum of the city according to the socio-economical level of the region high, medium and low.

2. Political Socialization, Its Scope and Basic Dimensions

Due to the complex structure of political socialization characterizing a learning

process with political qualification, its different definitions have been performed. It's possible for the mentioned definitions to study in two groups according to their being narrow and extensive comprehension. The narrow scoped definitions have explained the political socialization briefly as "the individual's process of possessing political culture" (Türkkahraman, 2000: 22; Turan, 1976: 47; Taşdelen, 1997: 169). According to another one, political socialization is "*to teach the political culture to especially new members of society and to get it appropriated*" (Oktay, 2003: 222). These definitions that approach the political socialization through a narrow aspect are conceptive explanations relatively. Whereas, definitions that express the extensional and multi-sized complex nature of political socialization as term are required.

If it is required to educe the extensive scoped definitions that try to explain the mentioned complex nature of political socialization from the qualifications that certain approaches emphasize on this subject, it is possible for them to set in four groups: in accordance to Alkan's expression, the first of these is a process that political socialization, political belief, behavior, and values are appropriated by individual (Greenberg, Inkeles, Coleman, Langton, Easton-Dennis); the second is the one that inclines to the purpose of socialization apparently (Greenstein, Rush and Althoff); the third is the one that agrees the individual completely passive, but the social process active (Easton-Dennis), and the fourth one is the approach that sees the socialization as an input and output (feed-back) process (Inkeles) (Alkan, 1989: 5-6). It is seen that the approach which sees the socialization amongst the mentioned approaches as a process is emphasized. The third approach represents an approach that looks at the individual as the passive actor of social structure, and that thinks the social structure as a mechanism which decides in this process. In the studies performed later, the opinion about socialization which connects the approaches above in a way, which is a process of relations, and reciprocal interaction, instead of being a one way process is spreading (Rheingold, Schwartz & Schwartz). As a sample of the mentioned approach, the definition as Alkan carried out, who is well known for his studies on this field "at the end of the indirect and direct interaction that continues lifelong between the political environment and individual, the development of individual's opinion, attitude, behavior, and values concerning the political system" can be performed (Alkan, 1989: 8). In the light of all these, if it requires to perform a definition with an approach peculiar to this research, it is possible to define as conveying the political socialization to the individual at the levels of his knowledge and feeling, for the political knowledge, value and belief to be in the direction of socio-political changing, in a process with reciprocal interaction between

individual and society and that goes on lifelong.

Political socialization, in general, within a society as one of the ways that transfers the political adaptation (Waniganayake & Donegan, 1999: 34) such as knowledge, attitude or norm and values from a generation to another is not a sole political formation, it can be described as a sociological process, both that different socio-cultural factors have role and which includes teaching the behaviors providing adaptation to the society in which he lives. In other words, politicization “includes an evaluation of the society’s social, economical and cultural surroundings over individual and his political attitudes and values” (Johari, 1989: 297). Columbia School also agrees the opinion that political knowledge is provided to the individual by his social environment (Ottati & Wyer, 1990: 189). According to this situation, political life characterizes a formation which is connected with socio-cultural life and that forms one way or a part of it that is affected by the value systems.

Politicization, from the point of view of assuring the individual to be a member of that society, on the other hand, making all the members of the system gained as the ones who are devoted to the system, characterizes a double-sided formation both in the aspect of society and individual. Tezcan names the first of them, i.e. the effect of society over the individual “socialization objectively”, the second one - individual’s agreeing with the society – “socialization subjectively” (Tezcan, 1997: 37). On the other hand, Davson and Prewitt claims that both of these perspectives as “a cultural transition” and “individual learning” are the integral of politicization (Davson & Prewitt, 1969: 24). In the aspect of society, i.e. objectively, socialization can be thought as the process to bring up human source that can solve the problems of political structure and that will help the system. In the aspect of individual, i.e. privately, politicization includes the instruction of its assignment for the system and society to the individuals as a part of the society in which they live. In the process of political socialization, while emphasizing the importance of social structure, the effectiveness of individual component mustn’t be undervalued. However through this process, by Sapir’s expression, is “a passive tradition transformer” (Michelat, 1995: 120) or represents the passive extra of the socialization process. Likewise, Dekker, one of the contemporary era researchers, has brought a different approach to the topic by “Interactive Political Socialization Theory”. According to this theory, during this progression, members are not seen as passive “sacrifices”, but as active subjects (Dekker vd. 1993: 233). Consequently, in the progression of socialization, not only the effectiveness of society over individual can be told about, but also the effectiveness of individual over social structure and variable.

2.1. Dimensions of Political Socialization:

The first thing that the political socialization researches looks for answer is the question how individual gets political. Easton and Dennis have pointed out that children get political through four phases at the end of long period researches: In the first stage during which the political interest of child is increased, children become aware of another authority other than school and family. For instance, their fathers' paying fine getting stopped by police while driving is an example for it. This phase is named "*politicization*". In the second stage, children identify the political authority with the president or prime minister. This stage that the political authority concretizes by means of politicians is named "personalization". The third stage is the phase of "*idealization*" that the authority holders are evaluated with their 'good' and 'bad' opinions and children not only personify the authority, but they also see it as assistant, reliable and useful. The final stage is "institutionalization". Children start to institutionalize politics in this stage by abstracting from the people (Turam, 1994: 25-26; Duverger, 1995: 102-103). It is possible to perform different comments over the possibilities this ideal model in which this order of logic is followed to carry out by all its steps. It is agreed that political socialization is a process that exists in two extents which are "cognitive socialization" and "affective socialization". While cognitive socialization states transforming the political knowledge and information, affective socialization are characterized transforming the political beliefs and values (Jaros, 1973: 9). In Dekker's opinion, who claims that these two extents are developed by different means of politicization, the first means of socialization are effective on the extent of -family, church, primary school and television-sensation, the second means of socialization are more effective on the extent of -secondary school, newspaper- conscious (Dekker, 1996: 399). Therefore, the direction of socialization is determined by the structure of the group where it takes place. That is to say, the relations in the group structures in which the first relations dominate help the sensation extent of nature, but in the second group they help relatively its consciousness extents to develop. At the same time, some certain "direct" and "indirect" classifications that reflect the forms of formal and informal, primary and secondary shapes of relation in which their political socialization's cognitive and affective extents are meant point to the double nature of this progression. Direct socialization is also mentioned to have four types like "imitation, political education, political experiences, and expectational socialization" (Alkan, 1989: 24). However, indirect socialization can be said to be the development of tendencies that lead the subconscious motives rather than transferring direct information.

Political socialization depends on the base of the political structure and values of the society in which the individual generally takes place. However, socialization can be thought as a process that becomes large from the closest one to the individual towards the far one, and that connects to each other, that exists at the different social levels. Likewise, Dekker studies the political citizenship at five different level including “local”, “regional”, “national”, “international” and “world” (Dekker, 1996: 387). In other words, individual enters in a process of politicization that occurs at different levels like local, regional, national, international and global level. However, when you say political socialization, first thing to remember is learning the values at the national levels. Including the period in which we are too, agreeing the national state relatively dominant political actor can be shown as the principal reason for the notice on politicization to be inclined to the socialization level at national position.

3. Model of Research

3.1. The Subject of Research and its Objective

At this study, talking about the primary instruction period, beside the advantages of children that they have a more limited surrounding compared to the adult ones, due to its being the term in which political value and components are the first learnt, it is caused by happening upon a stage of process that points out a serious importance. However, the political socialization researches that examine political socialization and especially the period of childhood are at quite limited level all over Turkey. Other than this, for West sourced theoretical and practical studies not being sufficient to point out how individual politicizes, determining the level of occurrence over the children in the primary school steps constitutes the basic problem of the practical research that is planned to perform. Consequently, investigating how much preparation of children who have got vital importance for the political regimes to the political living as active citizens has occurred constitutes the main objective of the study. Determining the socio-cultural factors that form the political behaviors of child or which are effective on his political attitudes takes place amongst the principal objectives that the research inclines towards.

This field work has aimed investigating the political learning process of child at practical level, the primary school students attending the school in Elazığ province have been chosen as the sample of the research. Belonging to the main assumption that political socialization is effected by the socio-economical level of individual, the schools taking place in the Centrum of Elazığ according to the socio-economical level of the region where they are and they admit student are separated in to three classes being high,

medium, and low. Likewise, due to children's coming from more or less the environment where they live or the regions like that, it has been acted depending on the assumption that they have similar socio-economical level. Again, due to children's coming from more or less the environment where they live or from the regions near to them, it has been thought that they have got similar socio-economical level.

3.2. The Population and Sampling

During the determination of sampling at the study, other than the *stratified sampling*, one of the types of sampling based on possibility, *cluster sampling* has been benefited from. Therefore, Dumlupınar PS. has been chosen to represent the region that has got the high socio-economical level, Yücel PS. to represent the medium, and Yakup Şevki PS. that locates relatively outside the Centrum to represent the class whose socio-economical level is low by chance. While inserting the 10 % of total students, of these three groups, determined as 2104 in Dumlupınar PS., 2000 in Yücel ES. PS., and 1136 in Yakup Şevki in the sampling, because of the total students of Yakup Şevki being less than the other two schools, it has been completed to 200 people which is suitable to 10 % of the others. Therefore, total 600 children, 210 students from Dumlupınar PS. which is equal to 10 % of the population, separately 200 students from Yücel and Yakup Şevki PS. have been included in the scope of sampling.

Following this stage, while determining the sample units to be interviewed, again it has been required to benefit from the stratified sampling, because at cluster sampling, it needs to represent all the sub stages at the sampling (Balçı, 2001: 98). For this reason, for the students at every class level in the school to be able to get represented at the proportion that allows to compare with one another, all the classes existing in primary instruction are separated again in to the categories in the shape of sub stages of this group. For each school, in the determined sampling group, they have been divided equally to 8 classes in the way to get sample from all class levels; in order to be able to observe the differences between the girls and boys from these sub categories, 25 students have been distributed as 12 and 13 between both sexes at nearly equal proportions. In this way, at the research reaching at the final sample units, as the means of data collection, a standard question sheet has been used. Beside the applied question sheet, the techniques of data collection like observation and interview have been benefited from.

4. Basic Dimensions of Child's Political Socialization Progression

When looked at the characteristics of the sampling group, in the aspect of limits drawn in the scope of research model, respectively as high, medium, and low, it has been

observed that the families of Dumlupınar PS. Yücel PS. and Yakup Şevki Primary School that represent the socio-economical levels different from one another, in accordance to profession, income and level of education, have got the sufficiency of representing three different levels. According to the sex existing at the beginning of demographic characteristics in the sampling group, by taking 106 (50,5%) girls and 104 (49,5%) boys from Dumlupınar Primary School, 99 (49,5%) girls and 101 (50,5%) boys from Yücel Primary School, and 100 (50,0%) girls and 100 (50,0%) boys from Yakup Şevki Primary School, the equilibrium between the both sex is tried to be kept same.

The schools locating at different socio-economical environments, when their fathers' occupations are evaluated, it is seen that the student fathers of Dumlupınar PS. where the children whose socio-economical levels are relatively high are included in the occupation groups of official and higher official and self-employed one close to it. It is conspicuous that Yücel PS. and Yakup Şevki PS. students' fathers are predominantly qualified/unqualified workers at a higher proportion than it. The income levels of the students, as connected to the occupational position, while the ratio of the school children whose socio-economical levels are high is increasing as parallel to the level of income; it indicated that it has decreased as in reversely proportional in the medium and low leveled schools. Furthermore, it has been determined that the education level of the tested ones' fathers indicates decreasing from Dumlupınar PS. towards Yakup Şevki PS. In a similar way, it has been observed that the educational levels of children's mothers have indicated a decrease from Dumlupınar PS. towards Dumlupınar PS. However, it requires pointing out that the educational level of mothers has been observed lower than fathers.

4.1. Political Socialization at Level of General Political Structure

4.1.1. The Forms How children Define the State

It is agreed that the institution of state is an active means at socialization of individual as a political symbol or component, especially at the structure of nation-state, at its becoming united by national components. As Easton and Dennis express, politicization of child as "*political primitive*" starts with an appearance of the state as a small group of people that constitutes the known form of foreign authority (Easton & Dennis, 1970: 47). As it follows, the children's opinions are referred concerning their types of perceiving the state that effect on their levels of nation and citizen identification.

Table1. Distribution of the Students' Definitions of State

Schools	Definitions of State	President	System of law and law rules	Fatherland, nation, soldier, flag	No answer	Total
Dumlupınar Primary School	N	28	65	100	17	210
	%	13,3%	31,0%	47,6%	8,1%	100,0%
		28,9%	34,6%	42,7%	18,7%	34,4%
		4,6%	10,7%	16,4%	2,8%	34,4%
Yücel PS.	N	31	69	59	41	200
	%	15,5%	34,5%	29,5%	20,5%	100,0%
		32,0%	36,7%	25,2%	45,1%	32,8%
		5,1%	11,3%	9,7%	6,7%	32,8%
Yakup Şevki PS.	N	38	54	75	33	200
	%	19,0%	27,0%	37,5%	16,5%	100,0%
		39,2%	28,7%	32,1%	36,3%	32,8%
		6,2%	8,9%	12,3%	5,4%	32,8%
Total	N	97	188	234	91	610
	%	15,9%	30,8%	38,4%	14,9%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		15,9%	30,8%	38,4%	14,9%	100,0%

Chi-Square = 23,816 df=6 p<0,05 Contingency Coefficient= 0,194 Significance=0,001

In the present literature, the theory of state is defined in the complex organization structure as “independent nation and community of nations organized by its political, legal, economical and social institutions as faithful to country integrity” (Doğan, 2001: 115). In the definition, relatively emphasized is that state is the characterization with some national components like “fatherland”, “nation”, “sovereignty” (Doğan, 2001: 115). At the interviews carried out with the children, it has been seen that a great amount of the children (38, 4%) have answered the question about what state is with the components like fatherland, nation, soldier and flag. The ones who define the state with the system of laws and law rules, in contrary to the previous one, have indicated a decrease from Yücel PS. (34,5%) in which the highest proportion has been determined towards Dumlupınar (31,0% and Yakup Şevki PS. (27,0%) . According to this, the conformity between the definition transferred from the present literature above and the answers received from the students show that the information levels of children concerning the concept of state are not low; on the contrary they are improved.

One of the topics that attract attention is to explain the state with the personal extent of the political authority, i.e. to explain it by the president. At the proportion of the mentioned attitude, an increase has been observed from Dumlupınar (13, 3%) and Yücel PS. (15,5%) towards Yakup Şevki PS. (19,0%) where the students whose socio-economical level is the lowest are attending. The finding above that indicates parallelism with Easton and Dennis's opinions that the state sensation of the child is focused on the personal or charismatic opinions of the political authority shows that this is a result that is also observed in the literature of world. At the same time, Lerner's expressing, by attributing to Lane, that the first thought of Americans when state is told is “president is

the symbol of state” (Easton & Dennis, 1970: 39) supports this thought.

4.1.2. Opinions about Ideal Administration System

At the interviews carried out, the answers received about the ideal administration styles that their daily responses are used in the way the children can understand have been arranged as it is seen in the following table.

Table 2. Children’s Opinions about the Best Administration Form

Schools	Ideal Administra. System	Military Administ.	Monarchy/ Aristocracy	Religious Administra.	Democracy	Uninforms	Total
Dumlupınar PS.	N	5	10	9	174	12	210
	%	2,4%	4,8%	4,3%	82,9%	5,7%	100,0%
		9,6%	27,8%	19,1%	43,4%	16,2%	34,4%
		0,8%	1,6%	1,5%	28,5%	2,0%	34,4%
Yücel PS.	N	34	15	23	84	44	200
	%	17,0%	7,5%	11,5%	42,0%	22,0%	100,0%
		65,4%	41,7%	48,9%	20,9%	59,5%	32,8%
		5,6%	2,5%	3,8%	13,8%	7,2%	32,8%
Yakup Şevki PS.	N	13	11	15	143	18	200
	%	6,5%	5,5%	7,5%	71,5%	9,0%	100,0%
		25,0%	30,6%	31,9%	35,7%	24,3%	32,8%
		2,1%	1,8%	2,5%	23,4%	3,0%	32,8%
Total	N	52	36	47	401	74	610
	%	8,5%	5,9%	7,7%	65,7%	12,1%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		8,5%	5,9%	7,7%	65,7%	12,1%	100,0%

Chi-Square= 87, 74 df=8 p<0, 05 Contingency Coefficient=0,355 Significance=0,000

According to the received answers, it is understood that children agree on democracy about the ideal administration form (65, 7%). However, the places where the ones who see democracy as an ideal administration form are the most intensive: while Dumlupınar PS. is (82, 9%) and next Yakup Şevki PS. is (71, 5%), and it has been observed that Yücel PS. (42, 0%), which is thought as a medium level regional school according to the socio-economical position has got the lowest proportion. The result, obtained in Yücel PS. can be evaluated as a situation caused by, beside the “uninform” choice being extra (%22, 0) at proportion of one fourth, by observing that the ones who pointed out preference for military administration (17, 0%) and religious administration (11, 5%) at a higher proportion than the others. Therefore, except Yücel PS’s special situation, the result that in general the children have preferred democracy as best administration form at high proportion indicates that their level of appreciating the democratic administration are quite high.

4.1.3. Opinions Concerning the Functions of Parliament in Democratic Administration

Since appreciating the democratic regimes includes all the structure with its

different principles and components, children's thoughts about the functions of National Assembly's have been included here.

Table 3. Information Levels of Children Concerning The Basic Duty of National Assembly (TBMM)

Schools	Duty of National Assembly	Representative of public	Making laws	Debate state matters/ Direct government works	Meaningless/ No answer	Total
Dumlupınar PS.	N	117	33	34	26	210
	%	55,7%	15,7%	16,2%	12,4%	100,0%
		36,1%	48,5%	29,8%	25,0%	34,4%
		19,2%	5,4%	5,6%	4,3%	34,4%
Yücel PS.	N	109	18	23	50	200
	%	54,5%	9,0%	11,5%	25,0%	100,0%
		33,6%	26,5%	20,2%	48,1%	32,8%
		17,9%	3,0%	3,8%	8,2%	32,8%
Yakup Şevki PS.	N	98	17	57	28	200
	%	49,0%	8,5%	28,5%	14,0%	100,0%
		30,2%	25,0%	50,0%	26,9%	32,8%
		16,1%	2,8%	9,3%	4,6%	32,8%
Total	N	324	68	114	104	610
	%	53,1%	11,1%	18,7%	17,0%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		53,1%	11,1%	18,7%	17,0%	100,0%

Chi-Square= 34,715 df= 6 p<0, 05 Contingency Coefficient=0,232 Significance=0, 00

Generally to say, about what the concept *parliament* means, while measuring the children's levels of appreciating and information, National Assembly (TBMM) that is our symbol has been used. Acting by this sense, even the children who have been asked the basic duty of TBMM are close to one another, it has been determined, listing in order from Dumlupınar (55, 7%) and Yücel (54, 5%) towards Yakup Şevki PS. (49, 0%), that some more than half of general total (53, 1%) have answered in the way that TBMM is the representative of public with relatively general and simple answer choice. It has been determined, while the school where the expressions requiring relatively more and detailed information "making laws" answer choice is the most intensive is Dumlupınar (15,7%), the school where the answer "debating the state matters and directing the government works" that is relatively complex and requiring systematic knowledge is received the most intensively is Yakup Şevki PS. Likewise, at the same time, with the choice meaningless or no answer of the question what the functions of TBMM are, being Yücel PS. the most answered school as one fourth of the interviewed ones (25,0%), compared to Dumlupınar (12,4%) and Yakup Şevki PS. (14,0%) is thought together with the other results above, it can be agreed that it is the sign for Yücel PS. students to have relatively limited levels of information and appropriation concerning the functions of TBMM.

4.1.4. Viewpoints with Respect to the Necessity of Secularism

According to below table, which seems to be meaningful though in a limited

extend, it appears that secularism which is considered also in our country as an important element of Kemalist doctrine is accepted to a specific extend by the children. In fact, it is determined that the ratio of those who assess secularism positively as a result of considering it a guarantee of freedom of faith and coexistence of various religious beliefs to the gross total is only 51,5%. When ratios in the schools are compared with one another however, it is recognized that those considering secularism as an essential condition of freedom of faith in Dumlupınar Primary School (63, 3%) is more intensive than it is in Yakup Şevki (47, 5%) and Yücel (43, 0%). Obtaining “no answer” option and negative assessments in general evaluated together with those who consider secularism only as a state policy, those who find it unnecessary and those who are determined as not having knowledge about the issue relatively from Yücel (57,0%) and Yakup Şevki (52,5%) Primary Schools may be taken up as a check to the above result. Consequently, the results on the table show that the level of acceptance of secularism by the students of Dumlupınar Primary School is higher than the others.

Table 4. Distribution of the Causes of the Necessity of Secularism

Schools	The Causes of Necessity of Secularism	Freedom of faith/coexistence of various religious beliefs	State Policy/ Unnecessary/ No answer	Total
Dumlupınar PS.	N	133	77	210
	%	63,3%	36,7%	100,0%
		42,4%	26,0%	34,4%
		21,8%	12,6%	34,4%
Yücel PS.	N	86	114	200
	%	43,0%	57,0%	100,0%
		27,4%	38,5%	32,8%
		14,1%	18,7%	32,8%
Yakup Şevki PS.	N	95	105	200
	%	47,5%	52,5%	100,0%
		30,3%	35,5%	32,8%
		15,6%	17,2%	32,8%
Total	N	314	296	610
	%	51,5%	48,5%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%
		51,5%	48,5%	100,0%

Chi-Square= 18,839 df=2 p<0, 05 Contingency Coefficient=0,173 Significance=0,000

4.2. Political Socialization on the Level of Political Authority and Current Issues

4.2.1 The Condition of Recognition of the President

Determining the extent to which the president of the republic, who is observed to be accepted as the ruling political authority in the previous table, is recognized by the children would be useful in that it will give an idea about the level of the acceptance of this authority factor.

Table 5. The Distribution of Recognition of the President

Schools	Recognition of President	A.N. SEZER	Non-recognized	Total
Dumlupınar PS.	N	186	24	210
	%	88,6%	11,4%	100,0%
		39,1%	17,9%	34,4%
		30,5%	3,9%	34,4%
Yücel PS.	N	143	57	200
	%	71,5%	28,5%	100,0%
		30,0%	42,5%	32,8%
		23,4%	9,3%	32,8%
Yakup Şevki PS.	N	147	53	200
	%	73,5%	26,5%	100,0%
		30,9%	39,6%	32,8%
		24,1%	8,7%	32,8%
Total	N	476	134	610
	%	78,0%	22,0%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%
		78,0%	22,0%	100,0%

Chi-Square= 20,983 df=2 p<0,05 Contingency Coefficient=0,182 Significance=0,000

This table in which it is observed that the condition of recognition of the president of the republic is relatively relational with respect to schools, though the level of the relation is low ($C=0,182$), it shows that the ratio of those who recognize (78,0%) our current president is much higher than the ratio of those who do not recognize (22,0%). On the other hand, according to the existing data gathered through an open-ended question asking the name of the president directly, it is determined that those who recognize our current president A. N. Sezer are densely Dumlupınar PS. students who come from a relatively higher socio-economical level. Representation of those who recognize the president with an important ratio of 71, 5% even in Yücel PS. in which the ratio at issue is the lowest betrays the fact that a large majority of the children recognizes the president of the republic who they accept as the dominant political authority. In this regard, it may be said that the recognition of the president densely is a result of the fact that the president of the republic as the symbol of the state is an effective, concrete factor for the identification of the child with the state.

4.2.2. The Condition of Recognition of the Political Parties in the Present Cabinet

According to below table, it is determined that contrary to the table showing the condition of the recognition of the president of the republic, the ratio of those (68, 5%) who do not know the cabinet established by the Democratic Left Party (DSP), Nationalist Movement Party (MHP), Motherland Party (ANAP) with by May-June 2002 is more than the half of the ratio of those (31, 5%) who know. As in the other tables, it is noted that the school in which those who do not know the coalition parties are the densest is the Yücel

PS. with an important ratio of 84, 5%. Dumlupınar PS. (63,3%) which often forestalls Yakup Şevki PS. (58,0%) with respect to positive results are determined, this time, to be the second school in which those who do not know the coalition parties are dense. According to the results in the table, which is seen to be relatively meaningful, it appears that a large majority of the children included in the research do not know the coalition parties who run the cabinet by the period. In opposition to the success of the children in recognizing the president of the republic, the condition of not knowing the parties in this cabinet may probably be evaluated as the result of the fact that they do not consider the parties in the cabinet which change relatively frequently as important as the president of the republic as head of state and that they are unable to follow the frequent change of the parties in the cabinet.

Table 6. The Distribution of Those who know the Coalition Parties Establishing the Present Cabinet

Schools	Recognize Political Parties in the Cabinet	Recognize	Unrecognized (DSP,MHP,ANAP)	Total
Dumlupınar PS.	N	133	77	210
	%	63,3%	36,7%	100,0%
		31,8%	40,1%	34,4%
		21,8%	12,6%	34,4%
Yücel PS.	N	169	31	200
	%	84,5%	15,5%	100,0%
		40,4%	16,1%	32,8%
		27,7%	5,1%	32,8%
Yakup Şevki PS.	N	116	84	200
	%	58,0%	42,0%	100,0%
		27,8%	43,8%	32,8%
		19,0%	13,8%	32,8%
Total	N	418	192	610
	%	68,5%	31,5%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%
		68,5%	31,5%	100,0%

Chi-Square= 36,561 df=2 p<0, 05 Contingency Coefficient=0,238 Significance=0,000

4.3. Political Socialization on the Level of Political Participation

4.3.1. Children's Political Party Preferences

When looked at the below table which indicates the political preference of the children, it has been understood that an important part of the children determine the political preference at early ages. However, although the children who haven't determined their political preference yet, demonstrate an increase towards respectively Yücel (24,0%), Yakup Şevki (30,0%) and Dumlupınar (36,2%), in comparison with the ones who determine their political preferences it has been designated that they are at a limited level. Nonetheless, in Dumlupınar the socio-economical level of which is high, the ratio of the children who haven't determined their political preferences yet, have been

relatively found out higher. However, in general, it has been understood that about one third of the children determine their party preference before reaching the age of voting, as it is at most researches performed in the west (Alkan, 1989: 48), moreover, in accordance to these results, it has been seen that they determine it at the level of primary instruction.

Table 7. Distribution of The Political Party Preferences of Children

Schools	Poli. Party Preferences	DYP,ANAP, MHP	DSP	SP,BBP, AKP	don't decide yet	Total
Dumlupınar PS.	N	77	7	50	76	210
	%	36,7%	3,3%	23,8%	36,2%	100,0%
		38,9%	36,8%	23,9%	41,3%	34,4%
Yücel PS.	N	51	4	97	48	200
	%	25,5%	2,0%	48,5%	24,0%	100,0%
		25,8%	21,1%	46,4%	26,1%	32,8%
Yakup Şevki PS.	N	70	8	62	60	200
	%	35,0%	4,0%	31,0%	30,0%	100,0%
		35,4%	42,1%	29,7%	32,6%	32,8%
Total	N	198	19	209	184	610
	%	32,5%	3,1%	34,3%	30,2%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		32,5%	3,1%	34,3%	30,2%	100,0%

Chi-Square= 30,061 df=6 p<0, 05 Contingency Coefficient=0,217 Significance=0,000

4. 4. Political Socialization at Level of National Identification

National identification or socialization at national level is agreed as one of the most important sizes of political socialization. Moreover, it is seen that national identification is mostly used as synonymous with a political socialization. The cause of it leads that lots of political value and factors planned to be transferred during the process of getting political is inclined to constituting the national senses. Furthermore, it is claimed that national states arise upon the development of nationalist ideology in Western Europe (Öztekin, 2000: 279). For this reason, the adopting levels of the national factors by children have been studied that belongs to the nation that the person belongs to and he feels relation and considers the factors that belong to the nation, and by help of it, the political socialization that he becomes a member of national union, that matters a lot for getting national political.

4.4.1. Children's Opinion on the Factors That Constitute a Nation

According to the data about the nationalism that is defined as the union of people who speak the same language, belong to the same custom and traditions, come from the same nation (root), live in the same country, and their solidarity and their constituting nation (Öztekin, 2000: 279), that indicates the level of knowledge about nationalism, in general, children agree that the most valuable factor is "fatherland" for a nation (%36, 2).

Except Yakup Şevki (27, 5%), through the schools, it has been determined that the answer “fatherland” which has the highest ratio was relatively given by Dumlupınar PS. (47, 1%) intensely. According to the current data, that children think the fatherland factor as the most valuable factor of a nation can be interpreted that the patriotism in the scope of national identification is established at the level of information and sensation connected with each other.

Table8. Distribution of the Opinions Concerning the Basic Factors of Nations

Schools	National Factors	State	Fatherland	Nation, Army, Flag, Monuments	Religion, Education	No answer	Total
Dumlupınar PS.	N	22	99	47	35	7	210
	%	10,5%	47,1%	22,4%	16,7%	3,3%	100,0%
		35,5%	44,8%	27,0%	32,4%	15,6%	34,4%
Yücel PS.	N	15	67	51	43	24	200
	%	7,5%	33,5%	25,5%	21,5%	12,0%	100,0%
		24,2%	30,3%	29,3%	39,8%	53,3%	32,8%
Yakup Şevki PS.	N	25	55	76	30	14	200
	%	12,5%	27,5%	38,0%	15,0%	7,0%	100,0%
		40,3%	24,9%	43,7%	27,8%	31,1%	32,8%
Total	N	62	221	174	108	45	610
	%	10,2%	36,2%	28,5%	17,7%	7,4%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		10,2%	36,2%	28,5%	17,7%	7,4%	100,0%

Chi-Square= 36,796 df=8 p<0, 05 Contingency Coefficient=0,239 Significance=0,000

While the answer “*nation, army, flag, and monuments*” shown as the most valuable factor of a nation has the second and the highest ratio in the table in Dumlupınar (22, 4%) and Yücel PS. (25, 5%); its being the most intensive answer received from Yakup Şevki (38, 0%) points out that the children, in accordance to their personal sensation with nation, identify with by using the different sorts of factors that they think as important.

Despite that the factors of religion and education indicated amongst the most valuable factors of nations are at the close ratios with each other in Dumlupınar (16,7%) and Yakup Şevki PS. (15,0%), its existence being most in Yücel PS. (21,5%), its being one of the schools in which the children coming from conservative parts are trained relatively, and as it is remembered from the previous tables, since their level of knowledge are relatively low it can be evaluated as a expressive result. According to these results, that the children evaluate “*fatherland*” as the most valuable component for a nation, then that they express “*nation, army, flag, and monuments*” can be evaluated that they identify with patriotism, sizes of nationalism, and national factors relatively.

4.4.2. Attitude of Children against the Risk of War as a Criterion of Patriotism

Table 9. Attitude of Children Against War Risk of Turkey

Schools	Attitudes at Risk of War	Defend the country to the end	Abandon the country/ Abstaining/No answer	Total
Dumlupınar PS.	N	194	16	210
	%	92,4%	7,6%	100,0%
		36,0%	22,5%	34,4%
Yücel PS.	N	159	41	200
	%	79,5%	20,5%	100,0%
		29,5%	57,7%	32,8%
Yakup Şevki PS.	N	186	14	200
	%	93,0%	7,0%	100,0%
		34,5%	19,7%	32,8%
Total	N	539	71	610
	%	88,4%	11,6%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%
		88,4%	11,6%	100,0%

Chi-Square= 22,754 df=2 p<0,05 Contingency Coefficient=0,190 Significance=0,000

4.4.3. Attitudes National Anthem Oriented As a National Values

Table 10. Distribution of Thoughts About Behaving Respectfully for The Turkish National Anthem

Schools	Causes of having homage for National Anthem	The symbol of Turkish Nation	Must be behaved respectfully	In order to show to love to the country (patriotism)	Frighten to be punished / No answer	Total
Dumlupınar PS.	N	56	128	23	3	210
	%	26,7%	61,0%	11,0%	1,4%	100,0%
		39,7%	31,9%	44,2%	18,8%	34,4%
Yücel PS.	N	31	147	12	10	200
	%	15,5%	73,5%	6,0%	5,0%	100,0%
		22,0%	36,7%	23,1%	62,5%	32,8%
Yakup Şevki PS.	N	54	126	17	3	200
	%	27,0%	63,0%	8,5%	1,5%	100,0%
		38,3%	31,4%	32,7%	18,8%	32,8%
Total	N	141	401	52	16	610
	%	23,1%	65,7%	8,5%	2,6%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		23,1%	65,7%	8,5%	2,6%	100,0%

Chi-Square= 19,622 df=6 p<0,05 Contingency Coefficient=0,177 Significance=0,003

This table, in which the opinions on reasons of having homage for The Turkish National Anthem as an expression of respect is related at the interval of low level in comparison with the schools (C=0,177) points out that an important amount of children like 65,7 % agree that The Turkish National Anthem is behaved respectfully since flag and national anthem must be behaved respectfully. However, observing the mentioned opinion in Yücel PS. (73,5%) relatively more intensive in comparison with Yakup Şevki (63,0%) and Dumlupınar PS. (61,0%) can be perceived that the students of Yücel PS.

where the level of interest and knowledge is relatively low in the previous tables have also the high level of appropriating The Turkish National Anthem like the other national values and components as an eminent.

The response of behaving respectfully for The Turkish National Anthem since it is the symbol of Turkish Nation, corresponding to the highest second proportion in the table in general in Yakup Şevki (27, 0%) and Dumlupınar PS. (26, 7%) as a little bit intensive in comparison with Yücel PS. (15, 5%) can be agreed as the sign that the children appreciate The Turkish National Anthem as a national value. Hence, it can be said that the children's behavior of respect for The Turkish National Anthem arises from their being conscious that it is the sign of national loyalty and devotion considered for the flag and anthem that a nation agrees as lofty.

4. 5. Political Socialization at International Level:

As it is known, in a context that states the adaptation to an unlimited environment which reaches until the universe in the shape of rings following one another starting immediately from him, an individual is to get politicized at the international level following the other levels. Thus, the level of getting political at international level is also mentioned in two parts that are the evaluations concerning the position of Turkey at level of world and the evaluations concerning the foreign countries.

4. 5.1. Evaluations Concerning the Position of Turkey in the World

4. 5.1.1. Turkish People's Opinion on Their Place and Image in History of World

Table 11. Evaluations Concerning The Place Of Turks And Image in History Of World

Schools	Evaluations about Image of Turks in history	Barbaric/ Suffered defeat in history	Wrote heroic epics in the history	Ruled the four continents	Ruled with tolerance many other countries	Contributed to Religion of Islam	No answer	Total
Dumlupınar PS.	N	1	119	40	20	8	22	210
	%	0,5%	56,7%	19,0%	9,5%	3,8%	10,5%	100,0%
		3,4%	36,0%	51,9%	50,0%	33,3%	20,2%	34,4%
Yücel PS.	N	20	93	13	5	12	57	200
	%	10,0%	46,5%	6,5%	2,5%	6,0%	28,5%	100,0%
		69,0%	28,1%	16,9%	12,5%	50,0%	52,3%	32,8%
Yakup Şevki PS.	N	8	119	24	15	4	30	200
	%	4,0%	59,5%	12,0%	7,5%	2,0%	15,0%	100,0%
		27,6%	36,0%	31,2%	37,5%	16,7%	27,5%	32,8%
Total	N	29	331	77	40	24	109	610
	%	4,8%	54,3%	12,6%	6,6%	3,9%	17,9%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		4,8%	54,3%	12,6%	6,6%	3,9%	17,9%	100,0%

Chi-Square= 68,408 df=10 p<0, 05 Contingency Coefficient=0,318 Significance=0,000

According to the data of researches on evaluations concerning the place of Turks and their image in the history of world, the image which prints itself on the children's memory the most has been their describing Turks as a nation who wrote heroic epics in the history (54, 3%). It has been observed that, while the school in which this opinion appears the most intensively expressed by great amount of children who are included in the scope of sampling is Yakup Şevki PS. (59,5%), Dumlupınar PS. follows it with 56,7 %, and Yücel PS. has got the lowest proportion with 46,5 %. It is understood that although the positive image that Turks are a nation who ruled the four continents in history is at the low levels relatively in Yakup Şevki (12,0%) and Yücel PS. (6,5%), in Dumlupınar (19,0%) through the positive images, it has got the second highest proportion in the table. In this situation, when the positive images taking place in the table are considered together, in general it turns up that the proportion of students who have got positive thought concerning the place and image of Turks in the world is quite high. As a consequently, it is possible to say that the national history instruction has been performed successfully about the superiority of their own nation carried out especially in the schools in the scope of children's socialization.

4.5.1.2. Opinions Concerning the Countries Thought As a Risk for Turkey throughout History

Table 12. Thoughts Concerning The Countries That Have Been Component Of Threat Throughout History

Schools	Country	Russia	Greece	Syria, Iran, Iraq	America	UK, Germany etc.	Total
Dumlupınar PS.	N	40	104	12	28	26	210
	%	19,0%	49,5%	5,7%	13,3%	12,4%	100,0%
		29,2%	42,3%	28,6%	24,3%	37,1%	34,4%
Yücel PS.	N	59	46	14	61	20	200
	%	29,5%	23,0%	7,0%	30,5%	10,0%	100,0%
		43,1%	18,7%	33,3%	53,0%	28,6%	32,8%
Yakup Şevki PS.	N	38	96	16	26	24	200
	%	19,0%	48,0%	8,0%	13,0%	12,0%	100,0%
		27,7%	39,0%	38,1%	22,6%	34,3%	32,8%
Total	N	137	246	42	115	70	610
	%	22,5%	40,3%	6,9%	18,9%	11,5%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		22,5%	40,3%	6,9%	18,9%	11,5%	100,0%

Chi-Square= 51,561 df=8 p<0, 05 Contingency Coefficient=0,279 Significance=0,000

As it is stated above, all the communities have got certain subjective evaluations concerning the other nations in accordance to their political advantages. It is broached that these evaluations taking place in the scope of getting politicized internationally are conveyed to the individuals in the aspect of socialization especially during the second

qualified process the knowledge extent of which is relatively powerful. For instance, Alkan emphasized, in his research that he compared the French, Italian, German and Turkish history text books depending on content, in the Turkish text books the worst image is about U.S.S.R. Again, in the textbooks of 1950, it was expressed that U.S.S.R. looked like a snake and it was accused as the enemy of peace and modern world. It was meant in the expression “U.S.S.R. never wants us to be powerful and develop”. On the other hand, in the books of 1977, against Turks enmity of Greek theme was started to be emphasized more. Especially in 1821, it was expressed that Greeks had murdered Turks and “also the children had been killed” (Alkan, 1982: 43). Thus, in this process, the children could be expected to develop certain negative attitudes against the mentioned countries.

In this way, throughout history, it has been determined that the children whose opinions are asked about the countries which have been threat for Turks throughout history are in agreement generally over Greece (40,3%). That the children who point out that Greece has been a threat for Turkey throughout history, except Yücel PS. (23, 0%), in Dumlupınar (49, 5%) and Yakup Şevki PS. (48, 0%) on the point of half of their opinions, indicate the highest proportion in the table is thought as the effect of negative informing against Greece learned from the textbooks or the social environment as it is mentioned above. The enmity sensation against Russia that Alkan (1982:43) said it has the worst image in Turkish textbooks, on the point of the highest in Yücel PS. (%29, 5) has been observed as one of the important proportions in the table. This opinion that is seen to have been represented at the same proportions in Dumlupınar and Yakup Şevki PS. (19, 0%) has been observed intensive in general.

According to the results in the table, it has been determined that America was one of the countries that the children saw as threat for Turkey. Although the mentioned opinion in Dumlupınar and Yakup Şevki ES. is at the equal proportions (%13), observing it the most intensively in Yücel PS. (%30,5) can be explained as a situation causing from the negative evaluation of America’s policy against the Middle East and Islamic countries, due to the existence of conservative society children according to our observation.

4.5.2. Evaluations Concerning Foreign Countries

4.5.2.1. Children’s Opinions about Foreign Countries

It has been understood that the children don’t have much opinion about the foreign countries being the most in Yücel PS. (%51,0) and following it in Yakup Şevki PS.

(%43,0) related to at low level (C=0,262) in the table for the children's opinion about the foreign countries according to schools. Internationally, amongst the positive opinions claimed about the foreign countries, it has been observed that the idea the citizens of foreign countries live in prosperity which has the highest proportion, as the most intensive – at the international meaning their level of knowledge is relatively high - expressed by the students of Dumlupınar PS. (%21,9), following it, Yücel PS. (%13,0). Again, one of the positive thoughts about foreigners, the opinion that they are the societies who give importance to human rights getting expressed with the most important proportions seen in the table as Dumlupınar (%21,0) and Yakup Şevki PS. (%18,5) indicates that the foreigners have got an extremely positive image in the students' memory. The opinion that can be evaluated in category of negative images about foreigners and that they exploit the other countries economically has been determined as Yücel (%15,5) and Yakup Şevki PS. (% 14,5) with close proportions each other, the highest proportion in Dumlupınar PS. (%19,5) is represented by one of the important figures existing at the table. In the light of these objectives, we can say that the children's negative images concerning the foreign countries, comparing with the positive ones, are at lower levels.

Table 13. The Students' Thoughts About Foreign Countries

Schools	Opinions About Foreign Countries	Consider human rights important	Citizens of foreign countries live in prosperity	Help poor countries financially	Exploit other countries economically	War against countries cause to lose their interests	No answer	Total
Dumlupınar PS.	N	44	46	4	41	20	55	210
	%	21,0%	21,9%	1,9%	19,5%	9,5%	26,2%	100,0%
		43,6%	51,1%	16,0%	40,6%	40,0%	22,6%	34,4%
Yücel PS.	N	20	26	10	31	11	102	200
	%	10,0%	13,0%	5,0%	15,5%	5,5%	51,0%	100,0%
		19,8%	28,9%	40,0%	30,7%	22,0%	42,0%	32,8%
Yakup Şevki PS.	N	37	18	11	29	19	86	200
	%	18,5%	9,0%	5,5%	14,5%	9,5%	43,0%	100,0%
		36,6%	20,0%	44,0%	28,7%	38,0%	35,4%	32,8%
Total	N	101	90	25	101	50	243	610
	%	16,6%	14,8%	4,1%	16,6%	8,2%	39,8%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		16,6%	14,8%	4,1%	16,6%	8,2%	39,8%	100,0%

Chi-Square= 45,082 df=10 p<0, 05 Contingency Coefficient=0,262 Significance=0,000

5. Conclusion

Political socialization, in terms of its vital function performed in the society, has become one of the indispensable social facts for different human communities up to now. However, the importance that establishing the devotion sensations to the society to which

the citizens belong or state matters about providing the national unity and keeping, it has made the political socialization one of the main requirements for political regimes. Political socialization, as connected with its objective way, with the meaning of individual's political attitude and behaviors to develop, has got a characteristic that characterizes the political human being. In other words, for the consciousness of citizenship to be constituted that states undertaking the social right and responsibilities privately includes one of the basic objectives of political socialization. This process completes the political human being with its extent of knowledge, sensation and participation and with developing a large political behavioral range at different shapes and levels like teaching ideology in the appearance of an abstract criterion that helps people to get the world meaningful and to evaluate the incidents, developing political party connection that lights the attitudes of political participations, and determining the party devotion of individuals and their vote preferences. In general concept, being subject to the behavioral principles, political socialization that is a quite complex and multi variable teaching process includes the ways of political attitudes from the national one to the international level at many different levels in its body. All the extents of politicization not separated by certain lines in general indicate great importance, and for especially national identification being respectively in the front position, according to the current period, is a situation that depends on the nation state to exist as an active power.

Political socialization is not a fact to which individual is subject to once and that never changes again, it is a process that carries on its existence during all the living periods of childhood, youth, adulthood and old age, in which new knowledge and experiences are obtained, the old ones are possible to get changed by the new ones. The period of childhood that is the first one of these living era characterizes the first stage in which the process of socialization starts. The period of childhood has got a great importance due to getting considered as the period in which the political attitudes and behaviors are established that give the first form of political human's development and that is believed to have changed a little and that is followed in whole life. Consequently, since the period of childhood constitutes the beginning point at the political attitude and behaviors' appearing, in order to be able to observe by means of which factors and how the individual gets politicized, this study has also been limited. Because of the limited researches in this field, at the study in which we have inclined towards, before all else the research results has brought up that the sample groups represents the aimed socio-economical level.

In accordance to the obtained results at the research in which the political

socialization dimensions of child have been searched, it is said that, at the level of general political structure that is one of the important extents of the political socialization, politicization performed quite well generally in all the schools. Likewise, children's being aware of the national state fact as a political symbol, appropriating the democracy as the best method of administration, knowing the functions of National Assembly (TBMM) even with the basic lines state expressly that the children of primary education are generally politicized at general political structure level. Moreover, it can be said that in case the research was performed over the adult ones, only the results at this level perhaps worse results could be obtained. For this reasons, in the socialization process of these primary school children, concerning the political regime planned to be transferred, it can be said that they comprehend the general structure and elements basically. However, it has been determined that the level of knowledge about the political structure is at the general level to be able to comprehend the relatively complex relations and detail. Furthermore, from the high socio-economical region towards the low one, at the political structure extent of children, it has been determined that their politicization levels indicated decrease. However, contrary to expectance, at the extent of general political structure, the group whose politicization level is the lowest isn't the regional school whose socio-economical level is the lowest one, but they are the students who are medium.

The present results at the level of political authority that constitute the second of the important extents of political socialization and that occur by benefiting as a symbol at defining the political structure and identifying with the ones who use the political authority and also determining that children generally know the president personally whom they think as the ruler authority state expressly that the president is appropriated as the ruler political authority. Being the level of knowing the president so high, due to politicization at the level of political authority that constitutes one of the important extents of politicization's having relatively the characteristics of concrete human, it is caused by being a level at which easier identification is established. However, it has been seen that the level of recognizing the present government parties, contrary to the ones who know the president, is at quite low levels. The mentioned situation has been evaluated in the way that children don't think the government as important as the president and they can't follow that the parties constituting the government often change.

Children's not being at the age of administrating the right and responsibility of citizenship yet politically makes their level of participation impossible to get evaluated at the measure of adult ones, children's demand for participating in the elections at the

extent of political participation has been observed relatively quite high. Again, their preference of political party that has great importance in the aspect of their socialization level, as observed at many researches performed previously, it has been determined that it was established quite a lot. Likewise, the ones who haven't determined their preference of political party yet are at the proportions not a few, the students of Dumlupınar ES. have determined their preference of party as DYP, ANAP, MHP; the students of Yücel ES. as SP, BBP, AKP, Yakup Şevki students, at the close proportions close to one another, as DYP, ANAP, MHP and SP, BBP, AKP party groups.

It has been evaluated in the way that the national identification which constitutes one of the most basic dimensions of political socialization and used as expressing the whole of politicization, i.e. that the present results in the aspect of politicization at national level pointed out amongst the children the attitudes of nationalism and patriotism have been established at the level of knowledge and sensation. That is to say, all the present results leading it, with the children's different elements and extents, at the level of patriotism and nationalism, at the national dimension, the level of politicization compared to all the other extends of socialization researched previously has been the level of politicization occurred at the highest level. However, children, on the subjects of considering different national value and components like native country, nation, language, flag, national march and the national leaders, have been observed to have behaved extremely sensitively. Especially in case of a war, their declaring that they will participate in defending the country at a proportion close to the total can be shown as the most surprising example of this. Hence, this indicates that national identification has occurred at maximum level no matter what the level of politicization at the other extents is.

As it was mentioned before, the political socialization happened at different social levels interconnecting with each other is described as a process that expresses the adaptation of individual to the world at the international level as much as the national level, too. It has been observed that the children have got a positive image about the place an image of Turks in the history of world at the international level which complete the process of socialization that constitutes the final dimension and which follows the procedure diagram of politicization's other dimensions, and also at this level they have been observed to have politicized having identification with their ancestors at the extent of national history. Because of using Turkey – Greece relations frequently as daily material of politics by media and politicians, and due to the observations on Cyprus and the problem of islands, it has been observed that children have the opinion that Greece

has become a threat for Turkey. In addition to this, it has been observed that Russia has one of the most negative images in the children's opinion. Again, about the foreign countries, it has been determined that children generally have a positive image that their citizens live comfortably and that they are the countries that give importance to human rights. In spite of this results obtained, the level of children's information and socialization at international level are relatively low.

The sampling of this research depended on the main hypothesis that the socio-economical level is effective at the progression of political socialization was chosen from three different regional school the socio-economical levels of which are different from one another. For this reason, if the politicization levels of the students whose socio-economical levels are different from one another are compared, it has been determined as the school whose whether general political structure and political authority or political participation and the level of politicization at international extent is the highest, Dumlupınar ES., whose socio-economical level is relatively high, and following it, Yakup Şevki ES. Students, whose socio-economical level is relatively low. At the extent of international politicization, in general, the level of comprehending some national values for Yücel ES. Students, whose socialization levels are relatively the lowest has indicated that it is the one whose socialization level is at the highest extent. This mentioned situation, comparing to the other extents of socialization, it can be described as the sign that the level of politicization in national extent is considered important more. In the light of present data, it has been determined that the students of Dumlupınar ES., who are in general, at the best position due to socio-economical position are the children who have the highest politicization level with all dimensions. Due to families' sensitiveness that they indicated for their children not to direct to the political topics, despite the fact that their interests for politics are relatively limited, it has been found that the students in this school have got relatively high levels of consciousness and knowledge. The mentioned situation explains that socio-economical level affects the level of politicization. Moreover, according to the level of politicization, the school that follows Dumlupınar Primary School to be Yakup Şevki ES., whose socio-economical position is relatively low, it is possible to think that the school and education here relate to the students on the high level of socialization success in the light of our observations. In addition to this, it has been understood that its students whose socio-economical levels are relatively medium and low, compared to the developed regional schools students, demonstrate more interest and tendency for politics.

References

- Alkan, T. 1982, *The Political Integration of Europe, A Political Socialization Approach, Content Analysis of the Turkish, French, German and Italian History Textbooks*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları. Ankara.
- _____ 1989, *Siyasal Bilinç Ve Toplumsal Değişim*, Gündoğan Yayınları. Ankara.
- Balci, A. 2001, *Sosyal Bilimlerde Araştırma, Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Pegem Yay. Ankara.
- Davson, R. E., Prewitt, K. 1969, *An Analytic Study, Political Socialization*, Little Brown Company, Boston.
- Dekker, H., Oostindie, M., Hester, D. 1993, "International Political Socialization Through on International Joint Study Program" Russell F. Farnen (Ed.), *Reconceptualizing Politics, Socialization and Education, International Perspectives for the 21st Century*, European Studies 3, Oldenburg: Universität Oldenburg Press: 231-255.
- Dekker, H. 1996, "Democratic Citizen Competence, Political-Psychological and Political Socialization Research Perspectives" R.F. Farnen, H.Dekker, R. Meyenberg, D.B. German (Eds.), *Democracy, Socialization and Conflicting Loyalties In East and West*, New York: St. Martin's Press: 386 -410.
- Doğan, İ. 2001, *Modern Toplumda Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları, İnsan Haklarının Kültürel Temelleri*, Pegem Yayınları, Ankara.
- Duverger, M. 1995, *Siyaset Sosyolojisi Siyasal Bilimin Öğeleri*, (Çev: Ş. Tekeli), Varlık Yay. İstanbul.
- Easton, D., Dennis, J., 1970, "The Child's Image of Government" *Learning About Politics, A Reader in Political Socialization*, New York: Random House Inc.,: 31 -49.
- Jaros, D., 1973, *Socialization to Politics*, New York: Praeger Publishers.
- Johari, J. C. 1989, *Principles of Modern Political Science*, New Delhi: Sterling Pub. Private Ltd.
- Michelat, G. 1995, "Toplumbilimde Yönlendirilmemiş Anketlerin Kullanımı", Hülya Tufan (Der.), *Kamuoyu Kimin Oyu*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Oktay, C., 2003, *Siyaset Bilimi İncelemeleri, Meşruiyet-Sınıflandırma-Kültür-Modernleşme*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ottati, V., Wyer Jr., Robert S. 1990, "The Cognitive Mediators of Political Choice: Toward a Comprehensive Model of Political Information Processing", John A. Ferejohn and James H. Kuklins (Eds.), *Information and Democratic Processes*, USA: University of Illinois Press: 186 -216.
- Öztekin, A. 2000, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Taşdelen, H. M. 1997 *Siyaset Sosyolojisi*, KOCAV Yayınları, İstanbul
- Tezcan, M. 1997 *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara.
- Turam, E. 1994, *Medyanın Siyasi Hayata Etkileri*, İstanbul: İrfan Yayınları.
- Turan, İ. 1976, *Siyasal Sistem Ve Siyasal Davranış*, Der Yayınları, İstanbul
- Türkkahraman, M. 2000, *Türkiye'de Siyasal Sosyalleşme Ve Siyasal Sembolizm*, Birey Yay. İstanbul.
- Waniganayake, M., Donegan, B., 1999, "Political Socialization during Early Childhood" *Australian Journal of Early Childhood*, 24 (1): 34-42.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 169-184, ELAZIĞ-2009

OSMANLI TOPLUMUNDA AİDİYETLİK DUYGUSUNA BİR ÖRNEK: AHMET RÜSTEM (ALFRED BİLİNSKİ) BEY

*An Example for State of Belonging Within the Ottoman Community:
Mr. Ahmet Rustem (Alfred Bilinski)*

Erdal AÇIKSES*, Osman Kubilay GÜL**

Özet

Osmanlı Devleti içerisinde değişik din ve ırka mensup birçok insan yüzyıllar boyunca barış içerisinde yaşamışlardır. Bu barış şu an bile dünya toplumlarına örnek olacak niteliktedir. Fakat Osmanlı'nın zayıflamaya başlaması, adeta fırsat bekleyen Avrupa devletlerinin siyasi beklentileri sebebiyle yaptıkları faaliyetler bu sosyal barışı olumsuz yönde etkilemiştir. Bu devletler amaçları için azınlıkları bir araç olarak kullanmışlardır. Fransız ihtilali ile yayılan milliyetçilik akımı da yine Avrupalılar tarafından Osmanlı Devleti'nin parçalamak için kullanılmıştır. Bu dış müdahaleler, yüzyıllardır huzur içinde yaşayan Osmanlı toplumunu olduğu gibi, kendi toplumları içerisindeki huzurlarını da olumsuz etkilemiştir. Bütün bu müdahalelere rağmen Osmanlı toplumuna karşı sorumluluklarını bilen birçok azınlık mensubu insanda mevcuttu. Şüphesiz bu sorumluluk "aidiyetlik" duygusuydu. Bu çalışmamızda Ahmet Rüstem Bey'in şahsında bu duygunun nasıl bir vatan sevgisine dönüştüğünün sadece bir örneğini vermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Rüstem, Alfred Bilinski, Türk-ABD İlişkileri, Ermeni Meselesi

Abstract

Numerous people belonging to different religions and races had lived in peace within the Ottoman community for centuries. This peace was likely to be a good example even for the today's communities of the world. However after the Ottoman State started to weaken, this social peace had been affected negatively by the political activities of the European States that were anticipating for such an environment. These states had utilized the minorities within the Ottoman State as medium. Also the notion of nationalism became widespread after the French Revolution had been disposed by the European States in order to dismember the Ottomans. These intruders not only demolished the long lasted peace environment among Ottomans but also the serenity within their own societies. In spite of all these interventions there were many minority members that had carried out their responsibilities for Ottoman Society. Definitely this sense of responsibility was because of the "state of belonging". In this study we just tried to exemplify how this belongingness had turned into a patriotism for Mr. Ahmet Rustem.

* Doç. Dr.; Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi ELAZIĞ, eacikses@firat.edu.

** Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi ELAZIĞ, kubilaygul@gmail.com

Keywords: Ahmet Rüstem, Alfred Bilinski, Turkish–USA Relation, Armenian Question

Giriş

Osmanlı Devleti kuruluşunun ilk yıllarında; Batı Anadolu’da kurulmuş bir uç beylik durumundadır. Halkı, Moğol baskısından kaçarak Anadolu’ya gelmiş Türkmenlerden oluşmaktadır. Yani o yıllardaki Osmanlı toplumu sonraki yıllara oranla daha homojen bir yapıya sahiptir. Orhan Gazi zamanında Rumeli’de yapılan ilk fetihlerle birlikte Osmanlı toplumunda gayrimüslim tebaa sayısında bir artış olmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti batıda hızla ilerlemeye devam etmiş ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde Viyana önlerine kadar gelinmiştir. Kuruluş aşamasından itibaren fethedilen topraklar üzerindeki halk, yaşadıkları yerlerden sürülmemiş, Osmanlı toplumunun bir parçası olarak yaşantılarına devam etmişlerdir.

Türklerde asırlardan beri var olan beraber yaşadıkları toplumların kültür ve dinlerine karşı saygı anlayışı Osmanlı Devleti’nde de değişmemiştir. Türk toplumundaki bu saygı İslamiyet’in derin hoşgörüsü ile birleşince iç siyaseti belirleyen şeri ve örfi hukuk içerisinde azınlıklar da yerlerini almışlardır.

Osmanlı Devleti, iç siyaseti şeri ve örfi hukuka göre düzenlenmiştir. Bu iki sistem birbirini tamamlar mahiyette kullanılarak Osmanlı Devleti’ne has bir “Osmanlı Hukuku” meydana getirilmiştir¹.

Osmanlı Devleti’nin oluşturduğu “Millet Sistemi”, ırka dayalı bir sınıflama yerine din ve mezhep esasına göre bir sınıflama yapan sistemdir². Millet sistemi çerçevesinde oluşturulan idari ve hukuki statü ile her dini grubun en yüksek rütbeli din adamlarından biri, kendi cemaatleri tarafından o grubun lideri olarak seçilmiş, kendi topluluğunu düzenlemek ve yönetmekle görevlendirilmiştir. Böylece bu gruplar beratlarla kendilerine verilen özerklik sayesinde, Osmanlı egemenliğinde, ama devlet içinde devlet gibi kendi toplumları ile ilgili dini, hukuki, kurallarını; gelenek ve eğitimlerini hiçbir baskıya maruz kalmadan sürdürmüşlerdir³. Her millet eğitim, din ve sosyal hayata yönelik kurumlar oluşturmuşlardır. Toplumsal güvenlik gibi görevleri yerine getirmek için de kendi kurumlarını yaratıp idare etmiş, bu çerçevede dini liderler hastane, vakıf ve eğitim kurumlarının yönetiminde de geniş yetkilere sahip olmuşlardır⁴.

¹ Bayram Kodaman; **II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara, 1987, s. 9.

² Bu sınıflamada Osmanlı Devleti sadece semavi dinleri din olarak kabul etmiştir.

³ Ali Güler, **Osmanlı’dan Cumhuriyete Azınlıklar**, Türkar Yayınevi, Ankara 2007, s. 7.

⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız; Gül Akyılmaz; “Tanzimat’tan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Mart-Nisan, Ankara, 2001, s.

Osmanlı Devleti, bu sistem içerisinde, herhangi bir din ve mezhep üyesini, dinini veya mezhebini değiştirmesi ile ilgili bir müdahalede bulunmamıştır. Osmanlının aksine Batılı devletler ve onların uzantıları olan misyonerler, Osmanlı sınırları içerisinde bütün toplumlara yaptıkları faaliyetleriyle gizli açık müdahale yoluna gitmişlerdir.

Yardım, himaye veya hizmet adı altında başlayan bu faaliyetler zaman içerisinde din ve mezhep değiştirme amaçlı olmaya başlamıştır. Örnek olarak Ermeniler, Hıristiyan dininin Gregoryen mezhebine bağlıdır. Fakat Fransa, İspanya ve İtalya gibi devletlerin misyoner teşkilatları sayesinde Ermeniler önce Katolik olmuştur. Daha sonra da İngiltere, Amerika ve Almanya gibi devletlerin misyonerleri başta olmak üzere birçok Protestan misyoner teşkilatının faaliyetleri sonucu bir grup Ermeni de Protestanlığa dönmüşlerdir. Böylece Ermeni milleti, üç ana gruba ayrılmıştır⁵.

Batılı devletlerin telkin ve himayeleri ile bölgeye gelerek devletlerinin nüfuzlarını, din ve mezheplerini yaymaya başlayan bu misyoner ve elçiler sayesinde ayrılan guruplar birbirleriyle büyük bir mücadeleye başlamıştır. Bunun sonucunda öldürme, ev yakma, hatta mezarlıklara birbirlerinin ölümlerini gömdürmeme gibi huzursuzluklar çıkarmışlardır⁶. Böylece bu misyoner ve elçiler, Osmanlı yönetimi altında din ve kültürlerini özgürce, huzur içinde yaşayan toplumlara bölerek ilk huzursuzluğu da başlatmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki "Millet Sistemi", bir sosyal sınıflama esasına da müstenit değildir. Her millet grubunun içinde, Osmanlı toplumunun imtiyazlıları olabilirdi. Genellikle askeri sistem içerisinde yer alan ve hizmet karşılığında verginin belirli bir kısmından veya hemen tüm vergilerden muaf tutulan zümre, her millet grubunda vardır. Mesela Martolos dediğimiz Hıristiyan askerler; Voynuk dediğimiz sipahi statüsündeki Bulgar savaşçılar; muhtelif dinlerden derbentçiler veya bir Rum metropolit; bir Ermeni vartabed veya amira zümresi üyesi (memurlar) Ermeniler ile hahambaşı tıpkı bir Müslüman müderris, mütevellî vb. ile aynı haklara sahipti. Askeri sınıfın dışında reaya dediğimiz vergi veren, angarya yükümlüsü ve silah taşıyamayan geniş zümreye

671-686,

⁵ Abdul' Ahad Davud, **Esrar-ı İseviye (Misyonerler)**, (Milli Kütüphane, No.06 Mil EHT. 2841), s.

7.

⁶ Erdal Açıkse, **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 59.; Ahmet Yaramış, "Ermeni Cemaati Arasında Yaşanan Mezhep Kavgası ve Bunda Amerikalı Misyonerlerin Rolü (1831-1855)", **Arayışlar**, Yıl 8, Sayı 16, İstanbul, 2006, s. 165 vd.; Davut Kılıç, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler**, Asam Yayınları, Ankara, 2000, s. 170 vd.

Müslüman, Hıristiyan, Yahudi herkes dâhildir⁷.

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı içerisinde gayrimüslimler millet sistemi çerçevesinde gayet huzurlu bir dönem geçirmişlerdir. Yükümlülüklerini yerine getirdiği sürece, görece bağımsız, parçalı ve içe dönük cemaatler bütünü, toplumsal yapının temelini oluşturmuştur⁸. Fakat 1789 tarihinde gerçekleşen Fransız İhtilâli sayesinde yayılmaya başlayan milliyetçilik fikri Osmanlı Devleti içerisindeki azınlıkları da olumsuz etkilemiştir⁹. Özellikle Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile birlikte Avrupalı devletler adeta birbirleriyle yarışırcaasına iç işlerine müdahale etmeye başlamış ve azınlıkları buldukları her fırsatta Osmanlıya karşı tahrik etmişlerdir Bu tahrikler tabii ki azınlıkların haklarını müdafaa amaçlı olmayıp Osmanlı Devleti'ne karşı çıkar elde etme yarışıdır.

Bonaparte'nin 1797 tarihinde İyonya adalarının istilası için General Gentili'ye verdiği:

“Eğer cemiyet istiklale temayüllüyse, onların bu temayülünü teşvik ediniz ve Yunanistan, Atina ve Isparta hakkındaki fikirlerini söylemekten sakınmayınız..” 10

şeklindeki emri ile Osmanlı tebaası arasında milliyetçiliğin yayılmasının desteklenmesini istemiştir. Osmanlı Hıristiyan tebaası arasında milliyetçilik ilk kez bu tarihte yayılmaya başlamıştır¹¹.

Osmanlı, Hıristiyan tebaası arasında milliyetçiliğin yayılmasına karşı bir tepki olarak, II. Mahmud'un (1808-1839) hükümdarlığının son yıllarında, Osmanlı vatanperverliği ortaya çıkmıştır. Dinleri ne olursa olsun, bütün tebaasını eşit addeden ve Sultan tarafından bizzat başlatılan bu hareket, 3 Kasım 1839'da Gülhane Fermanı'nın okunmasından sonra, fermanın gereği ve devlet adamlarının şahsi gayretleri ile Osmanlılık fikri olarak gelişmiştir. “Osmanlı Milleti”ni, İmparatorluğun kuruluşundan beri birlikte yaşayan farklı dinlere mensup milletlerin karışmasıyla kurmaktan amaç,

7 İlber Ortaylı; “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt X, Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara, 2002, s. 218.

8Turgay Uzun; “Osmanlı Devleti'nde Toplumsal Yapı ve Ermeni Hareketi”, **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi**, Cilt III, Ermeni Araştırmaları Merkezi Yayını, Ankara, 2003, s.67.

9 Osmanlı Devleti Fransız İhtilali'nin yaydığı fikirler arasında en çok Milliyetçilik fikrinden olumsuz yönde etkilenmiştir. Zira ihtilal sayesinde Avrupa'ya yayılmaya başlayan eşitlik, özgürlük, adalet gibi kavramlar Osmanlı Devleti'nde zaten var olan ve uygulanan kavramlardır. Fakat Osmanlı Devleti üzerinde emelleri olan devletler kendi topraklarında dahi uygulamadıkları birçok imtiyazı, siyasi amaçları uğruna, özellikle de gayrimüslim unsurları kullanarak bölgeye nüfuz etmek için bunları bir propaganda aracı olarak kullanmışlardır. Acaba bu fikirler o devletlerin sömürgelerinde ve zenciler için neden uygulanmadı diye de sormak gerektiği kanaatindeyiz.

¹⁰ Ercüment Kuran; **Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s.73.

¹¹ E. Kuran, **a.g.e.**, s. 73.

Osmanlı devletinin birliğini korumaktır¹². Bu amaçla ortaya Osmanlılık fikri çıkmıştır.

Osmanlılık fikri, Osmanlı Devleti'nin siyasi sınırları dâhilinde yaşayan milletleri Müslim, gayrimüslim ayırımı yapmadan, tek bir ideal etrafında toplamayı gaye edinmiştir¹³. Osmanlılık fikri Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan azınlıkların tamamını devlete bağlamaya yetmemiştir. Bu akım doğrultusunda azınlıkların aidiyetlik hissi duyan bir kısmı da Osmanlı Devleti'ne sıkı bir bağlılık duymaya başlamıştır. Ahmet Rüstem Bey de bu fikir akımı doğrultusunda Osmanlı Devletine sadakatle hizmet etmiş biridir.

Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rüstem Bey

Ahmet Rüstem Bey'in ailesi Polonyalı bir göçmendir. Babası, 1848 yılında Macarların Avusturya'ya karşı ayaklanma hareketine katılmış ve bu hareket başarısızlığa uğrayınca Temmuz 1854'te Osmanlı Devleti'ne iltica etmiştir. Daha sonra Müslüman olup Sadettin Nihat Paşa ismini almış ve Osmanlı hizmetine girmiştir. Ahmet Rüstem Bey, 1862 yılında Midilli'de dünyaya gelmiştir¹⁴. 1882 yılında Bulgaristan komiserliğine Fransızca kâtibî olarak girdiği Hariciye Nezareti'nde başarılı bir kariyer ortaya koymuştur¹⁵. 1882'de ilk olarak Bulgaristan Komiserliği¹⁶, 1886'da Atina Sefareti¹⁷, 1890'da Londra Sefareti, yine aynı sene Bükreş Sefareti kâtipliklerinde bulunmuştur. 1898 senesinde Washington Elçiliği Müsteşarlığı¹⁸ ve 1910 senesinde de Paris Sefareti¹⁹ Müsteşarlığı²⁰ görevlerinde bulunmuştur²¹. 1911'de Çetine sefirliğini yürütmüştür²².

¹² E. Kuran; a.g.e., s.74.

¹³ Fahri Unan; "Atatürk ve Türk Kültürü", **Yörtürk Dergisi**, Yıl 10, Sayı 60, Mart-Nisan, Ankara, 2005, s.11.

¹⁴ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, Fon Kodu: DH. SAİDd (Dâhiliye Defterler), Dosya No: 1, Gömlek No: 640, Tarih: 29/Z/1236. Ayrıca bakınız; Ahmet Rüstem, **Cihan Harbi ve Türk-Ermeni Meselesi (La Guerre Mondiale et La Question Turco - Arménienne)**, Çeviren Cengiz Aydın, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s. 7. Ayrıca bakınız; Bilal Şimşir, "Amerika'da Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Cilt I, Sayı: 2 Haziran-Temmuz-Ağustos, Ankara, 2001, s. 46.

¹⁵ "Ahmet (Alfred) Rüstem Bey" Maddesi, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt I, İstanbul, 1968, s. 269.

¹⁶ **Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye (Osmanlı Dışişleri Yıllığı)**, Cilt II, Yayına Hazırlayan Ahmet Nezihi Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 2003, s.153,182,189.

¹⁷ **Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye (Osmanlı Dışişleri Yıllığı)**, Cilt II, s. 189.

¹⁸ **Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye (Osmanlı Dışişleri Yıllığı)**, Cilt III, s. 182.

¹⁹ **Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye (Osmanlı Dışişleri Yıllığı)**, Cilt IV s. 496, 516, 536,

²⁰ Bu göreve getirilmesinin asıl amacı Hariciye'de meydana gelen bir yolsuzluğu araştırmasıdır. Ahmet Rüstem Bey, detaylı bir araştırma yapmış ve yolsuzluk hakkındaki raporunu Paris büyükelçisi Naum Paşa vasıtasıyla Hariciye Nazırı Rifat Paşa'ya iletmiştir. Bu araştırmanın Ahmet Rüstem Bey'e verilmiş olması kendisinin dürüst bir kişi olarak tanınmış olduğunu ispat etmektedir. Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyük Elçisi A. Rüstem Bey**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1973, s. 13-14.

²¹ **T.B.M.M. Âzasının Tercüme-i Hal Kâğıdı Örneği**, T.B.M.M. Arşivinde bulunan Birinci Dönem Milletvekilleri Dosyaları, 21 nolu belge.

Aldığı bu görevler sırasında 4 Osmanî, 3 Mecidi ve 1 adet de Gümüş Liyakat madalyası ile ödüllendirilmiştir²³.

21 Nisan 1914 tarihinde Ziya Paşa'nın yerine Washington Sefaret-i Seniyyesi'ne Ahmet Rüstem Bey'in atanmasına dair karar alınmıştır²⁴. Ahmet Rüstem Bey, son hariciye görevi olarak aldığı Amerika Büyükelçiliği'ne 24 Haziran 1914'te başlamıştır²⁵. Osmanlı Devleti tarafından Amerika'ya gönderilen ilk büyükelçi Ahmet Rüstem Bey'dir. Ahmet Rüstem Bey'den önce Amerika'da görev alan elçilerimiz ortaelçi sıfatındadır²⁶. Özellikle Amerika büyükelçiliğinde bulunduğu dönemdeki tutum ve davranışlarının incelenmesinin yukarıdaki kullandığımız başlığın haklılığının anlaşılmasında faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Ahmet Rüstem Bey'in Amerika'daki ilk faaliyeti Yunanistan'a satılmak istenen iki zırhlının satışını engellemeye çalışmak olmuştur. Savaş şartlarının hüküm sürdüğü dönem içerisinde İngiltere Osmanlıdan parasını peşin aldığı iki zırhlıya el koyduğunu açıklamıştır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin zırhlılarına el koyduğu bir dönemde Amerika ise Yunanistan'a Idaho ve Mississippi adlarındaki zırhlılarını satmaya karar vermiştir. Bu satış çok gizli tutulmasına rağmen Ahmet Rüstem Bey bunu öğrenmiş ve bu satışı engellemek için girişimlerde bulunmuştur. Başkan Wilson'a kadar çıkarak, bu satışın barış şartlarını tehlikeye atacağını, Yunanistan'ı Osmanlıya karşı kışkırtacağını, Yunan saldırılarını arttıracığını bildirmiş ve zırhlıların satılmasından vazgeçilmesini istemiştir. Ahmet Rüstem Bey, bu satışı durduramamıştır fakat Wilson'un Venizelos'tan satılan gemilerin savaş amaçlı kullanılmayacağı konusunda güvence almasını sağlamıştır²⁷.

Bu girişiminde istediği sonuca ulaşamayan Ahmet Rüstem Bey, Sadrazam Sait Halim Paşa'ya bir rapor göndererek Yunanlıların yirmi seneden beri Türkler aleyhine propaganda yaparak Amerika'da Türk aleyhtarlığı yarattığını söylemiştir. Ayrıca bu propagandalara propaganda ile cevap verilmesi gerektiğini, bunun için kendisinin de devamlı olarak gazetelere makaleler yazdığını, demeçler verdiğini ve bu türlü çalışmalara

²² **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, Fon Kodu: İ. HRC. (İradeler – Hariciye), Dosya No: 427, Gömlek No: 1329/Z-06, Tarih: 21/Z/1329.

²³ **Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye (Osmanlı Dışişleri Yıllığı)**, Cilt IV, s. 536.

²⁴ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, Fon Kodu: İ. MBH (İradeler / Mabeyn-i Hümayun), Dosya No: 15, Gömlek No: 1332/C-026, Tarih: 25/C/1332.

²⁵ B. Şimşir, **a.g.m.**, s. 33.

²⁶ B. Şimşir, **a.g.m.**, s. 33.

²⁷ B. Şimşir, **a.g.m.**, s. 35.

devam edeceğini bildirmiştir²⁸.

Rüstem Bey'in Amerika'da bulunduğu sırada, Türkler aleyhine bir karalama kampanyası başlamıştır. Bu kampanyada Türklerin Ermenileri katlettiği söyleniyor ve bu iddialar Amerikan basınında sıkça yer buluyordu. O sırada Osmanlı Devleti'ni ve devletin şerefini temsil eden Ahmet Rüstem Bey, gazetelerin bu alaycı üslubuna şiddetle tepki göstermiştir²⁹. Diplomatik kaideleri bir tarafa bırakarak bu hareketleri protesto amacı ile 8 Eylül 1914 tarihli Evening Star gazetesine şu beyanatı vermiştir:

"Gazetelere göre, Büyük Britanya, Fransa'nın yolunu takip ederek Birleşik Devletlerin gözü önüne Türkiye'deki Hıristiyanların katliamı hayalini ortaya koyarak onları tahrik etmiş ve Türk limanlarına harp gemileri göndermesini Amerika Birleşik Devletleri'nden talep etmek bahanesiyle hakikate tam ehemmiyet vermeyerek geleceğin bu korkunç resmini yapmıştır. Türkiye'de bir katliam olduğunu maalesef inkar edemem. Müslümanlar elinde eziyet çeken kurbanlar Hıristiyanlar olmayıp Ermeniler ve Marunilerdir. Fakat hakim ırka ve hükümetin yüzüne karşı İngiltere, Rusya ve Fransa'nın desteğini gördüklerini açıkça söyleyerek siyasi fesatçılar gibi Osmanlı Devletini zayıflatmak için birleştiler.

Masum bir ırka karşı dünyanın gözü önüne sadece bir değil 20 program seren Rusya; memleketinin özgürlüğü için döğüşen Cezayirlileri mağaralara doldurup dumanla öldüren sonradan büyük eserleri "Commune" yüzünden sevinç duyan Fransa (Hint isyanındaki asiler) cezalandırmak için hepsini kurşunlayan İngiltere, aynı tahrikler karşısında kalsa ne yapardı?

Birçok gazetelerin bu işte İngiltere ve Fransa'nın tarafını tutmasından beri, kendimi, şunu söylemeye yetkili buluyorum ki, Amerika Birleşik Devletleri'nde her gün vuku bulan linçleme düşüncesi ve Filipinlerdeki Water Cure denilen işkence hatıraları Türkiye'ye hücumda onu itiyatlı yapmalı idi. Çünkü İtalya'nın iktisadi rekabeti veyahut Filipinlilerin katledilmesi ve hatta zencilerin tecavüzü ile mukayese edilirse, onun tahrik neticesinde yaptığı vahşilik hiç kalır.

Hakikatte hiç vuku bulmayan bir şeyi sadece münakaşanın hatırı için olduğunu farz edelim. Zencilerin, Amerika Birleşik Devletlerinin istilasını kolaylaştırmak için Japonlarla gizli anlaşmalarla birleştiği keşfolunsa, onlardan kaç tanesi bu hikâyeyi anlatmak için hayatta bırakılacaktı?

Büyük Britanya ve Fransa Türkiye'ye karşı yeni bir tahrik mücadelesine başlamışlar, bu memlekette kendi kötü kehanetlerini teyit edecek münasebetsiz bir şeyin vukuu neticesinde Amerikanın nihayet Akdeniz'e Harp gemileri göndermeye sürükleneceğini, böylece İtilaf Devletleri safında Avrupa arbedesine karışmış olacağını gizlice ümit ediyorlardı. Fakat hükümetin böyle adi bir tuzağa düşmeyecek kadar zeki olduğuna inanıyorum.

Bununla beraber Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'de vatandaşlarından hiç

²⁸ B. Şimşir, a.g.m., s. 35.

²⁹ Mine Erol, a.g.e. , s. 20.

birinin hiç bir zaman eziyet çekmediği halde neticesi sadece onun tahrik edecekse ve hiçbir surette kontrol edilmeyecekse neden bu memleketin sularına harp gemileri göndersin? Hıristiyanların çoğunlukla yaşadıkları İzmir, Beyrut'u neden bombalasin? Buna ne dersiniz? Daha ne yapabilirdi? Hiçbir şey fakat bu kadarı harp için kafidir. Amerika Birleşik Devletleri halkı harp istiyor mu?

Türkiye'ye karşı İngiltere'nin yeni harekâtı beceriksiz bir harekettir. Bu, Amerika Birleşik Devletleri'nin kendi hareketlerini tadil etmeye sebep olmayacaktır. Fakat Türk Elçiliğine New York'dan aşağıdaki telgrafi çekilmesi intaç etmiştir:

"Eğer Türkiye İngiltere'ye karşı harbe girerse, Hindistan'daki Müslümanlar ve Hindular ve başka yerlerdeki Müslümanlar onu her şekilde destekleyecektir. Binlerce gönüllü hazırdir."³⁰

Ahmet Rüstem Bey, bu açıklaması ile Osmanlı ve Türkler aleyhine yapılan bu karalama kampanyasına sert bir yanıt vermiştir. Osmanlı toprakları içerisinde meydana gelen çatışmaların Ermenilerin Osmanlı Devleti'nin düşmanları ile iş birliği yaparak Osmanlı Devleti'ne saldırması olarak nitelemiştir. Ayrıca İngiltere'nin ve Fransa'nın o güne kadar Hindistan ve Cezayir'de yapmış oldukları -ki bizce İngiltere'nin Hindistan'da³¹, Fransa'nın da Cezayir'de³² yaptıkları gerçek bir soykırım niteliği taşımaktadır- katliamları dile getirmeyi de ihmal etmemiştir. Bununla da yetinmeyen Rüstem Bey, Filipinler'deki Water Cure olayını da hatırlattıktan sonra dönemin Amerika Birleşik Devletleri başkanı Woodrow Wilson başta olmak üzere pek çok Amerikalıyı kızdıracak; *"Eğer zenciler Amerika'nın işgali için Japonlar ile iş birliği yapsa, olayı anlatmak için kaç tanesi sağ bırakılırdı?"* sorusunu sormuştur.

Ahmet Rüstem Bey, bir çırpıda hem İngiltere, hem Fransa hem de Amerika Birleşik Devletleri'nin kirli çamaşırlarını ortaya dökmüştür. Doğal olarak bu yaklaşım Ahmet Rüstem Bey'in Amerika Birleşik Devletleri'nde kısa bir sürede istenmeyen adam hâline gelmesine sebep olmuştur.

Bu demecinin ardından bütün Amerikan kamuoyunun şimşeklerini üzerine çeken Ahmet Rüstem Bey'e ilk tepki başkan Wilson'dan gelmiştir. 10 Eylül 1914 günü dışişleri bakanına gönderdiği yazıda "Türk Büyükelçisi sınırı aşmıştır." demiş, sözlerini geri alıp özdür dilememesi durumunda Amerika'dan çıkartılması gerektiğini bildirmiştir. Dışişleri

³⁰ M. Erol; a.g.e., s.21-23.

³¹ İngilizlerin Hindistan'da izledikleri işgal politikası hakkında detaylı bilgi için bakınız; Ebül Kalam Azad; **Hindistan'da İstiklal Mücadelesi**, Bedir Yayınları, İstanbul, 1971; Mevlana Ebul Kalam Ahmet, **Hindistan'da İngiliz Zulmüne Karşı Savunma**, (Hazırlayan; Emre Müftüoğlu), Zafer Matbaası, İstanbul, 1982; Mustafa Keskin; **İngilizlerin Hindistan'ı Sömürgeleştirme Hareketleri**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.

³² Fransa'nın Cezayir'i işgali hakkında geniş bilgi için bakınız; Tuncay Karakaçan; **Cezayir'de Fransız İşgali 1830-1871**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.; Hasan Selim; **Cezayir'in Bağımsızlık Savaşı**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1984.

bakanı Bryn 11 Eylül'de Rüstem Bey'den sözlerini geri almasını istemiş fakat Rüstem Bey 12 Eylül tarihli yazısında kendilerine sözlerini geri almayacağını bildirmiştir. Gönderdiği cevapta:

"...Türkiye yıllarca Amerikan basınının sistematik hücumlarına hedef olmuştur. Bu hücumlar onun hissiyatında hiçbir esirgeme yapılmadan çok kötü bir lisana çok sık olarak yapılıyordu. Onun dini, milleti, adetleri, geçmişi, ve haline sövülmüştü. O kötülüğün macerası gibi temsil edilmişti. Türkiye'de vuku bulan ifratlar yüzünden bütün aydın Osmanlılar gibi bende çok büyük üzüntü duyuyorum. Ancak, memleketimizdeki mazeretlere sahip olmaksızın diğer milletlerin hayatlarında bunların benzerleri bulunduğu halde bu ifratlar Türkiye'nin şiddetler itham edilmesi konusunda bitip tükenmez bir tema olarak kullanılmaktadır.

Basının bu davranışı, Amerikan halk efkârını Türkler aleyhinde zehirlemekte o kadar ileri gitmişti, bu ırkın bir üyesi bu memlekette nadiren düşünülen ve zikredilen başka bir suretle ağza alınmayan oldu ve Türkiye mağlup olduğunda ve Balkan Harbi akıbetinde kan ağlarken müşvik bir söze muhtaç olduğu bir zamanda hemen her Amerikan gazetesi Türkiye aleyhinde en insafsız alay ve kirlerle dahi yazılar yazmaktan kendisini alamamıştır.

İki memleketi birbirinden ayıran mesafe Türk halkını basının elinde duçar olduğu amansız muamelelerin malumatından o derece korudu. Milletlerin şimdiki mücadelesinde yegane bitaraf büyük devlet Amerika'nın durumunun alametlerini keşfetmek için Avrupa'nın diğer her yerinde olduğu gibi Türkiye'de de göz kulak kesinildi. Yankılar, bu memleketin günlük ve mevcut literatüründe ona karşı ısrarlar yükselen bedbaht seslerin Türkiye'sinin en ücra köşelerine ulaşıyordu.

Diğer taraftan bu devir irkî ve milliyetçi ihtirasın şiddetle heyecanlı devridir. Türkiye ile münasebetlerinde aralarında son derece gerginlik olduğu bir zamanda Yunanistan'a Idaho ve Mississippi zırhlılarının satılmasından meydana gelen etkiye, bir de Amerika Birleşik Devletleri basınının bu tahriklerini ilave etmekten çok korkulur ve Birleşik Devletler'in Türk sularında harp gemileri gösterisi yapmak üzere olduğu şayiisi, Birleşik Devletler'e karşı buraya kadar Türk halkı tarafından kabul edilen dostluk hissiyatı üzerinde kuvvetli bir tepkiye sebep olabilir. Bu memleketin basınının sahte ithamla Türkiye'de Hıristiyanların kütle haline katliam tasavvurunda inatla ısrar etmesi çok teessüf olunacak diğer bir husustur. Bu iftiranın devamlı tahriki, Türk halkının avam tabakasına böyle bir şeyi yapmayı düşünmediği halde nihayet yapması için bir telkin vazifesi görebilir ve hepsinden ziyade Hıristiyanlık namına Türkiye hakikaten milletler arasında kanun dışı bırakılmağa mahkum edilmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde artan Türkiye aleyhtarlığının sebep olduğu acıyı anlatmağa sadece ehemmiyet veren Osmanlı İmparatorluğu, bu kritik anda vazifelerine tamamıyla müdriktir. Fakat Amerika Birleşik Devletleri gibi uygarlığın önderi olan bir memleketin basını, mevcut fırtınayı resmen anlatma durumunda iken Babiâlinin işini olduğundan daha güç hale getirmemeliydi. Türkiye'ye karşı münasebetlerinde daha mesuliyetli bir görüş getirmek için kuvvetli bir gayret sarf etmek kaçınılmaz bir olaydı. İdarenin basına karşı aciz olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Türk Elçisi'nin harekete geçmekten başka çaresi yoktu.

Bu durumda Amerika Birleşik Devletleri'ne hücum ettiğimi ve hatta onu tenkit ettiğimi söylemek pek doğru olmaz. Benim Amerikan hücumlarına karşı memleketimi koruduğum aşıkardır. Eğer benim müdafaa tarzım Amerika Birleşik Devletleri'nde muaheze edilecek bir takım hususlar olduğunu göstermek ve bunları belirtmek şeklinde tezahür etmişse, bu benim bu memleket basınının mevcut kusurlarını karşılayacak fevkalade meziyetleri bulunan Türk halkı hakkında daha insaflı bir görüş sahibi olmağa ikna etmenin tek yolu olduğuna inandığımdandır.

Diplomatik kaideleri ihlal etmiş olabilirim fakat durum öyle idi ki, alışılmış yollardan ayrılmış olmanın sadece mazur görülebilecek bir olay değil fakat resmîyetten ayrılmış kılan meşru bir durum olduğuna şiddetle inanıyorum.

Ben Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ve nihayet insanlığa karşı manevî vazifelerimi tamamiyle yapmış olduğuma vicdanen müsterihim.” demiştir³³.

Ahmet Rüstem Bey'in Wilson'dan özür dilemesi istenmiştir fakat o, özür dilemediği gibi sözlerin arkasında olduğunu bildiren bu cevabı göndermiştir. Bu cevabın üzerine Amerika dışişleri özür konusunda ısrar etmiştir. Eğer özür dilenirse devletler arasındaki dostça ilişkilerin eskisi gibi devam edeceğinin Ahmet Rüstem Bey'e bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Amerika Dışişleri Bakan Vekili Robert Lansing, bu kararı 19 Eylül günü bir mektupla büyükelçimize resmen bildirmiştir. Lansing şöyle demiştir:

“... Mektubunuzda o beyanatların yazarı olduğunuz ve gazetede raporun doğruluğunu kabul ediyorsunuz. İtimatnamesini kabul etmiş hükümetlere karşı siyasi temsilciler tarafından umumi olarak ifa edilen davranış kaidelerini ihlâl ettiğinizi haklı göstermek için Türkiye'ye karşı olan bu memleketin basınının düşmanlığının kâfi bir sebep olduğunu tahrif ederek ifade ediyorsunuz ve bu memleketin Türkiye'ye karşı olan siyasetinden mana çıkartarak onu tenkit etmeğe fırsat kolluyorsunuz.

Başkan sizin mektubunuzun ne kabul edilecek bir lisanda olduğunu, ne de davranışınızın izahının tatminkâr bulunduğunu size bildirmemi talep ediyor. Kabul ettiğiniz ve korumaya gayret ettiğiniz resmî muaşeret kaidelerini ciddi bir şekilde ihlal edecek kadar basının çok ehemmiyetsiz bir cüzü tarafından söylenenler üzerinde bu kadar sinirlenmeğe kendinize müsaade etmeniz esefe aykırıdır.

Cumhurbaşkanı bana Avrupa'da vahim durumun sebep olduğu gerginliği nazarı itibare alarak, hükümetinizin diplomatik temsilcisi olarak hak kazandığınız Amerika Birleşik Devletleri misafirperverliğine karşı işlenmiş bir suçu normal zamanlarda lüzumlu görülecek şekilde ve Amerika Birleşik Devletleri'nin vakarına uygun düşecek sertlikle ele alma niyetinde olmadığını size bildirmemi arzu ettiler.

Ekselans eğer siz, burada kalmanızın memleketiniz için hâla faydalı olacağını zannediyorsanız ve bu devletin tecavüz addettiği neşredilen beyanatınızdan dolayı pişmanlığınızı ifade etmeğe razı iseniz, Başkan beyanatınızın ve mektubunuzu daha fazla tenkit etmeden göz yummağa mütemayildir ve bu tatsız hadise olmadan evvel Amerika Birleşik Devletleri ile Ekselâns arasında mevcut olan dostane ve candan

³³M. Erol, a.g.e., s. 26-30.; Ayrıca bakınız; B. Şimşir, a.g.m., s. 39-40.

münasebetleri yenileyeceğini size bildirmem için bana ayrıca talimat verdi.”³⁴

Bu cevap ile Ahmet Rüstem Bey üstü kapalı olarak tehdit edilmiştir. Ahmet Rüstem Bey bu tehditleri fark etmiş ve Osmanlının, vatanının ve kendisinin onurunu korumak için özür dilemeyi reddetmiştir. Lansing’e şu kısa mesajı yollamıştır:

“Beyfendi,

Basın Temsilcileri ile tarafımdan yapılan mülâkatta bazı ifadelere ait 8 tarihli beyannameye cevap olarak 19 tarihli notanızın alındığını bildirmekten şeref duyarım.

Cevap olarak, Başkan Wilson’a, bu meselede onun görüşünü mâalesef kabul edemeyeceğimi bildirmenizi rica ediyorum. Neticede hükümetimden benim mezuniyetimin bağışlanmasını istemenin zaruri olduğu aşikâr oldu. İstanbul’a 15 gün içinde gideceğim.”³⁵

Böylece Ahmet Rüstem Bey, haklılığı su götürmez olan sözlerini geri almak yerine istenmeyen adam ilan edilmeyi yeğlemiş ve 9 Ekimde bir İtalyan vapuru ile Amerika’dan ayrılmıştır. Önce Napoli’ye oradan da İstanbul’a geçmiştir³⁶.

Ahmet Rüstem Bey’in Washington Büyükelçiliği topu topu üç buçuk ay sürmüştür. Onun 24 Haziran 1914’te başlamış olan bu görevi, 9 Ekimde Amerika’dan ayrılışıyla son bulmuştur. Kendisi daha önce Amerika Birleşik Devletleri’nde Elçilik İkinci Kâtibi ve Maslahatgüzar olarak da görev yapmıştır. Büyükelçiliği ise onun Washington’da ve diplomasi mesleğinde son görevi olmuştur. Amerika’dan döndükten sonra bir daha herhangi bir diplomatik görev almamıştır³⁷.

I. Dünya savaşının sona ermesinin ardından Osmanlı toprakları hızla işgal edilmeye başlanmıştır. Bu işgalleri önlemek için halk tarafından yöresel direniş örgütleri kurulmaya başlanmıştır. Ahmet Rüstem Bey de bu direniş içerisinde yer almış ve bir müddet Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nde idare meclisi üyeliği görevini yürütmüştür³⁸. Daha sonra davetli olmamasına rağmen Sivas Kongresi’ne katılmış ve burada Mustafa Kemal’in dış siyaset danışmanlığını üstlenmiştir. Bu görevi sırasında Heyet-i Temsiliye’nin dış ilişkiler danışmanlığını üstlendiği gibi Mustafa Kemal’in General Harbord ile yaptığı görüşmede de çevirmen olarak yer almıştır³⁹.

³⁴ M. Erol, **a.g.e.**, s. 35-37.; Ayrıca bakınız; B. Şimşir, **a.g.m.**, s. 41.

³⁵ M. Erol, **a.g.e.**, s. 37,38. Ayrıca bakınız; B. Şimşir, **a.g.m.**, s. 4.

³⁶ M. Erol, **a.g.e.**, s.41-42.

³⁷ B. Şimşir, **a.g.m.**, s. 30-48.

³⁸ Hikmet Denizli, **Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 90.

³⁹ Kemal Arıburnu, **Sivas Kongresi; Samsun’dan Ankara’ya Kadar Olaylar ve Anılar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 168. Ayrıca bakınız; Hikmet Denizli, **a.g.e.**, s. 90.

Ahmet Rüstem Bey, Millî Mücadeleye katılırken aklından geçen sadece bu hareket içinde yer almak değildir. Mustafa Kemal ile yaptığı bir görüşmede aralarında şu diyalog geçmiştir:

“Paşa, siz şimdi her şeyi yapabilirsiniz. Unutmayınız ki, burada cemiyetler kanununa göre teşekkül etmiş bir heyet değiliz. Bizim bir ihtilal heyetinden başka hüviyetimiz yoktur. Mahiyetimizin bize verdiği cüretle her şeyi yapabiliriz” dedi.

Mustafa Kemal ise

“Hayır, Beyefendi ben bunu yapamam diye cevap verdi⁴⁰.

Bu diyalogdan da anladığımız üzere Ahmet Rüstem Bey her şeye bir an önce başlanması ve memleketin kurtarılması uğrunda gerekirse usulsüzlüklerin dahi göze alınması gerektiği taraftarıdır. Fakat Mustafa Kemal, mücadelenin bir prensip içerisinde yapılması gerektiğini savunmuştur.

27 Aralık 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ile Ankara’ya gelen Ahmet Rüstem Bey, İstanbul’da toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi’ne Ankara milletvekili olarak katılmıştır⁴¹. Meclisin İngilizler tarafından dağıtılması üzerine de Ankara’ya dönmüş ve Büyük Millet Meclisi’nde Ankara milletvekili olarak yerini almıştır⁴².

Ahmet Rüstem Bey Millî Mücadelede önemli bir yere sahip olmuştur. Bu önemi anlamak açısından şunu belirtmek gerekir ki; 24 Mayıs 1920 tarihinde padişah iradesi ile Mustafa Kemal Paşa ve bazı arkadaşları idama mahkûm edilmiştir. Bu listede Mustafa Kemal başta olmak üzere Kara Vasıf, Ali Fuat Cebesoy, Adnan Adıvar, Halide Edip Adıvar ve Ahmet Rüstem Bey yer almışlardır⁴³.

Ahmet Rüstem Bey ile Mustafa Kemal Paşa’nın bu kader birlikteliği bir müddet sonra, yemek sofrasındaki basit bir sebepten dolayı bozulmuştur. Asabi, dik kafalı ve onurlu bir kişi olarak tanınan Ahmet Rüstem Bey, Çankaya Köşkü’ndeki bir davet sırasında ana yemeği yedikten sonra sigarasını yakınca Mustafa Kemal Paşa, “Başka yemekler de var Rüstem Bey, acele etmeyelim.” demiştir. Bu sözün üzerine Ahmet Rüstem Bey, sigarasını söndürüp, sofrayı terk etmiştir. O gün yemek menüsünde tatlı da bulunmaktadır. O dönem için tatlı bulmak çok zor olduğundan Mustafa Kemal bir sürpriz

⁴⁰ Vehbi Cem Aşkun; **Sivas Kongresi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1963, s. 139.

⁴¹ “Ahmet (Alfred Rüstem) Bey” Maddesi; **Türk Ansiklopedisi**, Cilt I, İstanbul, 1968, s. 269.

⁴² **T.B.M.M. Âzasının Tercümeihal Kâğıdı Örneği**, T.B.M.M. Arşivinde bulunan Birinci Dönem Milletvekilleri dosyaları, 21 nolu belge.

⁴³ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, Fon Kodu: İradeler/ Dosya Usulü, Dosya No: 175, Gömlek No: 46, Tarih: 05/N/1338. Ayrıca bakınız; Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969, s.62.

olmasını istediği için Ahmet Rüstem Bey'e bunu söylememiştir. Başka bir odaya geçen Rüstem Bey, bir mektup yazmış ve bu mektubu Mustafa Kemal Paşa'ya yollamıştır. Bu mektupta sigarayı yaktığı hâlde "acele etmeyelim" demekle onu sigarayı söndürmeye mecbur ettiğini dolayısıyla kendisine hakaret edildiğini, bu hareketi kabul etmediği için Mustafa Kemal'i düelloya davet ettiği yazmaktadır. Ayrıca bu mektupta şimdi Mustafa Kemal'in vatan hizmetinde olduğu için düelloyu sonraya bırakıp onunla hesaplaşacağını yazmıştır⁴⁴. Mektubu hayretler içerisinde okuyan Mustafa Kemal, emir subayı Muzaffer (Kılıç) Bey aracılığı ile Ahmet Rüstem Bey'e:

"Kendisine git, benim ne maksatla 'acele etmeyelim' dediğimi anlat ve düello için benim de hazır olduğumu, isterse şimdi karşılaşılabileceğimi söyle." mesajını göndermiştir⁴⁵.

Bu mesajın ardından "acele etmeyelim" sözünün ne maksatla söylendiğini anlayan Ahmet Rüstem Bey, Mustafa Kemal'e gelerek özür dilemiştir⁴⁶.

Bu yanlış anlaşılardan sonra Mustafa Kemal'in yakın çevresinden kopan Ahmet Rüstem Bey, 1920 yılı sonunda milletvekilliğinden istifa etmiştir. İstifasının ardından Ahmet Rüstem Bey, Avrupa gazetelerine Türkiye ile ilgili yazılar gönderme uğraşına geri dönmüştür⁴⁷.

Ahmet Rüstem Bey'in Avrupa'ya dönmesi vatani tarafından unutulması manasına gelmemiştir. Yeri geldiğinde kariyerini, yeri geldiğinde canını ortaya koyarak savunduğu vatani kendisini unutmamıştır. Ahmet Rüstem Bey'in Avrupa'da maddî sıkıntı yaşadığı haberi vatanına ulaştığında 26.11.1921 tarihli karar ile kendisine para yardımında bulunulmuştur⁴⁸. Daha sonra ise Rüstem Bey'e vatana hizmet tertibinden 150 lira maaş tahsis edilmiştir⁴⁹.

Ahmet Rüstem Bey Avrupa'ya gittikten sonra Türkiye'de yaşananlara kayıtsız kalmamış ve her fırsatta ülkesini savunmaya devam etmiştir. Avrupa'da; La Guerre Mondiale et la question Turco-Armenienne (1918)⁵⁰; La Crise Proche-Orientale et la

⁴⁴ Ahmet Rüstem Bey düello konusunda gayet ciddidir. Daha önce bir toplantıda Yunan diplomatının Türklük aleyhine söylediği sözler için onu düelloya davet etmiş ve ağır yaralamıştır. Bu zat daha sonra ölmüştür. Kendisi de bu düello sırasında boğazından yaralanmıştır. K. Arıburnu, **a.g.e.**, s. 250.

⁴⁵ K. Arıburnu, **a.g.e.**, s. 249-250.

⁴⁶ K. Arıburnu, **a.g.e.**, s. 250.

⁴⁷ Avni Özgürel, "Polonyalı Türk Milliyetçisi", 25.01.2004 Tarihli **Radikal Gazetesi**.

⁴⁸ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 4.39..2., Dosya No: 109-15, Sayı:1222, Tarih, 26/11/1921.

⁴⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 6.46..5., Dosya: 118-27, Sayı: 2185, Tarih: 18/01/1923.

⁵⁰ Bu kitap 10.000 adet bastırılarak İsviçre'de dağıtıldığı gibi, Lahey, Stockholm ve Kopenhag Sefaretlerinde de gönderilmiştir. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, Fon Kodu: HR SYS (Hariciye Siyasi),

question des D troits de Constantinople (1922); La Paix d'Orient et l'accord Franco-Turc, "L'Orient et Occident" (1922) adlı  c kitap yayınlamıştır. Bu kitaplarının  n sözünün birinde kendisi hakkında şöyle demektedir:

*"1848'de Macaristan'da Avusturya'ya karşı başarısızlıkla neticelenen ayaklanma ve devrimin ardından Türkiye'ye sığınıp Türk Devleti'nin hizmetine giren, Osmanlıların büyük nimetlerini gören bir Polonyalınn oğlu olarak, kendimi Türk halkına karşı borçlu ve onun bir yandaşı olarak görüyorum ve kaderimin onun kaderiyle bir olduğu kanaatindeyim. Bu duygularım, aynı zamanda, ailemize ve bana karşı onların davranışlarının bir sonucu olduğu kadar, bu halkın çok sayıda üstün niteliklerinin bizde uyandırdığı sevgi, saygı ve hayranlığın bir sonucudur"*⁵¹.

Sonuc

Ahmet Rüstem Bey, Osmanlı Devleti içerisinde Türk olmanın, Osmanlıyı savunmanın en zor olduğu bir dönemde vatanını ve Türk milletini savunmayı seçmiş, kan olarak Polonyalı fakat kafa olarak pek çok Türk'ten daha Türk bir aydındır. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Osmanlı içerisindeki azınlıklar dünyanın başka hiçbir devletinde örneğine rastlanmamış bir özgürlüğe sahip olmuşlardır.

Ahmet Rüstem Bey, Osmanlı Devleti'ndeki bütün bu rahatlıktan sonuna kadar yararlanabilecek durumdadır. Hem millet olarak Türk değildir hem de XX. yüzyılda Osmanlınn en gözde mesleklerden biri olan hariciyede görev yapmaktadır.

Rüstem Bey, aldığı görevlerde devletin çıkarlarını her zaman kendi kariyerinin üzerinde tutmuştur. Yeri geldiğinde görevinden istifa ederek er olarak savaşa katılmıř⁵², yeri geldiğinde Türkler hakkında kötü konuşan birini düelloya davet etmiş, yeri geldiğinde ise kariyerini bitirmek pahasına vatanını ve vatandaşlarını entelektüel biçimde savunmuştur.

Ahmet Rüstem Bey, memleket, dönemin en büyük ve g cl  devletleri tarafından işgal edildiğinde bile ümitsizliğe kapılmamış ve memleketinin bağımsızlığını yeniden kazanması için çalışmıştır. Pek  ok Türk, mücadelenin anlamsızlığından, mandadan bahsederken, o, gerekirse dünya cemiyetler hukukunu dahi tanımıyarak memleketin kurtarılması için çalışılması gerektiğini savunmuştur.

Aslen Türk olmamasına rağmen kendi kaderini Türklerin kaderinden ayrı görmeyen Ahmet Rüstem Bey, hem son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde hem de Büyük

Dosya No: 2885, Gömlek No: 57, Tarih: 30/06/1918.

⁵¹ Ahmet Rüstem Bey, Ahmet Rüstem, **Cihan Harbi ve Türk-Ermeni Meselesi (La Guerre Mondiale et La Quston Turco - Arm nienne)**,  eviren Cengiz Aydın, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s. 11.

⁵² H. Denizli, **a.g.e.**, s. 90

Millet Meclisi'nde mebusluk görevlerinde de bulunmuştur. Milletvekilliğinden istifa edip Avrupa'ya gittiğinde bile gazetelerde, vatanını ve vatandaşlarını savunan yazılar yazmaya devam etmiştir. Ahmet Rüstem Bey, 73 yaşında, 1935 tarihinde Avrupa'da hayata gözlerini yummuştur⁵³.

Türk Devleti ve milletine ihanet yerine hizmet etmeleri gerektiğini öğrenecek kişilerin, bu vefakâr insanı açıklamaya çalıştığımız özellikleri ile tanıyıp örnek almalarını temenni ediyoruz. Ayrıca bu kahraman insanı rahmet, minnet ve saygıyla anıyoruz.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri:

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 4.39..2, Sayı:1222, Dosya No: 109-15, Tarih, 26/11/1921.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 6.46..5., Sayı: 2185, Dosya: 118-27, Tarih: 18/01/1923.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Fon Kodu: DH. SAİDd (Dâhiliye Defterler), Dosya No: 1, Gömlek No: 640, Tarih: 29/Z/1236.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Fon Kodu: İ. HRC. (İradeler – Hariciye), Dosya No: 427, Gömlek No: 1329/Z-06, Tarih: 21/Z/1329.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Fon Kodu: İ. MBH (İradeler / Mabeyn-i Hümayun), Dosya No:15, Gömlek No: 1332/C-026, Tarih: 25/C/1332.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya No: 2885, Gömlek No: 57, Fon Kodu: HR SYS (Hariciye Siyasi), Tarih: 30/06/1918.
- T.B.M.M. Arşivi, T.B.M.M. Âzasının Tercüme-i Hal Kâğıdı Örneği, T.B.M.M. Arşivinde bulunan Birinci Dönem Milletvekilleri Dosyaları, 21 nolu belge.

Kitap ve Makaleler:

- AÇIKSES, Erdal, Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- “Ahmet (Alfred Rüstem) Bey” Maddesi; Türk Ansiklopedisi, “Cilt I, İstanbul, 1968
- AHMET Rüstem, Cihan Harbi ve Türk-Ermeni Meselesi (La Guerre Mondiale et La Qustion Turco – Armênienne, Çeviren Cengiz Aydın, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2001.
- AKYILMAZ Gül, “Tanzimat'tan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü”, Yeni Türkiye Dergisi, Mart-Nisan, Ankara, 2001, s. 671-686.
- ARIBURNU Kemal, Sivas Kongresi; Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılar, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- AŞKUN Vehbi Cem, Sivas Kongresi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1963.

⁵³ H. Denizli, a.g.e., s. 90.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2009 19 (1)

- DENİZLİ Hikmet, Sivas Kongresi Delegatesi ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- EROL Mine, Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyük Elçisi A. Rüstem Bey, Bilgi Basımevi, Ankara, 1973.
- GOLOĞLU Mahmut; , Sivas Kongresi, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.
- GÜLER Ali, Osmanlı'dan Cumhuriyete Azınlıklar, Türkar Yayınevi, Ankara, 2007.
- KILIÇ Davut, Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler, Asam Yayınları, Ankara, 2000.
- KODAMAN, Bayram; II.Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987.
- KURAN Ercüment, Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
- ORTAYLI İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi, Cilt X, Ankara, 2002.
- ÖZGÜREL Avni, "Polonyalı Türk Milliyetçisi", 25.01.2004 Tarihli Radikal Gazetesi.
- Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye (Osmanlı Dışişleri Yıllığı); Cilt II, Cilt III, Cilt IV, (Yayına Hazırlayan Ahmet Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul, 2003.
- ŞİMŞİR Bilal, "Amerika'daki Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey", Ermeni Araştırmaları Dergisi, Cilt I, Sayı 2, Ankara, 2001, Haziran-Temmuz-Ağustos, s. 30-48.
- UNAN Fahri, "Atatürk ve Türk Kültürü", Yörtürk Dergisi, Yıl 10, Sayı 60, Mart-Nisan, Ankar, 2005.
- UZUN Turgay, "Osmanlı Devleti'nde Toplumsal Yapı ve Ermeni Hareketi", Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi, Cilt III, Ermeni Araştırmaları Yayını, Ankara, 2003. s.65-78
- YARAMIŞ Ahmet, "Ermeni Cemaati Arasında Yaşanan Mezhep Kavgası ve Bunda Amerikalı Misyonerlerin Rolü (1831-1855)", Arayışlar, Yıl 8, Sayı 16, İstanbul, 2006, s.160-172

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 185-208, ELAZIĞ-2009

OSMANLI'DA BORSA: DERSAADET TAHVİLÂT BORSASI'NDAN ESHÂM VE TAHVİLÂT BORSASI'NA YENİ DÜZENLEME GİRİŞİMLERİ

*Stock Exchange in the Ottoman State: New Regulatory Attempts to
the Stock Exchange of Debenture Bonds and Shares from the Stock
Exchange of Debenture Bonds of Dersaadet*

Mehmet BEŞİRLİ*

Özet

Osmanlı Devleti'nin dış piyasalardan kredi almasını sağlayan gelişme, Kırım Savaşı'ndan itibaren başlamıştır. Dış piyasalardan alınan kredilerin devlet tahvili ve hisse senedi işlemlerinin yürütülmesi, zamanla borsanın kurulmasını zorlamıştır. Bu amaçlara istinaden Osmanlı'da ilk borsa, 1866'da "Dersaadet Tahvilat Borsası" adıyla kurulmuştur.

20. yüzyılın başlarında Osmanlı Borsası'nda iyileştirme girişimleri başlatılmıştır. 1904 yılından itibaren yeni bir borsa nizamnamesi ve borsa resmine dair nizamname tasarımları hazırlanmaya başlanmıştır. Borsa'daki düzenleme çalışmaları 1906 yılına kadar devam etmiş ve aynı yıl çıkarılan bir nizamname ile Dersaadet Tahvilât Borsa'sı, Esham ve Tahvilat Borsası'na dönüşmüştür. İşte bu makalede, Osmanlı'da Tahvilât Borsası'nın kuruluşu, gelişmesi ve 1904 yılında hazırlanan nizamname tasarımları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dersaadet Tahvilât Borsası, Esham ve Tahvilat Borsası

Abstract

The development leading the Ottoman State to obtain credit from abroad markets has been starting since the Crimean War. The credits obtained from the foreign stock markets produced the transactions of state debenture bonds and shares. These transactions forced the establishing of a stock exchange. In the end, the first stock exchange in the Ottoman State was established with the name of "Stock exchange of Debenture bonds of Dersaadet" in 1866.

At the beginning of the 20th century, it has been got started new improvement works in the Ottoman Stock Exchange. From the year of 1904, the preliminary studies for a new regulation of stock exchange and a regulation of tax have been got started. The regulatory studies in the stock exchange continued until the year of 1906 and, with the regulation accepted in 1906, the Stock exchange of Debenture bonds of Dersaadet was transferred to "Stock exchange of Debenture bonds and Shares". In this article, the stock exchange in the Ottoman Empire and the preliminary works for the regulation being done in 1904 have been examined.

Keywords: Stock exchange of Debenture bonds of Dersaadet, Stock exchange of

*Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mbesirli@gop.edu.tr

Giriş: 19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Dış Ticaretinin Avrupa'ya Açılması

Osmanlı Devleti, 17. yüzyılın ortalarından itibaren ardı arkası kesilmeyen malî sorunlarla karşılaşmıştır. 18 yüzyıla girişle birlikte başlatılan ve bir değişim ve dönüşüm döneminin ilk belirtileri olarak algılanan ıslahatların başarısızlığı da devlet hazinesinin açıklarını âdeta kronikleştirmiştir. Aynı zamanda Avrupa'daki askerî teknolojilerde ortaya çıkan gelişmelere aynı oranda Osmanlı ordusunun ayak uyduramaması da savaşların yenilgiyle sonuçlanmasını hızlandırmıştır. Bu durum maliyeye ek yük getirmiş, daha sonraki süreçte ciddi malî sorunların habercisi olarak görünmüştür¹.

Öte yandan 17. yüzyılın başlarından itibaren yetersiz kalan tımar sistemi, Avrupa'da ortaya çıkan fiyat devrimi ve merkantilist uygulamalar, Osmanlı vergi sisteminde bozulmaları tetiklemiştir. Enflasyon hızla artarken, vergi miktarlarında erime baş göstermiştir. Devlet, vergilerdeki azalmayı gidermek ve malî yapısını düzenlemek için çeşitli girişimler başlatmıştır. Bir taraftan olağanüstü dönemlerde alınan vergiler süreklileştirilmiş, diğer taraftan iltizam uygulaması başlatılarak, devlet hazinesindeki nakit girişi artırılmak istenmiştir. Ancak iltizam sürelerindeki belirsizlik ve devletin sürekli ve daha çok para potansiyeline ihtiyaç baş göstermesi, mukataaların 18. yüzyılın başlarından itibaren kayd-ı hayat şartıyla mâlikâne² olarak verilmesine yol açmıştır. 18. yüzyıl içinde çokça başvurulmuş mûsadere ve para tağşişleri de Osmanlı malî yapısını rahatlatamayınca, iç borçlanma (esham)³ ile nakit sıkıntısı giderilmeye çalışılmıştır.

19. yüzyılın başlarında devlet, kredi gereksinimini hem Galata bankerlerinden⁴ sağlamaya çalışıyor, hem de tedavüldeki sikkelerin değerli maden içeriklerini düşürerek ek malî gelir elde etmeye çalışıyordu. Özellikle Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde yapılan birçok sikke tağşişleri ile Osmanlı parasının değeri hızla düşerken, fiyatlar da aynı oranda artmıştır⁵. Devamlı surette yapılan tağşişler, ekonominin

¹ Çoşkun Çakır, "Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Malî Boyutları", *Osmanlı*, Cilt 3, *İktisat*, (Editörler: Kemal Çiçek, Cem Oğuz), Ankara 1999, s. 362.

² Osmanlı Devleti'nde malikâne sistemi için bk. Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi" *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 2. Baskı, İstanbul 2002, s. 99-152.

³ İç borçlanma için bk. M. Genç, "...Malikâne Sistemi", *Devlet ve Ekonomi*, s. 186-195. Ayrıca Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul 1986, s.165-198.

⁴ Galata Bankerleri konusunda bk. Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, 2. Baskı, İstanbul 1991.

⁵ 19. Yüzyılın ilk yarısında kuruşun, paranın ve gümüş Mecidiyenin vezin seyri, tedavüldeki bazı altın fiyatlarının vezinleri ve fiyatları için ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öztürk, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya'da Fiyatlar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, Sayı 2, Elazığ 1989, s. 250-252. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 204, 208, 210.

belirsizlikler içine girmesine sebep olmakta ve vergi gelirleri de gittikçe düşmekteydi. Buna mukabil merkezi bürokrasinin harcamaları aynı oranda yükselmekteydi. İç güvenlik sorunları ve savaş gibi buhranlar da ortaya çıktığında bütçe açıkları o kadar büyüyordu ki, ne paranın değerini düşürme ile sağlanan ek gelirler ne de Galata bankerlerinden sağlanan krediler, bütçe açıklarını kapatmaya yetiyordu⁶.

1840'lı yıllardan itibaren Osmanlı maliyesinin sıkıntıları, Avrupa sermayedarları için iştah kabartan bir gelişme olarak görünüyordu. Yüksek faizlerle büyük kazanç elde etmeyi uman Avrupa devletlerinin temsilcileri, Osmanlı malî sıkıntılarının çözümünün dışarıdan alınacak fonlarla karşılanabileceğini ileri sürerek, dış borçlanma konusunda merkezi bürokrasiye baskı yapmaya başlamışlardı⁷. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Avrupa borsalarında tahvil satarak borçlanmaya başlanması ile hem çeşitli Avrupa sermayedarları (özellikle bankalar) hem de tahvillerin Avrupa'nın Paris, Londra, Viyana ve Frankfurt gibi büyük finans merkezlerinde satışını düzenleyen bankerler büyük komisyonlar elde edeceklerdi. Osmanlı tahvillerini satın alan Avrupalı küçük tasarruf sahipleri de, faiz geliri sağlayacaklardı. Öte yandan devlet, borçların bir kısmıyla Avrupa'dan çeşitli sanayi malları, askerî araç-gereç ithal ederek, onlara ek gelir sağlamış olacaktı⁸.

Osmanlı Devleti, dış borçlanmaya gitmeden evvel kendi iç dinamiklerini kullanarak malî sıkıntılarını geçiştirmenin yollarını aramıştır. Özellikle 16. yüzyılın sonralarından itibaren Osmanlı malî bünyesinde özellikle kısa süreli ihtiyaçların karşılanması ve iltizam düzeninin finansmanı için, imparatorluk sınırları içinde faaliyet gösteren gayrimüslim sarrafların sermayelerinden faydalanılmıştı. Faizle borç para veren ve para işlemleri konusunda uzmanlaşan bu sarraflar, 18. yüzyılda hızlı bir gelişme gösterip, sermayelerini artırmışlardır⁹.

Osmanlı Devleti'nde, taşrada malikâne sisteminin iyi işleyebilmesi ve İstanbul'da çeşitli sektörlerin kredi gereksinimlerinin karşılanabilmesinde sarraflar oldukça önemli roller oynamışlardı¹⁰. 18. yüzyılın sonlarında malî durumu iyice kötüleşen devlet, Avrupa sermaye çevreleriyle iyi ilişkiler içinde bulunan sarraflar aracılığıyla Avrupa

⁶ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 63.

⁷ Seyfettin Gürsel, "Osmanlı Dış Borçları", *Osmanlı*, Cilt 3, *İktisat* (Edit.: Kemal Çiçek, Cem Oğuz), Ankara 1999, (1985), s. 674-675.

⁸ Ş. Pamuk, 1994, s. 64.

⁹ S. Gürsel, "Osmanlı Dış Borçları", *Osmanlı*, C.3, s. 390.

¹⁰ 19. yüzyıldan önceki dönemde hem devlet hem de malikânciler sarraflardan borç para alıyorlardı. Bk. Y. Cezar, s. 136.

piyasalarından kısa vadeli borçlar almaya başlamıştır¹¹. Ayrıca İstanbul'da birçok sarraf, padişah ve ileri gelen bürokratların şahsi servet ve finans işlerini de yürütmekteydi. Bunlar, İstanbul'daki poliçe ticaretinin de büyük bir kısmını ellerine geçirmişlerdi. Ayrıca devletin merkezinde para ve kredi işlerinde gittikçe uzmanlaşan bu sarraflar, Avrupa'da sermaye çevreleriyle kurdukları ilişkiler sayesinde bölgesel ve geleneksel parasal yapıdan sıyrılarak uluslararası çevreye geçiş yapmışlar ve kısa süre içinde büyük ölçekli sermayedarlara bürünerek, 1840'lara gelindiğinde ilk bankalarını kurmuşlardır. Haddizatında İstanbul'daki sarraflar, sahip oldukları sermaye sayesinde ekonomi çevrelerinde çok daha önceden Galata bankerleri olarak anılmaya bile başlamışlardı¹².

Galata bankerlerinin mali gücü, 19. yüzyılın ortalarında zirveye çıktı. Bu dönemde devletin bütçe açıkları ve kredi sıkıntıları da artmıştı. Bu sebepten devlet, uzun süreli malî sorunlarını çözmek için Avrupa sermaye çevrelerinden borç para alma politikasına yöneldi. Bu gelişme ile Galata bankerleri, İstanbul ve taşrada şubeler açan Avrupa bankalarının ve bankerlerinin rekabetiyle karşılaştılar. Özellikle 1863 yılında Fransız ve İngiliz sermayesi tarafından "Bank-ı Osmani-i Şahane'nin (Osmanlı Bankası)"¹³ kurulmasıyla birlikte Avrupa finans kapitali imparatorluğa iyice yerleşmeye başladı. Bu gelişme karşısında Galata bankerleri rakipsiz pozisyonlarını kaybetmekle birlikte, imparatorluğun malî yapısından tamamen çekilmediler. Avrupa'nın büyük sermaye gruplarıyla ortak hareket ederek ve yeni bankalar kurarak kazançlarını sürdürmeye ve aynı zamanda Osmanlı kısa vadeli borçlarını temin etmeye devam ettiler. Devlete faydalı da oldular. Nitekim 1875-1881 arasındaki Osmanlı malî bunalımında dışarıdan borç almanın tamamen durduğu süreçte devletin ihtiyacı olan krediyi sağlayarak, imparatorluğa hizmet etmeyi sürdürdüler¹⁴.

1. Avrupa'da Borsaların Kuruluşu ve Gelişmesi

"Genel olarak borsa kavramından alıcı ile satıcının veya onların vekillerinin, emtia, menkul kıymet veya buna benzer misli emtia veya kıymetten sayılan diğer şeyler üzerinde alım-satım yapmak amacı ile bir araya geldikleri, belirli sürelerde, belirli yerlerde kurulan, belli kurullarla çalışan, organize edilmiş merkezi pazarlar

¹¹ Murat Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme. İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu", *Osmanlı*, Cilt 3, *İktisat* (Edit.: Cem Oğuz, Kemal Çiçek), Ankara 1999, s. 446.

¹² Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul 1985, s. 760-761; Ş. Pamuk, 2000, s. 219.

¹³ Osmanlı Bankası'nın tarihi için bk. Ethem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul 1999.

¹⁴ Ş. Pamuk, 2000, s. 221.

anlaşılmaktadır”¹⁵.

Borsaların kuruluş süreci, çok eski devirlerde kurulan pazar ve panayırlara kadar dayanmaktadır. Başlarda bu pazar ve panayırlarda her türlü ticarî emtia ile birlikte, kıymetli madenler ve ticarî senetler de alınıp satılmaya başlanmıştır. Ancak daha sonra ticaretin hacmi hızla genişleyerek, alım-satım işlemleri kapalı alanlara yönelmiş, bu da ticarî kurumsallaşmanın önünü açmıştır.

Borsa'nın kuruluşu, gelişmesine yol açan en önemli amillerden birisi, bazı teknik alet-edevatların keşfiyle birlikte deniz ticaretinin gelişmesi olmuştur. İngiltere, İtalya, Hollanda ve Belçika gibi denizci ülkelerde ticarî emtia alım-satım hacminin genişlemesi, büyük ticarî merkezlerin kurulmasını zorlamış; bu da ticarî senetlerle, kredi belgelerinin doğmasına ve 15. yüzyılda ilk poliçenin kullanılmasına yol açmıştır. Hatta bugünkü Belçika'nın Brugge şehrinde bazı Yahudi aileler, para ticaretiyle meşgul olmaya başlamışlardır. Nitekim, “Borsa” adının, bu şehirdeki “Van der Burse” ailesinin adından geldiği ileri sürülmektedir.

Borsa, Avrupa'da 1487 yılında Anvers'te kurulmuş, daha sonra 16. yüzyılda altın çağını yaşayan Amsterdam (Hollanda) borsası bunun yerini almıştır. Aynı yüzyılın sonlarından itibaren, Avrupa'nın diğer kentlerinde de borsalar kurulmaya başlamış ve modern borsalara giden süreç hızlanmıştır. 16. yüzyıl içinde Paris ve Londra, 17. yüzyılda Berlin ve Basel, 18. yüzyılda Viyana, New York, 19. yüzyılda ise, Brüksel, Roma, Milano, Madrid, İstanbul ve Tokyo borsaları kurulmuştur¹⁶.

Borsalar ilk kurulduklarında, ellerindeki menkul kıymetleri değiştirmek isteyen kimselerin belli başlı yerleri yoktu. Alım-satımlar sokak ortalarında gerçekleştirilmekteydi. Daha sonraları işlem hacimleri genişleyince, bazı kahvehaneler ve lokantalar birkaç kişinin komisyon karşılığı olarak işlem yapmak amacı ile hazır bulunduğu yer durumuna geldiler. Menkul kıymet borsaları, asıl gelişmelerini sanayi devriminden sonra, kapitalin çoğalması ile sağladılar. Sanayi devrimi sonrası, anonim şirketlerin büyümesi, deniz aşırı yatırımların ve deniz ticaretinin genişlemesi, borsaların hacimlerinin de artmasına sebep olmuş, işlemler gittikçe büyümüştür¹⁷.

2. Osmanlı Devleti'nde Borsa'nın Kuruluşu ve Gelişmesi

¹⁵ Muharrem Karlı, “Borsalar”, *İslâm Açısından Borsa*, Ensar Neşriyat, İlmi Araştırmalar Dizisi, İstanbul 1994, s. 16.

¹⁶ *Aynı yer*, s. 24. Avrupa'daki borsaların kuruluş tarihçesi ile ilgili geniş bilgi için bk. *Borsa Rehberi (1928)*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-Nisan 1992, (Sadeleştiren: M. Ragıp Batumlu, s. 1-14.

¹⁷ *Aynı yer*, s.25.

Avrupa'da sanayi devrimi, ticaret ve sanayinin hızla gelişmesine sebep olmuştur. Sonrasında seri ve ucuz imalatın yapılması ve ürünlerin çeşitlenmesi, bu işlevleri yerine getirebilecek kurumsal organlara ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu yapı içinde Avrupa'da kısa süre içinde ziraat ve ticaret meclisleri, odalar ve borsalar ekonomik hayatın içine katılmışlar, organize olmuşlar ve hızla gelişmişlerdir.

Osmanlı Devleti ise, sanayi devrimine ayak uyduramadığı gibi, kısa süre içinde Avrupa endüstrilerinin hammadde kaynağı ve pazarı durumuna gelmiştir. İngiltere ve Fransa gibi sanayi devrimini tamamlayan ülkeler, makinelerle ürettikleri seri ve ucuz mamul malları, ticaret anlaşmalarının kendilerine sağladığı kolaylıklar sayesinde Osmanlı pazarlarına kolaylıkla sürmekteydiler. Bu durumdan el tezgâhları ile üretim yapan Osmanlı esnafı büyük zarar görmüş ve rekabet edemediklerinden hızla ekonomik sahneden çekilmeye başlamışlardır.

Osmanlı'da Tahvilât Borsası'nın kurulması ve gelişmesi, Galata'da faaliyet gösteren azınlıkların ticarî faaliyetleri sayesinde olmuştur. Osmanlı Devleti'nde Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlar, özellikle İstanbul Galata'da bankerlik yaparak, para işlemlerinin yönünü belirlemişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde borsanın kurulmasını zorlayan en önemli etmenlerden birisi, Avrupa borsalarının gösterdiği hızlı gelişmedir. Avrupa'da sanayi devrimi sonrasında hızla gelişen ticaret, şirketleşmeyi beraberinde getirmiştir. Peşpeşe kurulan anonim şirketlerin çıkardığı hisse senedi ve tahvillerin, sarraflar aracılığıyla imparatorluğun merkezi ve önemli şehirlerinde dolaşması ve alınıp-satılması bir yana, Kırım Savaşı ile birlikte dış piyasalardan sağlanan borçların tahvillerinin Avrupa'nın önemli piyasalarında kota edilmesi, Osmanlı'da borsanın kurulmasını tetiklemiştir¹⁸.

Osmanlı'da menkul kıymet ticareti niteliği taşıyan işlemler, Tanzimat sonrası başlamıştır. 1854 Kırım Savaşı esnasında yapılan dış borçlanmalara ait olan tahvillerin yaygın şekilde el değiştirmesi, borsa faaliyetlerine zemin hazırlamıştır. Galata bankerleri, 1864 yılında resmi olmayan bir para ve tahvilat borsası işlevi görececek dernek kurmuşlar, Galata'da önce Havyar Han'da daha sonra da Komisyon Han (Konsolid Han)'da faaliyet göstermişlerdir¹⁹. Yani; Galata Borsası, Rum bankerlerin İstanbul'da "sefurya" adını verdikleri bir esnaf loncası olarak örgütlenmiş ve bu loncaya ait nizamname ile

¹⁸ Murtaza Köse, "Osmanlı'da Borsa ve Galata Bankerlerinin Devletin Mali Yapısındaki Yeri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 18, Erzurum 2001, s. 236.

¹⁹ *Borsa Rehberi (1928)*, s. 16; M. Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme...", *Osmanlı*, C. 3, s. 446.

yönetilmeye ve işlevlerini yürütmeye başlamıştır²⁰. 1866 yılında çıkarılan bir kararname ile Fransız borsa sistemine benzer İstanbul'da ilk resmi borsa "Dersaadet Tahvilât Borsası" adıyla açılmıştır. Bu borsanın kontrolünü sağlamak için Maliye Nezareti'nce Abidin Bey (daha sonra Paşa) adlı bir komiser atanmış ve 20 kişilik bir yönetim komitesi oluşturulmuştur²¹. Ayrıca Komiser Abidin Bey'in yanına borsanın emniyet işlerini yürütmek üzere yeterli miktarda zaptiye neferleri ile küçük rütbeli bir zabitan bulundurulması amacıyla Maliye Nezareti'nden Zaptiye Nezareti'ne bir tezkere yazılmıştır²².

1867 yılında çoğu Rum olan borsa abonelerinin oy birliği ile yaptıkları tüzük, borsa işlemleri ve bu işlemleri yapanlarla ilgili birçok esasları belirlemiştir²³.

Galata Borsası, 1874 yılında çıkarılan bir nizamname ile zabt u rabt altına alınmaya başlandı. Özellikle konsolid ve hava oyunları ile birçok insanın kandırılması ve mağdur duruma düşürülmesi, borsa üzerinde hükümet denetiminin kurulmasını zorunlu hale getirmiştir²⁴. Kasım 1873 tarihli bir vesikada Borsa'nın devlet denetimi altına alınması gereği, "beyâna muhtac olmadığı üzere Devlet-i Aliyye'nin eshâm ve tahvilâtıyla sa'ir senedât-ı resmînin bey' u şîrâsı mu'âmelâtı borsa nâmıyla Galata'da bir mahall-i mahsûsda deverân itmekde olduğu halde işbu borsa her nasılsa şimdiye kadar saltanat-ı seniyyenin taht-ı nüfûz ve nezâretine ve ne de usûl-ı emniye ve mahfûza dâ'iresine alınmayarak bir mesâğ-ı gayr-i mahdûd ile pek ziyâde serbest bırakılmasıyla eshâm ve tahvilât-ı mezkûrenin kıymet ve ahz u i'tâlarınca cereyân iden fesedât ve igtîşâât sebebiyle hazîne-i celîle mâlen ve i'tibâren lâ-yenkati' zarar ve sekenelere ve halk dahi hasarlara uğramakda" olduğu şeklinde ifade edilmektedir. Yine belgede, esham ve tahvilatın alım satımının yapıldığı devletlerde borsaların hükümetlerin gözetiminde olduğu hatırlatıldıktan sonra, borsanın denetiminin ve asayişinin hükümete ve ilgili bakanlıklara verilmesi, teftişin ise bir komiser tayin olunmak suretiyle ifa edilmesi vb. gibi hususların yer aldığı bir nizamnamenin hazırlanması amacıyla muteber sarraf, tüccar ve bankerlerden mürekkep genel bir komisyonun oluşturulması ve genel esham emini

²⁰ M. Koraltürk, *aynı yer*, s. 446.

²¹ M. Karşlı, "Borsalar", *İslâm Açısından Borsa*, s. 31; Azmi Fertekligil, *Türkiye'de Borsa'nın Tarihçesi*, İstanbul 2000, s. 29.

²² Maliye Nezaret-i Celîlesi'nden Zaptiye Nezaret-i Behiyyesi'ne 40 evrak numara ve 24 Aralık 1873 tarihli tezkere, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, *Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı*, *Dosya No.:* 471, *Belge No.:* 19 (BOA, A. MKT. MHM., 471/19).

²³ *Borsa Rehberi (1928)*, s. 17; M. Köse, *Osmanlı'da Borsa...*, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 239.

²⁴ M. Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme...", *Osmanlı*, C. 3, s. 446.

Ohannes Efendi'nin de bu işle görevlendirilmesi ve hazırlanacak nizamnamenin Fransızca ve Türkçe nüshalarının Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da okunması ve nizamnamenin hemen neşredilmesi gereği bir tezkere ile Maliye Nezareti'ne yazılmıştır²⁵. Yapılan araştırmalar sonucu, 1874 tarihli yayımlanan tüzükle borsa işlemlerini gözetim görevi, yeni oluşturulan Borsa Komiserliği'ne verilmiştir²⁶.

1881 yılında Düyûn-ı Umumiye-i Osmaniye İdaresi'nin kurulmasından sonra Galata borsasından işlemler yine devam etmiştir. Özellikle bir anonim şirket olarak kurulan Reji Şirketi'nin borsanın sistemli işleminde önemli rolü olmuştur. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Galata borsasının motor güçleri olan tüccar ve azınlıkların İstanbul'dan ayrılmalarıyla borsanın etkinliği azalsa da, yüzyılın sonlarında tekrar hareketlendiği görülmektedir. Bunda özellikle Galata semtine yerleşen Fransız, Rus ve İtalyan bankaların Galata Borsası'nda yabancı devlet kağıtları ile yabancı şirketlere ait işlemleri hızlandırmasının da rolü olmuştur²⁷.

1895'e kadar borsada önemli olaylar olmamıştır. Ancak Sir Edgar Wincent'in Altın Olayı²⁸, borsada büyük kayıpları beraberinde getirmiştir. Bir de buna Ermeni olayı²⁹ eklenince her türlü hisse senetleri ve tahviller büyük değer kaybetmişlerdir. Osmanlı Bankası'nın hisse senetleri ve tahviller üzerine o sırada avans vermemesi de, Borsa'yı temelden sarsmıştır. Bunun üzerine Borsa, hükümetten moratoryum ilân edilmesi isteğinde bulundu. Hükümet de 19 Ekim 1895 Perşembe günü genel likidasyon ilân ederek, bu öneriyi kabul etti ve Borsa, 4 ay süre ile geçici olarak kapatıldı³⁰. Bu olaydan

²⁵ Maliye Nezareti'ne tezkere, *BOA, MKT.MHM.*, 469/42.

²⁶ *Borsa Rehberi (1928)*, s. 17.

²⁷ Haydar Kazgan, *Tarih Boyunca İstanbul Borsası*, İstanbul 1995, s.101.

²⁸ Altın Şirketi olayı: Osmanlı Bankası direktörü Sir Edgar Vincent, Transval altın madenlerini işletmek üzere hayali bir şirket kurar, bu şirketin hisse senetlerini satar ve büyük meblağda para toplar. Ancak kısa süre içinde iflasını ilan eder. Bu büyük kandırmaca sonucu aralarında dul, yetim vb. küçük tasarruf sahipleri, borsaya doğru yürürler ve hükümet borsanın faaliyetlerini durdurur. Bu arada İstanbul'da ortaya çıkan Ermeni isyanı sebebiyle Vincent'i destekleyen borsacıların baskısı ile borsadaki bütün esham ve tahvilatın değerini yitirmesi, Osmanlı Bankası ileri gelenlerinin işine yaradı. Bunlar ellerindeki tahvilleri yedi-sekiz kuruş yüksek fiyatla satarak borsayı yıpratıldılar. Mübâyaacıların büyük bir kısmı iflas etti. M. Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme...", *Osmanlı*, C. 3, s. 446-447. Daha geniş bilgi için bk. *Borsa Rehberi (1928)*, s. 17-18.

²⁹ *Borsa Rehberi (1928)*, s. 18.

³⁰ M. Karşlı, "Borsalar", *İslâm Açısından Borsa*, s.32; M. Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme...", *Osmanlı*, C. 3, s.447. Ayrıca 1895 yılında Osmanlı Tahvilât Borsası'nda ortaya çıkan buhran ve muamelelerin durumlarını açıklayan 4 Ağustos 1895 tarihli kararname müsveddesi için bk. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız, Resmî Maruzat, (BOA, Y.A.RES.)*, 77/12, Evrak Nr. 1087. 29 Ekim 1895 tarihli bir vesikada da Borsa'da ortaya çıkan sıkıntılarının sadece İstanbul'da Ermenilerin ortaya çıkardığı krizle açıklanamayacağı, bunda İngiltere başta olmak üzere Avrupa'daki piyasalarda iş gören müdür vb.

sonra borsacılar kendileri toparlayamayarak 500 Konsolid'ten fazla işlem yapmamak suretiyle iki yıl boyunca ihtiyatlı davranmışlardır. Birçok borsacı da işi bırakmış, bu dönemde İstanbul Borsası'nda alıcı olarak yedi-sekiz kişi kalmıştır. Bu bunalım yılları iki yıl sürmüştür ve ancak 1898'de atlatılabildiği³¹.

İkinci Meşrutiyet'e kadar, İstanbul borsasına devlet tahvilleri, Düyûn-ı Umumiye senetleri, konsolidler vs. ile İstanbul, Selanik ve Beyrut'ta kurulu yabancı şirketlerin menkul kıymetleri, Panama ve Süveyş kanalları tahvil ve hisse senetleri gibi tümüyle yabancı kıymetler kayıtlı iken, daha sonra yerli şirketlerin menkul kıymetleri de işlem görmeye başlamıştır. Ancak bunların çoğu da yabancı sermayeli şirketlerdi.

1913 yılında Borsa, Konsolid Han'ın yıkılmasıyla birlikte Mehmed Ali Paşa Hanı'na taşındı ve I. Dünya Savaşı'nın çıkması ile birlikte büyük bir yara aldı. Hıristiyan Osmanlı vatandaşlarının askere alınmasıyla birlikte borsa mübâyaaacıları, simsar ve hizmetlilerin büyük kısmı da askere gittiler. Bunun üzerine devlet, borsa meclisi üyesi Bogos Mumcıyan Efendi'nin talebi üzerine borsayı kapattı³². Birinci Dünya savaşı içinde birçok spekülasyon kambiyo işlemleri oldu. Ekim 1923 yılında Galata Borsası'nın Ankara Hükümeti'nin denetimine girmesiyle birlikte 22 Ağustos 1923 yılında Borsa nizamnamesi yürürlüğe konuldu. Borsa üyeleri olan acente, simsar ve coberlere Türk uyruklu olma şartı getirildi. Borsa memur ve hizmetlilerinin meclisin gösterdiği adaylar arasından borsa komiserinin onayı ve Maliye Bakanlığı'nın kararı ile atanması sağlandı³³.

3. Dersaadet Tahvilât Borsası'ndan Esham ve Tahvilat Borsası'na Geçiş Çalışmaları

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren önemli işlemlerin görüldüğü Galata Borsası'nda, zaman zaman tahvil, hisse senedi ve eshamların fiyatları üzerinde oyunlar oynanmakta ve işlemlerin değeri düşmekteydi. Yayılan uydurma haberler ve yalan-yanlış şayialarla devlet eshamının fiyatının düşmesi, devlet maliyesini büyük zararlara uğratmaktaydı. Bu haberleri yayanlar, Osmanlı devlet eshamının değerini düşürmeye çalışmakla birlikte bazı ecnebi şirketlerin hisse senedi değerini de yükselterek onlara itibar ve rağbet kazandırmaya çalışmaktaydılar. Bunda borsadaki bazı nizamsızlık ve kanun eksikliğinin rolü büyüktü. Bunu önlemek; yani borsadaki nizamsızlığa son vermek

spekulantların yaptığı oyunların büyük rol oynadığı ve bu sayede hisselerin değerinin düştüğü belirtilmektedir. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız, Şehremaneti Maruzatı (BOA, Y. PRK. ŞH.)*, Nr. 7/38.

³¹ *Borsa Rehberi (1928)*, s. 18.

³² *Borsa Rehberi (1928)*, s. 18.

³³ M. Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme...", *Osmanlı*, C. 3, s.447. Birinci Dünya Savaşı içinde borsa için bk. *Borsa Rehberi (1928)*, s. 18-20.

için, eski borsa nizamının ve 14 Nisan 1886 yılında çıkarılan genel borsalar nizamnamesinin tahvilat borsasına ait hükümlerinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Diğer taraftan borsadan sorumlu olan borsa komiseri, diğer devletlerde olduğu gibi, başlarda Osmanlı'da da Maliye Nezareti'ne bağlı idi. Ancak daha sonra komiser, Ticaret Nezareti'nin maiyetine verilmiştir. Bu durum Maliye Nezareti'nin borsa üzerindeki nüfuz ve gözetimini azaltmıştır. Yeni nizamname ile Borsa komiserinin tekrar Maliye Nezareti'nin gözetiminde bulundurulması, diğer taraftan devlet eshamının değerinin düşmesini engelleyici şartlar ile işlemleri düzenleyen hukuki müeyyidelerin yeniden düzenlenmesi zorunluluk halini almıştır. Öte yandan borsanın güvenliğinin sağlanması için bir polis komiserinin vazife yapması, borsada tedavül eden evrakın usul ve nizam dairesi içinde bulundurulması, suiistimal olaylarına mahal verilmemesi, sendikacılar ile mübâyaacılar arasındaki ilişkilerin ve gerektiğinde teftişin Maliye Nezareti'nce gerçekleştirilmesi gibi hususlar da yeni borsa nizamnamesinde yer almalıydı. Tahvilat Borsası'ndaki sıkıntıların farkına varan Borsa Meclisi, Borsadaki usulsüzlüklerle devlet eshamının düşmesi ve ecnebi eshamlara rağbet edilmesini önlemek, resmi ruhsatı olmayan senet ve evrakın ve iktidarsız adamların borsaya girmelerinin mahzurlarını ortadan kaldırmak amacıyla yeni bir nizamname taslağı hazırlayarak Şurâ-yı Devlet-i Tanzimat Dairesi'ne sunmuş, burada incelenen taslak bir mazbata ile 3 Nisan 1904 tarihinde Meclis-i Vükelâ'ya gönderilmiştir³⁴.

“Esham ve Tahvilât Borsası Nizamnamesi” ve “Borsa Resmine Dair Nizamname” taslakları 1906 yılı ortalarında Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştür. Görüşmede Galata Borsası'nda işlem görecektir borsa muameleleri ile ilgili bütün evrakın öncelikle komiserliğe verilmesi, İstanbul ve diğer vilayetlerde kurulan bankalarla Nafia müesseselerinin son hesaplarının görülmesinde borsa idaresinden bir ya da iki vekilin mümeyyizlerle beraber bulunması ve genel meclislerinde de komiserin bizzat hazır bulunmasının zorunluluğu, öte yandan borsa resmine dair muameleler ile Osmanlı Şirketi adıyla kurulan müessesenin yıllık hesabının görüşülmesi esnasında yine borsadan birinin bulunması ve genel meclislerinde de komiserin hazır bulunması gerekli görülmüştür.

Meclis-i Vükelâ'ya sevk edilen nizamname taslakları ayrıntısıyla incelenerek, 1 Aralık 1873 tarihli Dersaadet Tahvilat Borsası Nizamnamesi'nin genel hükümleri ve 14 Nisan 1886 tarihli Umum Borsalar Nizamnamesi'nin Tahvilat Borsası ile ilgili hükümlerinin yerine geçmek üzere Esham ve Tahvilat Borsası Nizamname lâyihasının

³⁴ Şurâ-yı Devlet-i Tanzimat Dairesi'nin 252 numaralı mazbatası. BOA, *İrade-i Kanun ve Nizamât*, Nr. 1372.

hazırlandığı vurgulanmıştır. Ayrıca İngiltere borsa hükümlerine göre, Londra'da işlem gören bazı şirketlerin hisse senetlerinin, Osmanlı Bankası'nın gözetiminde borsa nizamına aykırı olarak, gerçek kıymetlerinden üç-dört kat fazlasına Dersaadet Borsası'nda tedavüle sunulduğu, halbuki bu İngiliz şirketlerinin önemsiz işletmeler olduğu, bu uygulamanın Londra piyasasının menfaatine fakat Galata'daki işletmelerin zararına olarak borsanın kıymetini düşürdüğü, bu bakımdan acilen yeni düzenlemelere girişilmesi ve bu yolla hiçbir parasal kuvveti olmayan esassız ecnebi şirketlerin borsaya girmesinin men edilmesi için yeni kanunların yürürlüğe girmesinin zorunluluk olduğu beyan edilmiştir. Borsa Meclisi tarafından gönderilen nizamname taslağındaki bazı maddelerdeki ifade değişikliklerinin yapılarak nizamnamenin onaylanabileceği Meclis-i Vükela'da karara bağlanmıştır³⁵.

1904 yılında hazırlanan Esham ve Tahvilât Borsası Nizamname Lâyihası ile Borsa Resmine Dair Nizamname Lâyihası, ancak 20 Haziran 1906 yılında Sadrazam Kamil Paşa tarafından onaylanmak üzere Padişah Sultan II. Abdülhamid'e sunulmuş³⁶, 6 Ağustos 1906 tarihinde de onaylanarak yürürlüğe girmiştir³⁷.

Esham ve Tahvilât Borsası Nizamname taslağına göre, "Eshâm ve Tahvîlât Borsası devlet-i aliyenin bir cümle eshâm ve tahvîlâtıyla vilâyât-ı şâhâne üzerine keşîde olunan va'deli hazine-i celîle bonolarının veyâ irâde-i seniyyeye mü'essis olan bankalar ve mü'essesât-ı nafi'a ve teşebbüsât-ı sanâ'iyeye ve ticâriyye şirketleri tarafından ihrâc olunan hisse senedâtı ile tahvîlâtının (ve bir ticâret borsası te'sîsine kadar kambiyonun) ve meskûkâtın ve düvel-i ecnebîyye eshâmı ile memâlik-i ecnebîyyede nizâmât-ı mahalliyeye tevfikân teşekkül edüp ... mü'essesât-ı nafi'a ve sarrâfiye ve sanâ'iyeye ve ticâriyye ve hisse senedâtı ile tahvîlâtının peşîn veyâ va'de ile bey' ve şîrâsına mahsûs olan mahaldir" (1. madde).

Nizamname ile Esham ve Tahvilat Borsası'nın gözetim ve denetimi Maliye Nezareti'ne, güvenliği ve korunması da Zaptiye Nezareti'ne bağlanmıştır. Her iki nezaretin tayin edeceği memurlar, borsa ile ilgili işler için devlet komiserine, bulunmadığında meclis reisine, o da bulunmadığında borsa başkatibine müracaat edeceklerdir (2. ve 3. madde).

Osmanlı Hükümeti'ni temsil etmek ve muhaberatı sağlamak için, borsanın açık

³⁵ Esham ve Tahvilât Borsası Nizamnamesi ve Borsa Resmine Dair Nizamname hususunda 20 Haziran 1906 tarihli Meclis-i Âli-i Vükela kararı. *BOA, İrade-i Kanun ve Nizamât*, Nr. 1384.

³⁶ Sadrazam Kamil Paşa'nın tezkeresi. *BOA, İrade-i Kanun ve Nizamât*, Nr. 1384.

³⁷ Sultan II. Abdülhamid'in iradesi. *BOA, İrade-i Kanun ve Nizamât*, Nr. 39.

olduğu günlerde bir komiser ya da muavini bulunacaktır. Komiser, borsanın iyi işleyip işlememesinden sorumlu olacak ve muamelelerin nizam içinde yürütülüp yürütülmediğini kontrol edecektir (4-9. maddeler).

Borsada mübâyaacılar ve onlar namına simsarlar ve coberler³⁸ (jobbers) gibi müteşebbisler faaliyet yürütecektir (12 ve 15. maddeler).

Borsa, mübâyaacılardan oy çokluğu ile seçilen yedi kişilik bir meclis vasıtasıyla yönetilir. Seçim, her sene Şubat ayının ilk on beş günü zarfında üç günde gerçekleştirilir ve meclis Mart başında göreve başlar. Meclis üyeleri, aralarından birini başkan ve ikisini sandık emini seçerler (23-26. maddeler)³⁹.

a. Esham ve Tahvilat Borsası Nizamnamesi Lâyihasının Değerlendirilmesi⁴⁰

1. Mukaddime

Nizamnamenin, 1-13 maddeleri mukaddimeyi oluşturmaktadır. Bu maddelerde borsanın tanımı, bağlı bulunduğu birim, yönetimi, güvenliği, icra edilen işlerin nezareti, borsa meclisi azasının seçimleri, borsada kayıtlı olan bütün dahili ve ecnebi şirketlerin kontrolü, muameleleri icra ettiren yetkililer ve görevleri yer almaktadır.

2. Esham ve Tahvilat Borsası'nın Ahkamı ve Görevlileri

Bu bölüm birinci fasıl başlığı altında 14-22. maddelerden oluşmaktadır. Borsa azasının adedi, kimlerin üye olamayacakları, ceza alanların tekrar ne suretle borsaya girebilecekleri, borsa üyelerinin sınıfları, borsadan çıkanların tekrar borsaya girme hakları, borsaya girmek isteyenlerin üyeliğe kabul süreci, üyelerin yıllık, kaydiyye, duhûliyye vb. ödemek zorunda oldukları vergi miktarı, mübâyaacı sınıfına girmek isteyenlerin ayrıca ödemek zorunda oldukları vergi miktarı, borsadan çıkan mübâyaacıların hesaplarının kapatılma işlemleri vb. hükümlerden oluşmaktadır.

3. Borsa'nın İdaresi

İkinci fasıl, 23-24. maddelerde Borsa'nın ne suretle idare edileceği, Borsa Meclisi'nin seçimleri, seçimlerin nasıl gerçekleştirileceğine dair hükümler kayıt altına alınmıştır.

4. Borsa Meclisi'nin Görevleri

³⁸ Cober, kendi nam ve hesabına menkul kıymet alım-satımı yapan kişi.

³⁹ BOA, *İrade-i Kanun ve Nizam*, 1372, *Evrak Nr. 4478*.

⁴⁰ BOA, *İrade-i Kanun ve Nizam*, 1372, *Evrak Nr. 4478*. Esham ve Tahvilat Borsası Nizamnamesinin metni için bk. *Borsa Rehberi (1928)*, s. 39-55.

Üçüncü fasıl 25-33. maddeler; Borsa azaları tarafından seçilen Borsa Meclisi'nin, başkanını ve iki sandık eminini seçmesi, borsa kaleminin yapısı ve üyeleri, bunların atanması, azilleri ve emeklilikleri, boş olan kadrolara katipler ve memurların seçimi ve imtihanları, meclis toplantıları ve bunlara üyelerin katılımı, borsa içindeki sarfiyat ve kararların alınma şekilleri, meclis nizamname hükümlerinin icra sorumluluğu, her akşam borsa kapandığı zaman resmi kayıta olan esham, tahvilat, kambiyo ve meskukatın o günkü yükseliş ve düşüş trendini belirten kağıtların borsa dışına asılması, borsaca tanzim olunan evrakların sorumlu kişileri, meclis üyelerinden birinin istifası ya da vefatı durumunda yedek üyenin asalete geçmesi vb. gibi hükümler.

5. Borsa'da Alınıp Satılabilecek Tahvilat Hakkında Hükümler

Dördüncü fasıl, 35-37. maddelerden oluşmakta ve Borsa Meclisi'nin devletin esham ve tahvilatının borsaya resmi olarak kaydı, devletin ruhsatıyla kurulmuş olan ya da ileride kurulacak olan şirketlerin tahvilat ve hisse senetlerinin istek halinde ve şartların yerine getirilmesi (sermayenin ¼'ünün nakden vaz olunduğu ispat edilecek) şartıyla resmi kayda geçirilmesi, şartları yerine getirmeyen şirketlerin borsadan ihracı, ecnebi devletlerin eshamı ile şirketlerin hisse senetleri ve tahvillerinin resmi kayda alınmasının şartları, resmi kayda alınan her türlü tahvil ve senetlerden borsa meclisince alınacak vergi vb. konular yer almaktadır.

6. Muamelelere Dair

Beşinci fasıl, 38-49. maddelerden oluşmakta ve borsadaki her tür işlemlerde taraflar arasında uygulanacak kurallar, borsada işlem gören her bir muamelenin onu imzalayan üyenin odalarına derhal tebliği, esham ve senetlerin havalesinin ilgililerin onayı olmadan geçerlik kazanmayacağı, anlaşma şartları, mübâyaacıların Pazartesi sabahından, yani borsanın açılmasından evvel Cumartesi akşamına kadar aralarından muallakta kalmış muameleleri halletmeleri, halledilmediği taktirde borsaya girişin önleneyeği vb. hükümleri ihtiva etmektedir.

7. Hesap Kesilmesi Hakkında

50-63. maddelerden oluşan altıncı fasılda vadeli esham, tahvilat ve senetlerin muamelelerinin on beş günde bir Pazartesi günleri kesilmesi, senetleri teslim etmek arzusunda bulunan bayiler ile almak isteyen müşterilerin varakayı vazetmeleri ve zarfın üzerini mühürlemeleri, zarfların muhafazalarının sağlanması, cetvele kaydedilmesi ve yeni işlemlerin başlamasında cetvelin borsada asılması, teslim ve tesellüm senedat hesabı kesilmeyen muamelelerin ertesi güne devri, muamelat hakkında itiraz vaki olduğunda

fesih ve ceza, likidasyonun havalesi, müzayedenin başlaması, taahhüdünü yerine getirmeyenlerin durumu vb. konular ve teferruatları yer alır.

8. İflas Edenler Hakkında Hükümler

64-68. maddelerden oluşan yedinci fasıl, yürütülen icra muamelesi, müflisin borsadan uzaklaştırılması, iflas halinde bulunan mübâyaacının iflasın ilanından itibaren üç gün zarfında bilançosunu borsa meclisine teslimi, teslim etmezse borsaya girişine izin verilmemesi ve isminin mübâyaacılar listesinden çıkarılması vb. konuları ihtiva etmektedir.

9. Genel Hükümler

Sekizinci fasıl, 69-75. maddelerden oluşmakta, defterlerin sayfalarının numaralı olması, mübâyaacı hademeleriyle dellâl ve cobarların el defterlerinin de borsa idaresince tasdik ve numaralı bulunması, mübâyaacıların icra edecekleri her muamele için şartların özetini ihtiva eden imzalı bir bordroyu müşterilerine ita etmeleri, müşterilerin muameleyi imzalamaları, mübâyaacının ölümü vuku bulursa müteveffanın hesabının incelenmesi ve alacaklılar ile şirketlerin hisselerinin ödenmesi, borsanın açılma ve kapanma vakitlerinin tayini, tatil günleri, bu nizamnamenin ta'til olunma şartlarını ihtiva etmektedir.

10. Ceza Hükümleri

76-81. maddelerden oluşan dokuzuncu fasılda, borsa üyesinden herhangi birinin müvekkilinden her ne miktarda olursa olsun akçe gizlemesi halinde adı geçen meblağın iadesi, nizamname ahkâmının borsada icrasından sorumlu görevliler, borsa ahkâmına aykırı hareket edenlere uygulanacak yaptırımlar; esham, Osmanlı Devleti ve resmî kayda giren senetlerin fiyatlarını düşürecek bilgi yayanların yapılan incelemeden sonra ait olduğu mahkemeye gönderilmesi, hile amacıyla bilerek esham ve senetlerin alım-satımı konusunda halka bilgi için ilan verdirenler ya da sahte varaka düzenleyenlere verilecek cezalar, bu nizamnamenin yürürlüğe girmesi ile birlikte eski nizamnamelerin yürürlüğünün ortadan kalkması vb. gibi hükümler yer alır. Tarihi 24 Temmuz 1322.

b. Borsa Muamelâtı Resmine Dair Nizamnâme “Lâyiha”⁴¹

Borsa işlemlerinden alınması gereken vergiler ve cezalar ile işlem fihristleri ve özetlerini ihtiva etmekte ve yirmi maddeden oluşmaktadır. Nizamnamenin maddeleri özetle aşağıdaki gibidir:

⁴¹ Borsa muamelâtı resmine dair nizamnamenin bazı maddeleri özetlenerek alınmıştır. *BOA, İrade-i Kanun ve Nizamât*, 1372, Evrak Nr. 4478. Geniş bilgi için bk. *Borsa Rehberi (1928)*, s. 32-38..

Birinci maddede, Mart 1320 (Mart/Nisan 1904) senesi başından itibaren her türlü esham, hisse senedi ve tahvil üzerine peşin ya da vadeli olarak icra edilecek borsa muamelelerinden semen-i müsemmanın her beş bin kuruş ve kûsûru için alışıta 10 para ve satışıta da 10 para vergi alınması öngörülmüştür. Röpor⁴² muamelâtında bu verginin yarısı alınacaktır.

İkinci madde: Mübâyacılar, icra edecekleri her bir muamele için, ayrı ayrı bordro düzenlemeye mecbur olacaklar, adı geçen vergiye mahsus olarak ihdas olunan pullardan gerekli miktarının bu bordrolara asılması, üzerlerine mühür ya da imza ya da tarihinin bir kısmı tesadüf ettirilerek iptali suretiyle vergisini ödeyeceklerdir.

Üçüncü madde: Bordrolar, koçanlı ve sıra numaralarını havi birer defterden koparılır, resmin tahsiline memur olanlar her ne vakit talep ederlerse, bu defterler kendilerine gösterilir. Bordroların koçan kısmında her muamelenin meblağı ile gelecekte beyan olunacak fihristte kayıtlı bulunduğu numara işaret olunur. Peşinen icra olunan muameleler bordroları, muamelenin akdi veya vade ile münakid muamelelerin bordroları da, vadenin sona ermesinden itibaren on gün zarfında tanzim ve sahiplerine ödenir.

Dördüncü madde: Dokuz ile on birinci maddelerde anılan fihrist, iki cilt üzere tutulduğu taktirde, birinde peşinen ve diğerinde vade ile röpor suretiyle icra olunan muamelelere münhasır iki bordro defteri tutmak daha doğrudur.

Beşinci madde: Borsa muameleleri ile meşgul olanlar, muamelelerin alım ve satımı ile ilgili bankalar, sarraflar vb. icrasına aracılık ettikleri muameleler için, mübâyacı tarafından tanzim olunan bordroları, memuru tarafından talep edildiğinde ibraz etmeğe veya bordroların havi oldukları numaralarla tarihlerini ve onları imza eden mübâyacıların isimlerini bildirmeye, bunlardan hiçbirini yapmadıklarında bile muamelenin resmini ödemeye mecburdurlar.

Altıncı madde: Yukarıdaki maddede ifade edilen kişiler, muamelelere başlamadan evvel, resmin tahsiline memur bulunan idareye bir adet beyanname takdim etmeye memurdurlar. Beyanname takdimi için nizamnamenin icraya konulmasından itibaren iki ay mehil verilmiştir.

Yedinci madde: Beyannameler, idare merkezinde bir deftere kaydedilip, sahipleri ya da vekilleri tarafından imza olunur. Beyanname sahibi bir şirket ise, müdürü ya da vekili tarafından imza edilir. Kefiller varsa bunların ismiyle birlikte şirketin senedi de beyannamede zikredilir.

⁴² Röpor: Vadesi gelmiş olan bir hesabın şartları değişmeksizin ileri bir tarihe uzatılmasıdır.

Sekizinci madde: Bu beyannamenin neşrinde Dersaadet Borsası'nda nizamname ahkamina göre mübâyaacılık yapanların isimleri, sonra da mübâyaacılık sırasına katılanların isimleri deftere zamanında kaydedilecek ve bu kayıt mübâyaacılar için beyanname hükmünde olacaktır.

Dokuzuncu madde: Beş ve altıncı maddede zikredilen şahıslar, ticaret mahkemesi reisi veya azasından biri tarafından sayfalarına numara vazolunmuş ve tasdik edilmiş birer fihrist tutarak, bundan her gün icra edecekleri borsa muamelelerini beyaz bırakmamak ve satırlara kaydetmeye mükellef olacaklardır. Resmin tahsiline memur idarenin memurları ne vakit isterlerde bu fihristleri inceleyebilecekler, ibrazından kaçınanlardan beş liradan yüz liraya kadar nakdi ceza alınacaktır. Bundan başka, muayene memuru bir fihristte nizamaya aykırı bir hal görüp bir zabıt varakasını mahsus idaresine takdim eylediği muamele bunlardan birinin fihristinde kayıtlı bulunduğu halde diğerinin kaydı olmadığını yazılı beyan eylediği takdirde adı geçen idare iki tarafın defterlerini yalnız iki günlük muamelenin kayıtlarına bakmak şartı ile huzuruna çağırabilecek ve defterlerini idareye götürmekten imtina edenler de birinci fıkrada belirtilen şartlara müstahak olacaklardır.

Onuncu madde: Bu nizamnameye merbut fihrist, her bir muamele için geleceğe şamil olacaktır. Ayrıca bu maddede değişik işlemlere ait fihristlere yazılacak işlem örnekleri mevcuttur.

Onbirinci madde: Birinde peşin diğerinde vade ile ve röpor suretiyle icra olunan muamelelerin kaydına mahsus olmak üzere iki her fihrist iki cilde ayrılacaktır.

Onikinci madde: Aşağıdaki maddede muayyen vakitte fihristlerin birer özetleri sahipleri tarafından gerekli resim ile beraber idareye teslim olunur.

Onüçüncü madde: Özetler her ayın on üçü ile yirmi beşinde düzenlenip, borçluların imzasıyla, adı geçen iki tarih arasında fihriste kayıtlı muameleleri ve numaraları sırasıyla göstermek lazımdır.

Ondördüncü madde: Özetler her muamele için başka başka sütunlarda maddelere havi olacaktır.

Onbeşinci madde: Onbirinci maddede beyan olunduğu üzere fihristin iki cilde ayrıldığı gibi, özet de iki kısma ayrılarak birinde peşin, diğerinde vade ile icra olunan muameleler ve röporlar gösterilecektir.

Onaltıncı madde: Özetler ilk önce her ayın onuncu günü ile onbeşinci günü arasında, ikinci olarak her ayın yirmibeşinci ile son günü arasında idareye teslim olunur. Son günü tatillere isabet ederse, takip eden ilk günde özetler ile resimler, idareye teslim edilir.

Onyedinci madde: Gerek dokuzuncu maddede beyan olunan fihristte ve gerek onikinci maddede konu olan özette muamelelerin doğru olarak kaydedilmediği tespit edildiği takdirde, fihrist veya özet sahibinden o muamele senetlerinin kıymetinin onda biri nispetinde ve her halde yüz liradan aşağı olmamak üzere nakdi ceza alınır.

Onsekizincimadde: Bu nizâmnâmenin hükümlerine muhâlif, olacak sair hareketlerin her biri için beş liradan iki yüz liraya kadar nakdî ceza alınır. Nizâma aykırı hareketler, idarenin memuru tarafından tanzim olunacak zabt varakaları gelecek için ispat niteliğindedir.

Ondokuzuncu madde: İdare iki seneye kadar resimlerin ve nakdi cezaların tahsili için mahkemeye müracaat etmediği takdirde dava zaman aşımına uğrar.

Yirmincimadde: Bu nizamnameye tâbi olanlar, dokuzuncu madde hükmünce tutacakları fihristleri ve onikinci maddeye göre vermeye mükellef oldukları özetlerin birincisini nizamnamenin neşri tarihinden itibaren bir ay zarfında idareye ibraz ve takdim edeceklerdir.

Yirmibirincimadde: Maliye Nezareti bu nizamnamenin icrasına memurdur. 15 C.ahir 1324/24 Temmuz 1322.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde borsanın kuruluş sürecini, 19. yüzyılın ekonomik şartları içinde değerlendirmek gerekir. Osmanlı devlet adamları özellikle II. Mahmut'tan itibaren yerli sanayileşmeyi geliştirmek için bir takım girişimlerde bulunsalar da, bu çabalar, uzun süreli olamadı. Nitekim 19. yüzyılın ortalarından itibaren yurt içinde kurulan şirketlerin birçoğu yabancıların elindeydi. Para işlevlerinin sürdürüldüğü en önemli mekan ise, İstanbul'daki Galata semti idi. Galata'da hemen hepsi Ermeni, Yahudi ve Rum olan bankerler, hem iç piyasadaki para arzını kontrol ederken, hem de dışarıdaki Paris, Londra ve Berlin gibi para metropollerleriyle de iyi ilişkiler içindeydiler.

Osmanlı'da ilk defa 1866 yılında Dersaadet Tahvilât Borsası adıyla Galata semtinde Konsolid Han'da faaliyetine başlamış, ancak çeşitli borsa oyunları ve yabancı şirketlerin olumsuz faaliyetleri sonucu borsa işlemlerinden istenilen verim sağlanamamıştır. II. Meşrutiyet'e kadar borsada tümüyle yabancı şirketlerin hisse senetleri, devlet tahvilleri ve konsolidler vs. kayıtlı iken, sonrasında yerli şirketlerin menkul kıymetleri de işlem görmeye başlamıştır.

1895 yılından itibaren çeşitli borsa hileleri ile itibarı sarsılan⁴³ Dersaadet Tahvilât Borsası'nda 1904 yılından itibaren yeni düzenlemelere girişilmiş ve adı da “Esham ve Tahvilât Borsası” olarak değiştirilmiştir. Aynı tarihte “Esham ve Tahvilât Nizamnamesi” ve borsa işlemlerinden alınacak vergi ve cezaları kapsayan “Esham ve Tahvilât Borsası Resmine Dair Nizamname” taslakları hazırlanmış, kanun, 1906'da yürürlüğe girmiştir.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi
İrade-i Kanun ve Nizâmât.
Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT. MHM)
Yıldız, Maliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK.ML.).
Yıldız, Resmi Maruzat (Y. A. RES.)
Yıldız, Şehremaneti Maruzatı (Y. PRK. ŞH).
Yıldız, Ticaret ve Nafia Nezareti Maruzatı (Y. PRK. TNF).
(Vesika numaraları dipnotlardadır).

II. Kitap ve Makaleler

- Blaisdell, Donald C.*, Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Malî Denetimi “Düyunuümüye”
(Çev.: A. İhsan Dalgıç), *İstanbul 1979*.
Cezar, Yavuz, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yüzyıldan Tanzimat'a
Mali Tarih), *İstanbul 1986*.
Çakır, Çoşkun, “Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Malî Boyutları”, Osmanlı, Cilt 3 İktisat (Edit.:
Kemal Çiçek, Cem Oğuz), Ankara 1999.
Eldem, Ethem, Osmanlı Bankası Tarihi, *İstanbul 1999*.
Fertekliçil, Azmi, Türkiye'de Borsa'nın Tarihçesi, *İstanbul 2000*.
Genç, Mehmet, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve
Ekonomi, *İstanbul 2002*.

⁴³ 1895 yılında Dersaadet Tahvilât Borsası'nın içine düştüğü durum ve tahvillerin alım-satımı ile ilgili sorunlar esnasında Osmanlı Bankası'nın müdürlerinin rolü vb. konuları içeren 1 Kasım 1895 tarihli Meclis-i Vükelâ mazbatası için bk. BOA, Y. A. RES. Nr. 1087.

- Gürsel, Seyfettin, "Osmanlı Dış Borçları", Osmanlı, Cilt 3, İktisat, (Edit.: Kemal Çiçek, Cem Oğuz), Ankara 1999.
- Karslı, Muharrem, "Borsalar", İslâm Açısından Borsa, Ensar Neşriyat, İlmî Araştırmalar Dizisi, İstanbul 1994.
- Kazgan, Haydar, "Düyun-ı Umumiye", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 3, İstanbul 1985.
- _____, Galata Bankerleri, 2. baskı, İstanbul 1991.
- Koraltürk, Murat, "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme. İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu", Osmanlı, 3. Cilt, İktisat (Edit.: Kemal Çiçek, Cem Oğuz) Ankara 1999.
- Köse, Murtaza, "Osmanlı'da Borsa ve Galata Bankerlerinin Devletin Mali Yapısındaki Yeri", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 18, Erzurum 2001.
- Pamuk, Şevket, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), 2. Baskı, İstanbul 1994.
- _____, Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, 2. Baskı, İstanbul 2000.
- _____, "19. yy'da Osmanlı Dış Ticareti", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 3, İstanbul 1985.
- Öztürk, Mustafa, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya'da Fiyatlar", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, Elazığ 1989.
- Toprak, Zafer, "Tanzimat'tan Sonra İktisadî Politika", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 3, İstanbul 1985.
- _____, "Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 3, İstanbul 1985.

Ekler

EK:1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (BOA, A.MKT.MHM.), 469/42.

Maliye nezâret-i celîlesine, / 1661 / Devletlü efendim hazretleri

Beyâna muhtac olmadığı üzere devlet-i aliyyenin eshâm ve tahvîlâtıyla sâ'ir senedât-ı resmiyyenin bey' ü şîrâsı mu'âmelâtı borsa nâmıyla Galata'da bir mahall-i mahsûsda deverân itmekde olduğu halde iş bu borsa her nasılsa şimdiye kadar ne saltanat-ı seniyyenin taht-ı nüfûz ve nezâretine ve ne de usûl-ı emniye ve mazbûta dâ'iresine alınmayarak bir mesâğ-ı gayr-i mahdûd ile pek ziyâde serbest bırakılmasıyla eshâm ve tahvîlât-ı mezkûrenin kıymet ve ahz u i'tâlarınca cereyân iden fesadât ve igtişâât sebebiyle hazine-i celîle mâlen ve i'tibâren lâ-yenkati' zarar ve sektelere ve halk dahi hasarlara uğramakda ve bütün düvel-i mütemeddine ve muntazamada o makûle borsalar hükûmetlerin zîr-i nezâret ve dikkatlerinde ve kâ'ide-i salîme ve mahfûza altında bulundurulmakta idüğinden şu sû'-i ahvâl ve isti'mâlâtın men' ü izâlesi zımnında oranın ta'yîn ve tahdîd-i vezâ'if ve icrâatıyla taslîh ve te'mîn-i usûl-i idâresine maddî ve ma'nevî lüzûm-ı hakîki görünmesi cihetle iş bu borsanın nezâret-i celîlelerine ve umûr-ı zâbitası hükûmet-i seniyyeye

a'id olmak ve tefiş-i muhâsebât ve mu'âmelâtı için oraya taraf-ı devlet-i aliyyeden bir komiser ta'yîn olunmak gibi şerâ'it-i esâsiye ve diğer kuyûd ve mevâdd-ı mukteziye derciyle bir nizamnâme tanzîmi zımında sarrâf ve tüccâr ile bankerlerin mu'teberânından mürekkeb bir cem'iyet-i umûmiye teşkil itdirilerek ve nezâret-i celîlelerinden dahi eshâm-ı umûmiye emîni sa'âdetlü Ohannes Efendi hazretleri me'mûr idilerek kendü mühr ve imzaları ile mahtûm ve mûmzâ Fransızca kaleme aldırılıb emîn-i müşârün-ileyhin takdîriyle gönderilen nizâmnâme lâyihasının tercümesi Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da lede'l-kırâ'a ahkâm ve fikarât-ı mûndericesi muvâfık-ı mâtlab ve maslahat görünmüş ve der-dest icrâ bulunan tamgâ usûlü işbu nizamnâmede dahi mahfûz tutulmuş idüğüne mebnî nizamnâme-i mezkûrun hemen neşr ve i'lânıyla mu'âmelât-ı müteferri'asının icrâsı müttehiden tezekkür ve tensîb olunarak bi'l-istizân irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî dahi ol merkeze müte'allik buyrulmuş ve mezkûr nizamnâmenin Türkçe ve Fransızca nüshaları leffen taraf-ı vâlâlarına irsâl olunub komiser nasbı dahi der-dest icrâ bulunmuş olmağın komiserin hîn-i nasbında i'lân-ı keyfiyyet idilmek üzere mezkûr nizamnâmenin Türkçe ve Fransızcası bir yerde olarak hemen tab' itdirilerek ber-mücib-i irâde-i seniyye-i iktizâ-yı halin ifâ ve umûr-ı zâbitaca dahi ne yapılmak lâzım gelir ise zabtiye nezâret-i behiyyesine bildirilmek üzere keyfiyyetin serî'an ifâde ve inbâsına himmet buyrulması siyâkında tezkere-i senâviri terkîm olundu efendim.

Fi 7 Şevval sene 290 ve 15 Teşrin-i Sâni sene 89.

EK:2: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız, Şehremaneti Maruzatı (BOA.Y.PRK.ŞH.), 7/38 10 CA 1313.

Bugün bi'l-cümle eshâmın tedennî ve tenezzül-i kıymetinden dolayı Borsa mu'âmelâtının ta'til edildiği hakkında deverân iden şâyi'a üzerine derhâl ve hafiyen gönderilen me'mûrîn-i mahsûsa tarafından icrâ kılınan tahkikâta nazâran ber-mu'tâd borsa sa'ât dörtbuçukda güşâd idilmiş ise de ma'den ve şimendüfer hisselerinin pek ziyâde tenezzül itmesi ve ragabâtın bütün bütün inkıtâ eylemesi üzerine vakt-i mezkûrdan sa'ât beşbuçuğa kadar mesdûd bir halde kaldıktan sonra tekrâr küşâd ve mu'âmelâta sa'ât ona kadar devam idilmiş ise de bu kadar tenezzülden dolayı hiç kimsede cür'et ve rağbet kalmamış olduğu anlaşılmış ve başkaca alınan ma'lûmâtdan nümâyân olduğuna göre bugün İngiltere devlet bankasının Bank-ı Osmanîye küşâd eylemiş olduğu krediyi kapayarak müşkilât-ı hâzıra kât ender-kât tezâyüd etmiş olduğu gibi şimdiye kadar Bank-ı Osmanî'nin keşide eylemiş olduğu protestoların da adedi altıyüzü tecâvüz eylediği dahi bankada karşuluğu bulunan banknotların köşe sarrâfları tarafından tebdîl olunmamakda olduğu istihbâr kılınmasıyla Beyoğlu caddesinde bulunan köşe sarrâflarından birkaçına hiç ser-rişte verilmeyerek bir âdem ma'rifetiyle tebdîl etdirilmek üzere gönderdiğim bir aded banka ka'imesini de kimisinin liraları tîzâbli? ve kimisinin lirası tükenmiş ve mecîdiyesi de kalmamış olduğundan bahisle tebdîl etdirilememiştir. Gerçi şu buhrân hâli Avrupa piyasasına tâbi' ve direktör Venisa'nın ma'den aksiyonlarında âdetâ kuttâ'-ı tarîklik idercesine çevirdiği dolaplarından nâşî ise de zaten Ermeni mes'elesinin değil mürevvici belki mevcûdı bulunan İngilizlerin eser-i hıyanetinden münba'is olduğundan ve eshâmdan ve diğer aksiyonlardan kat'-i nazar

banknotların i'tibârdan düşürülmesi maslahatın bu dereceye götürülmesi hûdâ-negerde mehâzir-i azîmeyi müstelzim olabileceğine mebnî keyfiyyetin devâ'ir-i müte'allikasınca nazar-ı dikkate alınarak bir çâre ve tedbîr-i ittihâz etdirilmesi lüzûm-ı kavî altında bulunduğu ma'rûzdur. 10 C.evvel sene 1313.

EK: 3 Şurâ-yı Devlet Mazbatası / Tanzimat Dairesi / No. 252 (Önemli kısımları alınmıştır).

Galata Borsası'nda tedennî-i fi'ât-ı eshâmdan istifâde maksadıyla gün geçmeksizin ihdâs olunmakda olan ekazîb câlib-i dikkat ve eshâm-ı devletin tedennî-i fi'âtından dolayı i'tibâr-ı mâliye mûris-i mazarrat olmağla icâbı lede't-te'emmül hilâf-ı hakîkât şayi'âtı tertîb ile fi'ât-ı eshâma nakîse îrâs eyleyenler iki kısım olub bunun biri leffen irsâl kılınan rapor tercümesinde tafsîl olduğu üzerine eshâm-ı Osmaniyenin kıymetini düşürmek ve ahd-i karîbde ve kavâ'id-i mevzû'asına pek de muvâfık olmayan bir sûrette meydân-ı tedâvüle konulan ba'zı eshâm-ı ecnebîye üzere celb-i i'tibâr ve rağbet eylemek maksadıyla burada bulunan ba'zı mü'essesât-ı mâliye erkânı ve diğer kısmı dahi ale'l-ıtlâk sûret-i gayr-i meşrû'ada tezyîd ve tenkîs-i fi'âtdan istifâde ile me'lûf olanların ilerü gelenleri olub her iki tâkımın mu'âmelât-ı gayr-i meşrû'a ve işâ'ât-ı kâzibelerinden borsaya ârız olan nizâmsızlığa nihâyet verilmesi evvelâ nizâm-ı kadîmin lağv ve feshiyle 10 Receb sene 1303 târîhinde te'sîs olunan umûm borsalar nizâmnamesi ta'dîl olunarak menâfi'-i devlete ve i'tibâr-ı mâlimizin muhâfazasına hizmet idecek ba'zı ahkâm vaz'ına sâniyyen borsa komiserliği kadîmen her devletde olduğu gibi bizde dahi mâliye nezâretine merbût iken mu'ahharen tahvîl irtibâtıyla bu me'mûriyet ticâret nezâreti ma'yyetine verilmiş ve bu ise umûm eshâm üzerine mâliye nezâretinin lâzîmül-muhâfaza olan nüfûz ve nezâretini hükümsüz bırakmış olduğundan me'mûriyet-i mezkûrenin yine nezâret-i müşârün-ileyhâya tahvîl-i mercî'yetine mütevakıf olduğuna binâ'en mevcûd olan nizâmnamenin şurâ-yı devletce arız ve amîk tedkîki ve eshâm-ı devletin fi'âtına esbâb-ı gayr-i sahîhe ile tedennî-i arız olmaması için lâzım olan kuyûd ve şurûtun ilâvesiyle arz-ı atebe-i ulyâ olunmak üzere yeniden bir nizâmname kaleme alınmasının şurâ-yı devlete ve borsaca kavâ'id-i inzibâtiyenin hüsn-i cereyânına dikkat ve nezâret itmek üzere her memleketde cârî olduğu gibi sûret-i dâ'imede muktedir bir polis komiseri bulundurulmasının zabtiye nezâretine ve borsada mütedâvil evrâkın usûl ve nizâmı dâ'iresinde kabul olunmamış evrâkdan olmamasına ve fondolar fi'âtı tahavvülâtı esbâb-ı hakîkiyeye müstenid olub fark-ı fi'âtdan istifâde fikrine müstenid bulunmamasına ve bu yolda su'-i is'timâl vukû'a getirilmemesine mâliye nezâretinin hakk-ı tefîşi olub bu ahvâlden dolayı sendikayı ve mübâya'acıları mes'ûl itmekle beraber sendikanın mâliye nezâretine virmeğe mecbûr olduğu mu'âmelât-ı yevmiyye defterini redd ve kabûlde nezâret muhtâr olmasının mâliye nezâretine havâlesi husûslarına bi'l-istizân irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhî şeref-müte'allik buyrulmuş ve mûcibince icrâ-yı tebliğât kılınmış olduğu beyân-ı âlîsiyle şurâ-yı devletce de ifâ-yı müktezâsı hakkında vârid olan 12 Safer sene 313 târîh ve kırksekiz numarolu tezkire-i sâmiye tanzîmât dâ'iresinde lede'l-kırâ' şimdiki halde borsada icrâ olunmakda olan mu'âmelât-ı sarrâfiyenin bir kat daha intizâm altına alınmasıyla beraber tahvîlât-ı Osmaniye'nin muhâfaza-i i'tibârı için ne gibi esbâba tevessül olunmak ve borsa nizâmnamesince ne yolda ta'dîlât icrâ edilmek lâzım ise oralarının irâ'esi ve ahvâl-i câriyenin men'iyile emr-i idârenin taht-ı inzibâta

alınması maksadında ifâ olunacak tekayyüdün ta'yîn-i derecâtı lüzûmu mâliye nezâretine iş'âr olunmuşdu.

Vârid olan tezkere-i cevâbiye me'âlinde borsada tertîb-i şâyi'ât ile fi'ât-ı eshâma nakîse îrâs idenler tezkere-i sâmiye-i mezkûrede beyân olunduğu vechle iki kısım olarak bir kısmı eshâm-ı Osmaniye'nin kıymetini düşürmek ve ba'zı eshâm-ı ecnebiye üzerine celb-i rağbet eylemek maksadıyla burada bulunan ba'zı mü'essesât-ı mâliye erkânı ve diğerk kısmı dahi ale'l-ittlâk sûret-i gayri-i meşrû'ada tezyîd ve tenkîs-i fi'âtdan istifâde ile me'lûf olanların ilerü gelenleri olub ikinci kısım hakkında icrâ olunacak mu'âmele borsa meclisince kaleme alınan lâyiha-i melfûfede gösterilmiş ve birinci kısma gelince bir devlet eshâm-ı resmîyesinin piyâsaya kabulü o devlet tarafından hariciye nezâretine mürâca'ata vâbeste olduğu nizamnâme-i kadîmde mûnderic iken Dersa'âdet'de borsanın teşkilinden beri bu yolda bir mürâca'at vukû' bulmamış ise bu misillü tahvîlâtın getirilmesi ba'zı müşteriler tarafından vukû' bulan talebe müstenid ve bu sûretle olacak alış verişin men'î serbesti-i ticârete münâfi' olacağı cihetle ol bâbda lâyihaya bir şey derc edilmeyerek hâl-i kadîmi ibkâ ve fakat ecnebi bankalarıyla mü'essesâtının memleketlerinde ruhsat-ı resmîye ve gayr-i resmîye ile teşkil ettiği ma'âdin ve inşâ'ât-ı nâfi'a ve piyango şirketleri senedâtıyla biletlerinin evvelce dâ'ire-i â'idesine mürâca'atla rûsûmî i'tâ ve ruhsat istihsâl olunmadıkca men'î tedâvülü lüzûmuna göre lâyihaya ba'zı şurût derc edilmiş olduğu ve buna ri'âyet etmeyen borsa a'zâsının borsa meclîsince ta'yîn ve tertîb-i mücâzâtı mümkün ve mukarrer ise de borsaca mukayyed olmayan bankerlerle sâ'ire hakkında da müdde'i-i umûmilikce hukûk-ı umûmiye nâmına taleb ve tertîb-i mücâzât olunması ve böyle ruhsat-ı resmîyesi olmayan senedât ve evrâkın postahâne ve rûsûmatca da men'î-i dühûllerine i'tfnâ edilmesi müktezî görüldüğü misillü iktidârsız âdemlerin borsaya kabûlü dâ'î-i mahzûr olacağına mebnî mübâya'acı ve dellâllerin ta'yîn-i i'tibâr-ı mâliyelerine medâr olmak üzere bu gibilerden te'minât ve kefâlet-i nakdiye ahzıyla hâsıl olacak mebâliğin sûret-i isti'mâli hakkında komiser tarafından dermeyân olunan teklîf borsa meclîsince kabûl edilmemiş ise de bu usûl selâmet-i mu'âmelâtı te'mîn edeceğinden ol bâbda tertîb olunan madde lâyihaya ilâve edilmiş ve idâre bûdcesinde görülen açığın kapadılması zîmnında mübâya'acı ve dellâl ve oyuncuların her sene borsa idâresine vermekte oldukları ruhsatiye mikdârlarının tezyîdi bir virgü vaz'ından ibâret olduğu ve şirketlerin her sene mevcûd senedât ve tahvîlâtının mikdârı ve bu senedât ve tahvîlâtın fi'âtları ne sûretle tahkik olunacağı bilinmedikçe alınacak resim veyâ virgünün mikdârı dahi bi't-tâbi'i ta'yîn olunamayacağı cihetle buralara ve bir de işbu resim ber-vech-i meşrûh âdetâ bir virgü hükmünü aldığından ve fâ'iz veyâ temettü' viremeyen bir tahvîl veyâ bir hisse senedinin virgüye tâbi' olması doğru olamayacağından mu'âmelât-ı ticâriyelerinin haleldâr olması cihetiyle fâ'iz ve temettü' viremeyen veyâ tasfiye halinde bulunan şirketlerin şu halleri devam ettikçe senedât ve tahvîlâtlarının ahz u i'tâ resminden mu'âf tutulacağına ve bir şirketin fâ'iz ve temettü' virüb viremediğinin ne sûretle tahkik edileceğine ve buna mûmâsil daha ba'zı husûsâta dâ'ir mevadd-ı sarîha ilâvesiyle fıkra-i mezbûrenin itmâmı ve memâlik-i ecnebiyede müteşekkil şirketlerin hisse senedâtıyla tahvîlâtından alınacak resme dâ'ir olan fıkra ise daha nâkıs olarak çünkü o gibi şirketlerin memâlik-i şâhâne dâhilinde mütedâvil senedât ve tahvîlâtından bir resim alınacağı fıkra-i mezkûrede beyân ve bu resmin mikdârı ta'yîn olunmuş ise de memâlik-i şâhânedeki mütedâvil senedât ve tahvîlât mikdârının ne

vechle ta'yîn olunacağı ve tahvîlât ve senedât-ı mezbûre ister nâma ister hâmiline muharrer olsun onlar üzerine vaz' olunacak resmin şirketden tahsîli lâzım gelüb doğrudan doğruya ashâbından bir şey tâleb edilemeyeceğinden ve merkez idâreleri memâlik-i ecnebiyede bulunan şirketlere mürâca'at ise bi't-tâbi'i mümkün olamayacağından ve halbûki bunlardan ahz u i'tâ resmi alınacağı hakkındaki fıkra hükmünün ne sûretle te'mîn edileceği gösterilmemiş olduğundan ecnebî şirketlerin memâlik-i şâhânedede tedâvül iden senedât ve tahvîlâtından ahz u i'tâ resminin istifâsına kâfil olacak ahkâmın tafsîlen derci lüzûmu derkâr olmağla beraber evvel-emirde ecnebî şirketlerin senedât ve tahvîlâtından henüz tamgâ resmi alınmamakta olduğu halde ahz u i'tâ resminin alınması mümkün olup olmayacağına ta'yîni icâb iderek şirketlerin hisse senedâtıyla tahvîlâtının ahz u i'tâsından alınacak resmin doğrudan doğruya şirketlerden tahsîli beyân olunduğu halde düvel-i ecnebîye eshâmı üzerine vaz' olunan resme dâ'ir olan fıkra bunların ahz u i'tâ resminin kimden ve ne sûretle tahsîl ve istifâ olunacağına dâ'ir bir işâret mevcûd olmayub bir de lâyihanın mukaddimesinde devlet-i aliyye eshâmından dahi ahz u i'tâ resmi alınacağı anlaşılır ise de bu resmin mikdâr ve sûret-i tahsîline da'ir metn-i lâyihada bir bahs görülememiş olduğundan rûsûm lâyihasının ahz u i'tâ resmine müte'allik kısmının hâl-i hâziriyle kabûl ve tasdîki tarafına gidilemeyeceği anlaşılmiş ve zâten Anadolu müfettişi Şâkir Paşa merhûmun iş'ârı ve mâliye dâ'iresinin kararı üzerine borsa hey'etine tanzîmi havâle olunan lâyiha yalnız borsa mu'âmelâtına müte'allik olmayub eshâm ve tahvîlâtın eşhâs arasındaki ahz u i'tâsından alınacak resme dâ'ir bulunmamağla böyle bir resmin vaz'ına devletce karar verildiği takdirde mütâlâ'ât-ı mesrûdeye tevfiân esâslı ve etraflı bir lâyihanın tanzîmi lâzım geleceği ve lâyihanın borsa mu'âmelâtına dâ'ir olan ikinci kısmının münderecâtı gerek borsa dâhilinde mübâya'acılarda ve gerek borsa hâricinde bankalarla sarraflarda icrâ olunacak borsa mu'âmelâtından bir resm-i mu'ayyen alınacağı ve borsa mu'âmelâtıyla me'lûf olanların icrâ idecekleri mu'âmelât için mübâya'acılarca tanzîm olunacak bordroları ve borsaca tanzîm ve tertîb edilecek numûneye tevfiân tutacakları defâtiri taleb vuku' buldukca borsa komiserliğine irâ'aya mecbûr olacakları ve bordro ve defâtiri tutmayan ve rûsûm ve icmâlâtını müddet-i mu'ayyenesi zarfında borsa komiserliğine teslim etmeyen mübâya'acı ve banker ve sarraflardan cezâ-yı nakdî alınacağı husûsâtından ibâret olub resmin sûret ve te'mîn-i tahsîli beyân edilmemiş ve halbûki borsa dâhilinde mübâya'acılar ma'rifetiyle icrâ olunan mu'âmelât resminin tahsîli bir dereceye kadar âsân ise de hâricinde ta'yîni bankalarla sarraflarca icrâ kılınacak mu'âmelât resminin tahsîli müşkül olduğundan borsanın gerek dâhil ve gerek hâricinde icrâ kılınacak mu'âmelât resminin tamâmı tahsîl ve istifâsını te'mîn edecek ahkâm-ı mahsûsa vaz'ını müktezî olacağından mu'âmelât-ı mezkûreye dâ'ir tanzîm olunan iki maddenin nevâkısı ikmâl olunarak dâ'irece yiğirmibir maddeyi mutazammın bir lâyiha ile iki kıt'a defter numûnesi kaleme alınmış ve piyango ve piromes biletleri resmi hakkındaki üçüncü kısma gelince bu kısmın muhtevîyatında yalnız alınacak resmin mikdârı gösterilüb asıl lâzım olan keyfiyyet-i tahsilden bahs olunmamış olmasıyla bunun da ikmâlî ve müstakîl bir nizâmname veyâhûd piromes biletlerinin ihrâc ve fûrûhtı hakkındaki kararname bir zeyli şekline vaz'ı lâzımeden bulunmuş ve eshâm ve tahvîlât borsası nizâmnamesi lâyihasının ve borsa mu'âmelâtı resmine dâ'ir dâ'irece kaleme alınan lâyiha ile defter numûnelerinin nushah-ı

mübeyyizeleri leffen takdîm kılınmış olduğundan ta'dîlât-ı vak'a rehîn-i tensîb-i âlî olarak icrâ-yı ahkâmına lede'l-istizân irâde-i senîyye-i hazret-i pâdişâhî müte'allik ve şeref-südûr buyurulduğu halde îfâ-yı mukteziyâtı husûslarının mâliye nezâretine havâlesi ve borsa hey'etince kaleme alınmış olan rûsûm lâyhâsının birinci ve üçüncü kısmı hakkındaki mütâlâ'ât-ı ma'rûzada tasvîb buyrulduğu takdirde anların da icrâ-yı icâbıyla yeniden tanzîm olunacak lâyihalarının li-ecli't-tedkîk irsâli lüzûmunun nezâret-i müşârûn-ileyhâya ilâveten iş'âr ve tebliği tezekkür kılındı. Ol bâbda emr u fermân hazret-i menlehü'l-emrindir. Fî 17 Muharrem sene 322 ve 22 Mart sene 1320. Mühürler.

1384 / Şurâ-yı Devlet-i Tanzîmât dâ'iresinin meyâne-i bendegânemizde kırâ'at olunan işbu mazbatasında beyân ve îzâh olduğu vechle Galata borsasında ve borsa meclîs-i hey'etinin emr-i intihâbâtınca ta'dîlât-ı lâzime icrâ ve borsaca cereyân idecek kâffe-i mu'âmelâta müteferri' evrâk ve müsted'iyâtın evvel-emirde komiserliğe i'tâsı ve Dersa'âdet ve vilâyât-ı şâhâne teşekkül iden bankalarla sâ'ir mü'essesât-ı nafî'anın beher sene hesâbât-ı kat'iyyelerinin rû'yetinde borsa idâresinden bir veyâ iki vekîlin mümeyyizlerle beraber bulundurulması ve meclîs-i umûmilerinde de komiserin bi'z-zât hâzır olması lâzimededen idüğü ve Anadolu vilâyât-ı şâhânesi müfettişliğinden tefkîr-i menâbi'-i servet ve teksîr-i varîdât-ı devlete müte'allik ba'zı tedâbiri hâvî olarak gönderilen lâyihanın cümle-i münderecâtından olduğu üzere borsa mu'âmelâtından harç alınması husûsı müzâkere olduğu sırada bu resmin afvı borsa meclîsi tarafından beyân olunmuş ise de her yerde cârî ve sehlü't-tahsîl olmağla beraber mübâya'acılarca da bir gûne zararı müstelzim olmayan ve inde't-tahmîn altı milyon dörtyüz kûsur bin gurûşa bâliğ olacak olan şu îrâd-ı cedîdin metrûk bırakılması münâsib görülemediğinden ol bâbda Paris ve Viyana'dan celb olunan ta'rifeler dahi bi'l-mütâlâ'a birde ta'rife tanzîm edildiği ve lâyiha-i nizâmiyye şu vechle kabûl olduğu takdirde varîdât-ı cedîde altmışaltı bin liraya bâliğ olarak mu'âmelât-ı mukarrerinin icrâsı zımında yeniden iki kâtib istihdâmıyla ketebe ve müstahdemîn-i mevcûde ma'âşlarınca ta'dîlât ve tensikât icrâsı müktezî olduğu ve Osmanlı Şirketi unvânıyla teşkil olunan mü'essesâtın hesâbât-ı seneviyyesi rû'yet olduğu esnada borsadan birinin ve meclîs-i umûmilerinde de komiserin hâzır bulunması muhsinâtı mûcib olacağı komiserlikle borsa meclîsi riyâsetinin iş'ârâtına atfen dermeyân olunmuş ve borsa meclîsince kaleme alınan iki kıt'a lâyiha ve ta'rife ile müteferri'âtının gönderildiği iş'âr kılınmış olmağla borsadan celb ve da'vet olunan me'murlardan izâhât-ı lâzime alındıktan sonra müktezâ-yı maslahat mevki'-i tezekkür ve tedkîke vaz' olunmuştur ...

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 209-221, ELAZIĞ-2009

BATI ANADOLU'DA GERÇEKLEŞTİRİLEN YUNAN MEZALİMİ HAKKINDA YÜZBAŞI İSMAİL HAKKI EFENDİ TARAFINDAN HAZIRLANMIŞ ASKERÎ BİR RAPOR

*A Military Report Prepared By Captain Ismail Hakki Efendi About
the Grek Atrocities in the Western Anatolia*

Zafer ÇAKMAK*

Özet

İzmir–Burhaniye ve Balatçık–Söke demiryolu hattı boyunca Yunanlılar tarafından yapılan mezalimi bizzat görmek isteyen, içerisinde yerli ve yabancıların bulunduğu bir heyet, 15 Ekim 1922 tarihinde İzmir’den hareket etmiştir. Bu heyete, İzmir Mevki Komutanlığı Karargâhı’nda görevli Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi refakat etmiştir. Heyetin, Batı Anadolu’da Yunan mezalimine uğramış köy, kasaba ve şehirlere yaptığı seyahatin sona ermesinden sonra, Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi tarafından, bu seyahat hakkında bir rapor hazırlanmıştır. Bu çalışma, Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi tarafından hazırlanmış olan raporun transkribe edilmiş halidir.

Anahtar Kelimeler: Yunan, Mezalim, Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi, Batı Anadolu, Rapor.

Abstract

A commission including both local people and foreigners who wanted to see the Greek atrocities done throughout the railway from Izmir-Burhaniye to Balatçık-Söke came to move from Izmir on October 15, 1922. Captain Ismail Hakki Efendi, an officer in charge in the Quarterage of Izmir District Command accompanied this commission. After the visit of the commission to the villages, townships, cities which was subject to the Greek atrocities, a report was prepared about this visit. This study is a transcribed version of the report prepared by Ismail Hakki Efendi.

Key Words: Greek, Atrocity, Captain Ismail Hakki Efendi, Western Anatolia, Report

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, ELAZIĞ, zcakmak@firat.edu.tr.

Giriş

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgaliyle başlayan Yunan mezalimi, kısa sürede Batı Anadolu'nun tamamında kendisini hissettirmiştir. Yunan ordusunun işgal ettiği yerlerde yaşayan Türklere, Yunan askerleri ve onlarla birlikte hareket eden yerli Rumlar müthiş bir zulüm, vahşet ve katliam uygulamışlardır.¹ Batı Anadolu'nun Yunan işgaline uğrayan bütün köy, kasaba ve şehirleri bu mezalimden nasibini almıştır. Yunan işgaline uğrayan bu yerlerde toplu katliam yapmak, adam öldürmek, işkence yapmak, çocuk yaştaki kızlara ya da ihtiyar kadınlara tecavüz etmek, ayrıca camileri, evleri, iş yerlerini, tarlaları yağmalamak, hayvanları telef etmek Yunan askerleri ve yerli Rumlar için sıradan olaylar haline gelmiştir.²

Yunanlıların ve yerli Rumların, Batı Anadolu'nun işgali sırasında gerçekleştirmiş oldukları mezalim, tahkik ve tespit edilmeye çalışılmıştır. Muhtelif zamanlarda yerli-yabancı heyet ve kişilerce yapılan tahkikatlar sırasında tutulan tutanaklar, tahkikatların sonucunda hazırlanan raporlar Yunan işgal siyasetine ışık tutacak bilgileri içermektedir. Yunan mezaliminin tespiti bağlamında değerlendirilmesi gereken en önemli tahkikat, şüphesiz Amiral Bristol başkanlığında oluşturulan Müttefiklerarası Tahkik Heyeti'nin incelemeleri ve hazırlamış olduğu rapordur. Bu raporda Yunanlılar, yaptıkları mezalimden dolayı suçlu ve sorumlu bulunmuşlardır.³

Batı Anadolu'da 1919–1922 yılları arasında Yunan işgali altında bulunan yerlerde Türklerin maruz kaldığı mezalimi belgeleyen Müttefiklerarası Tahkik Heyeti'nin raporundan başka raporlar da vardır. Bu raporların bir kısmı yayımlanmış bir kısmı ise henüz yayımlanmamıştır. Yunan mezalimini bütün açıklığı ile ortaya koyan ancak tam metni yayımlanmamış olan önemli raporlardan biri de Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi tarafından hazırlanan ve “*İzmir Büyük Yangını, Aydın, Nazilli, Burhaniye, Söke Mıntukasında Vukû'a Getirilen Yunan Tahrîbât ve Mezâlimi Hakkında İki Kıt'a Rapor*”

¹ Yunan mezalimi hakkında geniş bilgi için bkz., Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999. Zafer Çakmak, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

² Yunan mezalimi hakkında yayımlanmış resmî belgeler için bkz., *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi*, II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1996; Talat Yalazan, *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi*, I-II, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994; Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ocak Yayınları, Ankara 2000.

³ *Türkiye'de Yunan Fecâyiî*, (Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Turan, Süleyman Özbek, Zahit Yıldırım), Berikan Yayınevi, Ankara 2003, s. VII.

başlığını taşıyan rapordur. Bu rapor, Yunanlıların Batı Anadolu'da gerçekleştirdiği mezalimi bizzat görmek isteyen, içerisinde yerli ve yabancıların yer aldığı bir heyete refakat eden İzmir Mevki Komutanlığı Karargâhı'nda görevli Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi tarafından 29 Ekim 1922 tarihinde hazırlanmıştır.

Yunanlıların Batı Anadolu'da gerçekleştirdiği mezalimi anlatan bu rapor bugünkü harflere transkribe edilirken, mümkün olduğu kadar, orijinal halinin bozulmamasına dikkat edilmiş; bu yüzden de rapor sadeleştirilmemiştir. Ancak rapor transkribe edilirken imlâ kuralları esas alınmış ve ağır bir transkripsiyon işaretlemesi yoluna da gidilmemiştir.

İzmir Büyük Yangını, Aydın, Nazilli, Burhaniye, Söke Mıntıkasında Vukû'A Getirilen Yunan Tahrîbât Ve Mezâlîmi Hakkında İki Kıt'A Rapor

İzmir-Burhaniye ve Balatçık-Söke şimendifer hattı boyunca Yunanlılar tarafından irtikâp edilen mezâlîm ve fecâyî'î görmek üzere 15.10.1338'de İzmir'den hareket eden ecnebî ve Türk gazetecileriyle ecnebî zâbitlerinden mürekkep hey'ete refâkat eden Mevki' Kumandanlığı Karargâhı'ndan Yüzbaşı İsmâ'il Hakkı Efendi'nin hazırladığı rapordur.

İzmir-Burhaniye ve Balatçık-Söke şimendifer hattı boyunca Yunanlılar tarafından irtikâp edilen mezâlîmi re'yü'l-ayn görmek üzere 15.10.1338 günü saat 8 evvelde İzmir'den hareket eden ecnebî ve Türk gazetecileri ile ecnebî zâbitlerinden mürekkep hey'et 17.10.1338 günü 2,30 sâ'at sonrada İzmir'e avdet etmiştir. Hey'et ber-vech-i âti zevâtan ibâret idi:

Ernest Renan Torpidosu'ndan Fransız Mülâzımı Mösyö Vetebyard,
Fransız Bahriye Yüzbaşısı Mösyö Bonarandi,
Deba gazetesi nâmına Mösyö Jorjdu,
İsviçre'de münteşir Lozan gazetesi muhâbiri Mösyö Alber Sepla (Mûmâ-ileyh aynı zamânda Paradiso Amerikan mektebinin Fransızca mu'allimidir),
Jurnal Ditalya ve Mesacero gazeteleri nâmına Mösyö Filipoci,
Nev York Herald nâmına 219 numaralı Amerika torpidosundan mülâzım Mösyö Peri,
Amerika Mu'âvenet Cemiyeti nâmına Mösyö Burc,
İzmir'de münteşir Ekodü Frans ve Luluvan gazeteleri nâmına Mösyö Alfred Dermond, Madam Şınayder ve Matmazel Şınayder,
Sadâ-yı Hak gazetesi nâmına Turgud Bey,
Adana'da münteşir Hayât gazetesi nâmına mezkûr gazete seyyâr muhâbiri Memdûh Rıfkı Bey.

Birinci seyâhatten sonra Ankara'dan İzmir'e gelerek düşman mezâlimini görmeyi ârzû eden Rus sefâreti istihbârât ve matbû'ât hey'eti erkânından ve Pravda ve İzveziya gazeteleri muhâbiri Mösyö Jorj Astahof ile 24.10.1338 târihinde Aydın'a gidilmiş ve 25.10.1338'de İzmir'e avdet edilmiştir.

Düşman Burhaniye'ye kadar hatt-ı güzergâhındaki tekmîl köyleri –bir ikisi müstesnâ olmak üzere– yakmış, köyleri kâmilen yağma ve talan etmiş, ahâlîsinden bir kısmına engizisyon mezâlimini temsilen envâ'-i işkencelerle öldürmüş, kadınlarının ırzına tecâvüz etmiş, nihâyet kaçarken kadınların bir kısmını da berâberinde götürmüştür. Ekser-i mıntıkada yakılan köylerden başka memleketin servetini teşkîl eden zeytinlik ve incir bahçeleri de ihrâk edilmiştir.

İnsanlığın yüz karası olan Yunanlılar ve Rumlar her türlü mezâlimi muntazam bir program dâhilinde tertîp ve icrâ etmiş ve yangını zâbitlerinin emirleriyle evvelce tertîp ederek mu'ayyen sâ'atlerde vücûda getirmişlerdir.

Türk ve Müslümânların zenginlerinden para çekmek için vesîleler ihdâs ederek zavallıları hapsedmek ve bi'l-âhare tehditle paralarını aldıktan sonra ârzû ettiklerini tahliye ve istediklerini nefy veya imhâ eylemek; işkencelerle insan darp etmek; süngü, tüfenk, topuzla birçok masûmların kanını içmek, diri diri insan kuyuya atmak; yakmak bu hûnhârların takîp ettikleri imhâ programı muktezâsından bulunmuştur. Hattâ düşman taht-ı işgâlinde bulunan kasaba ve kurânın eşrâf ve münevverâtını toplayarak kırlara götürmüş, zavallılara kazma kürek vererek mezârlarını kendilerine kazdırdıktan sonra süngü veya kurşunla öldürüp defnetmek gibi vahşetler göstermiştir. Aynı âkıbet-i fecî'eye ma'rûz kalan Nazilli'nin Atça karyesinden bir Türk makinist aldığı üç dört süngü yarasıyla ölü zannedilerek diri diri mezâra gömülmüş ve mezâr üzerindeki hafîf toprak tabakasından bir menfez bularak dışarı çıkıp Menderes'i geçmek suretiyle Yenipazar'a ilticâ ve hükûmetçe Yenipazar hastahânesinde taht-ı tedâvîye alınarak i'âde-i âfiyet etmiş ve bu adam bu sûretle hayâtını kurtarmağa muvaffak olmuştur.

Zulmün envâ'ine şahit olan köylülerin ma'rûz kaldıkları fecâyî' ve mezâlimi lisân-ı söz şöyle anlatırlarken dinleyen herhangi bir şahsın ürpermemesi için kurûn-ı ûlâ ahâlîsinden olması ve bu asırda işbu mezâlimi yapmak için de o insanın devr-i vahşete mensûp bulunması lâzımdır.

Mezâlimin şahidi olan heyet bu hâllerin pek hûnhârâne ve kastî olarak yapıldığında kâmilen müttefik kalmış ve irtikâp edilmiş olan fecâyî'e karşı hepsi nefretlerini izhâr etmişlerdi.

Yalnız hey'et meyânında hiçbir İngiliz'in bulunmaması şâyân-ı dikkattir. Tesâdüfî olarak Amerika konsoloshânesinde gördüğüm bir İngiliz seyahâte iştirâk edeceğini

bendenize iki gün evvel bildirmiş iken sözünü tutmamış ve va'adinden nükûl etmiştir.

Hey'et muhtelif tabî'iyette, muhtelif milliyete mensûp zevâtın ibâret olduğu için mezâlim görüşleri ve kanâ'atleri de tehâlûf etmiştir. Amerikalılar yangının düşman çekilirken veya bidâyet-i işgâlde mi vâki' olduğu gibi tahkîkât-ı ta'mîk ârzûsunu izhâr etmiş, Fransızlar ne zamân olursa olsun mezâlim ve fecâyî'in aynı derece-i nefreti müceb olduğunu nazar-ı dikkate alarak yalnız görmekle iktifâ eylemiş, İtalyan gazetecisi aynı nefreti izhâr eylemekle berâber hükûmetlerinin takîp ettiği siyâset ile Fransız ve Yunan idâreleri arasındaki farkı istimzâç gibi muhtelif ecnebî idârelerinin bıraktığı tesirâtı anlamaya çalışmıştır.

Rus gazetecisi ise esâsen ma'lûm olan Yunan vahşetini görmeye bile lüzûm hissetmeyerek tekrâr hükûmetimizin âğuş-ı şefkatine düşen zavallıların ahvâlini tetkîke hasr-ı mesâ'î eylemiştir.

Devr-i vahşeti ihyâ maksadıyla irtikâp edilen mezâlimden son derece müte'essir olan Fransız yüzbaşısı Türk hakkını ve Türk insanlığını elinden geldiği kadar ve imkân nispetinde müdâfa'a edeceğini ve şahit olduğu mezâlimi her yerde bütün açıklığıyla anlatacağını hey'et huzûrunda va'at ve temîn eylemiştir. Bununla berâber hey'eti teşkil eden tekmîl zevât Yunan vahşetinde müttefik kalmış ve hakîkati müdâfa'a edeceklerini beyân etmişlerdir.

Her köyü görmeleri teklîf edilen hey'et her yerde aynı mezâlimin aynı sûretle vâki' olduğuna kanâ'at getirerek, "*Artık görmeye lüzûm yoktur, çünkü nereye gitsek aynı manzara karşısında kalacağız*" gibi bir kanâ'at izhâr etmişlerdir.

Düşman mezâlimine ma'rûz kalan köylerden görülen ve tahkîk edilenler zîrde arz edilmiştir:

Cum'aovası– İstasyon civârındaki tekmîl evler yanmıştır.

Develiköy– Köyün seknesi kısmen Rum olup köye yerli Rumlar tarafından ateş verilmiş, köy kısmen yanmıştır. Köye â'it çamlık da ihrâk edilmiştir.

Kayas– Bir Hıristiyan köyü olup kâmilen yanmıştır.

Konak Boğazı– Bu köy Develiköy İstasyonu ile Kayas İstasyonu arasında on beş hâneli bir Müslümân köyü olup Develi köyü Rumları tarafından bütün eşyâsı ile ihrâk, ahâlîsinden biri çocuk ve mütebâkiyesi kadın ve erkek olmak üzere on üç kişi şehît edilmiştir.

Tiryanda– Bir istasyon olup yakınındaki Tâhir Bey çiftliği ile ihrâk edilmiştir.

Torbalı– 200 hâneli bir köy olup 87'si yanmıştır. Köy yağma ve tahrîbe uğramış, ırza tecâvüz edilmiştir. Yunanlılar ric'atlarında köyden yirmi beş erkek ve kadını şehît etmiş, bidâyet-i işgâlden son güne kadar şühedâ miktârı elliye tecâvüz eylemiştir.

Torbalı'ya merbût Çaybaşı, Ahmetli, Kuşçuburun köyleri tamâmen yanmış, Çaybaşı'ndan sekiz, Ahmetli'den altı, Kuşçuburun'dan dört kişi katledilmiştir. Bu nâhiyeye merbût Yeniköy'ün yarısı yakılmış ve yangını Aydın'dan çekilen düşman ikâ etmiştir.

Bu mıntıkada düşman hangara 23 kişi toplayarak hangarla berâber ihrâk etmiştir.

Yine Torbalı'ya merbût Kızılcaköy ve Tulum köyleri işgâl esnâsında “*Türklere hizmet ediyorsunuz*” bahânesiyle düşman tarafından yakılmıştır.

Cellât İstasyonu– Yandığı gibi istasyon yakınındaki şimendifer me'mûrînine mahsûs on beş hâne de kâmilen yanmış, Cellât'ta eser kalmamıştır.

Belevi– Bu köy Kozpınar İstasyonu'na on beş dakika mesâfededir. Köy her ne kadar yangından masûn kalmış ise de senelerden beri kendilerine komşuluk eden Çayıryonca köyü Rumları köyden biri çocuk, biri erkek ve mütebâkiyesi kadın olmak üzere 32 kişiyi süngüden geçirmişlerdir.

Selçuk– Bu köyün üçte ikisi yanmıştır. Düşman köyden 27 Müslümân'ı kısmen gazyağı dökerek yakmak, kısmen süngü ve kurşunla öldürmek sûretiyle şehît etmiş ve şehîtler bir evin içine konarak üzerlerine hafif toprak tabakası örtülmüştür. Hey'et bu feci' manzaranın hamîli olan eve kadar gitmiş, manzaranın te'essürle şâhidi olan hey'et ta'affünden oda kapısı önünde fazla duramamıştır.

Sultaniye– 50–60 hâneli bir İslâm köyü olup Türklere hıdmet istinâdıyla bidâyet-i işgâlde Yunanlılar tarafından yakılmış, bugün orada hiçbir insan ve hiçbir ev kalmamıştır.

Aziziye– Düşman çekilirken köyün nısfından fazlasını yakmıştır.

Havuççılı– Seksen hâneli bir İslâm köyü olup düşman işgâl-i bidâyetinde yakmış; evvelâ uç, çekilirken iki kişiyi şehît etmiştir. Hattâ zavallılardan bir ihtiyârı kılavuz diye Aziziye'ye kadar getirerek bahçe içinde vurmuşlardır. Köyün zeytinliği ve bir miktâr incir ağacı da yakılmıştır.

Zeytinalan, Köçecili köyleri de bidâyet-i işgâlde düşman tarafından yakılmış, barınacak hiçbir ev kalmamıştır.

Balatçık– İki mahalleli ve dört yüzü mütecâviz hâneli bir köy olup nısfı yanmış, köyde envâ'-i mezâlîm irtikâp, ırza tecâvüz edilmiş, düşman çekilirken köy ahâlîsinden 150'ye karîb Müslümân'ı şehît etmekle son vazîfe-i denâ'etini de ifâ etmiştir. Buradan yüze karîb berâberinde götürdüğü kadından ancak bir kısmı avdet edebilmiş, mütebâkiyesinin hayât ve memâtı meçhûl kalmıştır.

Tekeköy– Bu köyden yalnız bir câmi' ile beş altı ev yanmış ise de buna mukâbil köyün tekâmîl bahçe evleri yangına ma'rûz kalmıştır. Düşman köyden yirmi kişiyi şehît etmiştir.

Neşetiye– Dörtte üçü yanmıştır.

Dereköy– Nısfı yanmıştır.

Kızılcapınar– Köy yanmaktan kurtulmuş ise de ahâlisi ve evleri kâmilen yağmaya ma'rûz kalmıştır.

Gümüşköy– Kâmilen yanmış, hiçbir ev kalmamıştır.

Yeniköy– Dörtte üçü yanmış, ahâlisinin hayât ve memâtı meçhûl kalmıştır.

Naipli– 200 hâneli bir köy olup düşman mezâliminden bahtiyâr bir sûrette kurtulmuş addedilen köy ahâlisinden dört kişi şehîd edilmiş, iki ev yakılmıştır.

Germencik– 920 hâneli olan bu nâhiye merkezi ve istasyon hemen kâmilen yanmıştır. Nâhiye Yunan işgâli altında kaldığı müddet zarfında 800 kişisini zâyi' etmiş, bu bîçârelerden 207'si düşman çekilirken Yunanlılar tarafından katledilmiştir. Aydın havâlisinde nefsi-ı nâhiye düşmanın en fecî' ve pek hûnhârâne vahşetine ma'rûz kalmış, işkencenin en müthiş tatbîk edilmiştir. Yunanlılar 63 kişiyi bir eve doldurarak hepsini süngüden geçirmiş, bir kuyuya atmıştır. Bunlar meyânında dokuz yerinden süngülenerek öldü zannıyla kuyuya atılan "Alim" isimindeki bir genç hey'ete süngü yaralarını göstermiş ve köy ahâlisi tarafından kuyudan çıkarılan bu gencin başındaki kuyu beresi vak'anın mâddî delîlini hey'ete karşı ibrâz etmiştir.

Diğer Şerif Ali oğlu Ahmet isimindeki şahıs kapatıldıkları odanın bacasına çıkararak kendisini ölümden kurtarmış ve kendisini hey'ete takdîm ve orada cereyân eden vak'ayı nakletmiştir.

Yine bu köyden on yaşlarında bir İslâm kızının karnına süngü sokulmuş ve süngü yarası heyete gösterilmiştir.

Hıdırbeyli– 300 hâneli olan bu köy kâmilen yakılmıştır.

Elengüllü– Yanmamış ise de insanca zâyîât vermiştir.

Reisköy– 65 hâneli olup 55'i düşman tarafından yakılmıştır. Bu köyden "Aleksandra" isminde bir doktor 13.000 lira almış. Köylüler bu doktorun İzmir'de mevkûf olduğunu söylüyorlar.

Karağaçlı– 120 hâneli olup üçte ikisi yanmış, iki kişi şehîd edilmiştir.

Üzümlü– 300'ü mütecâviz hâneye mâlik olan köyün üçte ikisi yanmış ve harâp olmuştur.

Erbeyli– Kırk beş hâne yanmıştır. Düşman bu köyden 52 Müslümân'ı topuzla başlarına vurmuş, ustura ile kesmek sûretiyle öldürmüştür. Bu zavallılar meyânında yalnız Kabakçı Hüseyin nâmındaki şahıs kurtulmuştur. Bu müthiş vak'ayı hey'et-i merkûm Hüseyin'in ağzından dinlemiştir.

Umurbeyli– Köy yanmış ise de köyün bağ ve bahçe damları kâmilen ihrâk

edilmiştir. Düşman bidâyet-i işgâlden ric'atına kadar köy ahalisinden 27 kişiyi katl ve ihrâk etmiş ve 7 kişiyi esir sıfatıyla habs ve nefy eylemiştir.

Karapınar– Aydın mutasarrıflığınca istihsâl edilen ma'lûmâta nazaran bu köyden 200 hâne, 2 câmi, 40 hân, hamâm ve dükkân, 2 fabrika, iki mektep, 3 emâkin-i mîriye yanmıştır. Evvelce 2338 nüfûsa mâlik olan köyde hâlen 800 kişi kalmıştır. Düşman bidâyet-i işgâlde 28 kişiyi istasyon önünde öldürmüş ve köy tamâmıyla yağma edilmiştir. Düşman çekilirken 33 kadını berâberinde götürmüş ve bîçârelerin âkıbeti hakkında hiçbir ma'lûmât alınamamıştır.

Karapınar merkez nâhiyesi ile nâhiyeye merbût kurâdan elli kişi esîr-i harp olarak götürülmüştür. Düşmanın yaptığı bunca mezâlîme rağmen ahâlî köydeki Rum mektebini taht-ı muhâfazaya almış ve Türk'ün fazîletini bu mâddî delîl hey'ete göstermiştir.

Meşelik– 60 haneli bir köy olup kâmilen ihrâk edilmiş. Köylüden bir miktâr insan öldürülmüştür.

Arzular– 70–80 haneli olan bu köy Yunanlıların ric'atında kâmilen yakılmıştır.

Mehmetler– 50 hânedan ibâret olan bu köy dahi kâmilen yanmıştır.

Karakilise– 120 haneli olup kâmilen ihrâk edilmiştir.

İkizdere– Bu köy dört mahalleden ibâret ve 200 haneli olup kâmilen ihrâk edilmiş ve hiçbir ev kalmamıştır.

Kızılcaköy– Kısm-ı âzamı yanmıştır.

Ahurköy– 80 haneli olan bu köyden ancak yirmi ev yangından kurtulabilmiştir.

Hacaliobası– 120 haneli olup kâmilen yanmıştır.

Sandıklı– 60 haneli olup kâmilen ihrâk edilmiştir.

Kürtler– 80 haneli olan bu köy de kâmilen yanmıştır.

Çıksorut– 70 haneli olup tamâmen yanmıştır.

Ekler

ازمیر بیوک یانغینی ، آیدین ، نازللی ، برهانیه ، سوکه منطقه سنده وقوعه کتیریلین یونان

تخریبات و مظالمی حتمده ایکی قطعه راپوردر

Ek 1: Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi tarafından “İzmir Büyük Yangını, Aydın, Nazilli, Burhaniye, Söke Mıntıkasında Vukû'a Getirilen Yunan Tahribât ve Mezâlîmi Hakkında İki Kıt'a Rapor” başlığıyla hazırlanmış olan rapor.

قىشله

۲۹ - ۱۰ - ۳۳۸

ازمير - برهانيه وبلاطجى - سوکه شمندوفر خطى بويىچە يونانلىر طرفىدىن ارتكاب ايدىن مظلالم
ونجايدى كورمك اوزده ۱۵-۱۰-۳۸ كونى ۸ اولده ازميردن حرىك ايدىن اجنپي وتورك غزته جيلريه اجنپي
ضايطلرندن مركب هيئته رفاقت ايدىن موقع قوماندانلى قاراكاهندن يوز باشى اسماعيل حقى افندينىك
راپوريدر .

ازمير - برهانيه وبلاطجى - سوکه شمندوفر خطى بويىچە يونانلىر طرفىدىن ارتكاب ايدىن مظلالمى راى العين كورمك
اوزده ۱۵-۱۰-۳۸ كونى ۸ اولده ازميردن حرىك ايدىن اجنپي وتورك غزته جيلريه اجنپي ضايطلرندن مركب
هيئت ۱۷-۱۰-۳۸ كونى ۳۰د ساعت سوكراده ازميره عودت ايتىشدر . هيئت بروجه آنى ذواتدن عارت ايدى :

تۇرنت رومان طورپيدوسندن فرانسىز ملازمى موسيو وه تيارد
ت فرانسىز بجزبه يوز بوشىسى موسيو يوناراندى
ده با غزتهسى نامنه موسيو زورز دو

اسو بجزده منتشر لوزان غزتهسى مخبرى موسيو آلبر سه بلا (موسى اليه عيني زمانده بارايسو آمرىقان مكنىنىك
فرانسىز بجزبه يوز)

زورنال ديتاليا وه ساچه رو غزتهلى نامنه موسيو فيليوجى

نوروق هرالد نامنه ۲۱۹ نورولى آمرىقا طورپيدوسندن ملازم موسيو بهرى
آمرىقا معاوتت جمعيتى نامنه موسيو بورج

ازميرده منتشر تۇقودۇ فرانسى ولولووان غزتهلى نامنه موسيو آلفرد ده رموند ، مادام شنايدر ومادموازل شنايدر
صدى حق غزتهسى نامنه طورغود بك

آطنه منتشر حيات غزتهسى نامنه مذكور غزته سيار مخبرى ممدوح رفقى بك

برنجى سياختدن سوكرآ آقرهدن ازميره كلرك دشمن مظلالمى كورمكى آوزو ايدىن روس سفارتى استخبارات
ومطوعات هيئتى اركانندن و برادوا و ازميره غزتهلى مخبرى موسيو زورز آستاخوف ابه ۲۴-۱۰-۳۳۸ تارىخنده
ايدىنه كيدىلىش و ۲۵-۱۰-۳۳۸ ده ازميره عودت ايدىشدر .

دشمن برهانيه به قدر خط كذركاهندى تكميل كويلرى - برايكىسى مستتا اولمق اوزده - ياقش ، كويلرى كاملا
ياغما وتلان ايتش ، اهابلسندن برقسمنى انكيزيسون مظلالمى تمثيلا انواع اشكنجه لره اولديرمش ، قاديئرينك هررضه
تجاوز ايتش ، نهايت قاجاركن قاديئرك برقسمنى ده برابنده كوتورمشدر . اكثر منطقه ده ياقيلان كويلردن باشقه مملكتك
تروتى تشكىل ايدىن زبتونلك وايغير باغچه لرى ده احراق ايدىشدر .

انسانلغك يوز قارهسى اولان يونانلىر ونان ونصتيله برورده اولدوغى حكومت مشوعه سنه اخانت ايتك كى كويكدن
آشاغى برمت اولدوغنى كوسترن روملرهدرلو مظلالمى منتظم بربروغرام داخلنده ترتيب واجرا ايتش ويانئىنى ضايطلرئىك
امرلرله اولجه ترتيب ايدىرك معين ساعتارده وجوده كتيرمشدر .

تورك ومسلمانلرك زىكئىلرئىك ياره چمك ايجون وسيله ر احداث ايدىرك زواللىرى حبس ايتك وبالا خره تهديدله
بلدىلرئى آتكدن سوكرآ آرزو ايتدكلرئى تخليه وايسته كلرئى نقى ويا اعما ايله مك ، اشكنجه لره انسان ضرب ايتك ؛
سونكو ، تونك ، طوبوزله برچوق منصوملك قانى ايجمك ، ديرى ديرى انسان قوبوه آتقى ، ياقى بوخونخوارلرك

تعقيب ابتدائى احوال و غرامى مقتضاسندن بولونمشدر. حتى دشمن تحت اشغالده بولونان قصبه و قرانله اشرف و منور اتى طولايلاق قيرله كونومش، زوالهله قازمه كور: و يرهك مزارلرنى كنديلرينه قازديرده قون صوكرا سونكو ويا قورشونله اولديروب دهن ايتك كى و حشتر كوسترمشدر. عيى هاقبت فجييه به معروض قالان نازلينك آتجه قريه سندن برتورك ماكينست آلدنى اوج درت سونكو ياراسيله اولو ظن ايديلهرك درى ديري مزاره كومولش و مزار اوزرنده كى خفيف، طوبراق طبقه سندن بر منفذ بولارق طيشارى چيقوب مندرسى كچمك صورتيله يكي بازاره التجا و حكومتجه يكي بازار خسته خانه سنده تحت تدوى به آلتنارق اعاده عاقبت ايتش و بو آدم بوسورتله حياتى قورتارمغه موفق اولمقدر.

ظلمك انواعنه شاهد اولان كويلونك معروض قالدقلى فجايع و مظللى برلسان سوزشه آكلاميرلر كن ديكلين هر هانكى بر شحصك اور برمه سى ايچون قرون اولاهاليسندن اولسى و بو عصرده اشبو مظللى يايچي ايچون ده او انسانك دور و حشته منسوب بولونسى لازمدر.

مظالمك شاهد وساي اولان هيئت بوحاللرك يك خونخوارانه و قصدى اولارق بايله بغنده كاملاً متفق قالمش و ارتكاب ايديش اولان فجايعه قارشى هبسى نفر تلى اظهار ايتشدر.

يالكر هيئت ميانده هيچ برانكيزك بولونامسى شايان دلددر. تصادفى اولارق آمرها قونسلوسخانه سنده كورديكم برانكيز سياحه اشتراك ايدجكنى بنده كزه ايكي كون اول بيلدريمش ايكن سوزنى طوتماش و عهدندن نكول ايتشدر. هيئت مختلف طبيعته، مختلف مليته منسوب ذواتدن عبارت اولدقلى ايچون مظالم كوروشلرى و قناعلرى ده تخالف ايتشدر. آمرها قائلر يانينك دشمن چكيلر كن و يا بدايت اشغاله مى واقع اولدوغى كى تحقيقان تعميق آرزوسى اظهار ايتش، فرانسزلر نهمان اولورسه اولسون مظالم و فجايعه عيى درجه نقرتى موجب اولدوغى نظر دفته آلاق يالكر كورمكه اكتفا بلمش، ايتاليان غزته جيسى عيى نقرتى اظهار ايتمكه برابر حكومتلر بنك تعقيب ايتديكى سياست ايله فرانسز يونان ادارملرى آراسته كى فرق است. راج كى مختلف اجزى ادارملر بنك بر اقدىي تأثير اى آكلامنه جاليمشدر.

— روس غزته جيسى اينه اساساً معلوم اولان يونان و حشترى كورمكه بيله لزوم حس ايتجه يرهك تكرار حكومت مزك آغوش شفقتنه دوشن زوالليرك احوالى تدقيقه حصر مساعى ايله مشدر.

دور و حشتر احوال مقصد بيه ارتكاب ايديله مظالمدن صوك درجه متأثر اولان فرانسز يوزباشيسى تورك حشترى و تورك انسانقنى آلدن كادىكي قدر و امكان نسبتنده مدافعه ايدجكنى و شاهد اولدوغى مظالمى هر يره بوتون آچيقلايه آكلاناجنى هيئت حضورنده وعد و تأمين ايله مشدر. بونكه برابر هيئتى تشكيل ايدن تكميل ذوات يونان و حشترده متفق قالمش و حقيقى مدافعه ايدجكلرنى بيان ايتشدر.

هر كوى كورملى تكليف ايديلن هيئت هر يره عيى مظالمك عيى صورتله واقع اولدوغنه قناعت كتيره رله « آرتق كورمكه لزوم بو قدر، چونكه زرهه كيتسهك عيى منظره قارشيسنده قالاچق، كى برقناعت اظهار ايتشدر.

دشمن مظالمه معروض قالان كويلردن كورولن و تحقيق ايديلنلر زيرده عرض ايديلشدر :

جمعه اوواسى — استاسيون جوارنده كى تكميل اولر ياتمشدر.

دوملى كوى — كويك سكنه سى قسماً روم اولوب كويه برلى روملر طرفندن آتش و بريلش، كوى قسماً ياتمشدر. كويه عائد جاملق ده احراق ايديلشدر.

قاياس — برخرى سنيان كوى اولوب كاملاً ياتمشدر.

قوناق بوغازى — بوكوى دوملى كوى استاسيونى ايله قاياس استاسيونى آراسته اون بش خانه لى بر سليمان كوى اولوب دوملى كوى روملرى طرفندن بوتون اشياى ايله احراق، اهاليسندن برى چوجق و متباقيسى قادين وارلك اولق اوزره اون اوج كيشى شهيد ايديلشدر.

تيرياتدا — بر استاسيون اولوب ياتينده كى طاهر بك چفتلكى ايله احراق ايديلشدر.

طوربالى — (۲۰۰) خانه لى بر كوى اولوب (۸۷) سى ياتمشدر. كوى ياغما و تخريبه اوغرامش، هر ضه تجاوز ايديلشدر. يونانيلر رجعتلرنده كويدن يكرمى بش ارلك و قاديى شهيد ايتش، بدايت اشغالدن صوك

كونه قدر شهدا مقدارى اللى نى تجاوز ايله مشدر.

طوبالی به مربوط جای باشی ، احمدلی ، قوشچی برون کویلی تماماً یاغمش ، چای باشندن سکز ، احمدلیدن آلتی ، قوشچی برون درت کشی قتل ایدیلشدر . بوتاحیه به مربوط یکی کویک یاغیسی یاغلمش ویاغینی آیدیندن چکیلن دشمن ایقاع ایتمشدر .

بومنطقه ده دشمن هانغاره (۲۳) کشی طوبالیارق هانغاره برابر احراق ایتمشدر .

ینه طوبالی به مربوط قزیلجه کوی و طولوم کویلی اشغال اتناسنده تورکره خدمت ایدیورسبکزر بهانه سیله دشمن طرفندن یاغلمشدر .

جلاد استاسیونی — یاندینی کبی استاسیون یاغینده کی شمندوفر مأمورینه مخصوص اون بش خانه ده کاملاً یاغمش ، جلادده اثر قالمشدر .

بهله وا — بوکوی قوزیکار استاسیوننه اون بش دقیقه مسافه ده در . کوی هرته قدر یاغیندن مصون قاشن ایسه ده سنه لردنبری کتدی لرینه قومشولق ایدن چیریلجه کوی روملری کویدن . بری چوچق ، بری ارکک و متباقیسی قادین اولق اوزره (۳۲) کشتنی سونکودن کچیرمشدر .

سلجوق — بوکویک اوچده ایکسی یاغمشدر . دشمن کویدن ۲۷ مسلمانن قسماً قاز یاغی دوکدرک یاغق ، قسماً سونکو وقورشونله اولدی ریمک صورتیله شهید ایتمش و شهیدلر بر اؤک ایچینه قونارق اوزرلرینه خفیف طوبراق طبقه سی اورتولشدر . هیئت شوفجیج منظره نك حاملی اولان اوه قدر کیتمش ، منظره نك تأثرله شاهدی اولان هیئت تمقندن او طه قیوسی اوکنده فضله طورامامشدر .

سلطانیه — ۵۰ : ۶۰ خانه لی براسلام کوی اولوب تورکره خدمت استنادیله بدایت اشغاله یونانلیلر طرفندن یاغلمش ، بوکون اوراده هیچ برانسان و هیچ بر او قالمشدر .

عنزیه — دشمن چکیلرکن کویک نصفندن فضله سی یاغمشدر .

خاووچجیلی — سکسان خانه لی براسلام کوی اولوب دشمن اشغالک بدایتده یاغمش ؛ اولا اوچ ، چکیلرکن ایکی کشی بی شهید ایتمشدر . حتی زواللیردن بر اختیار ی قلاغوز دیبه عنزیه قدر کتیره رک باغچه ایچنده اورمشدر . کویک زیتونلکی و بر مقدار ایچیر آغاجی ده یاغلمشدر .

زیتون آلان ، کوچجیلی کویلی ده بدایت اشغالنده دشمن طرفندن یاغلمش ، باریناجق هیچ بر او قالمشدر . بلاطجق — ایکی عله لی ودرت بوزی متجاوز خانه لی برکوی اولوب نصف یاغمش ، کویده انواع مظالم ارککاب ، عرضه تجاوز ایدیش ، دشمن چکیلرکن کوی اهاالیسنیدن (۱۵۰) یه قریب مسلمانن شهید ایتکله صوک وظیفه دناثنی ده ایفا ایتمشدر . بورادن بوزه قریب برابرنده کورتدیکی قادیندن آنجق بر قسقی عودت ایده بیلمش ، متباقیسنک حیات و عاتی مجبول قالمشدر .

تکه کوی — بوکویدن یالکز برجامع ایله بش آلتی او یاغمش ایسه ده بوکا مقابل کویک تکدیل باغچه اولری یاغینه معروض قالمشدر . دشمن کویدن یکریمی کشی بی شهید ایتمشدر .

نشتییه — درنده اوچی یاغمشدر .

دره کوی — نصف یاغمشدر .

قزیلجه بیکار — کوی یاغیندن قورتولش ایسه ده اهاالیسی اولری کاملاً یاغمایه معروض قالمشدر .

کوموش کوی — کاملاً یاغمش ، هیچ بر او قالمشدر .

یکی کوی — درنده اوچی یاغمش ، اهاالسنک حیات و عاتی مجبول قالمشدر .

نابلی — ۲۰۰ خانه لی برکوی اولوب دشمن مظالمیندن بختیار بر صورتده قورتیلش عد ایدیلن کوی اهاالیسنیدن درت کشی شهید ایدیش ، ایکی او یاغلمشدر .

کرمنجک — ۹۲۰ خانه لی اولان بوتاحیه مرکزی و استاسیون همان کاملاً یاغمشدر . ناحیه یونان اشغالی آلتنده

قادینی مدت طرفنده (۸۰۰) کفیسنی ضایع ایتمش ، بویچاره لردن (۲۰۷) سی دشمن چکیلرکن یونانلیلر طرفندن قتل ایدیلشدر . آیدین حوالیسنده نفس ناحیه دشمنک الک فجیج بک خونخوارانه وحشته

- ممرض قالمش ، اشكنجه نك اڭ مدهشى تطبيق ايديلشدر . يونانليلر ۶۳ كشي يى برأوه طولدي يراق هېنى سونگودى كچيرمش ، برقوقوبه آتمشدر . بونلر مياننده طهوز يرندي سونگولنه رلك اولدى ظنيله قوپوبه آتيلان « عالم » اسمنده كى بركنج هيته سونگو يارارنى كوسترمش وكوى اهاليى طرفندن قوپودن چيقاريلان بوكنجك باشنده كى قوپو برهسى وقه نك مادى ديلنى هيته قارشى ابراز ايتشدر . ديگر شريف على اوغلى احمد اسمنده كى شخص قبايله قلمش اوطنه نك باجاسنه چيقه رق كنديسى اولومدن قورتارمش وكنديسى هيته تقديم واوراده جريان ايدن وقه يى قتل ايتشدر .
- ينه بوكويدن اون باشلارنده براسلام قيزينك قارننه سونگوصوقيلمش وسونگوياراسى هيته كوستريلشدر .
- خضر بكلى — ۳۰۰ خانةلى اولان بوكوى كاملا ياقيلمشدر .
 ئەمان كوالى — يانامش ايسه ده انساخه ضايعات ويرمشدر .
- رئيس كوى — (۶۵) خانةلى اولوب (۵۵) ى دشمن طرفندن ياقيلمشدر . بوكويدن « آلكساندرا » اسمنده بردوقتور ۱۳۰۰۰ ايرا آلمش .. كويليلر بودوقتورك ازميرده موقوف اولدوغنى سويليورلر .
- قره آچاچلى — ۱۲۰ خانةلى اولوب اوچده ايكيى يانمش . ايكي كشي شهيد ايديلشدر .
 اوزوملى — ۳۰۰ ى متجاوز خانةيه مالك اولان كويك اوچده ايكيى يانمش وخراب اولمشدر .
 اربكلى — قرق بيش خاه يانمشدر . دشمن بوكويدن (۵۲) مسلحاننى طوبوزله باشلرينه اورمق ، اوسطوره ايله كسمك صورتيله اولديرمش ، بوذواليلر مياننده يالگىز قباچي حسين نامنده كى شخص قورتولمشدر . بومدهش وقه يى هيته مرقوم حسينك آغزندن ديكله مشدر .
- عمر بكلى — كوى يانمش ايسه ده كويك باغ وياغچه طامبرى كاملا احراق ايديلشدر . دشمن بدايت اشغالان رجته قدر كوى اهاليسندن (۲۷) كشي يى قتل واحراق ايتش و (۷) كشي يى اسير صفتيله حبس ونقى ايله مشدر .
- قره بيكار — آيدن متصرفلنتجه استحصال ايديلن معلوماته نظراً بوكويدن ۲۰۰ خانة ، ۲ جامع ، ۴۰ خان ، حمام وديكان ، ۲ فابريقه ، ۲ مكتب ، ۳ اماكن ميريه يانمشدر . اولجه ۲۳۳۸ نفوسه مالك اولان كويده حالا ۸۰۰ كشي قالمشدر . دشمن بدايت اشغالده (۲۸) كشي يى استاسيون اوكنده اولديرمش وكوى تاميله ياغما ايديلشدر . دشمن چكيليركن ۳۳ قادي يى برابرنده كوتورمش وبيجاره لرك عاقبتى حقتده هيچ برمعلومات آلتنامامشدر .
- قره بيكار مركزى ناحيه يى ايله ناحيه يه مربوط قرادن اللى كشي اسير حرب اولارق كوتورلمشدر . دشمنك ياديني بونجه مظالمه رغماً اهالى كويده كى روم مكنتى تحت محافظه يه آلمش وتوركك فضيلتى قومادى دليل ايله هيته كوسترمشدر .
- ميشهك — ۶۰ خانةلى بوكوى اولوب كاملا احراق ايديش . كويلودن برمقدار انسان اولديريلشدر .
 آرزولر — ۷۰ : ۸۰ خانةلى اولان بوكوى يونانليلرك رجتهنده كاملا ياقيلمشدر .
 محمدلر — ۵۰ خانةدى عبارت اولان بوكوى دنخ كاملا يانمشدر .
 قره كيسا — ۱۲۰ خانةلى اولوب كاملا احراق ايديلشدر .
 ايگىز دره — بوكوى درت محله دن عبارت و ۲۰۰ خانةلى اولوب كاملا احراق ايديش وهيج برأو قالمامشدر . قزلبچه كوى — قسم اعظمى يانمشدر .
 آخور كوى — ۸۰ خانةلى اولان بوكويدن آنجق يكرى او يانغيندن قورتيلايلمشدر .
 حاجى على اوباسى — ۱۲۰ خانةلى اولوب كاملا يانمشدر .
 سندقلى — ۶۰ خانةلى اولوب كاملا احراق ايديلشدر .
 كورتلر — ۸۰ خانةلى اولان بوكوى ده كاملا يانمشدر .
 چيقي صورت — ۷۰ خانةلى اولوب تماماً يانمشدر .

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 223-232, ELAZIĞ-2009

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVRİNDE HAREZMLİ BİR TÜRK EMİRİ: HÜSAMEDDİN BAYCAR

*Husam al-din Bayjar: A Khwarizmian Turkish Emir in the era of
Turkish Seljukids*

Efe DURMUŞ*

Özet

1230 Yassıçemen Savaşı'nda Celaleddin Harezmsah'ın Türkiye Selçuklu Sultanı I.Alaaddin Keykubat'a yenilmesi üzerine Harezmliler askerlerden önemli bir kısmı Anadolu topraklarında kalmıştır. Bu Harezmliler askerler arasında Alaaddin Keykubat'ın himayesine girerek daha sonra Türkiye Selçukluları Devleti'nde Harput Subaşılığına kadar yükselen Hüsameddin Baycar isimli emir, makalemizin esas konusunu oluşturmaktadır.

Hüsameddin Baycar ve maiyeti, Türkiye Selçuklularının iktidar mücadelesinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Selçuklularının emir komuta zincirinde Harezmliler unsurunun etkisinin görülmesine bir örnek olması dolayısıyla Hüsameddin Baycar önemlidir. Özellikle İlhanlı-Memlük Devletlerinin Yakındoğu rekabetinde Türkiye Selçuklularının konumu, Selçukluların bir denge siyaseti gütmelerine neden olmuştur. Bu siyasetin bir gereği olarak Harezmliler askeri ve idari alanlarda çeşitli görevlerde kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hüsameddin Baycar, Harput Subaşı, Harezmliler emir.

Abstract

After the defeat of Djelaleddin Khwarizmshah at Yassıçemen war in 1230 to Sultan of Turkish Seljukids Alaaddin Keykubat I., an important part of Khwarzemian soldiers stayed in Anatolian lands. Among these Khwarzemian soldiers Husameddin Bayjar whom Alaaddin Keykubat took under his protection and raised him to a higher rank as *Subaşı* is in the focus of our article.

Husameddin Bayjar and his suite come across us as an important item in Anatolian Seljukids struggle of power. Husameddin Bayjar is an important figure in the hierarchical system of Anatolian Seljukids because of being an example of showing the impact of Khwarzemian item. Especially the position of Anatolian Seljukids in the competition of Ilkhanid-Mamluk in The Near East leads itself to manage balance politics. In accordance with these politics Khwarzemians are employed in several administration and military positions.

Key Words: Husam al-Din Bayjar, Subaşı of Kharput, Hwarzemian Amir.

* Arş.Gör. *Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Şanlıurfa* efedurmus@harran.edu.tr

Türkiye Selçuklu Devleti'nin İlhanlı Devleti'ne 1243 Köseadağ savaşında yenilerek Moğol tahakkümü altına girmesiyle başlayan ve Selçuklu devletinin çöküşüne doğru hızla ilerlediği yıllarda; Türkiye Selçuklularının emir-komuta zincirinde önemli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan ve Harezm kökenli olduğunu tahmin ettiğimiz Hüsameddin Baycar¹ adlı bir Emir'in hayatını kaynakların ışığı altında araştırmaya çalışacağız.

Hüsameddin Baycar, yaşadığı devrin önemli bir şahsiyeti olmadan önce, Sultan Celâlü'd-Dîn Harezm Şah ile birlikte Anadolu'ya gelmiş, 1230 Yassıçemen savaşında Celâlü'd-Dîn Harezm Şah'ın Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat'a yenilmesi üzerine diğer Harezmli emir ve askerler gibi Selçuklu hizmetine girmiştir².

Alaaddin Keykubat'ın Harezmlilere devlet içinde önemli bir yer vermiş olması, onların çeşitli rakipleriyle işbirliği yapmalarını önlemek ve onların savaşçı özelliklerinden yaklaşımakta olan Moğol tehlikesi karşısında yararlanmayı düşünmesiyle alakalı olduğu gibi Keykubat'ın bu taze Harezm unsurlarını tercih ederek bir ıslah hareketine başladığı da sezilmektedir³.

Harezmli Emirler, kendilerini devlet hizmetine alıp emniyetli bir ortama kavuşturan Sultan Keykubat'a, veliaht Kılıçarslan'ı destekleyeceklerine dair yeminli biat sözü vermişlerdir. Bunlar Keykubat'ın ölümünden sonra sözlerine sadık kaldılar. Ancak Keykubat'ın büyük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev, kendisini destekleyen bazı yerli emirlerin yardımı ile oldu bittiye getirilerek tahta çıkarıldı ve veliaht da Borgulu (Uluborlu) kalesine hapsedildi. Böylece yeni sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve onu destekleyen yerli emirler ile bunların yabancı unsur saydığı Harezmliler arasında bir güvensizlik ve gizli husumet başladı. Bunun üzerine Keyhüsrev, Türkiye Selçuklu veziri Saadeddin Köpek'in de telkinleriyle Harezmlilerin en büyük emiri Kayır Han'ı tutuklatmıştır. Kayır Han hapsedildiği Zamantı Kalesi'nde 1237 yılında ölünce Harezmli birçok emir ve askerleri Selçuklu topraklarından Güneydoğu Anadolu'ya doğru hareket ettiler. Harran, Urfa, Rakka, Suruç ve çevredeki beldeleri ele geçirerek oralara malikhane hükmüne göre sahip oldular⁴.

¹ Baycar ismi kaynaklarda, Bicar, Bayancar, Beycar, Bişar gibi farklı şekillerde geçmektedir.

² Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, Çev., Mürsel Öztürk, TTK. Yay., Ankara 2000, s.77.

³ Osman Turan, "Keyhüsrev II", *İA.*, C.6, MEB. Yay., İstanbul 1988, s.626.

⁴ İbn Bibi El-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi, *El-Evamirü'l-Ala'iyeye fi'l-Umuri'l-Alaiyye (Selçuk Name)*, Haz., Mürsel Öztürk, C.II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, s.24.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., 6. baskı, İstanbul 1998, s.404,408.; Muammer Gül, "Harezmli Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'daki Roller ve Tesirleri", *Belleten*, C.LXX, S.257, Nisan

Büyük emirlerin idaresinde Anadolu'yu terk edip Suriye taraflarına giden asıl büyük kitleye katılmayan Harezmliler de olmuştur. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den sonraki Sultanlar zamanında toplanan ordular ve seferlere gönderilen kuvvetler içinde bu Harezmliler de bulunmaktadır.

Bu Harezmlilerden biri olan Hüsameddin Baycar, Selçuklu Devleti hizmetine girdikten sonra emir-komuta zincirinde bir asker olarak çeşitli görevlerde bulunarak önemli bir konuma yükselmiştir. Köseadağ bozgunundan sonra Selçuklu Devleti'nin müşterek saltanat döneminde (1249-1254) Hüsameddin Baycar, Sivas'ta bulunuyordu⁵.

İlhanlı Devleti'nin İran'da kurulması Anadolu'daki Moğol baskı ve tazyikini artırmış ve İlhanlıların Memlukler ile olan mücadelesi Anadolu'nun İlhanlılar için vazgeçilmez olduğunu ortaya koymuştu⁶. Batıya gelen Hülagu kışlak olarak Mугan'ı seçince Türkiye Selçuklularını 1243 Köseadağ savaşında mağlup eden Baycu Noyan, oradan ayrılarak 1256 yılında ikinci defa Anadolu'ya girmiştir. Aynî, bu seferde Baycar ailesinin büyüğü Hüsameddin Baycar'ın rolü olduğunu söylemektedir⁷.

Hüsameddin Baycar ve oğlu Bahadır'ın yanında *Sadraddin Kutluşir*, *Zeyneddin Ali Bahadır*, *Cemaleddin Horasanî*, *Felekeddin Halil* gibi Emirler, Türkiye Selçuklularının iç mücadelelerinde ve bilhassa II. İzzeddin Keykâvus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasındaki mücadelelerde önemli rol oynadılar. Sultan IV.Rükneddin Kılıç Arslan, kardeşi II. İzzeddin Keykavus ile saltanat mücadelesine girdiği yıllarda Kayseri'de asker topluyordu. Bunun için Felekeddin Halil ile Hüsameddin Baycar'a habercilerle ferman göndermiş onlar da bu davete “*Duyduk ve Uyduk*” diye karşılık vererek Sultan Rükneddin'in safında yer almışlardı⁸.

2006, s.100-101.; Hasan Geyikoğlu, “Anadolu'da Kalan Harezmliler (Horzumular), *Türk Kültürü*, C.35, S.410, Ankara 1997, s.53-54.

⁵ Şemseddin İsfahanî öldürülüp kellesi haberciler (Kussad) ile Sivas'a Sultan Rükneddin'in yanına götürüldüğü zaman Hüsameddin Baycar'ı da orada kıdemli emirler arasında olduğunu görüyoruz. İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Alaiyye*, C.II, s.120.

⁶ Bkz. Muammer Gül, “İlhanlı-Memlük Rekabetinden Osmanlı-Memlük Rekabetine: Hicaz Su Yolları Tamiri Meselesinin Tarihi Arka Planı”, *Belleten*, C.LXX, S.259, Aralık 2006, s.845-866.

⁷ Hüsameddin Baycar Selçuklu dergahına girerken Perdedar elindeki sopayla başına vurarak kafasındaki fesi düşürmüştür. Buna çok sinirlenen Baycar, “*Siz nasıl başımdaki fesi düşürdüyseviz muhakkak ben de bu mecliste bulunan nice başları öyle düşüreceğim.*”, diyerek Baycu'yu Anadolu'ya çağırmıştır. Bedreddin Aynî bu olayı naklettikten sonra onun Selçuklu Devlet adamları içinde önemsiz biri olduğunu da söyler. Fakat bu son ifade yukarıda anlatılan olayla da bir tezat oluşturmaktadır. Bedreddin Mahmud b. Ahmed El-Aynî, *İkd al-Cuman fi Tarih ehl ez-Zaman*, nşr. M. Muhammed Emin, C.I, Kahire 1987, s.153.; Muammer Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s.85.

⁸ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Alaiyye*, C.II, s.139-140.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.467.; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları II*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.704.; Gül, “Harezmliler Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'daki Roller ve Tesirleri”;

Hüsameddin Baycar saltanat mücadelesinde merkezde bulunduğu sırada Felekeddin Halil ile birlikte kendi askerlerinden bir grupla Aksaray'a bir menzil uzaklıkta bulunan Alaaddin Kervansarayına kadar at koşturup orada bulunan bir grupla çatışmaya girmiştir. Kervansarayın kapısını ateşe vererek halkın bir kısmını öldürmüş ve bir kısmının da mallarını alarak serbest bırakmışlardır.

Sultan İzzeddin, Sultan Rükneddin'e elçi gönderip Sivas, Malatya, Amid, Harput ve oraya bağlı yerler ile yetin demişe de aralarında Hüsameddin Baycar'ın da bulunduğu emirler Kayseri ve Kırşehir'i de istemişlerdir. Bunun üzerine iki sultan 1254 yılında savaşmış zafer İzzeddin Keykavus'un olmuştur⁹.

1265 yılında tahta çıkan İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın emriyle Abatay Noyan, yanında Diyarbekir valisi Durbay olduğu halde Anadolu, el-Cezire ve Irak askerlerini de yanlarına alıp, 30.000 kişilik Moğol-Selçuklu ordusuyla, Memlûklar'a ait al-Bira'yı (Birecik), Aralık 1275 tarihinde kuşatmış fakat ele geçirememişlerdir¹⁰. Bu kuşatma hadisesi gerçekleşirken, kuşatmada bulunan Muineddin Süleyman Pervane, Sultan Baybars ile gizlice temas kurarak, eski tekliflerini yinelemiş ve Tatarları beraberce yok edebilmek için, onun derhal harekete geçmesini istemiştir. Baybars, Pervane'nin bu teklifine olumlu cevap vermiş ve kendisi gelinceye kadar durumu idare etmesini bildiren bir cevap göndermiştir. Fakat Baybars'ın mektubunu Pervane'ye getiren elçiler, keşif ve yağma yapmak için Suriye içlerine gönderilmiş olan Moğol atlıları tarafından yakalanmış ve Abatay Noyan'ın huzuruna çıkartılmışlardır. Pervane ise, bu elçilerin kendi düşmanı olan Ermeni kralının bir hilesi olduğunu ileri sürmüş ve elçilerin öldürülmesini sağlayıp, bu tehlikeyi atlattır¹¹.

Moğol kuvvetleri al-Bira'dan çekilmeye karar verdikten sonra, başkent Konya'ya dönen Pervane ve Selçuklu devlet adamları, bu olaydan sonra hayatlarından emin

s.112.

⁹ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'iyeye fi'l-Umuri'l-Alaiyye*, C.II, s.141.; Erdoğan Merçil, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2000, s.155.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.475.

¹⁰ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, Çev., M.Şerefüddin Yaltkaya, TTK. Yay., İstanbul 1948, s.18.; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK. Yay., Ankara 1995, s.482.; Nejat Kaymaz, *Pervane Mu'inü'd-Din Süleyman*, AÜDTCF Yay., Ankara 1970, s.142.; Mısır, Anadolu ve İran üçgeninde Birecik ve özellikle Rumkale önemli bir üs haline gelmişti. Jeopolitik gerçekler İlhanlılar'ı, Suriye ve daha da ötelerdeki Mısır üzerinde hakimiyet kurmak ya da denize güvenli bir bağlantı sağlamak amacı ile böyle müstahkem mevkiileri ele geçirmeye sevk ediyordu. Bu aynı zamanda İlhanlılar'ı Güneydoğu Anadolu'yu ellerinde tutmanın da garantisi mahiyetinde idi. Bkz. Muammer Gül, "Mısır Memluklarının Hudud Kalesi Rumkale ve Anadolu'da Memlük İzleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S.2, Temmuz/Elazığ 2002, s.361-362.

¹¹ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.18, 59-60.; Faruk Sümer, Anadolu'da Moğollar, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.I, Ankara 1971, s.39.; Kaymaz, *Pervane Mu'inü'd-Din Süleyman*, s. 142.

olmadıkları fikrini açıkça kabul etmişlerdir. Yapılan istişare sonucu, Pervane başta olmak üzere, Hatiroğlu Şerefeddin Mesud ve kardeşi Ziyaeddin Mahmud, Eminateddin Mikail, Harput Subaşı¹² Hüsameddin Baycar ve bunun oğlu Diyarbekir Subaşı Bahaeddin Bahadır, Tatarların memleketten atılması için Sultan Baybars'la kesin olarak anlaşmaya karar vermişler, imzaladıkları kağıdı da Baybars'a göndermişlerdir. Baybars mektubu aldıktan sonra suların az olduğunu ve böyle bir mevsimde Anadolu'ya girmesinin imkansızlığını belirterek, sonbahar çıktıktan sonra hareket edeceğini söylemiştir¹³.

Bununla birlikte İlhanlılar ve Memlûklular arasında bir kısıpaca giren Türkiye Selçukluları, Erzincan'da, Türklere karşı birtakım hazırlıklara ve akabinde taşkınlıklara girişmeye başlayan bir Ermeni Metropoli ile de uğraşmaktaydı. Soruna konu olan Ermeni Metropolit Marhasya¹⁴Sergîs, din adamlarının haraç ve cizyeden muaf tutulmasını kullanarak, papaz gösterdiği 500 kişiden bir süvari kuvveti meydana getirerek bir tehdit unsuru olmuştur.

Harput Subaşı Hüsameddin Baycar'ın müdahalesinden önce 1261 yılında Selçuklu Emiri Yav-taş papazın hareketlerine mani olmak ve vergi almak istemiş fakat Moğol elçileri bu müdahaleyi önleyip vergiyi de kendileri almıştır. Nihayet Harput subaşı Baycar, Muineddin Pervane'nin gizli emri ile 1277 yılında, Marhasya Sergîs'i otuz papazıyla birlikte öldürüp, Memlûklara iltica etmek için yola çıktı¹⁵.

¹² Tımarlı sipahinin mühim vilayet merkezlerindeki kumandanlarına Subaşı denirdi. Bunlar vilayet merkezlerinde bulunup hem o mıntıkların emniyet ve asayişini ile meşgul olurlar ve hem de muharebe zamanında kaza, nahiye ve köylerdeki tımarlı sipahiye kumanda ederlerdi. Bu nedenle Türkiye Selçukluları'nda, idarî birimi ifade eden askerî bir addır. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C.1, Cem Yayınevi, İstanbul 1974, s.56.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK Yay., Ankara 1988, s.103.; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I (Anadolu'nun İdarî Taksimatı)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988, s.31-35.

¹³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.13, Daru'l-Marefah, Beyrut, Lübnan 1996, s.312-313; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.75.; Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, Süryaniceden İngilizce'ye Çev., Ernest A. Wallis, Türkçeye Çev., Ömer Rıza Doğrul, TTK basımevi, Ankara 1987, s.596-597'de ise aynı şahıs Zait kalesi (Harput Kalesi) emiri Bişâr şeklinde zikredilmiştir.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.537.; Kaymaz, *Pervane Mu'inü'd-Din Süleyman*, s. 143.; Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, M.E. Basımevi, İstanbul 1965, s.153.; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Yay., İzmir 1990, s.58.

¹⁴ Ermeni dinî liderlerine Asur dilinde yüksek dereceli kilise adamları anlamında "marhasya"nın kısaltılmışı "marhasa" adı verilmiştir. Daha sonra "Badriark" (Patrik) ünvanıyla anılmışlardır. Mehmet Alparslan Küçük, *Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı ve Protestan Ermeniler(Türkiye Örneği)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara 2005, s.36.

¹⁵ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.56,84'de Muineddin Pervane'nin Marhasya'yı öldürmesi için Erzincan Vali naibi Kutbeddin Mahmud'u görevlendirdiğini söyler.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.596-597.; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yay., 3.baskı, İstanbul 1993, s.76, 235.; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev., Yıldız Moran, E Yayınları, 3. baskı, İstanbul 1994, s.280; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.538.; Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular*

Aksarayî'ye göre Baycar, Memlük Devletine giderken Diyarbakır vilayetinin bir yıllık gümrük vergisini ve diğer vergileri, orduya gidecek bahanesiyle toplayarak ansızın muhalefete başlamıştır. Bahadır b. Baycar, Diyarbakır bölgesindeki askerleriyle, davul (kös), nakkâre, bayrak (alem) ve tam bir teçhizatla Şam diyarına hareket etmiştir. Yine Aksarayî'nin, Baycar için: “Bulunduğu mıntıkada ilk ihtilafa sebep olan, karşı gelmeyi diline dolayan ve diğer emirlere elebaşılık eden o olmuştur”¹⁶ demesinden onun nüfuzlu bir Emir olduğunu anlamaktayız.

Kaynaklardan öğrendiğimize göre Hüsameddin Baycar ve oğlu Bahadır bu hadiselerde rol alırken aynı zamanda Anadolu'daki Moğol emirlerinin kızlarıyla da evlenmek suretiyle akrabalık bağı kurmuşlardır¹⁷. Kaynaklarda H.675/M.1277 yılı olaylarında geçen hadise şöyledir: Anadolu'da Niğetay ve Çaverci adında iki Moğol beyinin Abaka'nın yanında orduda bulunan bir kafir kardeşleri vardır. Bu üçüncü kardeş yanında akrabaları olduğu halde Niğetay ve Çaverci adlı Moğol beylerinin huzuruna çıkar. Ve onlara şöyle der: “Siz rahattasınız, şehirlerde kalıyorsunuz. Biz sıkıntıdayız çünkü göç halindeyiz. Bize bir şeyler verin ya da bizimle beraber Abaka Han'ın huzuruna gelin aramızda mal paylaşımı yapsın.” Moğol beyleri Muineddin Pervane'ye danışarak ne yapmaları konusunda yardım istemişlerdir. Bunun üzerine Pervane, onlara biraz mal verip defetmelerini tavsiye etmiştir. Onlar da öyle yapıp bu kafir kardeşe biraz mal verip başlarından savmıştır. Fakat akabinde Pervane, Bahadır b. Baycar'ı uyararak onlara güvenmemesini onların Moğol Han'ı Abaka'ya gidip şikayet edeceklerini söyleyince Bahadır b. Baycar ve akrabaları onları takip edip yolda öldürerek mallarını da gasp etmiştir¹⁸.

Bu olaylardan sonra Pervane, Abaka'yı ziyarete giderken Bahaeddin Bahadır'ın

Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar, s.59.

¹⁶ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, s.77'de Bicer Bahadır şeklinde tek bir şahıstan bahseder. Ve onun bu sırada Diyarbakır Sipehdarlığı yaptığını ve Kürt beyi olduğunu söyler. Cahen'de herhalde bu ifadeye dayanarak Bicer Bahadır'ı Kürt olarak aktarmıştır ki, muhtemelen bunlar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Celaleddin Harezşah zamanından beri buldukları için bu bölgedeki topluluklarla kaynaşmışlardır. Bu iç mücadeleler sırasında bunların maiyetinde Kıpçak, Harezmlî, Kürt ve Arap unsurların bulunmasından dolayı Bicer Bahadır'ın Kürt beyi olarak anılmasını bu durum ile alakalandırmak gerekir. Bkz. Gül, “Harezmlî Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'daki Roller ve Tesirleri”, s.113.

¹⁷ Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, 3.baskı, İstanbul 1981, s.266.

¹⁸ Moufazzal İbn Abi'l-Faza'il, *Histoire Des Sultans Mamlouks-Texte Arabe Public et Traduit en Français*, Nşr., E.Bloch, C.II, Patrologia Orientalis, Beldique 1983, s.408 (244).; Ebü'l-Feth Kutbüddin Musa b. Muhammed el-Yunini, *Zeylu Mir'atü'l-Zaman*, C.2, Dâiretü'l-Maârif'l-Osmaniyye, Haydarabad 1960. s.164.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.73'de Hüsameddin Baycar'ın oğlu Bahaeddin Bahadır'ın adı geçen Moğol Beylerinin eniştesi olduğu belirtilirken Niğetay adlı Moğol Emiri ise Şektay olarak geçmektedir.

babası Hüsameddin Baycar ile birlikte Sultan Baybars'a iltica etmelerini tavsiye etmiş ve Anadolu'da kalacak olurlarsa katletmiş oldukları Tatarlardan dolayı hayatlarının tehlikede olacağını söylemiştir. Bunun üzerine Bahadır b. Baycar kayınbiraderleri olan iki Moğol beyini Sultan Baybars'a göndermiş kendisi ve babasının da geleceğini bildirmiştir¹⁹.

Emir Hüsameddin ve oğlu Bahadır'ın kendisine geleceklerinden Sultan Baybars'ın bu vesileyle haberi olmuştu.

Hem Ermeni metropolitinin öldürülmesi hem de yukarda anlattığımız sebeplerden sonra Hüsameddin Baycar ve oğlu Bahaeddin'in, yanlarında aileleri ile birlikte Halep'e doğru hareket ettiğini görüyoruz. Bunların gelmekte olduğu ve memlekete yaklaştıkları duyulmaya başlayınca Halep'teki naibi Emir Nureddin Ali ibn Micella'yı bunları karşılamak ve rahatlarını temin etmek için haber gönderdi. Daha sonra Şam'a iyice yaklaşıncı kendilerini Emir Cemaledin Muhammed İbn Nehar karşıladı.

Bunlar Anadolu'dan ayrıldıkları vakit Muineddin Pervane'nin yerinde oğlu Mühezzebeddin vekil bulunuyordu. Hüsameddin ve ailesinin göç ettikleri iştirilince arkalarından Nebcî adlı bir kumandanla Tatarlardan asker gönderildi. Nebcî, Harput'a kadar geldiği halde bunlardan kimseyi göremedi. Emir Bahadır Halep'e doğru hareket etmeden önce takip edilme ihtimaline karşı beşyüz kadar atı salıvermiş ve bu atlar ardında bir sürü iz bıraktığından Nebcî adlı Emir takipte şaşırarak yalnız bu atlara ulaşmıştı²⁰.

13 Muharrem 675/27 Haziran 1276 tarihinde Halep'te Sultan Melik Zahir Baybars'la görüşen Hüsameddin Baycar ve oğlu ile Rum askerlerinden bir grup Mısır Sultanına hediyeler sunarak İslam topraklarına yani Sultan Baybars'ın ülkesine iltica etmek için izin istediler. Sultan Baybars, onların Kahire'ye girebilmeleri için gerekli buyruğu yazdı ve onlar Kahire'ye uzanan yolculuklarına devam ederek nihayet Kahire girişinde Sultan Baybars'ın oğlu Melikü's-Said tarafından karşılandılar²¹.

¹⁹ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.72-73.; el-Yunini, *Zeylu Mir'atü'l-Zaman*, C.2, s.165.; Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks, The Mamluk-İlkhaniid War, 1260-1281*, Cambridge University Pres, 1995, s.165.; Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları II*, s.705.

²⁰ el-Yunini, *Zeylu Mir'atü'l-Zaman*, C.2, s.166-167.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.73, 156'da Mısır'a geldiklerinde yanlarında 300 atlı olduğunu söyler. Bu da kendilerini takip edenleri şaşırtmak için neden 500 atlı salıverildiğini izah eder.; Kaymaz, *Pervane Mu'inü'd-Din Süleyman*, s. 148.

²¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.13, s.314-315. ; Makrizi, *Kitabu's-Suluk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, Nşr., Muhammed Mustafa Ziyade, 1.Cüz 2. Kısım, Kahire 1936, s.625; Moufazzal İbn Abi'l-Faza'il, s.409 (245); el-Yunini, *Zeylu Mir'atü'l-Zaman*, C.2, s.165.; Şehabeddin Ahmed b. Abdu'l-Vehhab en-Nüveyri, *Nihayetü'l-Ereb fi Fununi'l-Edeb*, H.677-733, C.27, 17.cüz, Tahkik: Dr. Said Aşur, Müracaat, Dr.Muhammed Mustafa Ziyade-Dr.Fuad Abdulmuti Sayyad, Kahire 1990, s.233-234.; el-Aynî, *İkd el-Cumân fi Tarih ehl-Zamân*, C.II, Kahire 1988, s.154.

Bundan sonra Harput subaşı Hüsameddin Baycar ve oğlu Diyarbakır Subaşı Bahaeddin Bahadır, Sultan Baybars tarafından iltifat görmüşlerdir. Baybars, Emir Hüsameddin Baycar'ı ve oğlunu kumandanlığa tayin etmiş torunları Muineddin ve Muzaffereddin'i de kendi yanına almıştır. Fakat kısa bir süre sonra Sultan Baybars'ın vefatı sebebiyle Anadolu'dan gelen bazı emirlere verilen vaatler yerine getirilmemişse de yine de Baycar ailesi ve Bahadır'ın kayınbiraderleri Nigetay (Şektay) ile Çaverci, el-Melik es-Said tarafından kumandanlığa atanmıştı²².

Memlük topraklarına iltica eden bu Selçuklu beyleri, Memlüklerin Kölemen hiyerarşisinde kumandan olarak bir mevki işgal etmiştir. Çünkü köle-asker hiyerarşisinde Memlükler, Kıpçak topraklarından ve Kafkasya'dan Anadolu vasıtasıyla temin ettikleri köleleri küçük yaşta askerî eğitime tabi tutarak yetiştirmesi yanında, kendilerine iltica eden Harezmlî ve Moğol unsurlarını da aynı potada eriterek askeri statüsünü korumaya çalışmıştır.

H.710/M.1310-1311 yılı olayları arasında Mısır Memlük Devleti'ndeki saltanat mücadelelerinde Bicar adlı bir beyden bahsedilmektedir ki, bu dönemdeki Memlük saltanat mücadelelerinde Moğol ve Harezmlî unsurların faaliyetlerinin bir yansıması olarak görülmelidir. Bu Harezmlî unsurların Memlülklere iltica etmesinde, Baybars'ın oğlu el-Melik es-Said'in anne tarafından Harezmlî olması, yani Celaleddin komutanlarından Harezmlî ünlü Emir Hüsameddin Berke Han'ın torunu olması da önemli bir sebep teşkil etmektedir²³.

Dikkati çeken diğer bir husus ise bu hadiselerden sonra Anadolu'da Baycar adlı sülalenin devam etmesidir. Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* adlı eserinde Amasya'da yaşayan bu sülalenin meşhur olduğunu, Emir Hüsameddin Baycar'ın soyundan gelenlere dendiğini ve daha sonra Hamza Paşazade ve İsmail Paşazade diye iki kola ayrıldığını, bu sülalelerin de 1520 yılına kadar devam ettiğini söylemektedir²⁴.

Baycar ailesinin Diyarbakır-Harput bölgesindeki hakimiyetlerinden günümüze bazı yer adları da kalmıştır. Osmanlı belgelerinde önceleri Bacer Kazası adıyla bir kaza hüviyetinde olan bir yerleşim birimi daha sonra köy ismi olarak Bacervan, Bacirvan, Becir Ömer, Bacuvan, Becivan, Bicar gibi farklı şekillerde yazılan bir merkez köy olarak

²² İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.156-158.

²³ Gül, "Harezmlî Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'daki Roller ve Tesirleri", s.113.

²⁴ Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, Sadeleştiren, Dr. Ali Yılmaz-Dr. Mehmet Akkuş, C. 1, Amasya Belediyesi Kültür Yay., No:1, Ankara 1986, s.260. Amasya'da adı geçen Baycar sülalesi, Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın kardeşi II. İzzettin Keykavus'a yenildikten sonra maiyetiyle birlikte Amasya'ya gitmesiyle ilgili olmalıdır. Zira Hüsameddin Baycar bu mücadelede Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı desteklemişti. Bkz. İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'iyeye fi'l-Umuri'l-Alaiyye*.C.II, s.142.

Diyarbakır'da karşımıza çıkmaktadır ki bu da Baycar ailesinin bu bölgedeki hatırası ile alakalı olmalıdır²⁵.

Sonuç olarak Moğol istilasından sonra Selçuklu Devleti'nin inkıraza uğradığı bir dönemde Anadolu'da Harezmlî unsurların devletin her kademesinde özellikle de askerî ve idarî alanlarda yer alması, Anadolu'nun Türkleşme safhalarına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Zira Harezmsâhlarla birlikte birçok yeni unsurlar da Anadolu'ya gelmiştir. Bilhassa Kıpçak ve Kanglı Türklerinin oluşturduğu önemli göçler ile birlikte birtakım derviş zümrelerinin, alimlerin, varlıklı ve şehirli unsurların küçük gruplar halinde Anadolu'ya gelerek Selçuklular'ın, Eyyubilerin ve Memlukların hizmetine girdikleri bilinmektedir.

Kaynakça

- Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, Sadeleştiren, Dr. Ali Yılmaz-Dr. Mehmet Akkuş, C. 1, Amasya Belediyesi Kültür Yay., No:1, Ankara 1986.
- Akdağ, M., *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C.1, Cem Yayınevi, İstanbul 1974.
- Baykara, T., *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I (Anadolu'nun İdarî Taksimatı)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988.
- _____, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, Ege Üniv. Yay., İzmir 1990.
- Bedreddin el-Aynî, *İkd el- Cumân fi Tarih ehl-Zamân*, Nşr., Dr.M. Muhammed Emin, Kahire 1988.
- Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev., Yıldız Moran, E Yayınları, 3. baskı, İstanbul 1994.
- Ebü'l-Feth Kutbüddin Musa b. Muhammed el-Yunini, *Zeylu Mir'atü'l-Zaman*, C.2, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad 1960.
- Geyikoğlu, Hasan, "Anadolu'da Kalan Harezmliler (Horzumlular)", *Türk Kültürü*, C.35, S.410, Ankara 1997, s.51-60.
- Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, Süryaniceden İngilizce'ye Çev., Ernest A. Wallis, Türkçeye Çev., Ömer Rıza Doğrul, TTK Basımevi, Ankara 1987.
- Gül, M., *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, Yeditepe Yay., İstanbul 2005.
- _____, "Harezmlî Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'daki Roller ve Tesirleri", *Belleten*, C.LXX, S.257, Nisan 2006, s.95-118.
- _____, "Mısır Memluklarının Hudud Kalesi Rumkale ve Anadolu'da Memlük İzleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S.2, Temmuz/Elazığ 2002, s.359-366.

²⁵ Gül, "Harezmlî Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'daki Roller ve Tesirleri", s.118.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2009 19 (1)

- _____, “İlhanlı-Memlûk Rekabetinden Osmanlı-Memlûk Rekabetine: Hicaz Su Yolları Tamiri Meselesinin Tarihi Arka Planı”, *Belleten*, C.LXX, S.259, Aralık 2006, s.845-866.
- İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, Çev., M.Şerefüddin Yalpkaya,, TTK. Yay. İstanbul 1948.
- İbn Bibi El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca’feri er-Rugadi, *El-Evamirü ’l-Ala’iye fi ’l-Umuri ’l-Alaiyye (Selçuk Name)*, Haz., Mürsel Öztürk, C.II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.
- İbn Kesir, *el-Bidaye ve ’n-Nihaye*, C.13, Daru’l-Marefah, Beyrut, Lübnan 1996.
- Kaymaz, N., *Pervane Mu ’inü ’d-Din Süleyman*, AÜDTCF Yay., Ankara 1970.
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsameretü ’l Ahbar*, Çev., Mürsel Öztürk, TTK. Yay., Ankara 2000.
- Küçük, M. A., *Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı ve Protestan Ermeniler(Türkiye Örneği)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara 2005.
- Makrizi, *Kitabu ’s-Suluk li Ma ’rifeti Düveli ’l-Mülük*, Nşr., Muhammed Mustafa Ziyade, 1.Cüz 2. Kısım, Kahire 1936.
- Merçil, E., *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2000.
- Moufazzal İbn Abi’l-Faza’il, *Histoire Des Sultans Mamlouks-Texte Arabe Public et Traduit en Français*, Nşr., E.Bloch, C.II, Patrologia Orientalis, Beldique 1983.
- Uluçay, Ç., *İlk Müslüman Türk Devletleri*, M.E. Basımevi, İstanbul 1965.
- Uzunçarşılı İ. H., *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK Yay., Ankara 1988.
- Reuven A.-P., *Mongols and Mamluks, The Mamluk-İlkhaniid War, 1260-1281*, Cambridge University Pres, 1995.
- Sevim, A., Merçil, E.,*Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK. Yay., Ankara 1995.
- Sümer, F., Anadolu’da Moğollar, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*,S.I, Ankara 1971.
- _____,*Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları II*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.
- Şehabeddin Ahmed b. Abdu’l-Vehhab en-Nüveyri, *Nihayetü ’l-Ereb fi Fununi ’l-Edeb*, H.677-733, C.27, 17.cüz, Tahkik: Dr. Said Aşur, Müracaat, Dr.Muhammed Mustafa Ziyade-Dr.Fuad Abdulmuti Sayyad, Kahire 1990.
- Togan, Z.V., *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, 3.baskı, İstanbul 1981.
- Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., 6. baskı, İstanbul 1998.
- Turan, O., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yay., 3.baskı, İstanbul 1993.
- Turan, O., “Keyhüsrev II”, *İA.*, C.6, MEB. Yay., İstanbul 1988, s.626.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 233-258, ELAZIĞ-2009

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK GENEL NÜFUS SAYIMINDA ÇORUM VİLÂYETİ'NİN NÜFUS ÖZELLİKLERİ*

*The Population Characteristics of Çorum Province in the First
General Census of the Turkish Republic*

Tahir KODAL*

Özet

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genel nüfus sayımı olan 1927 Genel Nüfus Sayımı'nda Çorum Vilâyeti'nin nüfus özellikleri konu edilmiş, ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur. Çalışmanın giriş kısmında ilk genel nüfus sayımından önceki Çorum Vilâyeti'nin nüfusu hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Çalışmanın asıl kısmında ise, 28 Ekim 1927'de yapılmış olan ilk genel nüfus sayımı sonuçlarına dayanılarak, ilk önce, Çorum Vilâyeti'nin genel nüfusu ve cinsiyet itibariyle Çorum Vilâyeti'nin nüfusu hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra sırasıyla; yaş grupları itibariyle, medenî hale göre, okur-yazarlık yönünden, doğum yerleri açısından, ekonomik faaliyet dalları itibariyle, anadile göre, sakatlıklar temel alınarak, Çorum Vilâyeti'nin nüfus yapısı hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Nüfus, Çorum

Abstract

In this study, the subject is the population characteristics of Çorum province in the 1927 Population Census, the first general census of the Turkish Republic, it has been revealed in detail. The population of Çorum province before the first general census has been mentioned briefly in the introduction section of the study. In the main part of the study, based on the results of the first general census, made in 28 October 1927, firstly, the general populous structure of Çorum province and its sexual proportion have been explained. Followingly, a detailed analysis of the population and characteristics of Çorum province has been made based on age groups, marital status, education level, place of birth, economical activities, main language and disabilities of the people.

* Bu çalışma, 23-25 Kasım 2007 tarihleri arasında Hitit Üniversitesi tarafından Çorum'da düzenlenen "Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu"nda sunulan ve basımı yapılmayan bildirinin genişletilmiş halidir.

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlk Öğretim Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, DENİZLİ/ tkodal@pamukkale.edu.tr

Keywords: Republic of Turkey, Population, Çorum

A-Giriş

Genel bir ifade ile nüfus, yeryüzünde sınırları belirli bir alanda belirli bir zamanda bulunan insanların oluşturduğu toplam sayı olarak tanımlanmıştır.¹ Günümüzde bütün dünya ülkelerinin en çok üzerinde durduğu konulardan biri nüfustur. Çünkü nüfus, bir yandan dünyadaki sınırlı doğal kaynakları paylaşan, bu nedenle bütün çevre sorunlarının temel kaynağı olurken öbür taraftan da, ülkeler için önemli bir güç kaynağı ve devamlılıklarını sağlamada gerekli bir unsurdur.

Ülkeler yüzyıllar öncesinde ve hatta yirminci yüzyılın ortalarına kadar, nüfusun sayısal olarak fazlalığını güçlü olmak için gerekli ve yerli faktör olarak görmüşlerdir. Ancak, günümüzde nüfusun sayısal fazlalığından daha çok, nitelikleri veya özellikleri üzerinde durulmaktadır. Nüfus miktarı ve sahip olunan nüfusun özellikleri ile ülkelerin kalkınmaları arasında ilişki kurulmaktadır.² Bu yüzden, çalışmanın hemen ilk kısmında, tarihi süreç içerisinde ve Çorum'un Cumhuriyetin ilk nüfus sayımına kadar olan nüfusu ve özellikleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Daha sonraki kısımda ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin il genel nüfus sayımında Çorum'un sahip olduğu nüfus özellikleri ayrıntılı olarak incelenecektir.

Çorum ve çevresi, günümüzden yaklaşık olarak 7000 yıl öncesine kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Bölge Kalkolitik (Taş), Eski Tunç Çağı'nı yaşadıkdan sonra, Asurluların, Hititlerin, Friglerin, Galatların, Medlerin, Perslerin, Romalıların ve Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldıktan sonra da Doğu Roma yani Bizanslıların yönetimi altında kalmıştır. Anadolu'nun Türkleşmeye başladığı 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nden çok önce Türk boyları yavaş yavaş Anadolu'ya sızmaya ve yerleşmeye başlamışlardır. Bu şekilde başlayan akınlar, Malazgirt Zaferi'nden sonra hızlanmıştır. Sultan Alparslan savaşa katılan emirlerinden Anadolu'da fetihlerde bulunmalarını istemiş, fethedecekleri yerlerin kendilerine “ıktâ”^{*} edileceğini bildirmiş olduğu için, zaferi takip eden günlerde fetihlere girişen beyler Anadolu'nun çeşitli şehirlerini ele geçirmişlerdir.³ Bu süreçte ve

¹ Sunday Üner, *Nüfusbilim Sözlüğü*, Ankara 1972, s.11.

² Servet Karabağ-Salih Şahin, *Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Ankara 2006, s.2.

^{*} Kaynağında halifeler tarafından hukuki durumuna göre değişen vergilerini ödemek şartı ile kimsenin mülkiyetinde bulunmayan toprakların veya maktu bir hazine gelirini temin ettikten sonra bir yere ait sadece vergilerin, yahut da sonradan ve bilhassa Selçuklulardan itibaren, muayyen yerlere ait devlet gelirlerinin, hizmet ve maaşlarına karşılık olarak kumandan, asker ve sivil ricâle, menşûr, tevkî ve daha başka isimler alan vesikalar ile terk ve tahsisi anlamına gelen bir kavramdır. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Osman Turan, “İktâ”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5/2, İstanbul 1993, s.949-959.

³ Abdulkerim Gözaydın, “Danışmendiler”, *Doğuşundan Dünüme Büyük İslam Tarihi-Anadolu Türk*

sonrasında Türkler büyük kitleler halinde Anadolu'ya yerleşmeye başlamışlardır.

Büyük Selçuklu Hükümdarı Melikşah'ın Danişmend Beyi olan Melik Ahmet Gazi, Amasya'yı aldıktan sonra Çorum (Nikonya)'u da almak için Çavlı Beyi görevlendirmiştir. Çavlı Bey, emirlerinden Karatekin ve Serkes Ahmet Gazi ile Çorum'u Bizanslılardan fethetmek için harekete geçmiş, ancak Çorum Tekfuru (yöneticisi) Nastura'ya Kastamonu'dan yardım geldiği için, Çavlı Bey fetih hareketinde başarılı olamamıştır.⁴ Bunun üzerine Melik Ahmet Gazi, Sivas'ı Bizanslılardan aldıktan sonra, beraberinde İltekin Gazi ile birlikte, 30.000 kişilik askerî kuvvetle Çorum'a gelmiştir. Kastamonu'dan Çorum'a yardım için gelen Bizans kuvvetleri bozguna uğratıldığı için, Türk kuvvetleri rahatlıkla şehri kuşatma altına almışlardır. Melik Ahmet Gazi elçisi Yahya'yı Nastura'ya şehri teslim etmesi için göndermiştir. Nastura bu teklifi reddetmiştir. Bir haftalık kuşatmadan sonra Nikonya yani Çorum 1075 yılında Türk egemenliğine girmiştir.⁵ Bu tarihte Selçukluların yönetimine giren Çorum, Beylikler ve Osmanlı Devleti'nin yönetiminde kalmış, Millî Mücadele'de ve Çapanoğlu isyanının bastırılmasında Mustafa Kemal ve arkadaşlarının önderliğindeki “tam bağımsızlık” mücadelesindeki yerini almıştır.

Danişmend Beyi Ahmet Gazi tarafından 1075 yılında Bizanslılardan ele geçirilen Çorum ve çevresine Türkmenler gelmeye başladıklarında, bölgede Hıristiyanlaşmış ve Rumca* konuşan insanlarla karşılaşmışlardır. Bu insanların bir kısmı Çorum'u ele geçirmek için yapılan ilk fetih hareketlerinde bölgeyi bırakarak batıya çekildiklerinden, Türkmenlerin şehrin alınışından sonra şehre ve çevresine yerleşmeye başlamasıyla, bölgeden hemen hemen tamamen çekilmişlerdir. Bu nedenle, Türk nüfus artmış, Çorum ve çevresi Anadolu'nun ilk Türkleşen yerlerinden biri olmuştur. Rumca köy, kasaba dağ adları, yerlerini Türkçe adlara bırakmıştır. Bugün Çorum'da rastlanılan Karakeçili, Kayı, Alayuntlu, Karaevli, Hilallı gibi yer adları bu dönemden itibaren kullanılmaya

Devletleri, Cilt:8, İstanbul 1992, s.122.

⁴ T.C. Çorum Vilâyeti (TCCV), *Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum-1973 İl Yıllığı*, Ankara 1973, s.7.

⁵ Çorum Ticaret ve Sanayi Odası, *Tarihî Ekonomik Sosyal Yönleriyle 100. Yıl'da Çorum*, Ankara 1981, s.10.

* Rumca, Rumların konuştuğu bir dildir. Rum terimi Urum olarak da bilinmektedir. Müslümanların, Anadolu'da, Roma ve Doğu Roma (Bizans) imparatorluklarının yönetimi altında yaşayan, etnik kökenleri ne olursa olsun, bütün Hıristiyanlara vermiş olduğu addır. Onun için, Anadolu'nun ismi Diyâr-ı Rum'dur. Bu nedenle, Rum ve Rumlar ile Yunan ve Yunanlılar kavramları arasında etnik açıdan herhangi bir ilişki söz konusu değildir. Yunanlıların kökeni farklıdır. Ancak, Doğu Roma, Bizans yönetimi altında ve Anadolu'da yaşayan toplum olan Rum tabiri ilerleyen zamanda İyonyalıları denilen eski Helenler için kullanılır olmuştur. Daha geniş bilgi için bkz.: Franz Babinger, “Rum” *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:9, İstanbul 1993, s.766. Ayrıca, Rum adının ortaya çıkışı, geçirmiş olduğu değişim ve Rumların yani Romalıların Türklerin yönetimi altına girmesi hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Zafer Çakmak, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, İstanbul 2007, s.15-17.

başlamıştır.⁶

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında Çorum'un bayındırlaşmasına önem verilmiş, çok sayıda cami ve medrese yapılmış, ekonomik gelişme sağlanmış, buna bağlı olarak da Çorum'un nüfusunda önemli artış yaşanmıştır. Beylikler döneminde Çorum çeşitli çatışmalara sahne olmuş, sonunda Yıldırım Beyazid Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Amasya'nın Şehzade Sancağı olması ve Bağdat Ticaret Yolu'nun Osmancık'tan geçmesi Çorum'a ayrı bir önem kazandırmıştır. XVI. yüzyılda ortaya çıkan sûhte birliklerinin çıkarmış olduğu isyan yerlerden biri de Çorum olmuş, XVII. yüzyılda ise Türkmenler Babailik akımının izlerini taşıyan isyanlara devam etmişlerdir. Çorum'daki ayaklanma ve çatışmalar, Çapanoğlu isyanı örneğinde olduğu gibi, Cumhuriyetin ilanına kadar sürmüştür.⁷

Bu huzursuzluklar, ayaklanmalar ve büyük yıkımlara, ölüm ve göçlere neden olan, 1446, 1509, 1514, 1543, 1559, 1579, 1793, 1800, 1824 depremleri nedeniyle, Çorum XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde düşük nüfusa sahip, dışarı göç veren, dışı kapalı yani göç almayan bir şehir olarak kalmıştır. Çorum'un bu durumu Osmanlı Devleti'nin ilk* nüfus sayımında resmen ortaya konulmuştur. Padişah II. Mahmud (1808-1839)'un geniş çaplı ıslâhat yapma isteği, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra "*Asâkir-i Munsûre-i Muhammedi*" adında yeni bir ordunun kurulmak istenmesi, bu bağlamda yeni vergi kaynaklarının bulunması ve askerlik yapabilecek halkın sayısının bilinmek istenmesi yüzünden 1831 yılında nüfus sayımı yapılmıştır.⁸

Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk modern nüfus sayımında; Sivas Eyaleti'ne bağlı bir sancak olan Çorum'un, merkez kaza dahil, toplam 5 tane kazası mevcuttur. Çorum'un toplam nüfusu 33.735 kişiden oluşmuştur. Bu sayımda, daha çok asker olabilecekleri belirlemek için daha çok Müslüman olanlarının sayımı yapıldığından, Çorum'da ileride karşımıza çıkacak ve çok az miktarda olan gayrimüslim nüfus dikkate alınmamıştır. Bu nedenle, sayım sonrasındaki nüfusun tamamını Müslümanlar oluşturmuştur. Yukarıdaki sonuçlara göre, nüfus bakımından Çorum'un en büyük kazasının İskilip olduğu

⁶ Hüseyin Koçbey-Ertuğrul Şahinci, *Çorum Tarihi*, Ankara 1984?, s.72.

⁷ Hüseyin Koçbey-Ertuğrul Şahinci, *a.g.e.*, s.72-73.

* Osmanlı Devleti'ndeki ilk modern nüfus sayımı konusu tartışmalıdır. Genel anlamda 1831 yılında yapılan nüfus sayımı "*ilk*" modern sayım olarak kabul edilirken, Osmanlı Devleti'nde bütün kazaların nüfusları sayılmamış olmakla birlikte, 1828/1829 yılında hem Avrupa'da, hem de Anadolu'da yapılan sayımın "*ilk*" modern nüfus sayımı şeklinde olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu konu hakkında bkz.: Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul 2003, s.56-57.

⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1997, s.10-11.

anlaşmıştır. En az nüfusa sahip kazası ise Hacıhamzaderbendi'dir* ve toplam nüfusu 559'dur.

1831 Nüfus Sayımında Çorum Sancağı'nın Nüfusu

Kazalar	İslâm	Reâya	Kıptî	Yahudi	Ermeni	Yekûn (Toplam)
Çorum	10.075	-	-	-	-	10.075
İskilip	11.450	-	-	-	-	11.450
Osmancık	4.349	-	-	-	-	4.349
Hacıhamzaderbendi	659	-	-	-	-	659
Saz	661	-	-	-	-	661
Çorum dahilindeki Türkmen ve Kürt	6.581	-	-	-	-	6.581
Toplam	33.735					33.735

Kaynak: Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara 1997, s.210.

Çorum 1841 yılına kadar Sivas Eyaleti'ne bağlı kalmıştır. Bu yılda Sivas'tan ayrılarak, Ankara Vilâyeti'ne bağlanmış, 1863'e kadar sancak merkezi konumunda olmuştur. 1864 yılında “*Teşkil-i Vilâyet Nizamnâmesi*”ne göre, İskilip ve Osmancık'tan yoksun olarak Ankara Vilâyeti'ne bağlı Yozgat sancağına dahil edilmiştir. Çorum'un 19. Yüzyılın sonlarındaki nüfusu ile ilgili bu dönemde yayınlanan “*Vilâyet Salnâmeleri*”⁹nden bilgi elde etmek mümkündür. Bu nedenle, Ankara Vilâyet Salnâmesi'ne göre, Çorum'un 1881/1882 yılındaki nüfusu dikkate alındığında; Çorum kazasında 288 Kıptî, 80 Ermeni, 4 Rum ve 21.521 Müslüman, Sungurlu'da 6 Protestan, 529 Ermeni, 194 Rum ve 13.481 Müslüman olmak üzere toplam 36.103 kişinin ikâmet ettiği görülmüştür.⁹

Çorum'un 1881/82-1893 yılları arasındaki nüfusu hakkındaki bilgilere yine Osmanlı Genel Sayımı'ndan ulaşmak mümkündür. Bu yıllar arasında hâlâ Ankara Vilâyeti'nin Yozgat Sancağı'na “*Sungurlu ile birlikte kaza*” olarak bağlı olan Çorum kazasının toplam nüfusu 49.057'dir. Bu nüfusun; 48.381'i Müslüman, 146'sı Rum, 497'si Ermeni, 33'ü Protestan'dır. Sungurlu kazasındaki nüfusun ise; 63.945'i Müslüman, 690'ı Rum, 2.483'i Ermeni, 129'u Protestan'dır.¹⁰ Bu nedenle, Sungurlu kazasının toplam nüfusu 67.607 kişiden oluşmuştur. Çorum ve Sungurlu kazalarının, Müslüman ve gayrimüslim olmak üzere, toplam nüfusu ise 116.664'tür. Toplam nüfus içerisindeki

* Cumhuriyet döneminde yapılan nüfus sayımlarında ve idarî yapılanmada “*Hacıhamza*” adı kullanılmış, bugün bu isimle anılmaktadır.

* Osmanlı Devleti'nde nüfus hakkında düzenli bilgiler sunan “*Vilâyet Salnâmeleri*” ya da “*İl Yıllıkları*” 1868 yılından itibaren yayınlanmaya başlanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz.: Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar, Osmanlı Anadolusunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*, (Çev.: Bilge Umar), İstanbul 1998, s.173.

⁹ Yurt Ansiklopedisi (YA), “Çorum”, İstanbul 1982, s.2036.

¹⁰ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s.166-167.

Müslümanların sayısı 112.326'dır. Bu nedenle, Müslümanların toplam nüfus içerisindeki oranı %96.2'dir. Geri kalan kısmı da gayrimüslimler oluşturmuştur.

Fransız papaz ve araştırmacı Vital Cuinet, Anadolu'ya yapmış olduğu seyahat ve çalışmadan sonra, Osmanlı Devleti'nin resmî verilerini de kullanarak, kaleme almış olduğu eserinde hem Osmanlı Devleti, hem de Çorum nüfusu hakkında bilgiler vermiştir. Vital Cuinet'e göre; önemli bir ticaret ve taşıma noktasında bulunan Çorum kazasının toplam 163 köyü vardır. Çok büyük bir kısmı Müslümanlardan oluşan Çorum'un şehir nüfusu 13.000 ve toplam nüfusu 36.669 kişiden oluşmuştur.¹¹ Sungurlu'nun nüfusu; 26.652 Müslüman, 1.205 Ermeni, 693 Rum, 121 Protestan, 537 Çingene olmak üzere toplam 29.208 kişi olarak ifade edilmiştir.¹² Bu nedenle, Çorum ve Sungurlu kazalarının toplam nüfusunun 65.877 olduğu anlaşılmıştır.

Çorum, Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa'nın çabası ve Ankara Valisi Abidin Paşa'nın yardımıyla 1894 yılında Ankara'ya bağlı bir "sancak merkezi" olmuştur. Çorum sancağına Osmancık, İskilip ve Sungurlu kazaları da bağlanmıştır. Osmanlı Devleti, 20. yüzyılda birbiri ardına patlak veren, Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadesiyle "...*türlü düşmanlarla... yıllarca süren savaşlar...*"¹³ ile uğraşmak zorunda kalmıştır.

Çorum Sancağı'nın 1907 Yılındaki Nüfusu

Çorum Sancağı	Hane	Gayrimüslim	Müslüman	Genel Toplam
Merkez Kaza	16.997	1.307	79.666	80.973
İskilip	8.576	56	52.306	52.362
Osmancık	6.171	87	29.386	29.473
Sungurlu	7.608	3.353	36.440	39.793
Toplam	39.352	4.803	197.798	202.601

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi (YA), "Çorum", İstanbul 1982, s.2037.

20. Yüzyılın hemen başında, Çorum'un idari yapılanmasındaki değişiklik ve Anadolu'ya Rumeli ve Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçler* nedeniyle, toplam nüfusunda artış yaşanmıştır. Bu nedenlerle, Çorum'un nüfus toplam olarak 202.601'e ulaşmıştır. Bu nüfusun 197.798'ini Müslümanlar oluşturmuştur. Müslümanların toplam nüfus içerisindeki oranları %97.6 olarak gerçekleşmiştir. Bu yüzden, 20. yüzyıla girildiğinde Çorum ve kazalarında Türk-İslâm nüfusun büyük bir üstünlüğünden söz

¹¹ Vital Cuinet, *La Turquie D'asie Geographie Administrative, Statistique Descriptive et Raisonne de Chaque Province de L'Asia-Mineure*, Cilt:I, Paris 1892, s.299.

¹² Vital Cuinet, *a.g.e.*, s.302.

¹³ Atatürkçülük (3. Kitap), *Atatürkçü Düşünce Sistemi*, Ankara 1986, s.64.

* Yaşanan, ayaklanmalar, isyanlar ve savaşlar sonrasında Rumeli'den Anadolu'ya yapılan göçler hakkında geniş bilgi için bkz.: Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara 1999.; Ayrıca, 19.Yüzyılın sonları 20. Yüzyılın hemen başındaki Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçler hakkında bilgi için bkz.: Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon 1996.

etmek mümkündür.

Osmanlı Devleti çok çeşitli devlet ve toplumla hem dış, hem de iç politikada uğraşma, mücadele etmek zorunda kalmıştır. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren, Tesalya'da, Girit'te, Adalar Denizi'ndeki Adalarda, Balkanlar'da ve Kafkasya'da yaşanan ayaklanmalar, isyanlar, savaşlar nedeniyle buralardan, Anadolu'ya göçler yaşanmış, bu göçler Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında giderek hızlanmıştır. Bu süreçteki göçler sonrasında milyonlarca Türk-İslâm nüfus Osmanlı Devleti'ne, Anadolu'ya sığınmak zorunda kalmıştır.¹⁴ Buna karşılık sürekli savaşlar ve cephelerdeki kayıplar sonrasında Türk milleti pek çok kayıp verdiği için özelde Çorum'un nüfusunda büyük bir artış söz konusu değildir.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa kabul edilmediğinden, Almanya'nın başını çektiği İttifak devletlerinin yanında savaşa dahil olmuştur. Ancak, savaş öncesinde Osmanlı Devleti yine savaş sırasında asker ihtiyacını karşılamak ve mevcut potansiyeli tespit edebilmek amacıyla 1914 yılında yeni bir nüfus sayımı gerçekleştirmiştir.

1914 Nüfus Sayımı'nda Çorum Sancağı'nın Nüfusu

Çorum Sancağı	İslâm	Rum	Ermeni	Kıptî	Protestan	Musevi	Yekûn (Toplam)
Merkez Kaza	83.150	555	1.231	-	-	-	84.936
İskilip	55.016	15	43	113	-	-	55.187
Sungurlu	40.501	816	1.863	699	73	-	43.952
Osmancık	31.824	50	68	-	-	-	31.942
Mecitözü	34.134	834	318	-	167	-	35.453
Toplam	244.625	2.270	3.523	812	240	-	251.470

Kaynak: Dâhiliye Nezâreti Sicil-i Nüfus İdare-i Umûmîsi Müdüriyeti 1336 (1920), *Memâlik-i Osmanîye'nin 1330 (1914/15) Senesi Nüfus İstatistikî*, Dersaadet İstanbul, s.10-11.

Osmanlı Devleti'nin 1914 nüfus sayımına* ve yukarıdaki tabloya göre; Çorum'un, merkez kaza dahil, toplam 5 kazası vardır. Çorum'un toplam nüfusu 251.470 olarak tespit edilmiştir. Toplam nüfusun 244.625'ini Müslümanlar meydana getirmiştir. Bu nedenle, Müslümanları toplam nüfus içerisindeki oranı %97.2'dir. Gayrimüslimlerin toplam nüfusu ise 6.845 kişiden ibarettir. Bu yüzden, gayrimüslimlerin nüfus içerisindeki oranın sadece %2.8 olduğu görülmüştür. Ayrıca, Çorum'un merkez kazası 84.936 ikamet edeni ile nüfus bakımından en büyük kaza durumundadır. Osmancık kazası ise 31.942 kişiden oluşan nüfusuyla en küçük kaza durumundadır.

¹⁴ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s.16.

* Osmanlı Devleti'nin 1330 (1914) yılına ait ve Dahiliye Nezâreti Sicil-i Nüfus İdare-i Umûmîsi Müdüriyeti tarafından yayınlanmış olan "*Memâlik-i Osmanîye'nin 1330 (1914/15) Senesi Nüfus İstatistikî*"nin transkripsiyonu için bkz.: Orhan Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, İstanbul 2008, s.173-252.

I. Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Mondros Mütarekesi'nden Cumhuriyet dönemine kadar geçen sürede Türk-İslâm nüfus, 20-40 yaş grubundaki nüfusun %40'ını savaşlar ve cephelerde kaybetmiştir.¹⁵ Bu kayıplar, yukarıda ifade edilen göçler ile takviye edilmiş olmakla birlikte, hem Türkiye'nin, hem de Çorum'un nüfus artışı çok yavaş devam etmiştir. Cumhuriyet dönemine kadar, Millî Mücadele'yi gerçekleştirmiş, savaştan yıpranarak çıkan Çorum ve çevresinde yaşayan Türk-İslâm nüfusu genellikle köylere yerleşmiş, çiftçilik ve hayvancılıkla geçimlerini sağlamıştır. Bunun yanında, merkez ve kazalarda yaşayan Türklerin bir kısmı küçük sanatlarla yani, tabaklık, yerli bez dokumacılığı, marangozluk, demircilik, dikicilik, kalaycılık, araba imalatı, kuyumculuk, mutfaklık (her çeşit dokumacılık), keçecilik, yorgancılık, saraçlık ve ayakkabıcılıkla uğraşmışlardır.¹⁶ Bu döneme kadar, yerleşik nüfus içerisinde bulunan ve az bir orana sahip olan azınlıklar ise, iktisadî, ticarî alandaki yani sarraflık, nalbantlık v.b. etkin işlerle uğraşmışlardır.

B- İlk Genel Nüfus Sayımının Yapılması ve Çorum Vilâyeti'nin Nüfus Özellikleri

Kurtuluş Savaşı'nın Türk milleti tarafından zaferle sonuçlandırılmasının ardından 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla yeni bir Türk devleti'nin kurulmuş olduğu hem İtilaf Devletleri, hem de diğer ülkeler tarafından kabul edilmiş, uluslararası arenada tanınmıştır. Tam bağımsız bir devletin kurulmasının ardından, Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadesiyle hem "...içeride ve dışarıda saygı ile anılan yeni toplum, yeni devlet..."¹⁷ oluşturmak, hem de Türkiye'yi önce çağdaş uygarlık seviyesine, hatta üstüne çıkarmak amacıyla, siyasî, ekonomik, sosyal, kültürel pek çok alanda inkılâplara girişilmiştir.

Bu nedenle, sosyal alanda yapılan inkılâp hareketleri sonrasında, sağlık alanında da pek çok düzenlemeler ve atılımlar gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmeler sonrasında, Türkiye genelinde kolera, sıtma, tifo, dizanteri gibi çocuk ölümlerini artıran hastalıkların tedavisi gerçekleştirilmiştir.¹⁸ Bu durum, Cumhuriyetin ilk yıllarında yavaş da olsa nüfus artışının artmasına etki etmiştir. Ayrıca, eğitim ve öğretim işlerinin geliştirilmesi, halkın bilinçlendirilmesi, bilgilendirilmesi ve bebek ölümlerinin azaltılması gibi nedenler de nüfus artışında etkili olmuştur. Bu ve diğer nedenler yüzünden, Türkiye genelindeki

¹⁵ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s.16.

¹⁶ Osman Yalçın, *Çorum*, İstanbul 1972, s.37.

¹⁷ Atatürkçülük (3. Kitap), *Atatürkçü Düşünce...*, s.64.

¹⁸ Hazma Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul 1982, s.243-244.

nüfus artışına paralel olarak, Çorum'da da nüfus artışında bir hareketlenme söz konusu olmuştur.

TBMM'nin 20 Nisan 1921'de sancakları kaldırmasının ve yerine “*Vilâyet Teşkilâtı*”nın kurulmasının ardından,¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci anayasası 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilmiştir. Bu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 89. maddesi Türkiye'nin yeni idarî taksimatını ortaya koymuştur. Buna göre; yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin idarî taksimatı için şöyle denilmektedir: “*Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadî münâsebet nokta-i nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazâlara, kazâlar nahiyelere münkasemdir (ayrılmıştır), ve nahiyeler de kasaba ve köylerden tereküp eder (oluşur).*”²⁰ Böylece, Türkiye illere, iller ilçelere, ilçeler nahiyelere, nahiyeler de köylere ayrılmıştır. Buna göre idarî taksimatın en küçük birimini köyler oluşturmuştur.

Bu yeni düzenlemeyle birlikte hemen hemen bu günkü idarî yapı ortaya çıkmış, Çorum Vilâyet (il) haline getirilmiştir. Hüseyinabat (Alaca), İskilip, Mecitözü, Osmançık ve Sungurlu Çorum Vilâyeti'nin ilçelerini oluşturmuştur. Çorum Vilâyet haline geldikten sonra, Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanan “*Devlet Salnameleri*”ndeki yerini almıştır. 1926-1927 Devlet Salnamesi'nde Çorum Vilâyeti'nin toplam nüfusu 229.036'dır. Bu nüfusun 55.177'si Çorum merkez kazada, 25.024'ü Hüseyinabat (Alaca)'ta, 51.386'sı İskilip'te, 29.034'ü Mecitözü'nde, 27.189'u Osmançık'ta, 41.226'sı Sungurlu'da yaşamaktadır.²¹

Cumhuriyet ilan edildikten sonra, hemen bir genel nüfus sayımının yapılması öncelikli bir konu olmadığından, çözülmesi gereken çok önemli konular bulunduğu ve her yıl yayınlanmakta olan Devlet Salnameleri'nde vilâyetlerin nüfuslarına yer verildiğinden, nüfus sayımı fazla ihtiyaç hissedilmemiştir. Bu yüzden, Türkiye'de 1927 yılına kadar ayrıntılı genel nüfus sayımı yapılmamıştır. Ancak, Türkiye'nin karşılaştığı önemli sorunlardan biri olarak nüfusun, sayısının, sosyal ve ekonomik niteliklerinin bilinmesi olduğundan, Türkiye'de kısa süre içerisinde bir genel nüfus sayımının yapılması kararlaştırılmıştır.

İktidardaki III. İnönü Hükümeti (4 Mart 1925-1 Kasım 1927), Başbakan İsmet İnönü'nün gerekli desteği vermesiyle, genel nüfus sayımının yapılması için gerekli hazırlıkları yerine getirmiştir. Bu kapsamda 896 sayılı “*İlk Genel Nüfus Sayımı Kanunu*”

¹⁹ Mümtaz Talat Yaman, “Osmanlı İmparatorluğu Mülkî İdaresinde Avrupalılaşıma”, *İdare Dergisi*, Yıl:13, Sayı:142, İstanbul 1940, 1487-1494.

²⁰ J. Deny, “Sancak”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:X, İstanbul 1993, s.189.

²¹ TCCV, *Cumhuriyetin 50. Yılında...*, s.51.

hazırlanmış, 2 Haziran 1926 tarihinde TBMM’de kabul edilmiş ve Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.²² Bu kanunun çıkartılmasının ardından, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk ayrıntılı genel nüfus sayımı 28 Teşrinievvel (Ekim) 1927’de yapılmıştır. Bu sayede Çorum Vilâyeti’nin nüfusu hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşma ve bu bilgilere dayanarak bilimsel değerlendirmeler yapabilme imkânı doğmuştur.

Bir beldenin nüfusu ve istihdam durumu o bölgenin iktisadî gelişmesini değerlendirebilme yönünden büyük bir önem taşır. Bir başka deyişle, nüfus ve iş gücünün oluşum şekli ve artışı, kalkınan bir bölge için faydalanılabilecek bir araçtır.²³ Bu nedenle, Çorum Vilâyeti’nin tarım, ekonomi ve sanayisinin belli bir düzeye gelebilmesinde nüfus ve onun özellikleri çok önemlidir.

1- Genel Nüfus Sayısı ve Cinsiyet İtibariyle Nüfus

1927 Genel Nüfus Sayımı’na göre; Türkiye’nin toplam nüfusu 13.648.270 kişidir. Bu nüfusun sadece %23.5’i şehirlerde, %76.5’i ise köylerde yaşamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk genel nüfus sayımında 247.926 kişi olan Çorum Vilâyeti’nin nüfusu, şehirlerde ve köylerde yaşama biçimi bakımından, Türkiye’nin geneli ile paralellik göstermektedir. Bu nüfusuyla Çorum Vilâyeti ülke nüfusunun yaklaşık %1.8’ini barındırmıştır. Çorum’un ortalama nüfus yoğunluğu 22.0’dır. Çorum’da ilçelerde kilometre kareye düşen nüfus miktarlarının toplamı ise 11.240’tır.

Genel Nüfus Sayısı ve Cinsiyet İtibariyle Nüfus

İlçeler	Erkek	Kadın	Toplam	Km ² 'ye Düşen ve Toplam Nüfus	Nüfus ve Ortalama Nüfus Yoğunluğu	Mevâki (Kayıp)
Merkez	29.152	31.717	60.869	3.055	19.9	174
Hüseyinabat	12.567	14.359	26.926	1.155	23.3	89
İskilip	24.957	28.806	53.763	1.950	27.6	139
Mecitözü	16.968	19.723	36.691	1.390	26.4	139
Osmancık	13.479	15.720	29.199	1.880	15.5	77
Sungurlu	18.978	21.500	40.478	1.810	22.3	114
Toplam	116.101	131.825	247.926	11.240	22.0 (Ort.)	732

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), 1927 Genel Nüfus Sayımı, Fasikül I, Ankara 1929, s.VI.

Cumhuriyetin ilk genel nüfus sayımına dayanılarak yapılan değerlendirmelerden sonra, bu sayım sonucu temel alınarak, daha önceki nüfus sayımlarından elde edilemeyen Çorum Vilâyet nüfusunun başka özellikleri hakkında da bilgilere ulaşmak söz konusudur. Bu nedenle, ilk olarak, Cumhuriyetin ilk genel nüfus sayımına göre, Çorum Vilâyeti’nin

²² T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, 24 Ekim 1965, Ankara 1968, s.V.

²³ Yılmaz Büyükerşen ve diğ., İktisada Giriş-1, Eskişehir 1999, s.27-29.

genel nüfus sayısı ve bu nüfusun cinsiyet itibariyle durumu ortaya konulmuş, bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, Çorum Vilâyeti'nin toplam nüfusu 247.926 kişidir. Çorum'da nüfusun en yoğun olduğu yer İskilip ilçesidir. İskilip'i sırasıyla; Mecitözü, Hüseyinabat (Alaca), Sungurlu ve Çorum merkez ilçe takip etmektedir. Bu ilçeler, nüfus ve yerleşme açısından çekim merkezi durumunda olan ve Çorumluların hayatlarını sürdürmek için daha fazla tercih etmiş oldukları yerlerdir. Nüfus yoğunluğunun en az olduğu yer ise Osmancık'tır. 1927 nüfus sayımı sonucuna göre, dikkati çeken en önemli noktalardan biri de, 732 kişinin kayıp yani o günün ifadesiyle mevâki statüsünde olmasıdır. En fazla kayıp nüfus ise Çorum merkezde olup, toplam 174 kişidir.²⁴ Bu sayıma göre, Çorum Vilâyet'inin tamamındaki nüfusun ortalama yoğunluğu % 22.0'dır. Böyle bir sonuca dayanarak, Çorum'daki nüfus yoğunluğunun Türkiye ortalamasıyla paralel olduğunu söylemek mümkündür.

Cinsiyete göre Çorum Vilâyeti'ndeki nüfus değerlendirildiğinde, 247.926 kişinin 116.101'i erkek, 131.825'i kadındır.²⁵ Yani, kadınların erkeklerden daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni olarak Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı sırasında yaşanan 20-40 yaş grubu arasında yaşanan erkek nüfustaki kayıp gösterilebilir. İlk genel nüfus sayımı sonuçlarına bakıldığında, hemen dikkati çeken özelliklerden birinin bu olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, Çorum Vilâyet nüfusunun cinsiyet açısından, Cumhuriyetten önceki cinsî yapıyla paralellik oluşturduğu ve daha önceki cinsî yapının, nüfusun artmasına karşın, korunduğunu söylemek mümkündür.

2- Yaş Grupları İtibariyle Nüfus

1927 Nüfus Sayımı'nda ilk defa ayrıntılı bilgiler verilmiş olduğundan, daha önceki sayımlarda yer almayan ve ulaşılmaması mümkün olmayan bazı nüfus özelliklerine ilişkin bilgilere kolaylıkla ulaşmak mümkündür. Bu sayım sonuçlarından elde edilebilen nüfus özelliklerinden biri de Çorum nüfusunun yaş grupları itibariyle yapısıdır. Bu nedenle, Çorum Vilâyeti'nin yaş grupları itibariyle nüfus durumu ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur.

Bu sonuçlardan, Çorum Vilâyeti'nin iktisadî, kültürel, sosyal ve ticarî durumu etkileyecek, gelişmesini sağlayacak bir nüfus alt yapısının var olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü, her sosyal faaliyet alanında ihtiyaç duyulan temel faktör, o alanda

²⁴ T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), *1927 Genel Nüfus Sayımı*, Fasikül I, Ankara 1929, s.VI.

²⁵ TCBİUM, *a.g.e.*, s.VI.

yetişmiş insan potansiyelidir. İleride de görüleceği gibi, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, okuma ve yazma istenilen ölçüde olmamasına karşın, kas gücüyle çalışabilecek insan sayısı istenilen seviyededir. Bunun en önemli göstergesi, tabloda da görüldüğü gibi, çalışabilecek ve belli bir olgunluğa ulaşmış insan sayısı bir hayli fazladır. Yaş grupları içerisinde en fazla kitleyi bulunduran 20-45 grubudur. Bu grupta toplam 87.471 kişi bulunmaktadır.²⁶

Yaş Grupları İtibariyle Nüfus

Cinsiyet	0-1	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71+	Yaşı Bilimleyen
E	7.112	11.785	13.911	13.541	19.349	34.303	10.393	4.158	1.479	70
K	4.921	9.539	13.661	10.823	18.717	53.168	14.547	4.212	2.139	98
T	12.033	21.324	27.572	24.364	38.066	87.471	24.940	8.370	3.618	168

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), 1927 Genel Nüfus Sayımı, Fasikül I, Ankara 1929, s. XXIII.

Bunun yanı sıra, 1927 Genel Nüfus Sayımı'na göre, yaş grupları dikkate alındığında, çoğunluğun genç nüfus olduğunu söylemek mümkündür. Yani, Çorum Vilâyeti Cumhuriyetin ilk yıllarında çok genç bir nüfusa sahiptir. Atatürk'ün güvendiği ve Cumhuriyeti emanet ettiği genç nüfus, bu yıllarda Çorum Vilâyeti'nde de etkin konumdadır. Bu da iktisadî, kültürel ve siyasî alanlarda nüfusun ihtiyaçlarını ortaya çıkarmış, bu alanlarda çalışma ve çeşitli hizmetleri gerekli kılmıştır. Özellikle eğitim, sağlık, ekonomik alanlarda, yeni yatırımlara ve yeni alt yapı hizmetlerine ihtiyaç duyulmuş, Cumhuriyet Hükümetleri'nin genç nüfusun ihtiyaçlarını dikkate almasına neden olmuştur.

3- Medenî Hâle Göre Nüfus

Toplumların tüm kesitlerinde olduğu gibi, Çorum'daki toplum yapısının ve geleceğinin belirlenmesinde nüfusun medeni halinin bilinmesinde büyük yararlar vardır. Bu nedenle, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki nüfusun medeni hâlini 1926 vilâyet sayımından kısmen öğrenmek mümkün olsa bile, tam anlamıyla bilimsel bilgilere ve değerlendirmelere ilk defa bu sayım sonuçlarından ulaşılabilmektedir. Bu sayımda, Cumhuriyetin ileriki yıllarında yapılan nüfus sayımlarından farklı olarak, evlilik çağında bulunan yani 15 yaş ve üzerinde bulunan insanların medenî durumu göz önünde bulundurulmamış, Çorum Vilâyeti'nin bütün nüfusu dikkate alınmıştır.

²⁶ TCBİUM, a.g.e., s.XXIII.

Medenî Hâle Göre Nüfus

Çorum Vilâyeti	Cinsiyet	Bekâr	Evli	Dul	Boş	Bilinmeyen
	Erkek	63.754	50.760	1.370	185	32
Kadın	54.497	58.330	18.051	919	28	
Toplam	118.251	109.090	19.421	1.104	60	

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), 1927 Genel Nüfus Sayımı, Fasikül I, Ankara 1929, s. XXIII.

1927 Genel Nüfus Sayımı'na dayanılarak hazırlanan tabloda görüldüğü gibi, Çorum Vilâyeti'nin medenî hale göre nüfusu karışık bir yapı sergilemektedir. Bu yapı içerisinde sayıca en fazla olanlar bekârlardır. Bu durum, Çorum'un genç bir nüfusa sahip olduğunu bir kez daha göstermektedir. Toplam 118.251 bekâr içerisinde erkeklerin daha fazla bir sayıya sahip olduğunu ve 63.754 erkeğin bekâr olduğu görülmektedir. Bu tabloda dikkati çeken konulardan biri de Çorum Vilâyeti'nin genel nüfusu içerisindeki dul ve boş kalan kişilerin sayısının 20.525 olmasıdır.²⁷ Bunun sebebi olarak da, başta 20. yüzyıldaki farklı güçlerle uzun süren savaşlar yani Trablusgarp, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarındaki savaşlar, kayıplar ve çeşitli ölümler gösterilebilir.

Anlaşmazlık, geçimsizlik nedeniyle boşanmaları ikinci sırada saymakta fayda vardır. Çünkü, Cumhuriyetin bu ilk yılları, Çorum ve çevresindeki sosyal yapının, Türk kültür ve aile yapısının geleneksel bir çizgide korunduğu yıllar olmuştur. Bu nedenle, bu süreçteki boşanma ve dul kalmaların günümüzdeki sosyolojik, ekonomik değişme ve gelişmelerin aile hayatına farklı yansımalarıyla yaşanan ayrılma ve dul kalma olayları kapsamında düşünülmemesi gerektiğini ifade etmek mümkündür.

Dikkati çeken konulardan bir diğeri de evli erkekler ile kadınların sayısının farklı olmasıdır. Bunun en önemli nedeni olarak, erkeklerin birden fazla kadınla evli olması gösterilebilir. Bu yüzden, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra, 1927 yılına gelindiğinde yaklaşık 8.000 erkeğin çok eşli bir yaşam sürdürdüğü, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geleneksel toplum yapısının devam ettiği söylenebilir. Ancak, bu durum ileriki yıllarda önemli ölçüde değişime uğrayacaktır.

4- Okur-Yazarlık Yönünden Nüfus

Bir ülkenin, bölgenin, şehrin, beldenin gelişip kalkınması o yerlerin sahip olduğu yetişmiş, iyi eğitim almış, öğretim sürecinden geçmiş, bilinçli ve girişimci insan gücü ile doğru orantılıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki Çorum Vilâyeti'nin okuma-yazma bakımından nüfus durumu hakkındaki ilk bilgilere de 1927 Genel Nüfus Sayımı

²⁷ TCBİUM, *a.g.e.*, s.XXIII.

sonuçlarından ulaşılabilmektedir. Bu nedenle, Çorum Vilâyeti'nin okur-yazarlık yönünden nüfus durumu ortaya konulurken, Cumhuriyet döneminde yapılacak olan ilerideki nüfus sayımlarından farklı olarak, altı yaş ve üzerindeki nüfus dikkate alınmamış, nüfusun ilk genel nüfus sayımı sonuçları temel alınarak, açıklığa kavuşturulmuştur.

Okur-Yazarlık Yönünden Nüfus

Çorum Vilâyeti	Cinsiyet	Okuma-Yazma Bilen	Okuma-Yazma Bilmeyen
	Erkek	8.518	107.583
Kadın	1.200	130.625	
Toplam	9.718	238.208	

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), 1927 Genel Nüfus Sayımı, Fasikül I, Ankara 1929, s. XXXVII.

Cumhuriyetin ilk genel nüfus sayımına göre; Türkiye'nin genelinde 1.111.496 kişi okuma-yazma bilirken, toplam nüfus içerisindeki okuma-yazma oranı sadece %8'dir. Buna karşılık 13.629.488 kişi olan genel nüfus içerisinde 12.517.992 kişi ise okuma-yazma bilmemektedir.²⁸ Bu da Türkiye'nin genelinde eğitim ve öğretim işlerinin ve okur-yazar oranının çok düşük olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin genelinde okuma-yazma oranındaki düşüklüğe paralel olarak, Çorum Vilâyeti'ndeki okuma-yazma oranının da düşük olduğu görülmektedir. Çorum Vilâyeti'ndeki toplam nüfus içerisindeki okuma-yazma bilenlerin oranı, ancak %5.1'dir. Yani, Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Bu nedenle, Çorum Vilâyeti'nde eğitim-öğretim faaliyetlerine ağırlık verilmiştir. Özellikle de, Çorum'daki eğitim-öğretim kurumları 1924 yılından, yani Tevhid-i Tedrisât Kanunu'nun çıkartılmasından sonra yeniden yapılandırılmış, bazıları ilk olarak kurulmuştur. Bu kanunla birlikte, Osmanlı Devleti zamanında Çorum'da hizmet vermekte olan Osmanî, Mecidî, Terakkî, Hürriyet, Revze-i nıfsa, Numune-i Nezahat okullarının isimleri değiştirilerek, İnkılâp, Albayarak, Cumhuriyet, Gazipaşa ve Tanyeri ilkokulları adı altında toplanarak,²⁹ yeni bir anlayış ve karma olarak eğitim-öğretim faaliyetlerine başlaması sağlanmıştır.

Bu eğitim-öğretim kurumlarının, Çorum Vilâyeti'nde halkın okuma-yazma düzeyinin yükselmesine sebep olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü, Cumhuriyetin ilan edildiği yılda Çorum'da toplam 77 okulda 630 kız, 3030 erkeğe olmak üzere toplam 3.660 kişi okumaktaydı. İlk genel nüfus sayımında Çorum'da 9.718 kişinin okuma yazma bildiği düşünülürse,³⁰ Cumhuriyet sonrasında girilen eğitim-öğretim faaliyetlerinin

²⁸ TCBİUM, 1935 Genel Nüfus Sayımı, Ankara 1937, s.382.

²⁹ T.C. Çorum Vilâyeti (TCÇV), Çorum'da Cumhuriyetin On Beş Yılı, İstanbul 1938, s.42.

³⁰ İhsan Sabuncuoğlu, Çorum Maarif Hayatı Hakkında Bazı Notlar, Çorum 1945, s.11.; T.C. Çorum Vilâyeti

aslında ne kadar önemli olduğu anlaşılacaktır. Buna ilaveten, 1929 yılından itibaren Millet Dershaneleri'nden 9.710 kişinin okuma-yazma belgesini almış olması Çorum'da okur-yazarlık oranının hızla yükselmekte olduğunu söylemek mümkündür.³¹

İlk genel nüfus sayımı sonrasında Çorum merkez kazasında 2.689 erkek ve 544 kadın okuma-yazma bilirken, buna karşın 7.024 erkek ve 9.402 kadın okuma-yazma bilmemektedir.³² Bu durum yani kadınların erkeklerden daha az okur-yazar olması Çorum'un diğer ilçe ve köylerine doğru gidildikçe daha kötü bir tablo ortaya çıkarmakta, okuma-yazma bilen kadınların sayısı giderek düşmektedir. Örneğin, İskilip ilçesinin köylerinde 502 erkek okuma-yazma bilirken, okuma-yazma bilen kadın sayısı sadece 5'tir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında geri kalmışlık, eğitim-öğretim kurumlarının azlığı, geleneksel Türk toplum yapısı ve din adına kadınların eğitim-öğretim imkânlarından uzak tutulması gibi nedenler etkili olmuştur. Bu nedenle, Cumhuriyetin ilk yıllarında Çorum toplam nüfusu içerisindeki kadınların, okuma-yazma ve kültürel konularda, erkeklerden daha geride kalmış olduklarını söylemek mümkündür.

5- Doğum Yerleri İtibariyle Nüfus

Çorum Vilâyeti'nin "*Doğum Yerleri İtibariyle*" nüfus yapısı ve niteliğinden bahsederken, hem Çorum'un idarî birimlerinde (vilâyet, ilçe, nahiye ve köylerde) ve Türkiye'de dünyaya gelen, hem de Türkiye dışında doğup da Çorum Vilâyeti'nde yaşayan insanlar kastedilmiştir. Bu nedenle, Türkiye ve yurt dışında doğan, Çorum Vilâyeti'nde yaşayan insanlar göz önünde bulundurulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genel nüfus sayımına göre, Çorum Vilayeti'ndeki nüfusun büyük bölümünü hem Çorum'un idarî birimlerinde, hem de Türkiye'nin başka şehirlerinde doğan ve burada yaşayanlar oluşturmuştur. Bu insanların toplam sayısı 246.703'tür.³³ Bu nedenle, Çorum nüfusunun %99,5'inin Türkiye sınırları dahilinde doğanlardan meydana geldiği tespit edilmiştir.

Yurt dışında doğan ve Çorum Vilâyeti'nde yaşayan nüfusun çoğunluğunu, 871 kişiyle Rusya'da doğan Türk-İslâm nüfusu oluşturmaktadır.³⁴ Bunların büyük bir kısmını Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne sığınan, başta Çerkezler olmak üzere, Kafkasya'dan Çorum'a getirilip yerleştirilen insanlar oluşturmaktadır. Ayrıca, Osmanlı

(TCÇV), *Çorum'da Cumhuriyetin...*, s.42.

³¹ T.C. Çorum Vilâyeti (TCÇV), *Çorum'da Cumhuriyetin...*, s.43.

³² TCBIUM, *1927 Genel Nüfus Sayımı*, s.10.

³³ TCBIUM, *a.g.e.*, s.XCIII.

³⁴ TCBIUM, *a.g.e.*, s.XCIII.

Devleti 19. ve 20. yüzyılda Balkanlarda da büyük sıkıntılar yaşamıştır. Sırbistan-Karadağ ayaklanmaları v.b. olaylar, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması, Balkan Savaşları nedeniyle buralardaki Türk-İslam nüfus katliamlardan kurtulmak için Osmanlı Devleti'ne sığınmış, Osmanlı Devleti de onları ülkenin çeşitli yerlerine yerleştirmek durumunda kalmıştır. Bu yerlerden biri de Çorum olmuştur.

Doğum Yerleri İtibariyle Nüfus

Ülkeler	Erkek	Kadın	Toplam
Türkiye	115.482	131.221	246.703
Afganistan	1	-	1
Irak	6	-	6
İran	8	7	15
Suriye	1	-	1
Almanya	1	1	2
Avusturya	3	-	3
Bulgaristan	16	17	33
Fransa	1	-	1
Yunanistan	3	7	10
Macaristan	-	4	4
Romanya	10	5	15
Rusya	458	413	871
Sırbistan	88	143	231
Bilinmeyen	19	11	30
Toplam	116.097	131.829	247.926

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), 1927 Genel Nüfus Sayımı, Fasikül I, Ankara 1929, s. XCIII.

Bu nedenle, Türkiye dışında doğan, Çorum Vilâyeti'nde yaşayan yabancı uyruklu insanların çoğunluğunu Kafkasya'dan yani Rusya'dan ve Balkan ülkelerinden göç edenlerin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Çünkü, Sırbistan doğumlular ikinci sırada yer almaktadır. Sırların katliamından kurtulmak isteyen 231 kişi doğduğu yerleri terke ederek, Çorum Vilâyeti'ne gelmiştir.³⁵ Sırbistan doğumlulardan sonra, Bulgaristan'da doğanlar ise 33 kişi olup üçüncü sırada yer almaktadır. Bu tabloda dikkati çeken noktalardan biri de, Afganistan, Suriye ve Irak gibi Orta Doğu ülkelerinde ve Fransa'da doğmuş birer erkek olmasına karşın, bu ülkelerde doğan hiçbir kadının yer almamış olmasıdır.

6- İktisadî (Ekonomik) Faaliyet Daları İtibariyle Nüfus

Herhangi bir bölgenin ya da bir yerleşim yerinin iktisadî (ekonomik), sosyal, kültürel ve ticarî faaliyetlerini ve hizmet sektörlerindeki durumlarını, nüfusun bu niteliklerinden yararlanarak açıklamak mümkündür. Bu alanlarda bilgi sahibi olmayı sağlayan nüfus özelliklerine yine Cumhuriyetin ilk genel nüfus sayımı sonuçlarından

³⁵ TCBİUM, a.g.e., s.XCIII.

ulaşmak söz konusudur. Bu imkân dahilinde, Çorum Vilâyeti'nin o günün ifadesiyle “*iktisadî faaliyet dalları*” bakımından nüfus durumu ya da özelliği ortaya konulmuştur.

Ekonomik Faaliyet Dalları İtibariyle Nüfus

Cinsiyet	Ziraat	Sanayi	Ticaret	Serbest	Memur	Hâkimler	Ordu	P. T. T.	Başka	Mesleksiz
E	51.980	3.082	2.197	518	725	45	1.145	48	576	55.785
K	13.600	131	50	22	18	-	-	-	141	117.863
T	65.580	3.213	2.247	540	743	45	1.145	48	717	173.648

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), 1927 Genel Nüfus Sayımı, Fasikül I, Ankara 1929, s. XXXVII.

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere, 1927 ilk genel nüfus sayımına göre Çorum Vilâyeti'nde mesleksiz, öğrenci ve çalışamaz durumda olanların sayısı en fazladır. Nüfusun neredeyse üçte ikisi yani 173.648 kişi ekonomik olarak hiç bir değere sahip değildir.³⁶ Yani, ister hizmet, ister üretim sektöründe olsun belli bir mesleği icra etmemiş, üretim faaliyetlerinde görev almamış ve tüketici durumda olmuştur. Bu yüzden, ev hanımlarının durumu hariç tutulsa bile, tüketici nüfusun çok yüksek olduğu ifade edilebilir. Bunun da Çorum Vilâyeti'nin gelişmesi ve kalkınmasını olumsuz yönde etkilediğini söylemek mümkündür.

Bu tabloda dikkati çeken diğer bir konu da, nüfusun en fazla çalıştığı meslek kolunun tarım ya da ziraat alanı olmasıdır. Bu sektörde toplam 65.580 kişi istihdam olmuş, hayatını tarım-ziraat iş kolunda çalışarak sürdürmüştür.³⁷ Bu da Cumhuriyetin ilk yıllarında, Çorum Vilâyeti'nde nüfusun, tarım ve hayvancılıkla meşgul olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Çorum'da el dokumacılığı küçük sanatlar, gibi tarihi süreç içerisinde her zaman var olmuştur. Bu nedenle, Çorum ve çevresindeki “*sanayi ve küçük sanatlarla uğraşma geleneği*” az çok bu dönemde de devam etmiştir. Yine aynı şekilde nüfusun %76.5'inin köylerde yaşıyor olması, Türkiye'nin şehirleşmeyi ve sanayileşmeyi gerçekleştirmiş bir ülke olmaması da insanların tarım ve hayvancılıkla uğraşmalarını gerekli kılmıştır.

Ekonomik gelişmişliği ve kalkınmayı çeşitli meslek gruplarındaki çalışan insanlar belirler. Çünkü, üretimi gerçekleştiren onlardır. 1927 ilk genel nüfus sayımına göre ekonomik faaliyet dallarında çalışanların ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Çorum ve çevresindeki üretimi gerçekleştirenlerin yani tarım, sanayi, ticaret ve serbest meslekle

³⁶ TCBİUM, *a.g.e.*, s.XXXVII.

³⁷ TCBİUM, *a.g.e.*, s.XXXVII.

uğraşanların sayısı 71.580 kişidir ve yaklaşık olarak nüfusun üçte biri kadardır.³⁸ Buna karşılık tüketici durumunda olan nüfus ise, yukarıda da ifade edildiği gibi, 173.648 kişiden oluşmuştur.

Bu sayım sonuçlarına göre, Çorum Vilâyeti'nde hizmet sektöründe çalışanların toplam sayısı 1981'dir. Bu sektörde çalışan kadın sayısı yine erkeklerin çok gerisindedir ve toplam 159 çalışan kadın mevcuttur. Bu sektörde en fazla çalışan orduda görev yapmakta ve bunların sayıları 1.145'tir.³⁹ Bu grupta dikkati çeken konulardan biri de bu yıllarda Çorum'da hiçbir bayan hâkimin, ordu mensubunun ve PTT çalışanının olmaması ve görev yapmamasıdır. Bu da Cumhuriyetin ilk yıllarında, bir anlamda toplumda "*kadın okutulmaz ve çalışmaz geleneksel anlayışının*" pek kırılmadığını göstermektedir. Ancak, bu anlayış daha sonraki yıllarda kadın erkek eşitliği bağlamında kadınlara tanınan haklar çerçevesinde ortadan kaldırılacak, kadınlar da yavaş yavaş çalışma hayatına girmeye başlayacaktır.

7- Ana Dile Göre Nüfus

Cumhuriyetin ilk genel nüfus sayımı sonuçlarından elde edilebilen Türkiye nüfusunun özelliklerinden biride ana dile göre nüfus miktarlarıdır. Bu nedenle, Çorum Vilâyet'inde ikamet eden nüfusunun bu konudaki yapısını da sayım sonuçlardan öğrenmek mümkündür. Bu imkân dahilinde, Çorum'un ana dile göre nüfus yapısı, 1927 Genel Nüfus Sayım sonuçlarına dayanılarak açıklığa kavuşturulmuştur.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, Türkçe, Çorum Vilâyeti'nde 1927 yılında en fazla konuşulan ve geçerliliği olan ana dildir. Ana dili Türkçe olan insanların toplam sayısının 230.077 olduğu tespit edilmiştir. Bu yüzden ana dili Türkçe olanların toplam nüfus içerisindeki oranı %92.8 olarak hesaplanmıştır. Nüfusun yaklaşık %93'ünün Türkçe konuşuyor olması, bölgede hiçbir yoruma sebep olmadan, Türklerin hâkim millet konumunda olduğunu göstermektedir. Türkçe'nin dışında Çorum'da kullanılan dillerin genel toplam içerisindeki oranın düşük olduğu yani yaklaşık %7 olduğu görülmektedir.

Yine, dikkati çeken önemli noktalardan biri de, Cumhuriyetin ilk yıllarında Çorum Vilâyeti'nde Türkçe'den sonra en fazla konuşulan "*mahalli dil*" Kürtçe'dir. Kürtler, Orta Asya'dan Mısır'a, Anadolu'ya kadar uzanan coğrafyada, Türklerin gittiği ve devlet kurmuş olduğu hemen hemen her yerde, onlarla birlikte yaşadıklarından, Türklerin imha plânı olan Sevr Antlaşması'na ve emperyalizme karşı koydukları, yeni Türk Devleti'nin

³⁸ TCBİUM, a.g.e., s.XXXVII.

³⁹ TCBİUM, a.g.e., s.XXXVII.

kuruluşunda bulduklarından ve Lozan Barış Antlaşması'nda Müslüman olmaları nedeniyle “azınlık”^{*} sayılmadıklarından, Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadesiyle “*Türk milleti*”^{*} içerisindeki yerlerini aldıklarından, Anayasa ve kanunlar önünde eşit sayılmışlardır. Bu sebeple, Türkiye'nin her yerinde özgürce yaşamamış ve kendi anadillerini rahatça konuşmuşlardır. Bu nedenle, Çorum Vilâyeti de bu yerlerden biri olmuştur. Ayrıca, Türkçe'den sonra en fazla konuşulan ana dillerden birinin Çerkezce olması, yukarıda bahsedilen, Rusya'dan veya Kafkasya'dan Çorum'a Çerkez göçünün^{*} gerçekleşmiş olduğunun bir başka göstergesidir.

Ana Dile Göre Nüfus

Diller	Erkek	Kadın	Toplam
Türkçe	107.687	122.390	230.077
Rumca	-	-	-
Ermenice	1	-	1
Fransızca	-	-	-
İtalyanca	-	-	-
İngilizce	-	-	-
Arapça	-	-	-
Acemce	-	-	-
Yahudice	1	-	1
Çerkezce	2.674	2.623	5.297
Kürtçe	5.624	6.687	12.311
Tatarca	52	70	122
Arnavutça	4	7	11
Bulgarca	-	-	-
Başka	11	3	14

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), *1927 Genel Nüfus Sayımı*, Fasikül I, Ankara 1929, s. LXV.

Bu tabloda dikkati çeken bir başka nokta ise, Cumhuriyetin ilk yıllarında Çorum'da azınlıklara ait nüfusun yok denecek kadar azalmış olmasıdır. Çorum merkez ve

^{*} Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlıkları 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile belirlenmiştir. Bu antlaşmanın “*III. Kesiminde, Azınlıkların Korunması*” bahsinde; “*Müslüman olmayan azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk Hükümetince, ulusal savunma amacıyla yada kamu düzeninin korunması için, ülkenin tümü yada bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır.*” denilerek, Müslüman olmayanların azınlık statüsünde olacağı açıkça belirtilmiştir. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*, Ankara 1989, s.95-98.

^{*} Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletini, “*Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye Halkına Türk milleti denir*” diyerek, bir anlamda, “*milliyetperverlik*” göstererek elini taşın altına koyan, hem içerideki mevcut düzene yani Osmanlı padişahına, hükümetlerine, hem de emperyalizme karşı duran ve bağımsız bir Türk devletinin kurulması için çalışan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda görev alan insanların, “*adamların*” birlikteliği olarak tanımlamıştır. Daha geniş bilgi için bkz.: A. Âfet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara 2000, s.28.

^{*} Başta Çerkezler olmak üzere Kafkasyalıların Anadolu'ya göçü hakkında bkz.: Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s.108-113.

ilçelerinde sadece 1 Ermeni ve Yahudi'nin yaşıyor, kendi ana dillerini konuşuyor olması bunun en önemli göstergesidir. Toplam 122 kişinin Tatarca* konuşuyor olması,⁴⁰ Türkiye dışından yine Rusya'dan, özellikle Kırım'dan bu insanların çeşitli nedenlerle Türk devletine sığınmış olmasının bir delilidir. Ayrıca, 11 kişi Arnavutça konuşmakta ve bunların da Rumeli'den göç ederek Çorum ve ilçelerine geldiklerini söylemek mümkündür.

8- Sakatlıklara Göre Nüfus

Ekonomik kalkınma, üretim ve hizmetler alanlarında etkili olan diğer nüfus özelliklerinden biri de, bir yerin nüfusu içerisindeki sakatlık ve sağlamlık durumudur. Daha önceki nüfus sayımlarında sağlıklı bir şekilde ortaya konulamayan nüfusun bu özelliği Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genel nüfus sayımında ayrıntılı bir şekilde göz önüne serilmiştir. Bu yüzden, 1927 yılındaki ilk genel nüfus sayımı verileri temel alınarak Çorum Vilâyeti'ndeki nüfusun sakatlık durumu da ortaya konulmuştur.

Sakatlıklara Göre Nüfus

Cinsiyet	Sakatlığı Olmayanlar	Kör	Sağır ve Dilsiz	Topal	Çolak	Kambur	Başka Sakatlığı Olanlar
Erkek	113.608	333	226	838	381	51	664
Kadın	130.055	308	96	553	77	16	328
Toplam	244.055	641	322	1.391	458	67	992

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), 1927 Genel Nüfus Sayımı, Fasikül I, Ankara 1929, s.LI.

Yukarıda yer alan ve 1927 nüfus sayım sonuçlarına göre hazırlanan tablodaki bilgiler ışığında, Çorum Vilâyeti'ndeki nüfusun, fizikî yönden sağlam bireylere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nüfusun sadece toplam 3.871'inin her hangi bir sakatlığı söz konusudur. Bu homojen yapı içerisinde nüfusun en fazla etkilendiği sakatlık ise topallıktır.⁴¹ 1.391 kişi olan sakatların büyük bir kısmının I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki düzenli ordu savaşları ve Kuvây-ı Milliye dönemindeki yaralanmalardan kaynaklanmış olduğu ifade edilebilir. Çünkü, bu sakatlığa sahip olanların daha çok erkek olduğu, askere gidip-gelmeleri ve yapılan savaşlar düşünülürse,

* Tatarca, Türkçe'nin Kıpçak grubuna bağlı bir dildir. Bazı Türkologlar tarafından coğrafi olarak Kuzeybatı dillerinden biri olarak tanımlanan tatarca, daha fazla gruplara ayrılmış olsa da başlıcaları Kazan ve Kırım Tatarca'sıdır. Bu dil, daha çok Rusya Federasyonu içindeki Tataristan'da yaşayan Tatarlar tarafından konuşulur. Daha geniş bilgi için bkz.: Nurettin Demir-Emine Yılmaz, *Türk Dili El Kitabı*, Ankara 2003.

⁴⁰ TCBİUM, a.g.e., s.LXV.

⁴¹ TCBİUM, a.g.e., s.LI.

yukarıda dile getirilen nedenin asıl sebeplerden biri olduğunun altı çizilebilir. Ancak, bu tür sebep ve sakatlıklara rağmen, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki nüfusun çalışabilirliği ve sağlamlığı, insan gücüne ihtiyaç duyulan bir dönemde, Çorum'un gelişmesi ve kalkınması için büyük yararlar sağlamıştır.

Tabloda dikkati çeken noktalardan biri de erkeklerin kadınlara göre daha fazla sakatlığa sahip olmasıdır. Erkeklerin 113.608'i her hangi bir sakatlık sahibi değilken, kadınların 130.447'sinde sakatlık söz konusu değildir.⁴² Bu nedenle, erkeklerin askere alındıkları ve savaşlarda buldukları hesaba katıldığında, kadınların erkelere göre daha sağlıklı oldukları söylenebilir. Ayrıca, toplam nüfus içerisinde en az görülen sakatlık kamburluktur. Yine aynı şekilde, erkekler kadınlardan daha fazla kamburdur. Bütün bu rahatsızlıkların dışında yer alan ve sakatlıkları bilinmeyen insanların sayısı ise 992'dir.

9- Dinlere-Mezheplere Göre Nüfus

Anadolu çok çeşitli medeniyetlere ve inanç sistemlerine sahip olmuştur. Bu değişik din ve dinin farklı yorumundan kaynaklanan mezhepler Türklerin Anadolu'ya egemen olmasından sonra barış ve hoşgörü ortamında yan yana yaşamıştır. Türkler kendi yönetimleri altındaki farklı din ve mezhebe mensup insanların barış içinde yaşamasını sağlamış, bu insanlar asimilasyona tabi tutulmamış, Türk hoşgörüsü ve İslam Hukuku'nun kendilerine tanıdığı "zimme"* statüsünde ve "millet sistemi"* içerisinde Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar hayatlarını devam ettirmişlerdir.

Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlıkları belirlenirken Osmanlı Devleti'ndeki anlayış benimsenmiş, bu yüzden yeni Türk Devleti'nin azınlıkları da gayrimüslimler yani Müslüman olmayanlar olarak belirlenmiştir. Müslümanlar bir bütün olarak algılanmış, yukarıda ifade edildiği gibi, azınlık kabul edilmemiştir. Bu nedenle, Cumhuriyetin ilk genel nüfus sayımında bu anlayış dikkate alınmış, sonuçlar buna göre hazırlanmış ve yayınlanmıştır. Bu yüzden, Cumhuriyet'in ilk genel nüfus

⁴² TCBIUM, *a.g.e.*, s.LI.

* İslâm hukuku terimi olarak Zimme; İslâm hâkimiyetini tanımak şartı ile Müslüman toplumun diğer semavî din mensuplarına konuk severlik ve konma sağladığı süresiz olarak yürürlükte kalan bir tür sözleşmeyi ifade eder. Daha geniş bilgi için bkz.: Cl. Cahen, "Zimme", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:13, İstanbul 1993, s.566-571.

* Osmanlı Devleti vatandaşlarının yönetimini "millet sistemi"ne göre teşkilatlandırmıştır. Bu yönetim anlayışında ve "millet sistemi"nin temelinde bugünkü anlamda olduğu gibi "ırk" değil, "din" yer almıştır. Bu nedenle, Osmanlı Devleti kendi hâkimiyeti altında bulunan ve farklı dinlere mensup olan insanları ayrı birer "millet" olarak teşkilatlandırmıştır. Ermeni milleti, Yahudi milleti gibi...Onlara bir tür sözleşmeyle dinî hürriyet, kültürel muhtariyet ve idarî işbirliği (idarî muhtariyet değil) statüsünü vermiştir. Bu milletlerin devletle olan ilişkisi en tepedeki Ruhanî liderle sağlanmıştır. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Güler Eren, (Edt.) *Osmanlı*, Cilt:4, Ankara 1999, s.197-261.

sayım sonuçlarına dayanılarak Çorum Vilâyeti'nin din ve mezhepler yönünden nüfus durumu aşağıda ortaya konulmuştur.

Dinlere-Mezheplere Göre Nüfus

Cinsiyet	İslâm	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hıristiyan	Musevi	Başka	Dinsiz
E	116.010	10	1	-	67	10	1	1	1
K	131.712	9	1	1	95	6	-	-	1
T	247.722	19	2	1	162	16	1	1	2

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), 1927 Genel Nüfus Sayımı, Fasikül I, Ankara 1929, s.LI.

Cumhuriyetin ilk genel nüfus sayım sonuçlarında görüldüğü gibi, Müslümanların toplam nüfusu 247.722 kişiden oluşmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Çorum Vilâyeti'ndeki Türk-İslâm nüfusu hızla türdeş bir yapıya kavuşmuştur. Özellikle, I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele yıllarında zirveye çıkan gayrimüslim nüfusa karşı olan kızgınlık ve sonrasında burada yaşayan azınlıkların Çorum'u terk etmesi, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan Barış Antlaşması'nda İstanbul sınırları dışında "azınlık" durumunu hiçbir şekilde kabul etmemiş olması ve azınlıkların mübadeleye tabi tutulmaları gibi nedenlerle, Çorum'daki azınlık nüfus son derece azalmıştır. Bu da Türk-İslâm nüfus lehine bir nüfus benzeşmesini ortaya çıkarmıştır.

1927 ilk genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, Çorum Vilâyeti'ndeki azınlıkların sayısı sadece 202 kişidir.⁴³ 20. yüzyılın hemen başında yani 1907 yılında Çorum'da 4.803 gayrimüslimin olduğu düşünülürse, yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı, farklı etnik köken ve inanca sahip insanların bölgeyi terke ettikleri görülmektedir. Bu ise, Çorum Vilâyeti'ndeki 247.926 toplam nüfus içerisinde çok az bir oranla karşılanmaktadır. Bu sonuç, Cumhuriyetin ilk yıllarında Çorum merkez ve ilçelerinin, inanç sistemi açısından, ne kadar türdeş bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da Türk-İslâm nüfusunun bölgeye ne düzeyde hâkim olduğunun, Çorum ölçeğinde bir göstergesidir.

Sonuçlarda dikkati çeken konulardan biri de hem Hıristiyanlığın, hem de Hıristiyanlığın mezheplerinin ayrı ayrı verilmiş olmasıdır. Aslında, Ermeniler Hıristiyan ve büyük çoğunluğu "Gregorian"* anlayışına sahip olmalarına rağmen, bunlar etnik

⁴³ TCBİUM, a.g.e., s.LI.

* Gregoriyan anlayışına sahip olan Ermeniler, Ermeni Apostolik Kilisesi yada Ermeni Ortodoks Kilisesi veya Gregoryan Kilisesi'ne bağlıdırlar. Dünya Ermenilerinin büyük bir çoğunluğunun üye olduğu, dünyanın eski millî Hıristiyan kiliselerinden biri olan mezheptir. Gregoryan Kilisesi, Hıristiyanlığın diğer mezhepleri tarafından monofizit bir kilise olarak tanımlanır. Monofizit görüş, İsa'nın hem insani, hem de tanrısal olmak üzere iki değişik tabiatı bulunduğunu savunan görüştür. 451 yılında toplanan Kadıköy

kökenleri dikkate alınarak yazılmıştır. Bunların arasında Katolik Ermenilerin de olabileceği dikkate alınmalıdır. Ermenilerin de sayıları da önceki döneme göre bir hayli azalmış, buradaki nüfusları 67 erkek, 95 bayan olmak üzere toplam 162 kişidir.⁴⁴

C- Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti döneminde ilk genel nüfus sayımı 28 Ekim 1927'de yapılmıştır. Bu nedenle, Çorum Vilâyeti'ndeki nüfus hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşma ve bilimsel değerlendirmeler yapabilme imkânı doğmuştur. Bu nüfus sayımı sonrasında, Çorum nüfusu şehirlerde ve köylerde yaşama biçimi bakımından Türkiye'nin geneli ile paralellik göstermiştir. Yani, nüfusun büyük bir kısmı köylerde, yani kırsalda yaşamaktadır. 1927 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımında Çorum Vilâyeti'nde en fazla nüfusun bulunduğu yer Çorum merkez kazası olmuştur. Böyle olduğu için, nüfus büyüklüğü Çorum'un 20 Nisan 1924'de vilâyet (il) haline gelmesinde önemli bir neden olarak göz önünde bulundurulmuştur. Çorum merkezden başka nüfusun en fazla yaşadığı yerler ise sırasıyla; İskilip (53.763), Sungurlu (40.478) ve Mecitözü (36.691), Osmaniye (29.199) ve Hüseyinabat (Alaca) (26.926)'dır. Bu dönemde nüfusun en yoğun olduğu yerler ise İskilip (%27.6), Mecitözü (%26.4)'dir. Nüfusun en az yoğunlukta bulunduğu yer ise Osmaniye (%15.5)'tir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Çorum Vilâyeti'ndeki nüfus, çok genç ve dinamik bir yapıya sahiptir. Bu nüfus karmaşıklardan daha çok türdeş olmuş, çalışkan ve girişimciliğe yatkın bir iş gücünü bünyesinde barındırmıştır. Bu sayım sonuçlarında dikkati çeken sonuçlardan biri de, nüfus içerisinde dul ve boşanmış kişilerin fazla olmasıdır. Bu da savaş sonrası her toplumda rastlanılacak bir durumdur. Bir diğer sonuç ise, Çorum nüfusunun okur-yazarlık yönünden, Türkiye geneli ile paralellik göstermesi ve okur-yazar oranının düşük olmasıdır. Toplam 247. 926 kişi arasında sadece 9.718 erkek-kadın okuma bilmektedir. Bir başka göze çarpan sonuç ise, Türkiye dışında doğan, Çorum Vilâyeti'nde

(Khalkedon) Konsili bu görüşü reddetmiştir. Gregoryan Kilisesi, Khalkedon kararlarını tanımayarak Ortodoksluktan ayrılan kiliselerden biridir. Ancak, Gregoryan Kilisesi'nin kendisi monofizit tanımlamasını reddetmektedir. Anlaşmazlığın İsa'nın insani ve tanrısal tabiatlarının birliği konusunda değil, Kalkedon Konsili'nin verdiği kararın anlatım biçiminden kaynaklandığı görüşündedir. Gregoryan Kilisesi'nin en büyük ruhani lideri Katolikos'tur. Günümüzde bu görevi Ermenistan'ın Eçmiadzin kentindeki II. Karekin yürütmektedir. Ermenistan dışında Rusya, Gürcistan, Fransa, ABD, Lübnan, Suriye, Kanada, Türkiye ve İran'da Ermeni Ortodoks Kilisesi'ne veya Gregoryan Kilisesi'ne bağlı toplumlar mevcuttur. Türkiye'deki Ermenilerin ruhani lideri İstanbul Ermeni Patriği'dir. Şu anda bu görevi Mesrob II Mutafyan yürütmektedir. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz.: <http://tr.wikipedia.org/wiki/gregorian/09.10.2008>. Ayrıca, Peter Bishop, (Edt.), *The Encyclopaedia of World Faiths*, New York 1987.

⁴⁴ TCBIUM, *a.g.e.*, s.LI.

yaşayan yabancı uyruklu insanların çoğunluğunu Kafkasya'dan yani Rusya'dan ve Balkan ülkelerinden göç edenler oluşturmuştur.

Çıkarılabilecek sonuçlardan biri de 1927 ilk genel nüfus sayımına göre Çorum Vilâyeti'nde mesleksiz, öğrenci ve çalışamaz durumda olanların sayısı en fazladır. Nüfusun neredeyse üçte ikisi yani 173.648 kişi ekonomik olarak hiç bir değere sahip değildir. Yani, ister hizmet, ister üretim sektöründe olsun belli bir mesleği icra etmemiş, üretim faaliyetlerinde görev almamış ve tüketici durumda olmuştur. Bunun da Çorum'un gelişmesi ve kalkınmasını olumsuz yönde etkilediğini söylemek mümkündür.

Bir diğer sonuç ise, Cumhuriyetin ilk yıllarında Çorum Vilâyeti'nde büyük bir farkla (%93) Türkçe (230.077) konuşulmuş, Türkçe'yi Kürtçe (12.311) ve Çerkezce (5.297) izlemiştir. Yine, dikkati çeken önemli noktalardan biri de, Cumhuriyetin ilk yıllarında Çorum ve çevresinde bir mahalli dil olan Kürtçe'nin kullanılıyor olmasıdır. Ayrıca, Cumhuriyetin ilk genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, Çorum Vilâyeti'ndeki nüfusun, fizikî yönden sağlam bireylere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nüfusun sadece 3.871'inin her hangi bir sakatlığı söz konusudur. Bu sağlam ve türdeş yapı içerisinde nüfusun en fazla etkilendiği sakatlık ise topallıktır.

Bir başka sonuç da, 1927 ilk genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, Çorum Vilâyetindeki azınlıkların sayısı sadece 202 kişidir. 20. yüzyılın hemen başında yani 1907 yılında Çorum'da 4.803 gayrimüslimin yaşadığı düşünülürse, yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı, farklı etnik köken ve inanca sahip insanların bölgeyi terk ettikleri görülmüştür. Gayrimüslimler, Çorum Vilâyeti'ndeki 247.926 toplam nüfus içerisinde çok az bir oranı temsil etmiştir. Bu sonuç, Cumhuriyetin ilk yıllarında Çorum Vilâyeti'nin, inanç sistemi açısından, ne kadar türdeş bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu da Türk-İslâm nüfusunun bölgeye ve Türkiye'ye ne düzeyde hâkim olduğunun, Çorum ölçeğinde bir göstergesidir.

Yukarı ifade edilen sonuçların ardından, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genel nüfus sayımında Çorum Vilâyeti'ndeki nüfus yapısının, özelliklerinin hem idarî, hem de sosyo-kültürel açıdan bir parçası olduğu Türkiye ve sosyo-kültürel yapıdan çok da farklı olmadığı görülmüştür. Benzerlik gösteren bu nüfus ve özellikleri, Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadesiyle hem "...içeride ve dışarıda saygı ile anılan yeni toplum, yeni devlet..." oluşturmak, hem de Türkiye'yi önce çağdaş uygarlık seviyesine, hatta üstüne çıkarmak amacıyla, siyasî, sosyal, kültürel, ekonomik pek çok alanda yapılan inkılâplar sonrasında ve ilerleyen yıllarda büyük değişim-dönüşüm gerçekleştirecektir. Bu da Çorum Vilâyeti'nin ekonomik, sosyal, kültürel ve ticarî açıdan Ankara-Samsun hattında önemli yararlar sağlayacak, Çorum'un gelişmesinde, kalkınmasında ve "*Anadolu*

kaplanı” olarak anılmasında itici güç olacaktır.

Kaynakça

- “Çorum”, Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1982.
- Atatürkçülük (3. Kitap), Atatürkçü Düşünce Sistemi, Kara Harp Okulu Yayını, Ankara 1986.
- BABİNGER, Franz, “Rum” İslâm Ansiklopedisi, Cilt:9, MEB Yayını, İstanbul 1993.
- BİSHOP, Peter (Edt.), The Encyclopaedia of World Faiths, New York 1987.
- BÜYÜKERŞEN, Yılmaz ve diğ., İktisada Giriş-1, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:825, Eskişehir 1999.
- CAHEN, Cl, “Zimme”, İslâm Ansiklopedisi, Cilt:13, MEB Yayını, İstanbul 1993.
- CUÏNET, Vital, La Turquie D’asie Geographie Administrative, Statistique Descriptive et Raisonne de Chaque Province de L’Asia-Mineure, Cilt:I, Paris 1892.
- ÇAKMAK, Zafer, İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.
- Çorum Ticaret ve Sanayi Odası, Tarihî Ekonomik Sosyal Yönleriyle 100. Yıl’da Çorum, Çorum Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Ankara 1981.
- Dâhiliye Nezâreti Sicil-i Nüfus İdare-i Umûmîsi Müdüriyeti, Memâlik-i Osmanîye’nin 1330 (1914/15) Senesi Nüfus İstatistiki, Dersaadet (İstanbul) 1336 (1920).
- DEMİR, Nurettin-Emine Yılmaz, Türk Dili El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara 2003.
- DENY, J., “Sancak”, İslam Ansiklopedisi, Cilt:X, MEB Yayını, İstanbul 1993.
- EREN, Güler, (Edt.), Osmanlı, Cilt:4, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 1999.
- ERKAN, Süleyman, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908), Karadeniz Teknik Üniv. Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Trabzon 1996.
- EROĞLU, Hazma, Türk İnkılâp Tarihi, MEB Yayını, İstanbul 1982.
- GÖZAYDIN, Abdülkerim, “Danişmendliler”, Doğuşundan Dünümüze Büyük İslam Tarihi-Anadolu Türk Devletleri, Cilt:8, Çağ Yayınları, İstanbul 1992.
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/gregorian/09.10.2008>.
- İNAN, A. Âfet, Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2000.
- İPEK, Nedim, Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1999.
- KARABAĞ, Servet-Salih Şahin, Türkiye Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.
- KARAL, Enver Ziya, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, II. Baskı, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara 1997.
- KARPAT, Kemal H., Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2009 19 (1)

- KOÇBEY, Hüseyin-Ertuğrul Şahinci, Çorum Tarihi, Şahinci Kitabevi, Ankara 1984?.
- McCARTHY, Justin, Müslümanlar ve Azınlıklar, Osmanlı Anadoluşunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu, (Çev.: Bilge Umar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998.
- SABUNCUOĞLU, İhsan, Çorum Maarif Hayatı Hakkında Bazı Notlar, İl Basımevi, Çorum 1945.
- SAKİN, Orhan, Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu, Ekim Yayınevi, İstanbul 2008.
- SOYSAL, İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), 1927 Genel Nüfus Sayımı, Fasikül I, T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1929.
- TCBİUM, 1935 Genel Nüfus Sayımı, T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1937.
- T.C. Çorum Vilâyeti (TCCV) (1938), Çorum'da Cumhuriyetin On Beş Yılı, İstanbul.
- T.C. Çorum Vilâyeti (TCCV), Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum-1973 İl Yıllığı, Ankara 1973.
- T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, 24 Ekim 1965, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları:537, Ankara 1968.
- TURAN, Osman, "İktâ", İslam Ansiklopedisi, Cilt: 5/2, MEB Yayını, İstanbul 1993.
- ÜNER, Sunday, Nüfusbilim Sözlüğü, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1972.
- YALÇIN, Osman, Çorum, Özyürek Yayınevi, İstanbul 1972.
- YAMAN, Mümtaz Talat "Osmanlı İmparatorluğu Mülkî İdaresinde Avrupalılaşıma", İdare Dergisi, Yıl:13, Sayı:142, İstanbul 1940.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 259-279, ELAZIĞ-2009

XVII. ve XVIII. ASIRLARDA (1650-1750) KAYSERİ

İktisat Tarihi'nde "Şehir İktisadiyatı Denemesi"**

KAYSERİ DURING XVII and XVIII CENTURIES (1650-1750)

At Economy History "On City Economies Essay"

"Marifet iltifata tabidir

Alicısı olmayan meta zayıdır".

Mehmet KARAGÖZ*

Özet

Bir toplumun iktisadî durumunun tam olarak bilinmesi, o toplumun yaşadığı her bir şehrin iktisadî düzenin ve faaliyetlerinin bilinmesi ile mümkündür. Buna "*şehir iktisadiyatı*" denir. Bu durum İktisat Tarihi'nin "*bilinmezse olmaz*" larındandır. Bu çerçevede şehir iktisadiyatı; XVII ve XVIII. Asırlarda Kayseri örneği ile izah edilecektir.

Anahtar kelimeler: İktisat Tarihi, şehir iktisadiyatı, Kayseri.

Absract:

For perfect to be known a community's economical situation, inhabit it's of community eache city, is necessary economic order and activities. As for this be named "City Economical". This state for Economy History "to be kown impossibles". This point of view; is explain in XVII and XVIII. Centuries, example Kayseri.

Keywords: Economic History, city economics, Kayseri.

** Bu çalışma I. Milletlerarası İktisat Tarihi Kongresine/İstanbul (7-9 Eylül 2007) tebliğ olarak kabul edilmiş, ancak elimizde olmayan sebeplerle sunulamamıştır. Bu çalışma, hazırlanan tebliğde önemli değişiklikler yapılarak yeniden düzenlenmiştir.

* Doç. Dr. İnönü Üniversitesi. Fen-edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. Malatya. karagozm@inonu.edu.tr

İktisat Tarihi'nin bir ilim disiplini olarak alanı neresidir? Tartışmaları devam etmektedir. Bunun esas sebeplerinin en başta geleni: İktisatçıların ve tarihçilerin bu sahaya kendi ilim disiplinleri merkezli bakıyor olmalarıdır. İktisat Tarihi'nin; İktisat ve Tarih ilimlerini, “iki kıtayı birleştiren berzah” olarak kabul etmek yerindedir demek mümkündür. Bu görüşün ilgili kesimin çoğunluğunca kabul gördüğünü hatırlatarak esas konumuza başlamak gerektiği kanaatindeyiz¹. Buradan hareketle bu çalışma da, İktisat ilmi edebiyatına/literatürüne Sabri F. Ülgener'in kazandırdığını sandığım ve İktisat Tarihi için “bilinmezse olmaz” olarak kabul ettiğim “Şehir İktisadiyatı” hakkında bir deneme yapmak istiyorum. Denemenin hudutları, Ülgener'in “Şehir İktisadiyatı” kavramının tanımını çerçevesinde kalacaktır. Çalışmanın başlığını dikkate sunarak, önümüze iki meselenin çıktığına dikkat çekmek istiyorum. Birincisi, Ülgener'in tarifinden hareket etmek şartıyla “Şehir İktisadiyatı” kavramının hudutlarının belirlenmesidir. İkincisi ise, bu kavramın esaslandığı şehir kavramının da izah edilmesidir. Hemen belirtelim ki, her iki kavram üzerinde tartışmak niyetinde değiliz ve çalışmamızın da maksadı bu değildir. O halde çalışmanın maksadı sınırları içerisinde kalmak kaydıyla, kavramların kısa izahı yapılacaktır.

Birinci, meseleye Ülgener'in kavramı tarifi ile başlayalım. Ülgener, “Şehir iktisâdiyatının esasını küçük tüccar da diyebileceğimiz “üretici-satıcı olan sanat erbabı” meydana getirir. Bir başka ifadeyle sanatkâr-üretici-satıcı olan esnaf toplulukları “şehir iktisâdiyatı”nın kendisidir”² demektedir. Buradan hareketle diyebiliriz ki, bir şehrin esnaflarının üretim ve ticarî faaliyetleri şehir iktisadiyatının özünü meydana getirir. Bir başka ifade ile şehir iktisadiyatı şehir³'in çarşısı⁴ da denilen; zanaat ve ticaret mekânlarında, üretim ve pazarlama yapan insanlar ve onların bütün faaliyetleridir denilebilir. Osmanlı şehrinde; sanatkârlar ve tüccar-esnaf sınıfını meydana getirenlere “ehl-i hîrfet veya hîrfet ehli”⁵ denilmektedir. Hîrfet ehlinin yaptıkları iş taksiminde faaliyetlerini: a-“üretici-satıcı-sanatkâr”, b-“üretici için ticarî faaliyette bulunan-alım ve satım yapan tüccar”, c-“tekrar satan-tüccarlar” olarak yürüttükleri⁶ bilinmektedir.

¹ Coşkun Çakış, “Türkiye’de İktisat Tarihi Çalışmalarının Tarihi Üzerine Bir Deneme”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 1, S 1, (İstanbul 2003), s. 7-63.

² Sabri Fahri Ülgener, **İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul 1991, s. 33.

³ İslâm Şehirleri hakkında bkz. R. B. Serjeant, **İslâm Şehri**, (Çev. Elif Topçugil) İstanbul 1997.

⁴ Bir şehrin çarşısı olan fiziki mekânların şekillenmesi o şehrin esnaflarının iş ve faaliyet; biçim ve tarzlarıyla şekillenirler. Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizikî Yapıya Etkileri”, **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, II, (Ankara 11-15 Ekim 1976) İstanbul 1979, s. 1265-1274.

⁵ Hîrfet, lügatte; san’at, meslek manasına gelir. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1992, s. 444.

⁶ Pedro Chalmeta, “Pazarlar” **İslâm Şehri**, (Çev. Elif Topçugil), İstanbul 1997, s. 132

Buradan şu tespiti yapmak mümkündür kanaatindeyiz. Bir şehrin iktisadiyatı denildiği zaman “şehir çarşısındaki sanatkâr ve tüccarların faaliyetleri” anlaşılmaktadır. Çarşıdaki faaliyetler: üretim ve ticaret olarak iki kısımda mütalaa edilirse bu faaliyetlerin ağırlığını tüccarın ifa ettiği görülmektedir. Zira tüccarlar hem üreticinin malını satmaktadır hem de üretim için mal temin etmektedir. Bu haliyle şehir iktisadiyatının önemli nispette işleri; tüccarların faaliyetleridir diye bir tespitte bulunursak doğru bir neticeye ulaşmış olduğumuzu düşünmekteyiz ki, deneme çalışmamızın “özünü ve esasını”nın hududunu da belirlemiş oluruz. Şu hususa da kısaca belirtmekte fayda bulunmaktadır. Ticaretin mal temin edicisi olarak tüccarın mal temin ettiği kaynakların önemli kısmını ziraat ve hayvancılıkla uğraşan köylüler meydana getirirler bu bakımdan şehirdeki ticarî metanın önemli kısmının üretici olarak köylünün şehir iktisadiyatının bir parçası olduğu da unutulmamalıdır. Şehir iktisadiyatına köylü doğrudan katılmamaktadır.

İkinci mesele, şehrin ne demek olduğu hakkında birkaç cümle ile de olsa bilgi vermektir. Türk dilinde adlandırma, tarihî süreçte; Balık, Kent şeklinde kullanılmışsa da daha ziyade kullanılanı “Şehir”dir. Şehir; Farsça bir kelime olup XIII. ve XIV. Asırlarda “Şar” diye Türkçeleşmiştir ve büyük iskân yeri manasına kullanılmıştır. Balık ise, şehrin hâkim yapı malzemesi toprak ve balıktan geldiği için kabul edilen bir adlandırma olduğu iddia edilmektedir⁷. Şehrin tanımı hususunda yaygın bilgiler coğrafyacı ve sosyologlara aittir⁸. Ancak biz burada bir tarihçi olarak Toynbee'nin yaptığı şehir tarifini tercih etmenin mana ve mahiyet olarak bu tip çalışma için uygun düşeceğini düşünmekteyiz. O'na göre bir yerleşim yerinin şehir olabilmesi için aşağıdaki üç hususiyetin olması gerekmektedir:

- 1-Korunmuş olması,
 - 2-Bir Pazar, yani ticaret merkezi olması,
 - 3-Orada bir sanayi, yani gıda dışında bir üretimin olması icap etmektedir⁹.
- Bazı tarihçiler buna bir de “dinî merkez” olması gerektiğini ilave etmektedir¹⁰.

Yukarıdaki bilgileri tamamlayan ve bu çalışmayı zenginleştireceği düşüncesi ile bir hususa daha dikkat çekmek istiyorum. Türkiye’de şehir tarihi üzerindeki

⁷ Tuncer Baykara, “Türklerde ve Anadolu’da Şehir Hayatı”, **Tarihte Türk Devletleri I**, Ankara 1987, s. 397.

⁸ Bkz. Ayla Yörükân, **Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri**, Ankara 1968; İhsan Sezal, **Şehirleşme**, İstanbul 1992; Korkut Tuna, **Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik bir Deneme**, İstanbul 1987; Necdet Tunçdilek, **Türkiye’de Yerleşimin Evrimi**, İstanbul 1986, s. I-49.

⁹ Tuncer Baykara, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara 1985, s. 19.

¹⁰ Bkz. Henri Pirenne, **Orta Çağda Kentler, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması**, (çev. Şadan Karadeniz) İstanbul 1991, s. 18. (Civitas, Latince yurttaşlık; yurttaşlar topluluğu, Devlet; şehir anlamına gelir. Civitas, Pisikoposluğun merkezi de demektir.)

çalışmalarıyla tanınan Özer Ergenç'in, şehir tarihi çalışmalarının teorik temellendirilmesi hakkındaki görüşünde, şehircilik konusunun geçmişini ve bugününü inceleyenler başlıca yapıları gerekenleri üç şık halinde sıralamakta ve şehrin "...Çevresindeki daha geniş ekonomik..." yapılar içerisindeki durumlarını da açıklamaya çalışmakla yükümlüdürler düşüncesini belirtmektedir¹¹. Bu görüşlerin ortak noktasında bir şehir veya o şehrin içinde bulunduğu bir devletin iktisadî durumu ortaya konulacaksa iktisat tarihçilerinin ihmal edemeyeceği bir durum ortaya çıkmaktadır; yukarıda belirlediğimiz şartlar çerçevesinde "*Şehir İktisadiyatı*" mutlaka izah edilmelidir. Yine W.M. Ramsay da "*Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*" başlığıyla Türkçeye çevrilen eserinde, "*Küçük Asya'nın ticaret tarihinin temeli ise ancak elimizdeki eseri takip ve itmam etmesi icap eden bir "mahalli tarih" üstüne kurulabilir*"¹² demektedir ki bu görüşte şehir iktisadiyatının bilinmesi gerektiği zaruretine işaret etmektedir.

Bu deneme¹³ çalışmasında, Kayseri'nin seçilmesinin sebebi şunlar olarak ifade edilebilir. Birincisi, Kayseri şehri üzerine "*Doktora Tezi*"¹⁴ yapmış olmamdır. İkincisi, Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarihi üzerine mühim çalışmaları olan Suraiya Faroqhi, XVI. asırdaki Osmanlı şehirlerini tetkik ettiği bir makalesinde; Kayseri'nin Bursa, Manisa, Ankara, Tokat gibi şehirlerle mukayese edilebilir önemli ticaret yerlerinden biri olduğunu belirtiyor. Ancak verileri bulunmadığı için Ankara, Tokat ve Sivas gibi Osmanlılar döneminde önemli ticaret şehirleriyle mukayese imkânının olmadığına işaret ediyor¹⁵. Osmanlı şehirleri arasında mukayeseli çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu çalışmada da mukayeseler yapmak imkânı şimdilik mümkün olmamaktadır. Ancak ortaya çıkarılacak olan bilgilerin bundan sonra yapılacak mukayeseli çalışmalara imkân verebileceğini düşünmekteyim¹⁶.

Kısa girizgâhtan sonra çalışmanın esasına giriş olmak üzere, Osmanlı'nın iktisat anlayışının bir kısmını teşkil eden iç ve dış ticaret siyasetinin kabaca bir çerçevesini çizmekte fayda vardır kanaatindeyiz. Teşekkür eden sistemde içeride; mümkün olduğu

¹¹ Özer Ergenç, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", **Bellefen**, LII, S. 203, (Ağustos 1988), s. 670.

¹² W. M. Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, (Çev. Mihri Pektaş) İstanbul, 1970 s. 59.

¹³ Osmanlı şehirlerinin ticarî imkânları konusunda çalışmalar yok denilebilecek kadar azdır. Bkz., Muhittin Tuş, "Osmanlı Şehirlerinin Ticarî Potansiyelleri", **Osmanlı** 3, Ankara 1999, s. 481-489.

¹⁴ Mehmet Karagöz, **XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Kayseri 1993.

¹⁵ Suraiya Faroqhi, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", **International Journal of Studies** 1, (1979-1980) s. 30.

¹⁶ Bu çalışmanın esas kaynakları Kayseri Şer'iyeye Sicilleridir. Bu sicillerin 1650-1750 seneleri arasındaki defterleri Ankara'da Millî Kütüphane ve Kayseri Tarihi Araştırma Merkezi'nde bulunmaktadır.

kadar tam rekabet şartları gerçekleştirilmeye çalışılırken bir taraftan da rekabetin rekabeti öldürmemesi engellenmek istenmiştir. Bunun için etkili bir piyasa denetimi sağlanmış ve ihtikâr tekeli eğilimlerle mücadele edilmiştir. Fiyat istikrarı sağlanarak, üretim, dağıtım ve tüketim en üst anlamda planlanmıştır¹⁷. Dış ve transit ticaret; düşük gümrük ve kapitülasyon politikaları ile savaş zamanlarında bile ticaretin engellenmemesi üzerine inşa edilmiştir¹⁸. Çalışmamız kısaca Osmanlı ticaret siyaseti diyebileceğimiz bu esas zemin üzerinde yürütülecektir.

Osmanlıların kuruldukları coğrafyada kendilerinden önceki devletlerin izledikleri iktisadî siyasetin bir bakıma devam ettiricisi olduklarından İpek ve Baharat yollarının canlılığını korumuşlar ve XVI. Asrın sonlarında ticaret yollarının Akdeniz'in dışına yön değiştirmesine rağmen şartlara uygun ticaret siyaset geliştirmeyi başarmışlar Mısır, Şam ve Halep (Baharat yolu) şehirleri canlı ticaret hayatını devam ettirmektedir¹⁹. Bu sayede XVIII. Asrın ortalarına kadar Akdeniz ticaretini kendi lehlerine tutmayı başarmışlardır. Türkiye'deki Doğu-Batı, Kuzey-Güney ticaret yollarının kesiştiği coğrafyada bulunan Kayseri şehri de bu imkânları en iyi kullanan şehirlerden birisidir.

1-Kayseri'nin tarihî ticarî durumu:

Dünya tarihinde ilk şehirlerin ortaya çıktığı Sümerler dönemine yakın bir zamandan beri varlığı bilinen Kayseri dünyanın en eski üretim ve ticarî merkezlerinden biridir²⁰. Nitekim Anadolu'nun eski şehirlerinin yerleşim yerleri tespit edilirken dikkat edilen hususlar; kolay ulaşım ve her türlü ticarî münasebet imkânlarının o bölgede bulunması²¹ olarak kabul görmüştür. Anadolu'nun en eski yerleşme yerlerinden olan Kayseri, Anadolu coğrafyasında daha ziyade güneye bakan Hindistan-Akdeniz tarihî ticaret yollarının kesiştiği coğrafi bir bölgede bulunmaktadır²². Mübeccel Kıray'ın tanımlaması ile Kayseri "*kendine özgü bir fetih ve ticaret tarihi üzerinde şekillenmiş özel bir etkileşim alanı olarak*" tarih boyunca Mısır, Roma ve Osmanlı gibi büyük devletlerin oluşturduğu ve denetlediği ulaşım, ticaret ve kültürel etkileşim yolları²³ üzerindedir.

¹⁷ (Bkz., Mehmet Genç, Ahmet Tabakoğlu çalışmada zikrettiğimiz eserleri ve Lütfi Güçer, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964 isimli eseri.)

¹⁸ Ahmet Tabakoğlu, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi", *Türkler* 14, Ankara 2002, s. 207-240.

¹⁹ André Raymond, "Arap eyaletleri XVI-XVIII. Yüzyıllar", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Yay. Ön. Robert Mantran), (Çev. Server Tanilli), İstanbul 1995, s.446-449.

²⁰ Füzruzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1989, s. 70.

²¹ W. M. Ramsey, a.g.e., s. 87.

²² Nezahat Baydur, *Kültepe(Kanes) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1970, s. 19.

²³ Mübeccel Kıray, "*Akdeniz Sesleri Projesi*", 20.02.2005, giriş cümlelerinden alınmıştır.

Dolayısıyla tarihin her döneminde üretim ve ticarî imkânlarıyla öne çıkan bu şehir, Türkler tarafından fethedildikten sonra da önemli bir üretim ve ticaret şehri olma özelliğini muhafaza etmiştir. Selçuklu idarecileri Anadolu'daki tarihi ticaret yollarının önemini kavramakla yetinmemişler ve ticaretin canlı tutulması için de büyük gayret sarf etmişlerdir²⁴. Selçuklular ve halefleri Osmanlıların ticaret yollarının korunması maksadıyla aldıkları tedbirler veya yaptıkları han ve kervansaraylar bu iddianın delili olarak kabul edilebilir²⁵. Selçuklular XIII. ve XIV. asırlarda Asur ticaret kolonisi Kültepe'ye çok uzak olmayan bir yerde milletlerarası bir ticaret panayırını "*Yabanlu Pazarı*"nı²⁶ kurmuşlardır.

Bilindiği gibi Anadolu coğrafyasında iki mühim ticaret yolu bulunmaktadır. Bu yollardan birisi; Doğu-Batı, diğeri Güney-Kuzey istikametindedir. Doğu-Batı istikametindeki yol Antalya'dan başlıyor, Burdur, Isparta, Konya, Aksaray, Kayseri'den geçtikten sonra Sivas'ta Kuzey-Güney istikametindeki yolla birleşmekte ve oradan da Erzurum üzerinden Tebriz'e ulaşmaktadır. İkinci yol ise, Sinop limanından başlayarak Tokat'tan geçip Sivas'ta Doğu Batı istikametinden gelen diğeri yolla birleştikten sonra Malatya üzerinden Halep'e ulaşmaktadır²⁷. Bu yolların geçtiği coğrafyayı hâkimiyeti altında tutan önceki devletler gibi Selçuklular ve Osmanlılar benzeri "*üretim ve ticarî siyaset*"i takip etmişlerdir. Doğudan gelen malları Batıya aktarmak olarak ifade edebileceğimiz bu üretim ve ticarî siyaset, XII. Asırdan itibaren Doğuda İran ve Hindistan, Kuzeyde Kafkasya ve Rusya ile Batıda önceleri Venedik, Ceneviz daha sonra diğeri Batılı devletler, Fransa, İspanya, İngiltere ve Hollanda vs. ile yürütülmüştür²⁸.

XVI. asırdan itibaren Osmanlı Devleti; Doğu ve Batıyla yaptığı ticarî münasebetlerinden dolayı üç önemli meseleyle karşı karşıya kalmıştır:

1- Doğudan (İran-Hind-Rusya) ülkeye giren ticaret mallarının fazlalığı sebebiyle altın ve gümüşün o tarafa gitmesine sebep olduğundan kıymetli madenler hususunda darlığa düşmüştür.

2- Avrupalı tüccarların Türkiye'den devamlı hammadde çekmeleri yerli sanayicilerin gücünü zayıflatmıştır.

3- Sahillerde yüksek fiyatlarla tahıl satın alan tüccarlar yiyecek darlığına sebep

²⁴ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul 1980, s. 358-384.

²⁵ O. Turan, a.g.e., s. 360-361.

²⁶ Faruk Sümer, **Yabanlu Pazarı**, İstanbul 1985, s. 4.

²⁷ F. Sümer, a.g.e., s. 4-5.

²⁸ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul 2005, s. 35-49.

olmuşlardır²⁹. Osmanlı devlet idarecileri bu zorlukların aşılması için gayret ederlerken, XVI. asrın sonlarından itibaren karşılıklarına daha önemli bir mesele çıkmıştır. Zira Akdeniz ticareti yerini Atlantik ticaretine bırakmıştır³⁰. XVII. asırda Fransızlar, İngilizler ve Hollandalılarla ticaret devam etmişse de artık ticarî gelişmeler Osmanlı Devleti'nin aleyhine değişmeye başlamış XVII. asrın sonunda ve XVIII. asrın başlarındaki savaşlar da bu şartları ağırlaştırmıştır. Olumsuz gelişmeler Osmanlı ticaretinin duraklamasına sebep olmuşsa da Osmanlılar da bu şartlara uygun yeni ticaret politikaları geliştirmişlerdir³¹. Bu durumu Mehmet Genç, *“Osmanlılar, Batı ile Doğu arasındaki enterseküler/üstünlük trendi değiştirmek için insan-üstü gayretleri bizleri ve herkesi hayrete düşüren performans gösterdiler... Nitekim 17. yüzyılın sonlarına hatta 18. yüzyılın ortalarına kadar, nispeten yavaş seyreden değişimler karşısında pekâlâ direnebilmişlerdir”*, şeklinde ifade etmektedir³². Bunun sebebi Osmanlı idaresinin diğer Doğu devletlerinin aksine pratik ve esnek olmalarıdır. Her hal ve şarta göre uyum sağlayan bu esnek politika Osmanlı Devleti'nin uzun ömürlü olmasının en önemli sebeplerindendir. Bu sebeplerle XVII. ve XVIII. Asrın başlarında Anadolu'daki ticaret yolları hâlâ canlılığını koruduğu Genç³³, Tabakoğlu³⁴, Marsigli³⁵, Braudel³⁶, Faroqi³⁷ ve Raymond³⁸ vs. tarafından kabul edilmektedir.

Bu ticaret siyasetini umumi Osmanlı iktisat siyasetinin uygulaması olarak kabul edebiliriz. Osmanlı iktisat siyasetini kısaca birkaç maddede izah edebiliriz. Birincisi, Osmanlı Devleti transit ticaret bölgesi olmaya büyük önem verdiği için gümrük gelirlerini % 3-5 gibi düşük bir seviyede tutmaktadır³⁹. Bu durum Avrupalı tüccarların ticarî faaliyetlerini Osmanlı toprakları üzerinden yürütmeye devam etmelerine sebep olmuştur. Nitekim Avrupalı tüccarlar XVIII. asrın ilk yarısından itibaren Osmanlı

²⁹ Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Devrine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul 1985, s. 236.

³⁰ Mustafa Akdağ, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti”, **Bellekten**, XIII, S. LI, (Ankara, 1949), s. 513.

³¹ A. Tabakoğlu, *Gerileme Devrine Girerken...*, s. 391.

³² M. Genç, a.g.e., s. 210.

³³ M. Genç, a.g.e., s. 205-210.

³⁴ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı İktisadî Yapısının Ana Hatları”, **Osmanlı** 3, Ankara 1999, s. 17-31.

³⁵ Bkz. Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 1986, s. 388.

³⁶ Ferdinand Braudel, **Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar**, III, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1993, s. 410-416.

³⁷ Suraiya Faroqi, “Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası”, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. 2, İstanbul 2004, s. 601-655.

³⁸ A. Raymond, a.g.m., s. 446-449.

³⁹ A. Tabakoğlu, *Gerileme Devrine Girerken...*, s. 388.

şehirlerinde “*ticarî konsolosluklar*” açarak⁴⁰ ticaret ağlarını Anadolu’nun iç kısımlarındaki şehirlere kadar genişletmiş; Ankara, Kayseri’ye kadar ulaşmışlardır⁴¹. Tabii olarak bu ticaret ağının meydana getirdiği canlılıktan birçok şehir gibi Kayseri de payını almıştır.

İkincisi, XVI. asırda Dünya ticaret yollarının yön değiştirmesi veya “*iktisadî stratejik üstünlük siyasetleri*”nin neticesi mecburî şartlar yaşanırken Osmanlılar Suriye’deki aşiretlerin yardım ve destekleriyle yerli halkın yakınlığını kazandılar. Bu iş birliği Baharat yolunun korunmasını sağlamış⁴² ve Osmanlı’nın Güney ve Güneydoğusundaki “*Kıyı ticaret şehirleri*”nin canlılığına yardımcı olmuştur. Çin ve Hindistan’dan gelip Batıya giden İpek ve Baharat yollarının iyi korunması ticaretin akışını canlandırmış mal/metanın sürekli dönüşümüne sebep olmuştur. Batılı, İranlı, Anadolu ve Mısırlı tüccarlar bu şehirlere kendi memleketlerinden getirdikleri malları satarlar veya tek taraflı mal alarak kendi şehirlerine götürürlerdi. XVII. ve XVIII. asırlarda başta İstanbul olmak üzere Osmanlı şehirlerinin ticarî yönleri Akdeniz’e dönmüş olsa da, sahil kentleri ile yürütülen ticaretin hacmi Batı ile yürütülenin iki katına çıkmıştır⁴³. XVII. ve XVIII. Asırlarda; Kayserili tüccarların iç ve kıyı ticaret şehirleriyle ticarî münasebetlerini tespit edebiliyoruz. Belgelerde, tüccarların çok yoğun ticaret yaptıkları iç ticaret şehirleri Ankara⁴⁴, Tokat⁴⁵, Çorum, Erzurum⁴⁶, Adana, Yozgat, Konya, Kastamonu, Niğde⁴⁷ dir. Kıyı ticaret şehirleri ise, İzmir⁴⁸, İstanbul⁴⁹, Payas⁵⁰ ve

⁴⁰ A. Yalçın, a.g.e., s. 299-300.

⁴¹ Yücel Özkaya, Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı**, Ankara 1986, s. 312.

⁴² Halil İnalıcık, “Türkler” (XVI. Yüzyıl Osmanlılar), **İA**, XII/II, s. 308.

⁴³ İmmanuel Wallerstein-Faruk Tabak, “Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz, Dünya Ekonomisi (1560-1800)” **Osmanlı 3**, Ankara 1999, s. 202-209.

⁴⁴ Rıfat Özdemir, **XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Ankara**, Ankara 1986, s. 132.

⁴⁵ Bkz. “Hindistan, İran, Bağdat, Basra, Erzurum, Halep ve Diyarbakır canibinden gelen kabileler kadimden doğru İstanbul’a gelirken bâde zaman Tokat’a geldiklerinde, İstanbul, Karadeniz ve İzmir’e gelecek olan kabileler ayrılıp gümrüğü olmayan Amasya, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Bolu, Kütahya, Karaman, Konya, Akşehir ve Kayseri caniplerine gidüb” demektedir. Mehmet Genç, “17-19 Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986**, Ankara 1987, s. 148 (dip not. 10.)

⁴⁶ **KŞS.**, 129/202-2.

⁴⁷ **KŞS.**, 135/24-2, 133/8-1, 134/76-2, 129/98-1, 147/128-2, 134/120-4, 129/13-3, 134/81-1, 137/10-3, 141/1-2, 132/3-1.

⁴⁸ **KŞS.**, 147/128-2.

⁴⁹ Ayşe Türkmen, **96 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi** (H.1099-1100/M. 1687-1689), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1998, Sayfa Numarası: 42, Belge Numarası: 20.

⁵⁰ Hayrünisa Göçer, **63 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme** (H.1063-1064/M. 1652-1653), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2001, Sayfa Numarası: 7, Belge

Kahire⁵¹ dir. Yine XVIII. asrın ilk yarısında Anadolu'ya ticaretin yapıldığı önemli bir merkez de İpek yolunun güzergâhındaki Tebriz⁵² dir. Bir hususa dikkat çekmek gerekirse Kayserili tüccarların Güneyde en fazla ticaret yaptıkları şehirler ise Halep, Şam, Payas ve Kahire⁵³ dir. Bu da şimdiye kadar iddia edilen ve hâlâ geniş bir kesim tarafından kabul gören ticaret yollarının Atlas Okyanusu'na kayması neticesinde Osmanlı ticaretinin çöktüğü tezinin pek de doğru olmadığını ortaya koymaktadır.

Bütün alınan tedbirlere rağmen XVIII. asrın başından itibaren dış ticarete olumsuz gelişmeler Osmanlı Devleti'nin iç ticaretini de etkilenmiş, sadece toptancılıkla uğraşan yabancılara karşılık kuvvetli pazarlık gücü olan üretim ve ticaret yapan esnafın da artık gücünü yitirmesine yol açmıştır⁵⁴.

Tarihin her döneminde ticaret yollarının kesişme yerinde kurulduğu için Kayseri **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** zaman içinde ticarî önemi azalsa da, XVII ve XVIII. Asırlarda önemli üretim ve ticaret şehirleri olmayı sürdürmüştür.

2-Şehrin Ticarî İmkânları ve Faaliyetleri:

Girişte, “bir şehrin ticarî imkânı ile kastedilen; ticarî olmak maksadıyla üretici-esnaf-sanatkâr ve üretilen mal-metadan, üretilen malın tüketiciye ulaştırılması sürecindeki bütün faaliyetler” kastedilmektedir diye belirtmiştik. Bu faaliyetleri; iş gücü, mal, pazaryeri, ulaşım vasıtaları ve ulaşım şartları alt başlıkları şeklinde sıralamak mümkündür. Buradan hareketle bir şehrin ticarî imkânlarını ve faaliyetlerinin iki ana bölümde inceleyebiliriz. Birincisi, şehrin yerleşim yeri, ulaşım imkânları ve ticarî mekânları, ikincisi ise, şehrin iş adamı ve iş gücü-müteşebbis ruhlu insanı; sanatkâr, üretici, tüccar-dür.

A-Şehrin Yerleşim Yeri, Ulaşım İmkânları ve Ticarî Mekânları:

Bu başlık altında bilgiler nazarî olarak verilirken aynı zamanda denemenin esası olarak örnek şehir olarak ele alınan Kayseri şehrinin fiili durumu izah edilerek ortaya konulma çalışılacaktır.

a-Yerleşim yeri:

Yerleşme, en geniş anlamda dünyanın her yerinde en ilkel ev kümelerinden, en

Numarası: 25.

⁵¹ KŞS., 141/1-2.

⁵² KŞS., 147/102-3.

⁵³ Bkz., M. Karagöz, a.g.t., ilgili kısımlar.

⁵⁴ A. Tabakoğlu, Gerileme Devrine Girerken..., s. 391.

yüce yapılara kadar bütün binaların tamamı olarak tanımlanabilir. Bu şekilde yerleşme, bir anlamda, dünya yüzeyi üzerinde insan eliyle yapılmış olan şekillerin tamamı demektir⁵⁵. Paleolitik devirden beri Anadolu'daki yerleşme yerleri; çok dakik coğrafi hesaplamalara göre kurulmuş, “Jeopolitik ve Sosyo-Ekonomik” açılardan ince hesaplamalarla belirlenmişlerdir⁵⁶. Kayseri bu şartlarda Anadolu'da kurulan şehirlerden birisidir.

b-Ulaşım imkânları:

Bilindiği gibi Türkiye Doğu-Batı, Kuzey-Güney istikametinde gelen ve çeşitli kolları olan ticaret yollarının bulunduğu bir coğrafyadır. Kayseri şehri bu yolların geçtiği ve kesiştiği yerlerde kurulmuş şehirlerden biridir, dolayısıyla ticari imtiyazlı şehirlerdendir denilebilir. Bu sebeplerden dolayı ulaşım imkânları yeterinden fazladır denilebilir.

c- Hata! Yer işareti tanımlanmamış. İmâlat ve ticâret mekânları:

Osmanlı dönemi Türk şehirleri umumi manada ticaret yapıları olarak üç ana türdedir. Bunlar: a-dükkânlar, b-hanlar, c-bedesten/bedestenlerdir⁵⁷. Osmanlı şehrinin ticaret mekânları, ticarî faaliyetlerin faaliyeti seviyesine bağlı olarak; belli bir biçime ulaşma, durgunlaşma ve endüstri çağı teknolojisinden etkilenme olarak üç safha geçirmişleridir ki, kabaca XVI. Asrın sonu, XVII ve XVIII. Asırlar ve XIX. Asrın ortaları bu safhalar için başlangıç zaman dilimleri olarak kabul edilebilir⁵⁸. Bütün bu safhaları imalat ve ticaret mekânlarında takip etmek mümkündür. Bu mekânlar umumiyetle şehrin merkezinde bulunmakta; çarşı ve pazaryerleri olarak adlandırılmaktadır. Bu mekânlar üretim, alım-satım dâhil her türlü faaliyetlerin yürütüldüğü yerlerdir.

ca-Çarşı:

Bütün Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Kayseri'de de şehrin merkezinde birer çarşı-pazar bulunmaktadır. Belgelerin hemen tamamında çarşı kelimesi; “Çarşı-Pazar” veya “Çarşı”, “Pazar”⁵⁹ şeklinde geçmektedir. Biz de çarşı ve pazar kavramlarının beraber ele alacağız. Belgelere; “şehir çarşusu”, “sûk-ı sultanî” veya “uzun çarşı”⁶⁰

⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. N. Tunçdilek, a.g.e., s. I-49.

⁵⁶ Bkz. Füzûzan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara 1991, s. 1-8; Tahsin Özgüç, “Ön Tarihte Güney ve Güney-Doğu Anadolu'nun Mukayeseli Stratigrafisi”, **DTCF IV**, S. 3, (Ankara 1946), s. 251-253.

⁵⁷ M. Cezar, a.g.e., s. 19.

⁵⁸ M. Cezar, a.g.e., s. 56-57.

⁵⁹ **KŞS.**, 129/87-1; **BOA Mukataa Defteri**, 1435, s. 2-6.

⁶⁰ Recep Çalışkan, **68 Numaralı Şer'îye Sicili**, (H. 1068-M 1657) (Basılmamış Lisans Tezi) Kayseri 1995,

olarak kaydedilen muhit her türlü üretim/zanaat ve ticaret faaliyetlerinin yürütüldüğü merkezdir. Surlarla iç kale arasında olan Kayseri çarşısı hakkında Evliya Çelebi, “*Muhasip Ağa'nın dükkânını geçince Arpacılar Çarşısı, Kazancılar Pazarı ve Samurcular Çarşısı gelir. Sol tarafta Mevlevihane bahçesinin kapısı vardır. Uzun çarşı başında son bulur. Saraçhane ile Haffafhane Pazarı, aydınlık, düzenli ve çok kalabalık pazarlardır. Debbağlar Pazarı temizdir. Odun Pazarı kale kapısında olup buraya At Pazarı kapısı derler,*⁶¹ *At Pazarı, Paşa Sarayı yanındadır. Koyun Pazarı da o civarıdır*”⁶² diyerek fizikî olarak yerini tarif ettiği çarşıdan “*iki yerde kargir kapalı çarşısı bulunur. Biri kuyumcudur ki her türlü eşya ve mücevherler bulunmaktadır. Çeşitli kap kakak eşyaları pek çoktur. Büyük bedestende zengin tüccarlar alış-veriş edüb, çeşitli kumaşlar satın alırlar. Büyük çarşılardan Uzun çarşı gayet süslüdür*”⁶³ diye bahsetmektedir. Kayseri’yi gezen bir başka seyyah Polonyalı Simon ise Kayseri’de “*hânlar, bedestenler, dükkânlar, çarşı-pazarlar ve kuyumcu dükkânları vardır. Böyle olduğu halde az insana rastlanır*”⁶⁴ demektedir.

Osmanlı şehrindeki çarşı-pazarlar esnaf teşkilatı yapısına uygun teşkilatlanmakta ve idare edilmektedir. Muhtesibin kontrolündeki Çarşı-Pazar “*Pazarbaşı*” tarafından her mesleğin işkolu temsilcileriyle birlikte yürütülür. Çarşı-pazarların mekânları olarak bedestenler, hanlar ve pazaryerleri bulunmaktadır.

XVII ve XVIII. asırlarda Kayseri’nin çarşı-pazar gelirlerinin tamamını hesaplamak mümkün olmamakla beraber bir belgeden Kayseri’nin 17 asırda “*bac-ı bazâr*” gelirlerinin senelik 63.000 akçe olduğu tespit edilebilmiştir⁶⁵.

1-Bedesten:

Kayseri’de çarşı-pazarın en önemli ticarî mekânlarından iki tane bedesten bulunmaktadır. Birisi Selçuklu yapımı olan bedestenin yapılış tarihi bilinmemekte ve kitablesizdir⁶⁶. İkinci bedesten 1467 senesinde Kayseri Sancakbeyi Mustafa Bey tarafından inşa edilmiştir. Güneyinde Vezir Hanı, Doğu ve Kuzeyinde Kapalı Çarşı,

Sayfa 20 Belge 55; **KŞS.**, 129/142-2.

⁶¹ **KŞS.**, 147/72-1.

⁶² Evliya Çelebi, Seyahatname III, İstanbul 1985, s. 143.

⁶³ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 143.

⁶⁴ Hrand D. Andreasyan, **Polonyalı Simon Seyahatnâmesi**, İstanbul 1964, s. 158-159. (Eserde İnciciyanın ticaret hayatıyla ilgili müesseseleri kaydeder, a.g.e., s. 159. Dipnot 6.)

⁶⁵ Y. Oğuzoğlu, a.g.m., s. 33.

⁶⁶ Mehmet Çayırdağ, “Kayseri’de Zamanımıza kadar Gelmemiş Olan Bazı Mühim Binalar”, **IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II**, İstanbul 1986, s. 545.

Batıda Pamuk hanı ile çevrilidir⁶⁷. XVII. Asırdaki durumu hakkında Evliya Çelebi'den bilgi sahibi olduğumuz bedestenler XVIII. Asırda da faaldir.

2-Boyahaneler:

Dokumacılığın önemli olduğu Kayseri'de dokumacılıkta kullanılan ipliğin renklendirilmesinde önemli katkı maddesi olarak boya üretimi ve ticareti önemli bir iş koludur. IV. Murat'ın silahtarı Mustafa Paşa evkafına ait olan Kayseri boyahanesinin XVI. Asrın son çeyreğinde 500-550 kuruş geliri bulunmaktadır⁶⁸. XVII. Asrın sonlarından itibaren malikâne usulüyle işletilen boyahanenin 600 kuruşluk geliri, 1730'lu senelerde yasak olmasına rağmen açılan yeni boyahaneler dolayısıyla azalmaya başlamıştır⁶⁹.

3-Kirişhane:

Silah yapımında ve hayvanların sinirleri ve bağırsaklarının değerlendirildiği yerler olan Kayseri kirişhanesi hakkında bilgiye ulaşamadık.

4-Hanlar:

Kayseri'nin merkezinde; Gön Hanı⁷⁰, Abdi Bey veya Kıflamazoğlu Hanı⁷¹, Vezir Han⁷², Pamuk Han bulunmakta, Karatay Kervansarayı ve Sultan Han Sivas Yolu üzerindedir.

Bu hanların XVII ve XVIII. Asırlardaki durumu hakkında faaliyette olmalarına rağmen yeteri kadar bilgi sahibi değiliz

5-Kapan Hanı:

Evliya Çelebi'nin, "**çok kalabalık ve sağlam bir han**"⁷³ diye tanımladığı Kayseri Kapan hanı At Pazarı'ndadır⁷⁴. "*Dört tarafı tarık-ı 'amm ile mahdut fevkanî ve tahtanî 29 kapısı bulunmaktadır*"⁷⁵ ve XVII. Asırda geliri 38 bin akçedir. XVIII. Asırda Kapan

⁶⁷ Ahmet Nazif, **Kayseri Tarihi** (Nşr. Mehmet Palamutoğlu), Kayseri, 1987, s. 117.

⁶⁸ Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. yüzyılda Kayseri", **I. KKSHK**, Nisan 1987, Kayseri, s. 33.

⁶⁹ **KŞS.**, 130/23-3, 143/8-3, 143/141-1.

⁷⁰ (Bir belgeden, hanın "bir dehlizin bina zira' ile tulen 32.5 ve arzen 3.5 zira' olan dört dehliz ve fevkanî 29 oda" olduğunu tespit edebiliyoruz. **KŞS.**, 134/132-3, Nisan 1707'de seneliği 250 kuruşa icara verilmiştir. **KŞS.**, 132/105-1).

⁷¹ (At Pazarı'nda 1622 senesinde Abdi Bey isimli birisi tarafından yaptırılmıştır. A.Nazif, a.g.e., s. 128.

⁷² (Nevşehirli damat İbrahim Paşa tarafından (1718-1730) yaptırılmıştır. Kemal Özdoğan, **Kayseri Tarihi**, Kayseri 1948, s. 88)

⁷³ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 143.

⁷⁴ **KŞS.**, 129/87-1.

⁷⁵ **KŞS.**, 148/38-1.

hanın gelirinin yaklaşık bu rakamda olabileceği tahmin edilebilir.**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

cb-Pazaryerleri:

XVII. ve XVIII. asırlarda Kayseri’de tespit edebildiğimiz Pazaryerleri:

At pazarı, Araba pazarı, İplik pazarı, Odun pazarı, Koyun pazarı, Buğday pazarı, Debbağ pazarı, Mezat pazarı, Penbeciler pazarı, Haffaf pazarı, Saman pazarı, Çilingir pazarı, Samurcular pazarı, Pastırma pazarıdır.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı gibi Pazaryeri isimleri o şehirde üretim ve ticareti yapılan eşya ve mala göre adlandırılmaktadır.

Kayseri’deki esnaf cemiyetlerinin XVII. ve XVIII. Asırlardaki faal olmalarının sebepleri arasında Kayserili tüccarların ticarî faaliyetlerinin önemli yeri olmalıdır. Çünkü Anadolu’nun birçok şehirleriyle ticarî münasebetlerde bulunan Kayserili tüccarlar üretim ve tüketim mallarının ticaretini beraberce yapmaktadırlar. Bu durum Kayserili esnafın mallarını rahat pazarlamasını temin ederken esnafın hammadde ihtiyaçlarını da kolayca temin etmesine sebep olmaktadır. Böylece Kayserili esnafın üretim faaliyetleri canlanmakta ve üretim artmaktadır.

B- İş adamı ve iş gücü (sanatkâr-müteşebbis-sermayedar-tüccar):

Şehrin çarşısı⁷⁶ da denilen; zanaat ve ticaret mekânlarında, üretim ve pazarlama yapan insanlar ve onların emeği, şehrin ticaret imkânlarının esas unsurlarındandır. Osmanlı şehrinde; sanatkârlar ve tüccar-esnaf sınıfını meydana getirenlere “*ehl-i hirfet veya hirfet ehli*”⁷⁷ denilir. Çırak usta geleneğiyle eğitim alanlar “*Gedik*” sistemiyle iş yerine kavuşur ve “*Lonca*” teşkilatı içerisinde müessis bir yapı meydana getirirler ve “*Muhtesib*”in denetiminde hukukî⁷⁸ şartlara uygun olarak faaliyetlerini icra ederlerdi⁷⁹. Hirfet ehlinin yaptıkları iş taksiminde faaliyetlerini: a-“*üretici-satıcı sanatkâr*”, b-“*üretici için ticarî faaliyette bulunan-alım ve satım yapan tüccar*”, c-“*tekrar satan-*

⁷⁶ Osmanlı devri kaynaklarında çarşı yerine sıkça “Suk” kelimesi de kullanılmaktadır. Türk ve İslâm şehirlerinde çarşı hakkında bkz. Mustafa Cezzar, **Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, İstanbul 1985, s. 1-91;R. B. Serjeant, **İslâm Şehri**, (Çev. Elif Topçugil) İstanbul 1997; Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizikî Yapıya Etkileri”, **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II**, (Ankara 11-15 Ekim 1976) İstanbul 1979, s. 1265-1274.

⁷⁷ Hirfet, lügatte; san’at, meslek manasına gelir. (Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1992, s. 444)

⁷⁸ Bkz. Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi**, İstanbul 1987. (“Muhtesiplik” müessesesinin hukukî kaynağı, **Kur’an-ı Kerim**, 7/157. ayet olduğu iddia edilmektedir.)

⁷⁹ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 1986, s. 404.

tüccarlar” olarak yürütmektedirler⁸⁰. Şehrin çarşısında faaliyetlerini yürüten bu kesim insanlar aynı zamanda şehrin iktisadî gücünün de çekip-çevirenidirler. Bir Osmanlı şehri olan Kayseri'nin ticarî imkânlarını yukarıda belirlediğimiz üç esas üzerinden ele alarak ortaya koymak mümkündür.

a-Üretici-satıcı sanatkâr veya hırfet ehli:

Şehir iktisâdiyatının esasını küçük tüccar da diyebileceğimiz üretici-satıcı olan sanat erbabı meydana getirdiğine dair görüşü baş tarafta işaret etmiştik Osmanlı şehrinde sanayi ve ticaret hayatının kadrolarını meydana getiren bu “*hırfet ehli*” de denilen sanatkârlar, cemiyetler halinde hiyerarşik bir biçimde teşkilatlanmışlardır. Osmanlı esnaf cemiyetleri iş ve faaliyetlerini; “serbest rekabet” düsturu yerine, karşılıklı “*kontrol*”, “*yardım*” ve “*imtiyaz*” esasıyla yürütmektedirler⁸¹. Şehrin üretim hayatının önemli ve vazgeçilmez unsuru olan “*esnaf cemiyetleri*” gelenek halinde belli sayılarda “*zümreler*” teşkil ederek hayatını devam ettirmektedirler. Bu zümrelerden birisine katılmak isteyen Osmanlı insanı; belli bir hiyerarşiyle; “*çırak-usta usulü*”nde sanatın sırlarını, cemiyet geleneklerini ve ahlakî esasları öğrenirler ve “*gedik*” sistemine uygun olarak üretim hayatına katılırlardı⁸². Böylece bir şehrin önemli insan nüfusu esnaf cemiyetlerinin bünyesinde bulunurlardı. Esnaf cemiyetlerindeki gedik sisteminin özel teşebbüsü engelleyen bir tarafı olmakla beraber, esnaf cemiyetleri idarî teşkilatın sıhhatli yürütülmesine de yardımcı olmaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti, esnaf cemiyetlerinin meselelerinde esnaf yöneticileriyle muhatap olmaktadır. Dolayısıyla kolayca yüzlerce insan zabt-ı rabt altına alınmakta ve cemiyet-devlet ahengi kurulmaktadır⁸³.

XVII. ve XVIII. Asırlarda özellikle Kayseri, girişte de belirttiğimiz gibi Anadolu'nun kendi ölçeğinde önemli birer sanayi ve ticaret şehirleri olarak az da olsa; canlı ve hareketli bir şehri durumundadır. XVII asrın ortasında Kayseri'yi gezen Evliya Çelebi, Kayseri'nin esnaflarının çok hizmet kolları olduğundan bahsettikten sonra “*Attarlar, berberler, bakkallar, kasaplar, çizmeciler, şıracılar, hattatlar, oduncular,*

⁸⁰ Pedro Chalmeta, “Pazarlar” **İslâm Şehri**, (Çev. Elif Toçugil), İstanbul 1997, s. 132.

⁸¹ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri”, **Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan**, İÜEFM, XL, S: 1, s. 1-4, İstanbul 1984-1985, s. 39.

⁸² Osmanlıda esnaf cemiyetlerinin yapısı ve çalışma düzenleri hakkında bkz. Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları”, **IX. TürkHata! Yer işareti tanımlanmamış. Tarih Kongresi Bildirileri II**, (Ankara 21-25 Eylül 1981), Ankara 1986 s. 1041; Z. Kazıcı, a.g.e., s. 41-42

⁸³ Ö. Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Sorunları”, **IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II**, Ankara 1986, s. 1041

bulunmakta”⁸⁴ diye anlatmaktadır. Kayseri’den esnaflık kolunun debbağlık ve dokumacılık olduğu bir başka seyyah Polonyalı Simon’da XVII asırda Kayseri’deki esnafları büyüklüklerine göre “*Kasaplar, Cullahlar, Demirciler, Aşçılar, Börekçiler, Semerciler, Arpacılar ve Berberler*” şeklinde tasnif etmekte ve en önemli esnaf mesleklerinden terzilik ve kaftancılıktan söz etmektedir⁸⁵.

Bu arada Kayseri’de XVII. ve XVIII. Asırlardaki deri işlemeciliğinin önemini belirtmek için birkaç cümle yazmak gerekir diye düşünmekteyiz. Mesela, dericiliğin katkı maddesi olan “*Mazı*” Bağdat ve Diyarbakır’dan geldiği için aksamalar sebebiyle İstanbul’a sahtiyan göndermesi gereken Kayseri esnafı üretimi ve mal göndermeyi aksatmaktadır⁸⁶. Bu durum Osmanlı ülkesinde sahtiyan fiyatlarının artışına sebep olmaktadır⁸⁷. Devlet; XVII ve XVIII. Asırlarda yetkilileri tedbir almaları için sık uyarmaktadır⁸⁸.

Kayseri için Evliya Çelebi, Polonyalı Simon ve şer’iye sicillerinden istifade ederek, sayılarını tam olarak tespit edememekle beraber XVII ve XVIII. Asırlarda bu şehirde aşağıdaki meslek zümrelerini tespit etmek mümkündür:

Debbağlar, Sabuncular, Cullahlar, Cerrahlar, Kaftancılar, Boyacılar, Kuyumcular, Berberler, Atarlar, Bakkallar, Oduncular, Haffaflar, Kalaycılar, Terziler, Kazancılar, Semerciler, Mumcular, Taşçılar, Hamamcılar, Sıvacılar, Ekmekçiler, Kurşuncular, Bezirciler, Bakırcılar, Kürkçüler, Yorgancılar, Neccarlar, Pastırmacılar, Çiviciler, Kavukçular, Demirciler, Çilingirciler⁸⁹

Kayseri’de her bir esnaflık kolunda iş yapanların sayılarını tam olarak tespit etmek mümkün olmamaktadır.

Yukarıdaki bilgilerden; XVII. ve XVIII. Asırlarda Kayserili tüccarların faal olmalarının ticarî ihtiyacı artırdığı dolayısıyla da esnaf cemiyetlerinin sayı ve iş imkânlarının artmasına yardımcı olduğu kabul edilebilir⁹⁰.

⁸⁴ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 143

⁸⁵ H. D. Andreasyan, a.g.e., s. 158

⁸⁶ Yusuf Oğuzoğlu, “XVII Yüzyılda Kayseri”, **I. KKSHK**, (Nisan 1987), Kayseri 1987, s. 33; Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Kayseri”, **I. KKSHK**, (Nisan 1987), Kayseri 1987, s. 37.

⁸⁷ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyatları Etkileyen Unsurlar”, **Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı**, Elazığ 1996, s. 237.

⁸⁸ Y. Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları..., s. 350-351.

⁸⁹ Kayseri’deki esnaf sayıları XVI. Asırdan XVIII. Asrın sonlarında doğru sürekli artmıştır. Kayseri’deki esnafların sayısı 44’dür. Mehmet İnbaşı, **XVI. Asrın Başlarında Kayseri**, 1991, s. 74; XVIII. Asrın sonlarına doğru 102’ye yükselmiştir. Ahmet Gündüz, **XVIII. Asrın Son Çeyreğinde Kayseri (1775-1800)**, (Basılmamış Doktora Tezi) Kayseri 1998, s. 317-320.

⁹⁰ Y. Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları..., s. 12.

b-Üretici için ticarî faaliyette bulunan-alım ve satım yapan tüccar(ticarî müesseseleri ve faaliyetleri):

Şehir iktisadiyatının bir diğer unsuru üretici-satıcı esnaftan sayı olarak daha az, ancak iş hacmi bakımından daha büyük olan kısmını alım-satım yapan ve satan tüccar diye adlandırılan kısım teşekkül ettirir. Tüccarlar yalnız kendileri ticaret yaptıkları gibi meydana getirdikleri müesseselerle alım-satım yapmakta ve tamamıyla ticarî diyebileceğimiz faaliyetleri yürütmektedirler. XVII ve XVIII. Asırda Kayseri'deki tüccarları ve ticarî müesseseleri ve faaliyetlerini bütün yönleri ile takip etmek için yeterli belge ve bilgi bulmak mümkün olmamaktadır. Bu dönem hakkında umumi, hususi üretim ve ticaret mal ve sermayesi hakkındaki bilgiler, maalesef yok denecek kadar azdır. Konu ile alakalı bilgileri elde ettiğimiz en zengin kaynaklar; Kayseri şer'îye sicillerindeki, başta "tereke kayıtları" olmak üzere satış vesikaları veya vakıf eserleri ile ilgili olarak tamamı dolaylı belge ve bilgilerdir. Adı geçen belgeler meseleleri izah için ihtiyacımız olan bilgileri yeteri kadar vermemekle beraber o dönemdeki kişilerin; meslekî durumları, tüketilen mal-meta ile üretilen ve ticarî kıymeti olan eşyalar hakkında bilgi sahibi olunmama yardımı olmaktadır. Elde edilen bilgi ve rakamlardan ancak tahmini neticelere ulaşmak mümkün olabilmektedir.

Dönemin Kayseri'sinin ticarî imkânlarının belirlenmesinde "şirket" kelimesine dikkat etmek gerekir kanaatindeyiz. Osmanlıda yaygın bir şirket kültürünün olduğu bilinmektedir⁹¹. Şirket; hukuk lisanında mevzu olarak "ortaklık, bir adamın yapamayacağı şeyi meydana getirmek ve mütemeddi olmak için birden ziyade şahısların muhtelif suretlerle birleşmesidir"⁹². Kayseri'de bizim tetkik ettiğimiz belgelerde daha ziyade "şirket-i akd" şeklinde kurulan şirketler bulunmaktadır. Şirket-i akd; iki veya daha fazla kimsenin arasında bir akd; yani bir icab ve kabul ile husule gelen şirkettir ki, kazanılacak olan kâr şirketi kuranların arasında müşterek olarak paylaşılır. "Şirket-i akd"ler, "şirket-i inân", "şirket-i mufâveze" ve "şirket-i mudârebe" gibi üç ayrı şekilde teşekkül ettirilmektedirler⁹³. XVII ve XVIII. Asırlarda Kayseri'de şirket-i akdin üç ayrı biçimiyle ilgili çok fazla bilgi bulunmaktadır⁹⁴. Belgelerden, kurulan şirketlerin kimliklerine ulaşmak da mümkündür. Şirketler; hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler tarafından kurulabilmektedir. Yalnız Müslümanların veya

⁹¹ Osmanlı'da Şirket Kültürü hakkında bkz. Fethi Gedikli, **Osmanlı Şirket Kültürü**, İstanbul 1998.

⁹² Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, İstanbul 1983, s. 357-358

⁹³ M. Z. Pakalın, a.g.e. III, s. 357-358.

⁹⁴ **KŞS.**, 143/58-1, 135/114-3, 135/119-1

gayrimüslimlerin kendi aralarında⁹⁵ kurdukları şirketler olduğu gibi Müslümanlar ile gayrimüslimlerin ortak olarak kurdukları şirketler de bulunmaktadır⁹⁶. Osmanlının hukuki hoşgörüsü ve ticaret siyaseti bu şekillenmenin esas belirleyicisi olmalıdır.

Teşekkül ettirilen bir şirket “belirlenmiş sermaye”si veya “kredi kaynakları” ile işlerini yürütmektedirler. Kayseri’deki tüccarların kurdukları şirketler; bizzat kendilerinin sermaye olarak meydana getirdikleri kaynakları olduğu gibi, “sermaye tariki ile”⁹⁷, “müşteri” ve “makbuz” karşılığı veya “karz-ı şer’i” ile ya da küçük sermayeler “murâbâha” karşılığı alınan sermayelerden meydana getirilmiştir. Şirket sermayeleri için önemli bir diğer kredi kaynakları ise, şehrin mahalle ve mahallelilerin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla ayrılmış olan, nakit paralardır. Belgelerde, “avârız ve nüzûluna mevkûf-ı nükûd” şeklinde kaydedilmişlerdir. Mahalle “mevkûf-ı nükûd mütevellileri” tarafından idare edilen paralar, kıymetinin korunması veya gelirlerinin artırılması için “murabaha” ya verilerek bu paraların “nemâ” larından istifade edilmektedir⁹⁸. Bu şekilde hem mahallelinin paraları değer kazanmakta hem de tüccarlara büyük kaynaklar temin edilmektedir.

Kayseri’de XVII ve XVIII. asırlardaki şirketler; hem kendi öz kaynakları hem de kredi imkânlarıyla sermayelerini küçümsenmeyecek rakamlara ulaştırabilmektedirler. Bu durum şehrin ticarî imkânlarını artırmaktadır. Bu zaman diliminde tespit edebildiğimiz kişilerin ve şirketlerin sermaye rakamları 200 ile 20 bin kuruş arasındaki rakamlara baliğ olmaktadır.

Belgelerde tüccar ve şirketlerin yaptıkları ticarî faaliyetler: “ticaret maksadıyla diyâr-ı ahere gitmek” veya “diyâr-ı ahere kâr-ı kesb maksadıyla” gitmek gibi ifadelerle kaydedilmiştir⁹⁹. Ayrıca, şirket sahipleri XVII. asrın sonundan itibaren çeşitli mukataaları-işletmeleri iltizamla alıp satmaktadırlar. Bu işler büyük rakamlı ticarî faaliyetlerdir.

Kayseri’deki XVII ve XVIII. asırdaki ticarî faaliyetleri sadece bu şehirlerin

⁹⁵ KŞS., 135/114-3 (30 Ağustos 1711 tarihinde Kırkor ve Uğurlu zimmiler “örf-i beldad-ı şer’e tekne bir ortak tabir olunur bir şirket-i muvaveze” kurmuşlardır.)

⁹⁶ KŞS., 119-1 ((24 Ağustos 1711 tarihinde Ebubekir Ağa, Bali zimmîyle “şirket-i mudarebe” kurmuşlardır.)

⁹⁷ Hilal Şahin, 77/1 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili Transkripsiyon Değerlendirme (H. 1078/M. 1667), (Lisans Tezi) Kayseri 2006, S. 70 B.143.

⁹⁸ KŞS., 126/46-3, 129/28-1, 129/80-1, 130/11-3, 130/41-1, 132/19-1.

⁹⁹ Hakan Aytekin, Sayfa 21 Belge 56; Ayhan Afşin Ünal, 92 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme H.1095/M.1683-1684, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1995, Sayfa 108 Belge 204, Songül Caner, 128 Nolu Kayseri Şer’iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme H.1161-1162/M. 1748-1749 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1997, Sayfa 42 Belge 20 vb.

tüccarları ile sınırlı değildir. Osmanlının diğer şehirlerinden veya başka ülkelerden gelen tüccarların da ticaret faaliyetleri bulunmaktadır. Belgelerde, “*ticaret maksadıyla bulunan*”¹⁰⁰ veya “*Diyar-ı Acemden olub ber-vech-i ticâret*”¹⁰¹ kayıtları bu kişilerin yerli tüccar olmadıklarını işaret etmektedir.

Kayserili tüccarların XVII ve XVIII. Asırlardaki ticarî mallarının kalemlerini şu şekilde sıralamak mümkündür; pamuk, keten, sabun, bez, kahve, astar, balık, at, deve, çeşitli kumaş, şab, çuka, sahtiyan, nışadır, pastırma, elvan, Londra çuka, şehir çiti (tülbent), mazi, Manisa alacası, güherçile, kurşun, demir, bakır, kazan, cariye, köle, vb.. bu kadar çeşit kalem malın ticaretinin yapılması bu şehirlerdeki ticarî hayatın büyük boyutlarda olduğunu göstermektedir.

Çalışmaya güç katar düşüncesiyle Kayseri’de XVIII. asırda yapılmış bir han olarak Vezir Han hakkında kısa bilgi vermek yerinde olur düşüncesindeyiz.

1-Vezir Han:

Kayseri’de ticarî hayatın XVIII. asrın başlarında hâlâ canlılığına iyi bir delil de, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın 1723’de Nevşehir’de eylediği cami ve imaret için “*akar*” temin etmek maksadıyla yaptırdığı “*Vezir Han*”dır. Vezir İbrahim Paşa’nın bina ettirmek istediği han için vazifelendirdiği Ser Mmimar-ı Hassa Mehmet tarafından önce “*akar binası ne mahallerde bina olunması münâsib*” bir yer tetkiki yaptırılmış ve sonra inşa edilmiştir¹⁰². İnşası tamamlanan han, 27 Ocak 1728 tarihinde senelik 4.000 kuruşa iltizama verilmiştir¹⁰³. Bu hanın Kayseri’ye yaptırılmasındaki tercih şehrin ticarî önemi ile alakalı olması gerekir.

XVII. ve XVIII. asırlardaki Kayseri’nin ticarî hayatının umumi manada Osmanlı iktisadî siyasetinin ölçülerinde cereyan ettiği unutulmamalıdır. Mehmet Genç’in ifade ettiği gibi: bir İslâm toplumu olarak Osmanlılar, ticarete ve tüccara değer veriyorlardı. Bunun bir göstergesi olarak da tüccarlar ve ticaret az vergi ödeyen ve himaye edilen toplum ve iş kesimiydi. Bu durum Osmanlının iktisadî dünya görüşünün neticesi idi. Provizyonizm ve fiskalizmizm ilkelerinin gereği olarak görülüyordu¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Zeynep Kalıpçıoğlu (Kıdı), **75 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, (H.1073-1074/M.1663-1664), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1996, Sayfa Numarası 65 Belge Numarası 164.

¹⁰¹ Özen Tok, **130 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, (H.1151-M.1738-1739), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1996, Sayfa 17 Belge 41.

¹⁰² BOA, Mühimme 133, s. 66.

¹⁰³ KŞS., 144/41-1.

¹⁰⁴ M. Genç,a.g.e., s. 205-206.

KAYNAKLAR

A-Arşiv Vesikaları:

a-Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Mühimme: 133.

Mukataa Defteri: 1435.

b-Kayseri Şer'iye Sicilleri:

Şer'iye Sicili No: 119, 126, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 137, 141, 143, 144, 147, 148

c-Kayseri Şer'iye Sicilleri üzerine yapılmış Yüksek Lisans Tezleri:

GÖÇER, Hayrünisa, 63 Numaralı Kayseri Şer'iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme (H.1063-1064/M. 1652-1653), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2001.

ÇALIŞKAN, Recep, 68 Numaralı Şer'iye Sicili, (H. 1068-M 1657) (Basılmamış Lisans Tezi) Kayseri 1995, Sayfa 20 Belge 55.

KALIPÇIOĞLU (KIDI), Zeynep, 75 Numaralı Kayseri Şer'iye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, (H.1073-1074/M.1663-1664), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1996.

ŞAHİN, Hilal, 77/1 Numaralı Kayseri Şer'iye Sicili Transkripsiyon Değerlendirme (H. 1078/M. 1667), (Lisans Tezi) Kayseri 2006.

AYTEKİN, Hakan, Sayfa 21 Belge 56;

ÜNAL, Ayhan Afşin Ünal, 92 Numaralı Kayseri Şer'iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme H.1095/M.1683-1684, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1995.

TÜRKMEN, Ayşe, 96 Numaralı Kayseri Şer'iye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1099-1100/M. 1687-1689), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1998.

CANER, Songül, 128 Nolu Kayseri Şer'iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme H.1161-1162/M. 1748-1749 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1997.

TOK, Özen, 130 Numaralı Kayseri Şer'iye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, (H.1151-M.1738-1739), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1996.

B-Eserler:

ANDREASYAN, Hrand D., Polonyalı Simon Seyahatnamesi, İstanbul 1964.

AKDAĞ, Mustafa, "Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", Belleten, XIII, S. LI, (Ankara, 1949), Ankara 1949.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, İÜEFM, XL, S: 1, s. 1-4, İstanbul, 1984-1985.

BAYDUR, Nezahat, Kültepe(Kanes) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul 1970.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2009 19 (1)

BAYKARA, Tuncer, “Türklerde ve Anadolu’da Şehir Hayatı”, Tarihte Türk Devletleri I, Ankara 1987.

BRAUDEL, Ferdinand, Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar, III, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1993.

CEZZAR, Mustafa, Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, İstanbul 1985.

CHALMETA, Pedro, “Pazarlar” İslâm Şehri, (Çev. Elif Toçugil), İstanbul 1997.32

ÇAKI, Coşkun, “Türkiye’de İktisat Tarihi Çalışmalarının Tarihi Üzerine Bir Deneme”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C 1, S 1, (İstanbul 2003).

ÇAYIRDAĞ, Mehmet, “Kayseri’de Zamanımıza kadar Gelmemiş Olan Bazı Mühim Binalar”, IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II, İstanbul 1986.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizikî Yapıya Etkileri”, VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, II, (Ankara 11-15 Ekim 1976) İstanbul 1979.

ERGENÇ, Özer, “Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler”, Belleten, LII, S. 203, (Ağustos 1988).

Evliya Çelebi, Seyahatname III, İstanbul 1985.

FAROQHİ, Suraiya, “Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia”, International Journal of Studies I, (1979-1980).

FAROQHİ, Suraiya Faroqi, “Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası”, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C. 2, İstanbul 2004.

GEDİKLİ, Fethi Gedikli, Osmanlı Şirket Kültürü, İstanbul 1998.

GENÇ, Mehmet, “17-19 Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987, s. 148 (dip not. 10.)

GENÇ, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi, İstanbul 2005.

GÜÇER, Lütfi, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964.

GÜNDÜZ, Ahmet, XVIII. Asrın Son Çeyreğinde Kayseri (1775-1800), (Basılmamış Doktora Tezi) Kayseri 1998.

İNALCIK, Halil, “Türkler” (XVI. Yüzyıl Osmanlılar), İA, XII/II.

İNBAŞI, Mehmet, XVI. Asrın Başlarında Kayseri, 1991

KARAGÖZ, Mehmet, XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730), (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Kayseri 1993.

KAZICI, Ziya, Osmanlılarda İhtisab Müessesesi, İstanbul 1987.

KINAL, Füzuan, Eski Anadolu Tarihi, Ankara, 1989.

NAZİF, Ahmet, Kayseri Tarihi (Nşr. Mehmet Palamutoğlu), Kayseri, 1987.

OĞUZOĞLU, Yusuf, “XVII. Yüzyılda Kayseri”, İKKSHK, Nisan 1987.

ÖZDEMİR, Rıfat, XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Ankara, Ankara 1986.

XVII. ve XVIII. Asırlarda (1650-1750) Kayseri

- ÖZGÜÇ, Tahsin, “Ön Tarihte Güney ve Güney-Doğu Anadolu’nun Mukayeseli Stratigrafisi”, DTCF IV, S. 3, (Ankara 1946).
- ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları”, IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II, (Ankara 21-25 Eylül 1981), Ankara 1986.
- ÖZKAYA, Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı, Ankara 1986.
- ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Kayseri”, İKKSHK, (Nisan 1987), Kayseri 1987.
- ÖZTÜRK Mustafa, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyatları Etkileyen Unsurlar”, Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı, Elazığ 1996.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III, İstanbul 1983.
- PİRENNE, Henri, Orta Çağda Kentler, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, (çev. Şadan Karadeniz) İstanbul 1991.
- RAMSAY, Wiliam M., Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası, (Çev. Mihri Pektaş) İstanbul, 1970.
- RAYMOND, André, “Arap eyaletleri XVI-XVIII. Yüzyıllar”, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Yay. Yön. Robert Mantran), (Çev. Server Tanilli), İstanbul 1995.
- SERJEANT, R. B., İslâm Şehri, (Çev. Elif Topçugil) İstanbul 1997.
- SEZAL, İhsan, Şehirleşme, İstanbul 1992.
- SÜMER, Faruk, Yabanlu Pazarı, İstanbul 1985.
- TABAKOĞLU, Ahmet Tabakoğlu, Gerileme Devrine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul 1985.
- TABAKOĞLU, Ahmet, , Türk İktisat Tarihi, İstanbul 1986.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı İktisadî Yapısının Ana Hatları”, Osmanlı 3, Ankara 1999.
- TABAKOĞLU, Ahmet Tabakoğlu, “Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi”, Türkler 14, Ankara 2002.
- TUNA, Korkut, Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik bir Deneme, İstanbul 1987
- TUNÇDİLEK, Necdet, Türkiye’de Yerleşimin Evrimi, İstanbul 1986.
- TURAN, Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İstanbul 1980.
- TUŞ Muhittin, “Osmanlı Şehirlerinin Ticarî Potansiyelleri”, Osmanlı 3, Ankara 1999.
- ÜLGENER, Sabri Fahri, İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, İstanbul 1991.
- WALLERSTEİN, İmmanuel-TABAK, Faruk, “Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz, Dünya Ekonomisi (1560-1800)” Osmanlı 3, Ankara 1999.
- YÖRÜKAN, Ayla, Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri, Ankara 1968.